

Вадим ВІТКОВСЬКИЙ
Микола РЯБИЙ

«ВЕРВОЛЬФ»

Пригодницький роман

Книга перша

Вінниця
ПП «ТД«Едельвейс і К»
2014 р.

УДК 821.161.2-311.6
ББК 84(4Укр)6-44
Р 98

До 70-річчя Великої Перемоги у Великій Вітчизняній війні

Вітковський В.М., Рябий М.О.

Р 98 Вервольф. Пригодницький роман. Книга перша. — Вінниця:
ПП«ТД«Едельвейс і К», 2014.— 524 стор.

ISBN 978-966-2462-56-2

«Вервольф» — кодова назва Гітлерової ставки під Вінницею. В перекладі з німецької означає — озброєний вовк. Біснுவатий фігурер не просто будував її на «голому місці». Він перебудовував на свій смак надтаємну Сталінову ставку, звідкілья «великий вождь» мав командувати «визвольним походом» до Румунії, той похід мав позбавити Гітлера площитської нафти. У цьому плані книга, яка розповідає про смертельні політичні ігри «озброєних вовків», певною мірою сенсаційна.

УДК 821.161.2-311.6
ББК 84(4Укр)6-44

Розділ перший

«МОСКОВСЬКА ПРОБЛЕМА»

*Гітлер свій гешефт знає.
Дозвольте проголосити тост за
німецького-радянську дружбу,
скріплену кров'ю.*

Йосип Сталін

*Не може такий великий народ, як наш,
жити на обмеженому терені, йому потрі-
бен лебенсраум — життєвий простір. Шлях
до розширення життєвого простору — драг
нах остен.*

Я знову зодягнув військовий мундир.

Адольф Гітлер

ЗА СЛУЖБОВИМ щоденником генерал-полковника Франца Гальдера, начальника генерального штабу гітлерівського вермахту, це був сто сімдесят другий день війни...

ЧОТИРИМОТОРНИЙ «Фоке-Вульф» ФВ 200 Кондор К-4/В-1, особистий Гітлерів літак, пілотований сорокачотирирічним Гансом Бауром, котрий почав службу в німецькій авіації двадцять років тому лейтенантом, а завершить сорокавосьмирічним генерал-лейтенантом авіації і групенфюрером СС, одним з кращих європейських асів, приземлився на засніженому аеродромі Фельдафінг, на околиці Берхтесгадена —

«Орлиного гнізда» – у Баварських Альпах, звідкіля було рукою подати до гір Оберзальцберг з Гітлеровою віллою «Бергхоф» на вершині та Кифхойзер, у глибокому підземеллі якої уже понад сім століть спав вічним сном Барбаросса.

Ульріх Граф, один з драбантів, недавній м'ясник і боксер-аматор, одчинив двері. Ад'ютанти – генерал-майор Рудольф Шмундт і групенфюрер СС Юліус Шаубе, стоячи обабіч, легенько підтримали фюрера попід лікті.

Перед літаковим трапом, попереду його особистого «Мерседеса-бенца», малопримітного (так радила служба безпеки) поряд з розкішними «Хорьхами» берлінських достатків, без поріжка-сходинки під передніми дверцятами, на які міг би стрибнути терорист-убивця, Адольф Гітлер устиг закінтувати групенфюрера СС (цей есісівський чин відповідав армійському званню генерал-лейтенанта) сорокачотирирічного мюнхенця Ганса Йогана Раттенхубера, начальника фюрерової особистої охорони, а також керівника служб охорони найближчих фюрерових спільників Германа Вільгельма Герінга, Генріха Гімmlера, Йоахіма Ріббентропа, Йозефа Пауля Геббельса, – Раттенхубер прилетів сюди раніше двомоторним «Юнкерсом», пілотованим старшим лейтенантом, героєм-переможцем ста тридцяти повітряних боїв Германом Графом, і тепер гаряче пашів од щастя бачити улюбленого фюрера живим і здоровим, кожен живчик на його обличчі, здавалося, промовляв про готовність негайно, нехай тільки накаже, покласти за нього своє життя...

Жодна фюрерова піфія, до прикладу, Лені Ріфеншталь, не могла передбачити, що рівно через десять років, перебуваючи у радянському полоні, экс-групенфюрер СС Ганс Йоган Раттенхубер оповідатиме на Луб'янці співробітникам слідчого відділу Другого головного управління Міністерства Державної Безпеки СРСР лейтенантові Семенку і старшому лейтенантові Лисовцю про те, як наприкінці квітня 1945-го року він, булий начальник фюрерової особистої охорони, роздобуватиме у Еріха Кемпке, начальника імперського гаража, бензин, аби спалити в саду імперської канцелярії тру-

пи Адольфа Гітлера і Єви Браун, що відверотно смерділи чи не на весь Берлін, поки їх не запорпали у снарядній вирві...

Укупі з Раттенхубером прилетів запрошений фюрером Вільгельм Монке, недавній командир лейбштандарта «Адольф Гітлер», який охороняв і фюрерову альпійську резиденцію, а нині командував Першою есесівською дивізією «Адольф Гітлер». Він стояв трохи позаду Раттенхубера, поряд з Францом Шедле, штурмбанфюрером СС, начальником есесівської команди супроводу, підпорядкованої охоронному з'єднанню «Адольф Гітлер». До осені цю команду очолював другяка Карл Даннер, нині Даннер служить в охороні об'єкту «Ейхейнгайм» – «Дубового дому», фюрерової ставки під Лубнами на Полтавщині в Україні. Франц Шедле і сам не проти там послужити, хоча, каже Вільгельм Монке, Полтавщина кишить партизанами з оточенців – на тому терені оточено цілий радянський фронт – Південно-Західний, та не всіх «іванів» винищили...

Тієї самої миті, коли фюрер закітував поряд з «Кондором», закамфльованим по-зимовому, групу відданих йому есесівців, з гірської ущелини бурхнув шпаркий вітер, мало не зірвав з голови кашкета з кучим козирком і високим наголовачем, густо сипонув у твар крупчастим снігом, звіявши його з лисої вершини гори Кифхойзер, на яку м'яко лягали золотавими смугами сонячні відсвіти.

Фюрер сприйняв це за лихий знак, йому потемніло у вічу, як то сталося з ним після другого поранення у Фландрії, в ніч з тридцятого на чотирнадцяте жовтня (то була неділя), двадцять три роки тому, і він, отруений газами, опинився у Померанії, де йому, уже ефрейторові й популярному фронтовому маляркові, автору цілої серії етюдів під загальною назвою «Війна», начепили від імени улюбленого, хоча й каракатого кайзера Вільгельма Другого лицарський орден Залізного хреста.

Щоразу, повертаючись до альпійської резиденції після відвідин Східного, німецько-радянського, фронту, починаючи з першого ж тижня розгортання операції «Барба-

росса», коли літав з генерал-фельдмаршалом Вільгельмом Кейтелем до Борисова, де група армій «Центр» генерал-фельдмаршала Федора фон Бока улаштувала Сталіновим воякам перший «котел», і Сталін розстріляв командувача Білоруським військовим округом Дмитра Павлова та інших генералів, нездар і панікерів, він, Гітлер, окрилений небувалими звитягами вермахту, несамохіть згадував дорогою від аеродрому до «Бергхофу», як, віддавши наказ про планування операції «Барбаросса», й пізніше, незадовго до походу на Схід, возив сюди, на гору Кифхойзер, своїх бравих полководців і, прибравши відповідної постави, уже у військовому мундирі, й надавши своєму голосові містичного пришіптування, оповідав їм про Барбароссу, себто імператора Священної Римської імперії Фрідріха Першого на прозвисько Барбаросса – Рудобородий. Немало зробивши для примноження могутності і слави імперії, войовничий імператор загинув під час третього хрестового походу на Святу землю. Його поховали тут, в Альпах, у глибокому підземеллі гори Кифхойзер. Барбаросса не лежить у труні, він сидить на троні у глибокій задумі, готовий будь-якої миті підхопитися до походу. Перш, ніж відійти в інший світ, Фрідріх Перший заповів берегти, як зіницю ока, чистоту арійської раси, безпощадно боротися з жидівством, відроджувати могутність і славу імперії. Цей заповіт почув нині він, Адольф Гітлер, якому самим Провидінням Божим визначено стати вождем німецького народу, поведе своє хоробре й досконало вишколене військо у хрестовий похід проти більшовицько-жидівської Росії, як писав близько двадцяти років тому у «Майн кампф»: «Коли ми говоримо про завоювання нових земель у Європі, ми, звичайно, маємо на оці передовсім тільки Росію і ті окраїнні держави, що їй підлягають.

Сама доля показує нам перстом... Кінець жидівського панування у Росії буде також кінцем Росії, як держави. Доля визначила нам бути свідками такої катастрофи, яка краще, ніж будь-що, підтвердить безумовну слухність нашої расо-

вої теорії...»

Сьогоднішня ж згадка про гору Кифхойзер, вічне пристанище Барбаросси, улюбленого містичного героя, спричиняла Гітлерові зубний біль.

Чорною шкіряною рукавичкою Гітлер змів холодний сніг з твару на вилоги шкіряного пальта, і за якоюсь химерною асоціацією (може, під впливом переглянутої напередодні нової кінохроніки) уявилась йому шквальна заметіль у Підмосков'ї, густий лапастий сніг одбілював моторошну чорноту обгорілих гудеріанових танків, привіював закоцюблі трупи гепнерових гренадерів, сідав на очі тим, хто лежав горілиць, сідав і не танув... Фюрер відчув, як з носа, обох ніздрів, потекли на вуса шмарки, ліва щока нервово сіпнулася аж під око – нежить!.. доведеться, чорт забирай, після улюбленого пива, лікеру «Фернет Бранка» випити й чарчину коньяку «Рейнське золото».

Уже на землі, край трапу, Гітлер люто сплюнув, адресуючи цей плювок недоречному нежитю і всім отим «полководцям», котрі залишилися у «Вовчому лігві», посеред засніженого лісу під Растенбургом, у Східній Пруссії, лайнувся крізь міцно зціплені зуби: «Бевзі!.. Нездари!.. Нікчеми!.. Боягузи!.. Стояти за двадцять сім кілометрів від Сталінової столиці, бачити її у біноклі, товктися під нею од вересня – і не здобути, не перетворити на купу каміння!.. Ні, це не військова еліта!.. Бюргери в лампасах!..»

Птьху!.. І ще раз – птьху!.. Сам собі не ймеш віри... Мушиш йняти!.. Така вже вона, воєнна фортуна, – витребеньки її непередбачувані й незбагненні... Мав, либонь, рацію Наполеон, коли казав, що політика – це мотузка, яка лопається, коли її занадто натягнути... Та хто ж натягував?

Здається, тільки вчора... ну, не вчора – рік тому, наприкінці сорокового, отут, у Бергхофі, на віллі, у мисливській залі, з найширшого вікна якої відкривається пречудовий краєвид на Баварські Альпи, зібрав їх, своїх воєначальників, дванадцятьом з яких «дав генерал-фельдмаршала» за героїство у розгромі Польщі й Франції по той бік Західного валу,

спорудженого військово-будівельною організацією Тодта... Пишався тоді своїм офіцерством, своїм вермахтом, найкращим у світі військом, де генерали – пліч-о-пліч з рядовими, де одна польова кухня, де генерали на фронті – попереду... Сталін не мав такого війська. Сталін ненавидів офіцерів, тому й винищив вісімдесят відсотків командного складу Червоної Армії, звинувативши своїх воєначальників – од маршала до лейтенанта – в очолюваній маршалом Тухачевським і нібито організованій німецьким рейхсвером змові проти нього... Сталін боявся війни, боявся розбитої армії, так само боявся і тої, що перемогла б... Генерали, яких він призначив замість репресованих, у нас, німців, могли б командувати хіба що батареєю, не більше...

Отже, я зібрав тут, у Бергхофі, своє вище офіцерство, яким пишався, аби на цій нараді чітко визначити терміни нашого головного воєнного наступу. Підводячи підсумки наради, я сказав, що Росію треба знищити. На захід од Уралу ніхто, крім німців, не може носити зброї; ні про які російські збройні сили ніколи більше не може бути й мови, навіть якщо нам доведеться воювати за це цілих сто років. Ще раз наголошую: життєвим принципом повинно стати й залишитися на віки – вічні: нікому, крім німців, не дозволено носити зброю. Росію як державу треба знищити. Строк – весна сорок першого. Операція «Барбаросса» тільки тоді матиме сенс, якщо ми одним могутнім ударом розтрощимо Росію...

А сімнадцятого березня сорок першого я уточнив: ми нападємо на Росію відразу ж, тільки-но завершимо зосередження й розгортання вермахту уздовж німецько-радянського кордону. Це займе приблизно тиждень. Це буде масованний наступ найвищого класу. Безумовно, найпотужніший зі всіх, що їх знає на сьогодні історія. Випадок з Наполеоном не повториться. Один-єдиний удар мусить знищити ворога. Повітряні атаки, нечувані за своєю масовістю, диверсії, терор, акти саботажу, замаху, убивства керівних осіб, нищівний удар по всіх слабких пунктах ворожої оборони – зне-

нацька, в одну й ту ж секунду. Я не зупинюсь ні перед чим. Ніяке так зване міжнародне право не стримає мене від того, аби використати всі наявні переваги...

Воно не стримало, так зване міжнародне право, стримали генерали й генерал-фельдмаршали... Коли переглянув їхній список, виявилось: більшість — старі пердуни!.. Тупі, як їхні дупи, розжирілі настільки, що вже не втискуються у штани з лампасами!..

Гуманісти довбані!.. Мольтке ніколи не читали?.. Найгуманніше під час війни, писав граф Гельмут Мольтке, — якомога швидше добити ворога!.. Що безпощадніше ми воюємо, то раніше закінчиться війна!.. Що швидше доконаємо ворога, то менші його муки!.. Оце і є гуманізм!.. Отже, швидкість і натиск!..

Герр Браухіч!.. Вам, головнокомандувачеві сухопутних сил, які директиви я давав, відправляючи під Москву до фон Бока?.. І що ж, генерале-фельдмаршале?.. А тільки й того, що прокатили свою стару дупу сюди-туди!.. Усю вину за недопустиме, злочинне тупцювання під стінами Сталінового лігва звалили на Хейнца Гудеріана, котрий, мовляв, не порадившись ні з командувачем групи армій «Центр» генерал-фельдмаршалом Федором фон Боком, ні з його начальником штабу генералом Гансом Грейфенбергом, ні з начальником генерального штабу вермахту генерал-полковником Францом Гальдером, ні з вами, герр Браухіч, одвів свої танки на рубіж річок Оки та Зуші.

Годі, Браухіч, викручуватися!.. У відставку!.. Мої ад'ютанти Рудольф Шмундт, Юліус Шаубе — більші стратеги й тактики, ніж ви, генерале-фельдмаршале. Принаймні, їм вистачає розуму не посилатися на російського «генерала мороза»... Ви мали літо, мали осінь — був час подумати... Але ж ви не звикли думати... Ви звикли до того, що я, Гітлер, мушу думати за вас усіх... У відставку!.. Я, Адольф Гітлер, беру на себе командування сухопутними силами!.. Геть з-перед моїх очей!..

ЕНЕРГІЙНО, як двадцятип'ятилітній доброволець, крокуючи від літака до броньованого лімузіна у супроводі драбантів Ульріха Графа й Христіана Вебера, недавнього конюха, генерал-майора Рудольфа Шмундта і групенфюрера СС Юліуса Шадубе, Гітлер упіймав себе на думці, що й далі, уже не в повітрі, а на землі дає перцю цим «бюргерам у лампасах», ганебно розгубленим...

Оця розгубленість упала в око на початку грудня, коли Лені Ріфеншталь, його улюблениця, котру називали «фюреровою піфією», себто жрицею, що передрікала майбутнє, верховна шефиня імперської кінохроніки, у своїх щоденних випусках «Вохеншау» ошелешила німців сюжетом про те, що на Східному фронті, у смузі дій групи армій «Центр», несподівано виникла... «московська проблема»; там, під більшовицькою столицею, ми не виконали висунутого фюрером стратегічного завдання...

Спочатку цей сюжет роздратував і його, Гітлера. Наказав кульгавому Йозефу Паулю Геббельсу «провентилювати» Лені Ріфеншталь мізки. Сам не захотів з нею зустрічатися, хоча вона вабила його не менше, ніж Геббельсова Магда, — вони обидві були справдешні німкені, уособленням німецької жінки.

«Піфія» була на тринадцять років молодша від нього, фюрера. Дванадцять років тому, 1929-го, коли йому, Гітлерові, «стукнуло» сорок, а Лені Ріфеншталь — двадцять шість, вона, енергійна, рішуча, пробивна, чарівна, сексуальна кінорежисерка й продюсерка, зняла фільм «Блакитне світло», у якому блискуче зіграла головну роль. На цей час німецький кіноглядач утішався фільмами «Кабінет лікаря Калігарі» режисера Ріхарда Віне, «Кабінет воскових фігур» режисера Пауля Лені, «Утомлена смерть» та «Нібелунги» режисера Фрідріха Ланга, «Остання людина» режисера Фріца Мурнау, «Безрадінний провулок» режисера Ганса Лабата. Лені Ріфеншталь усіх перевершила, поєднавши у своєму фільмі два напрямки — експресіонізм і реалізм.

Гітлер побачив «Блакитне світло» уже після того, як у

понеділок 30 січня 1933-го року, точнісінько за пророцтвом особистого астролога Еріка Хануссена, став рейхсканцлером – сам уславлений вісімдесятишестирічний генерал-фельдмаршал Пауль фон Гінденбург, герой минулої війни, яку спочатку називали Великою Європейською, нинішній їхній президент, благословив його на урядування Великою Німеччиною після рейхсканцлерів Брюнінга і Генріха Курта фон Шлейхера. «Блакитне світло» так йому сподобалося, що зажадав особисто зустрітися з Лені Ріфеншталь. Вона сама випромінювала світло, тільки не блакитне, а тілесне, яке потужно струмувало з-під сукні й забивало фюрерові паморочки. Доручив їй зняти фільм про з'їзд у Нюрнбергу створеної і очолюваної ним націонал-соціалістичної німецької робітничої партії – НСДАП. Лені Ріфеншталь назвала цей фільм «Тріумф волі», підкресливши в ньому феномен фюрера Великої Німеччини, його залізну волю, єдність партії і народу. Слідом написала автобіографічну книгу «За лаштунками фільму про партійний з'їзд».

Потім Лені Ріфеншталь зняла фільм «Олімпія» – про олімпійські ігри в Берліні 1936-го року і відтак стає фюреркою імперської кінохроніки. Гітлер оголосив, що тільки вона, Лені Ріфеншталь, справдешня нацистка, уособлення німецької жінки, має виняткове право знімати його. Єва Браун, «німфа» (лялька) з мюнхенського фотоательє Генріха Гофмана, котра плекала мету стати не тільки коханкою «пана Вольфа» (отак відрекомендувався він і Єві, знайомлячись у фотомайстерні з нею), а передовсім – дружиною, страшенно ревнувала його до Лені Ріфеншталь, як до Анні Ондри й Ліди Беарової, популярних актрис чеського походження. А Лені, ставши Гітлеровою улюбленицею, знімала його на кінохроніку, як героя нації, кумира натовпу, вождя залізної волі.

ОЦЯ ТЕМА – тріумф волі, його, фюрерової, волі, а не загалом волі німецької, домінувала і у п'ятистах метрах кінохроніки у популярних щотижневих оглядах зі Східного,

німецько-радянського, фронту. Навіть у репортажі з параду «братів по зброї» в п'ятницю, 22 вересня 1939-го року (через місяць після укладення пакту Молотова-Ріббентропа і за тиждень до підписання німецько-радянського договору «Про дружбу й кордон»), як називали тоді спільний парад вермахту й Червоної Армії у Бресті-Литовському, на головній, Люблінській, вулиці, коли на дерев'яних трибунах, поспіхом збитих перед воєводською кам'яницею, стояли поряд німецький генерал-полковник Хейнц Гудеріан і радянський комбриг Сергій Кривошеїн зі своїми штабними офіцерами. Цього «історичного» параду, замовчуваного пізніше радянською пропагандою, могло й не бути, якби йому, фюрерові, не пощастило, розпочавши велику політичну гру, утягнути «кремлівського тигра» у війну проти Польщі, спокусивши пактом про ненапад і таємним протоколом про розподіл сфер впливу. Пощастило!.. З радощів аж нетямився, мало не здурів, стрибав цапом, гатив кулаками в стіну, забувши, як до цього частіше звичайного обкушував на пальцях нігті, вигукував на весь величезний кабінет у рейхсканцелярії: «Ну, тепер увесь світ у мене, Адольфа Гітлера, в кишені!»... У блискавичній війні з Польщею фортецю Брест здобули танкісти генерал-полковника Хейнца Гудеріана, але, саме за таємним протоколом, фортеця Брест, яку обороняли польські жовніри капітана Владислава Радзішевського, опинилася у сфері впливу «іванів». Отже, дотримуючись букви таємного протоколу, танкістам генерал-полковника Хейнца Гудеріана довелося історичну фортецю Брест, звідкіля не всіх польських оборонців укупі з капітаном Радзішевським викурили, передати танкістам комбрига Сергія Кривошеїна, зрусифікованого українця, такого самого, як інший комбриг Четвертої армії Василь Чуйков. З цієї нагоди й відбувся спільний парад «братів по зброї» (трохи пізніше, коли в четвер, 28 вересня 1939-го року підпишуть німецько-радянський договір про «Дружбу й кордон», «великий вождь» Сталін уживе «крутіший» вираз – «дружба, скріплена кров'ю».

Під бравурні звуки німецького духового оркестру голов-

ною брестською вулицею прокотилася гусенична й колісна німецька й радянська військова техніка, промарширували піхотні підрозділи.

Чорти його батька знають, чи знімала цей парад для історії радянська кінохроніка, і чи дивився цей репортаж «товарищ Сталін», котрий любив посиденьки у персональному кремлівському кінозалі, щоразу запрошуючи туди і своїх високих гостей. Якщо дивився, то бачив на екрані ту німецьку армію, про яку він, Гітлер, писав у «Майн кампф» укупі з Рудольфом Гессом, сидячи за ґратами у фортеці Ландсберг: «У нашій державі армія навчатиме вояків не просто марширувати, вона стане для них вищою школою патріотичного виховання... Особливо великої уваги ми надамо вихованню сили волі й рішучості, систематичному культивуванню почуття відповідальності.» Еге ж, Сталін побачив, що вермахтівці – рішучі й мужні люди епохи. Уже своїм зовнішнім виглядом, військовим вишколом вермахтівці утвердили – уже в котрий раз! – ту слушну думку, що німці – солдатська нація, німецький солдат – досконалий тип новітнього мужчини, продемонстрували непохитну волю до перемоги. А от у стані нових «іванів» навіть офіцери чи, як вони кажуть, не люблячи слова «офіцер», – командири мали вайлуватий вигляд, парадні однострої, особливо «модні» шкірянки сиділи на них, ніби позичені з чужого плеча...

У цей репортаж, що зайвий раз засвідчив високий професіоналізм і похвальну тенденційність військових операторів з відомства Лені Ріфеншталь, не увійшли колоритні сцени спільної пиятики «братів по зброї» у брестському Білому Домі, про яку йому, Гітлерові, докладно доповідав обергрупенфюрер СС (від «шютцштафельн» – охоронні загони) тридцятип'ятилітній шеф РСХА – Головного імперського управління безпеки Рейнхард Гейдріх, Великий інквізитор, людина з вовчими очима, сатана у людській подобизні.

Комбриг Сергій Кривошеїн, скинувши шкірянку й підмостивши під себе, обіймав генерал-полковника Хейнца Гудеріана, котрий дозволив собі розстебнути на мундири

верхній гудзик, буцав його зіпрілим лобом, освідчувався у «братерських почуттях»: «Ти мене, брате Гено, поважаєш?.. І я тебе, брате Гено, поважаю!.. На, тримай «п'ять»!.. А давай-но, брате Гено, заспіваємо нашої:

*Расцветалі яблуні і груші,
Папливлі тумани над рекой.
Вихаділа на берег Катюша,
На високій берег, на крутой...*

А «брат Гена» Гудеріан, обіймаючи «брата Сірьюжу» Кривошеїна, казав йому, що саме о цій порі, коли десь над Волгою цвітуть яблуні та груші, у Баварських Альпах, у підземеллі гори Кифхойзер, прокидається з тривалого сну Барбаросса. «А що це, брате Гено, за хрен моржовий, як сказав би товарищ Сталін?..» «Брат Гена» Гудеріан одразу протверезів: «Ех, брате Сірьюжо, це такий собі бородань... Хильнімо ще по одній «московської» за нашу наступну зустріч у Москві!» — «Або — у Берліні!.. Ну, за братів по зброї!.. Польщі — капут!.. Усім буде капут, якщо Гітлер і Сталін побратаються, як оце ми з тобою!..»

Саме його, генерал-полковника Хейнца Гудеріана, він, Гітлер, фюрер, рейхсканцлер і верховний головнокомандувач, розпочинаючи таємну операцію «Барбаросса», поставив на московський напрямок, сподіваючись, що саме його танки швидко досягнуть Москви — захоплення радянської столиці у політичному й економічному відношенні мало вирішальне значення; здобуття цього міста означало як з політичного, так і з економічного погляду вирішальний успіх, не кажучи вже про те, що «івани» за цього випадку позбуваються найважливішого залізничного вузла; розрахунок був і на те, що з падінням Москви їм, німцям, пощастить паралізувати функціонування апарату радянської влади, позбавивши його можливості відродити розгромлені збройні сили, і, таким чином, долю кривавої сутички буде вирішено — Радянський Союз капітулює перед Німеччиною, і війна хутко закінчиться-

ся. Тобто Друга танкова група генерал-полковника Хейнца Гудеріана входила до найпотужнішої групи армій «Центр» генерал-фельдмаршала Федора фон Бока, майстра бліцкригу. Але спочатку Гудеріанові довелося відвойовувати у «іванів» фортецю Брест. За тиждень він її здобув. Тут, у дворі, влаштували виставку трофейної радянської зброї, передовсім наступальної, зокрема, нових танків Т-34, КВ («Клим Ворошилов»), ІС («Іосиф Сталин»), тягача «Ворошиловец», гаубиць, мортир, зеніток найефектніших калібрів.

На відкриття виставки, запланованої на вівторок, 26 серпня, шістдесят шостий день війни, він, німецький фюрер, запросив італійського дуче (вождя) Беніто Муссоліні, і їх, керманічів двох арійських народів – німецького та італійського, вірних союзників у боротьбі з комуністично-жидівською червоною чумою, супроводжуваних пишною свитою видатних сподвижників, як от рейхсмаршал, головнокомандувач люфтваффе Герман Вільгельм Герінг, рейхсміністр іноземних справ Іоакім фон Ріббентроп, генерал-фельдмаршали Вільгельм Кейтель, начальник штабу верховного головнокомандування, Вальтер фон Браухіч, головнокомандувач сухопутними силами, Альберт фон Кессельрінг, командувач Другої повітряної армії, Ганс Гюнтер фон Клюге, командувач Четвертої піхотної армії в групі армій «Центр», котрий зголосився бути гідом, генерал-полковників Хейнца Гудеріана, командувача Другої танкової армії, Германа Гота, командувача Третьої танкової армії групи армій «Центр», і начальника італійського генштабу Уго Кавальєро, – так от, усіх їх увічнювали на кіноплівку для прийдешніх поколінь, яким захочеться подивитися на цих «вождів» бодай краєм ока, військові оператори з відомства Лені Ріфеншталь – берлінської кінохроніки.

Високий фюрерів гість дуче Беніто Муссоліні, у глибокій пілотці і довгополій шинелі, зупинився перед трофейним КВ і запитав Гудеріана, чи доводилось йому зустрічатися з цим радянським танком, а далі попрохав його розповісти, як для нього, танкового генерала, шістдесят шість днів

тому розпочалася вікопомна операція «Барбаросса». Гудеріан охоче став оповідати, а він, фюрер, уточнив для дуче, що директиву № 21 про початок операції «Барбаросса», надруковану тільки у дев'яти примірниках (для вищого керівництва), підписав у п'ятницю 18 грудня 1940-го року, наказавши завершити підготовку до нападу на СРСР до 15 травня 1941-го року.

СИТУАЦІЯ на бойових позиціях Другої танкової армії генерал-полковника Хейнца Гудеріана у прикордонній смузі перед сигналом «Дортмунд», що звістував про початок операції «Барбаросса», була типовою уздовж усієї «лінії Молотова», себто кордону від Балтики до Чорного моря. Цю типову ситуацію зафіксувала й берлінська кінохроніка.

...Передсвітанкові сутінки розмивали деталі, й ретельно замаскована німецька зброя, спрямована у бік комуно-жидівської імперії, мала вигляд не тільки мстиво грізний, а й таємничо містичний, і саме містичного змісту набував його, фюрера, рейхсканцлера і верховного головнокомандувача вермахту, наказ, зачитуваний танкістам, артилеристам, гренадерам при таємничому світлі офіцерських ліхтариків:

«Солдати Східного фронту!

Нині сили наші такі великі, що рівних їм не було у світовій історії. Наймогутніші у світовій історії армії готові до бою не тільки тому, що їх змушує до цього сувора конча необхідність, яка вимагає остаточного розв'язання, або через те, що якась держава потребує захисту, а тому, що про порятунок волає уся Європейська Цивілізація й Культура.

Німецькі солдати! Хутко, зовсім хутко ви вступите в бій — суворий і рішучий бій. Доля Європи, будучина Німецького рейху, саме існування німецького народу перебувають тепер у ваших руках, бо не може великий народ тулитися на вузькому терені, для свободи йому потрібен широкий життєвий простір, а він, цей простір, — на Сході, аж до Уралу. Нехай буде з нами Всевишній, нехай допоможе Він нам у нашій боротьбі з

комуно-жидівською червоною чумою!».

За п'ять хвилин до сигналу «Дортмунд», коли його браві вояки розмаскували бойову техніку, генерал-полковник Хейнц Гудеріан уже був на своєму командному пункті, підготовленому для нього в районі польського містечка Богукалі. Отже, за п'ять хвилин розпочнеться годинна масована артилерійська підготовка. А чи доцільна вона?.. Чи не позбавить переваг раптового нападу, спричинивши великі втрати, коли доведеться форсувати водні перешкоди? Масований обстріл будь-кого розбудить, не тільки безтурботних «іванів».

Пильне стеження напередодні за «іванами» переконало його, Гудеріана, в тому, що ті геть нічого не підозрюють про наміри «братів по зброї». У фортечному дворі, який добре проглядався зі всіх німецьких спостережних пунктів, безтурботні «івани» виставляли караули під звуки духового оркестру, діяли, буцім у тій приповідці: якщо помирати, то — з музикою... Берегові укріплення уздовж Західного Бугу «івани» не зайняли й цієї, фатальної для них, ночі.

Перспектива збереження моменту раптовості нападу була така велика, що генерал-полковник Хейнц Гудеріан сам себе питав, чи варто за таких обставин удаватися до годинного масованого обстрілу, як того вимагав наказ?..

Команда «Вогонь!» пролунала о третій годині п'ятнадцять хвилин. За двадцять п'ять хвилин з початку артпідготовки у повітря піднялися пікірувальні бомбардувальники. О четвертій годині п'ятнадцять хвилин, тобто за годину після початку артпідготовки, навально рушили вперед танки. За півгодини здолали водну перепону. Тоді розпочали переправу через Західний Буг на гумових і десантних човнах піхотинці. «Івани» не чинили найменшого опору. Раптовість могутнього удару на всьому фронті танкової армії паралізувала волю недавніх «братів по зброї»...

СЛУХАЮЧИ Гудеріанову оповідь, нікчемний макаронник, себто дуче Беніто Муссоліні, міг подумати, що високої ефективності раптового удару досягнуто завдяки його,

Гудеріановому, військовому генію. Якщо вже говорити в цьому плані про чийсь персональну заслугу, то передовсім – про його, Гітлерову.

Аби на всі сто відсотків скористатися з моменту запланованої раптовости, завдавши нищівного удару, треба було передовсім перехитрувати самого «товарища Сталіна». І йому, Гітлерові, таки пощастило взути Сталіна в постолі.

На початку сорок першого, коли на терені розгромленої Польщі вермахт став зосереджувати великі з'єднання, Сталін, зрозуміло, поінформований розвідкою, занепокоївся й звернувся до нього, Гітлера, з особистим посланням, мовляв, що це воно діється, пане Гітлер?.. Чи не збирається Німеччина воювати проти Радянського Союзу, з яким нещодавно підписала договір про дружбу й кордон?.. Що ж, пане Сталін, я не заперечую: у Польщі, де ми з вами скріпили нашу дружбу кров'ю і яка нині має назву – генерал-губернаторство на чолі з Гансом Франком, справді сконцентровано наші великі військові з'єднання, – відповів «кремлівському тигрові» у листі, також особистого характеру і, як ще підкреслив у тексті, довірливого. Але водночас я, Адольф Гітлер, стверджую, певний того, що моя відвертість далі вас, пане Сталін, не піде, що зосередження німецьких військ на польському терені має іншу мету і в жодному випадку не спрямовано проти Радянської сторони. І взагалі, пане Сталін, він, Адольф Гітлер, вважає справою гонору дотримуватися пакту про ненапад, у чому клянеться честю глави держави. Справа тут у тому, пане Сталін, що терени Західної та Центральної Німеччини піддаються потужному англійському бомбуванню і добре оглядаються з повітря. Ось чому він, німецький канцлер, змушений був одвести великі військові контингенти на Схід. І учинив це з тією метою, аби мати можливість таємно переозброїти і переформувати їх там, у Польщі, перед рішучим кидком на Англію...

Одне слово, він, Гітлер, не зупинявся ні перед чим, робив усе можливе й неможливе, аби запустити під черепи кремлівських правителів «їжака» – дезу: зосередження вермахту на німецько-радянському кордоні – усього лише дез-

інформаційний маневр у зв'язку з передбаченими планом «Морський лев» заходами, отожд, принаймні, до середини 1942-го року, коли розгромить Англію, не зможе повернути війська на Захід.

І йому, Адольфу Гітлеру, таки пощастило пошити «батька Сталіна» в дурні. Свідчення тому – заява ТАРС від 14 червня 1941-го року.

Відредагована, безперечно, «товарищем Сталіним», заява ТАРС від суботи, 14 червня, 1941-го року рішуче спростовувала «чутки» про те, що:

1/ Німеччина нібито висунула перед СРСР претензії територіального й економічного характеру, і нині ведуться перемовини проміж Німеччиною та СРСР про укладання нової, тіснішої угоди між ними;

2/ СРСР нібито відхилив ці претензії, у зв'язку з чим Німеччина стала зосереджувати свої війська поблизу кордонів СРСР з метою нападу на СРСР;

3/ Радянський Союз у свою чергу став нібито посилено готуватися до війни з Німеччиною й зосереджує війська поблизу кордонів останньої.

Попри очевидну безглуздість цих чуток, відповідні кола у Москві усе ж таки вважають за необхідне, через уперте мусування цих вигадок, уповноважити ТАРС заявити, що вони є незграбно сфабрикованою пропагандою ворожих СРСР і Німеччині сил, зацікавлених у подальшому розширенні й розв'язуванні війни.

ТАРС заявляє, що:

1/ Німеччина не висуває перед СРСР жодних претензій та не пропонує якоїсь нової тіснішої угоди, через що й перемовини з цього приводу не могли відбуватися;

2/ За даними СРСР, Німеччина так само неухильно дотримується умов радянсько-німецького пакту про ненапад, як і Радянський Союз, через що, на думку радянських кіл, чутки про напад на СРСР позбавлені будь-якого ґрунту, а перекидання звільнених від операцій на Балканах німецьких військ до східних і північно-східних районів Німеччини, яке відбувається

останнім часом, пов'язано, треба гадати, з іншими мотивами, що не мають стосунку до радянсько-німецьких відносин;

3/ СРСР, як це впливає з його мирної політики, дотримувався і має намір дотримуватися умов радянсько-німецького пакту про ненапад, а тому чутки про те, що СРСР готується до війни з Німеччиною, — брехливі й провокаційні;

4/ Літні збори запасників Червоної Армії, які зараз проводяться, і наступні маневри мають на меті не що інше, як навчання запасників і перевірку залізничного апарату, здійснювані, як відомо, шороку, через що трактувати цей захід Червоної Армії, як ворожий Німеччині, принаймні безглуздо...»

МЕТАЛ, авжеж, уральський метал, з якого було склепано радянську техніку, уже трофейну, знерухомілу, напикся на серпневому сонці й посилив духоту на фортечному дворіщі. Фюрерові довелося скинути улюблене шкіряне пальто, а дуче — улюблену шинелю. Передбачливий командувач Четвертої піхотної армії у складі найпотужнішої групи армій «Центр» Ганс Гюнтер фон Клюге, чи не наймолодший з генерал-фельдмаршалів, бо ще не мав шістдесяти років, завчасно розпорядився завезти на виставку улюблене фюрерове пиво, що його спеціально варили для нього у Хольцкірсі, пильнуючи, аби воно мало не більше двох градусів міцності.

Частуючи дуче пивом, фюрер говорив уже про те, що всі його мілітарні акції проти європейських держав — анексія Австрії, розчленування Чехословаччини, розгром Польщі (укупі з «товарищем Сталінім») і Франції до неділі 22 червня 1941-го року були не чимсь іншим, як підготовкою до нападу на комуно-жидівську імперію. Він, Адольф Гітлер, передовсім як верховний головнокомандувач, прагнув забезпечити для вермахту найвигідніші стратегічні позиції, які б дозволили йому упевнено та без великого ризику розпочати боротьбу проти Московії. На це скерував, зокрема, і всі секретні служби, які, на відміну від Сталінових, поки що не пристосувалися до того, аби пекти інформацію, яку хочуть

від них чути «нагорі»...

Відомства «маленького адмірала, хитрого, як лис» і «молодого бога смерти», себто Вільгельма Канаріса і Рейнхарда Гейдріха (Гітлер, як і Сталін, крім несимпатичної звички обкушувати нігті, полюбляв ще називати відсутніх «соратників» на прізвисько), – ці відомства посилили свою діяльність після розгрому Франції, коли абвер і СД вивільнили значні сили, зайняті у цьому регіоні, й використали їх на східному напрямку.

Перед секретними службами він, верховний головнокомандувач, висунув конкретне завдання: уточнити й поповнити інформацію про економічне й політичне становище СРСР, забезпечити регулярне надходження розвідувальних донесень про його обороноздатність та майбутні театри військових дій.

На момент початку операції «Барбаросса» діяльність абверу досягла апогею. Незадовго до 22 червня створено «Штаб Валлі», покликаний забезпечити керівництво всіма методами й способами шпигунства й диверсій, спрямованих проти СРСР. «Штаб Валлі» безпосередньо координує дії команд і груп, наданих армійським з'єднанням, і для здійснення розвідувальних і диверсійних операцій.

Треба визнати, сказав фюрер далі, що своє завдання з розвідки прикордонної смуги секретні служби загалом виконали. Військове командування було обізнано з розташуванням радянських військ, дислокацією аеродромів, місцезнаходженням нафтобаз, складів зі зброєю та амуніцією.

«Івани» зосередили на кордоні п'ять тисяч сімсот літаків, у тому числі винищувачів дві тисячі дев'ястот вісімдесят. Люфтваффе мала усього дві тисячі літаків, розподілених між трьома групами армій «Північ» (командувач генерал-фельдмаршал Вільгельм Йозеф Франц Ріттер фон Лееб), «Центр» (командувач генерал-фельдмаршал Федор фон Бок), «Південь» (командувач генерал-фельдмаршал Герд Карл Рудольф Рундштедт), які, за планом «Барбаросса», завдавали клиновидних ударів з метою проникнення

вглиб радянських територій, оточення «іванів» з флангів і знищення їх у «котлі».

Несподіваність, раптовість удару люфтваффе по «іванах» була повна. Хоча багато аеродромів ще будувалося й не використовувалося, а ті, що були вже готові, стали чудовою мішенню, бо літаків на них напакували так густо, що вони стояли рядами – крило до крила, ніби для інспекції чи параду. Асам люфтваффе здавалося, що «івани» самі готували напад, але їм, асам, пощастило той напад зірвати. А якщо вже готувалися, то треба було «іванам» розсосередити й замаскувати свою техніку. А тут за перших же годин повітряних атак асам люфтваффе не було вчинено найменшого опору ні з боку протиповітряної оборони, ні з боку винищувачів «И-16». За звітами люфтваффе, першого ж дня бойових дій на землі було знищено бомбардувальниками «Хейнкель-111» майже півтори тисячі радянських літаків і понад триста збито винищувачами «Мессершмітт-109» у повітряних боях та вогнем зенітної артилерії...

ДУЧЕ не вельми уважно слухав фюрера, відверто залицявся до Лені Ріфеншталь. Фюрер лайнувся про себе: нікчемний макаронник!

Ще вчора фюрер був радий дуче. Зустрів його у «Вольфшанце», головній своїй ставці – фюрергауптквартир (ФГК) у лісі Гйорліц (форст Гйорліц), неподалік од міста Растенбург у Східній Пруссії, південніше Кенінгсберга.

Дуче тут ще не бував. Військовій «організації Тодта» фюрер наказав збудувати свою головну польову квартиру в цьому густому лісі, посеред мазурських озер та боліт, після розгрому Польщі. Посеред густого лісу, на площі у двісті п'ятдесят гектарів, «організація Тодта» спорудила понад вісімдесят підземних бункерів і наземних укріплених об'єктів. Охоронну зону обслуговували кількома рядами колючого дроту зі спостережними вежами, кулеметними й зенітними позиціями, замінували усі підступи. Місцину під «Вольфшанце» – «Вовче лігво» – фюрер вибирав, урахову-

ючи близькість радянського кордону, віддаленість од великих населених пунктів. Аби ворожа повітряна розвідка не виявила комплексу згори, використали макети дерев і маскувальну сітку. Неподалік обладнали невеликий аеродром Віламово та залізничну станцію. З Берліном «Вольфшанце» з'єднавав прямий телефонний кабель.

Гітлер прилетів сюди з альпійської резиденції «Бергхоф», де упродовж двох тижнів укріплював тевтонський дух гірським повітрям над усипальницею Барбаросси, прилетів, аби звідси, зі свого командного пункту, керувати давно спланованою операцією «Барбаросса». За кілька годин до її початку скомпонував послання Його високості Главі королівського італійського уряду Беніто Муссоліні.

«21 червня 1941-го року.

ДУЧЕ!

Я пишу Вам цього листа тієї миті, коли тяжкі роздуми, що тривали місяцями, а також вічне нервове вичікування закінчилися ухвалою найтяжчого у моєму житті рішення. Я вважаю, що не маю права більше терпіти становища після того, як мене ознайомили з останньою картою ситуації в Росії та іншими численними донесеннями. Я насамперед вважаю, що вже нема іншого шляху для усунення цієї небезпеки. Подальше вичікування спричинить найпізніше цього чи наступного року катастрофічні наслідки.

Міжнародне становище. Англія програла цю війну. Відчайдушно, як потопельник, вона хапається за кожну соломинку, що в її очах може правити за котву порятунку. Щоправда, деякі її сподівання й надії не позбавлені певної логіки. Англія досі вела свої війни постійно при допомозі колоніальних країн. Після знищення Франції — загалом після ліквідації їхніх західноєвропейських позицій — британські палії війни спрямовують увесь час погляди туди, звідкіля вони прагнули розпочати війну: на Радянський Союз.

Обидві держави, Радянська Росія та Англія, однаково зацікавлені в розваленій, ослабленій тривалою війною Європі. Позаду цих держав стоїть у позі підбурювача й вичікувально-

го спостерігача Північноамериканський Союз. Після ліквідації Польщі в Радянській Росії спостерігається послідовний напрям, який – розумно й обережно, але неухильно – звертається до давньої більшовицької тенденції розширення радянської держави. Зволікання війни, необхідного для досягнення цієї мети заходу, передбачається здійснити шляхом сковування німецьких військ на Сході, аби німецьке командування не могло зважитися на широкий наступ на Заході, особливо в повітрі. Я Вам, дуче, уже казав недавно, що вдалий експеримент з Кри- том довів, як необхідно у випадку проведення набагато складнішої операції проти Англії використовувати справді геть усе до останнього літака. У цій вирішальній боротьбі може статися, що перемогу у підсумку буде здобуто завдяки перевазі усього лише в кілька ескадр. Я не заважаюся ані на мент зробити цей крок, якщо, не кажучи вже про інші передумови, буду принаймні застрахований від раптового нападу зі Сходу або навіть од загрози такого нападу.

Росіяни мають колосальні сили – я наказав генералові Йодлю (генерал-полковник Альфред Йодль, начальник штабу оперативного керівництва вермахту – Автори) передати Вашому аташе у нас, генералові Марасу, останню карту з обстановкою. Власне, на наших кордонах зосереджено усі наявні російські війська. З настанням тепла у багатьох місцях ведуться оборонні роботи. Якщо обставини змусять мене кинути проти Англії німецьку авіацію, виникне небезпека, що Росія зі свого боку стане тиснути на Півдні й Півночі, перед чим я змушений буду мовчки відступати з тієї простої причини, що я не маю переваги в повітрі. Я не зміг би тоді розпочати наступ наявними на Сході дивізіями проти оборонних споруд росіян без достатньої підтримки авіації. Якщо й далі терпітиму цю небезпеку, доведеться, либонь, утратити увесь 1941-й рік, і при цьому загальна ситуація зовсім не зміниться. Навпаки, Англія ще дужче опиратиметься укладанню миру, бо вона все ще сподівається на російського партнера. До того ж, ця надія, природно, стане зростати в міру посилення боєздатності російських збройних сил.

А за всім цим стоїть американське постачання воєнних матеріалів, яке очікується з 1942 року.

Не кажучи вже про це, важко сподіватися, аби нам надали такий час. Бо за такого гігантського зосередження сил з обох боків — адже я змушений був зі свого боку кидати на східний кордон усе більше танкових сил і звернути увагу Фінляндії та Румунії на небезпеку — існує ймовірність, що якоїсь миті гармати самі стануть стріляти. Мій відступ спричинив би тяжку втрату нашого престижу. Це було б особливо неприємно, враховуючи можливий вплив на Японію. Ось чому по тривалих роздумах я дійшов висновку, що краще розірвати цю петлю до того, як буде її зашморгнуто. Я вважаю, дуче, що тим самим надам цього року нашому спільному веденню війни, либонь, найбільшу послугу, яка взагалі можлива.

Таким чином, моя оцінка загальної ситуації зводиться до такого:

1. Франція усе ще залишається ненадійною. Певних гарантій того, що її Північна Африка раптом не опиниться у ворожому таборі, не існує.

2. Якщо мати на оці, дуче, Ваші колонії у Північній Африці, то до весни вони, вважайте, поза небезпекою. Я гадаю, що англійці своїм останнім наступом хотіли деблокувати Тобрук. Я не думаю, щоб вони були спроможні ближчим часом повторити це.

3. Іспанія хитається і, я потерпаю, тільки тоді стане на наш бік, коли кінець усієї війни буде вирішено.

4. У Сирії французький опір навряд чи протриває довго — з нашою чи без нашої допомоги.

5. Про наступ на Єгипет до осені узагалі не може бути мови. Але, враховуючи загальну ситуацію, я вважаю за необхідне подумати про зосередження в Триполі боєдатних військ, які, коли виникне потреба, можна буде кинути на Захід. Само собою зрозуміло, дуче, що про ці міркування треба зберігати повне мовчання, бо за протилежного випадку ми не зможемо сподіватися на те, що Франція дозволить перевозити зброю через свої порти.

6. Чи вступить Америка у війну, чи ні – це байдуже, бо вона вже підтримує наших ворогів усіма силами, що їх здатна мобілізувати.

7. Становище в самій Англії кепське, постачання продовольством і сировиною постійно погіршується. Волю до боротьби підживлює, власне кажучи, тільки надія. Ця надія ґрунтується винятково на двох факторах: Росії й Америки. Усунути Америку ми не маємо змоги. Але вилучити з гри Росію – це нам до снаги.

Ліквідація Росії одночасно означатиме величезне полегшення становища Японії у Східній Азії і тим самим створить можливість набагато ускладнити дії американців з допомогою японського втручання.

За цих умов я зважився, як уже згадував, покласти край лицемірній грі Кремля. Я вважаю, тобто я переконаний, що в цій боротьбі, яка врешті-решт звільнить Європу на майбутнє від великої небезпеки, візьмуть участь Фінляндія, а також Румунія. Генерал Марас повідомив, що Ви, дуче, також виставите щонайменше корпус. Якщо маєте такий намір, дуче, – я сприймаю його, само собою розуміється, з вдячним серцем, – то для реалізації буде достатньо часу, бо на цьому величезному театрі воєнних дій наступ неможливо буде розпочати повсюдно в один і той же час (чи не тому Одинадцята армія генерал-полковника Ріттера фон Шоберта вичікувала в Румунії майже два тижні? – Автори). Вирішальну допомогу, дуче, Ви можете надати тим, що збільшите свої сили у Північній Африці, якщо можливо, то з перспективою наступу від Тріполі на Захід; що Ви, далі, розпочнете створювати угруповання військ, нехай навіть спочатку невелике, яке у випадку розриву з Францією договору зможе вступити в неї вкупі з нами і, нарешті, тим, що Ви посилите повітряну і, по можливості, підводну війну на Середземному морі.

Що стосується охорони теренів на Заході, від Норвегії до Франції включно, то там ми, якщо мати на оці сухопутні війська, достатньо сильні, аби блискавично відреагувати на будь-яку несподіванку. Що стосується повітряної війни проти Англії,

то ми на деякий час будемо притримуватися оборони. Але це не означатиме, що ми нездатні відбивати британські напади на Німеччину. Навпаки, маємо можливість, якщо необхідно, як і раніше, завдавати безпощадних бомбових ударів по британській метрополії. Наша винищувальна оборона також достатньо сильна. Вона має найкращі, які у нас тільки є, ескадрилі.

Що стосується боротьби на Сході, дуче, то вона, певна річ, буде важкою. Та я ані на мить не сумніваюся у великому успіхові. Передовсім я сподіваюсь, що нам у результаті пощастить забезпечити на тривалий час в Україні загальну продовольчу базу. Вона послужить для нас постачальницею тих ресурсів, у яких, можливо, виникне потреба в майбутньому. Посмію додати, що, як зараз можна судити, нинішній німецький урожай обіцяє бути дуже добрий. Цілком допускаю, що Росія спробує зруйнувати румунські нафтові джерела. Ми створили оборону, яка, я сподіваюсь, убереже нас од цього. Завдання наших армій полягає в тому, щоб якомога скоріше усунути цю загрозу.

Якщо я Вам, дуче, тільки зараз надсилаю це послання, то лише тому, що останню постанову ухвалено буде лише сьогодні о сьомій вечора. Тому-то я прошу Вас сердечно нікого не інформувати про це, особливо Вашого посла в Москві, позаяк нема абсолютної певности у тому, що наші закодовані донесення не може бути розшифровано. Я наказав повідомити моєму послові (мовиться про німецького посла у Москві графа Фрідріха Вернера фон дер Шуленбурга – Автори) про ухвалену постанову тільки останньої миті.

Матеріал, що його я маю намір поступово опублікувати, такий об'ємний, що світ здивується більше нашому довготерпінню, ніж нашому рішенню, якщо він не належить до вороже налаштованої до нас частини суспільства, для якої аргументи наперед не мають ніякої ваги.

Хоч би що тепер сталося, дуче, наше становище від цього кроку не погіршає, воно може тільки поліпшитися. Якби я навіть змушений був до кінця цього року залишити в Росії шістьдесят чи сімдесят дивізій, то все ж це буде тільки частина тих сил, які я змушений нині постійно тримати на східному

кордоні. Нехай Англія спробує не зробити висновків з грізних фактів, перед якими вона опиниться. Тоді ми зможемо, звільнивши свій тил, з потрійною силою накинутись на ворога з метою його знищення. Що залежить від нас, німців, буде — смію вас, дуче, запевнити, — зроблено.

Про всі Ваші побажання, міркування й про допомогу, яку Ви, дуче, зможете мені надати у наступній операції (йдеться про операцію «Барбаросса» — Автори), прошу повідомити мені особисто або ж узгодити ці питання через Ваші військові органи з моїм верховним командуванням.

На завершення я хотів би Вам сказати ще одне. Я відчуваю себе внутрішньо знову вільним після того, як ухвалив цю постанову. Співробітництво з Радянським Союзом, за всього щирого прагнення домогтися остаточної розрядки, часто обтяжувало мене. Бо це видавалось мені розривом зі всім моїм минулим, моїм світоглядом і моїми колишніми зобов'язаннями. Я щасливий, що звільнився від цього морального тягаря.

З сердечним і товариським привітом
Його високості Главі королівського
італійського уряду
Беніто Муссоліні. Рим».

Гітлер пишався своєю ФГК — фюрергаупквартір — на Східному фронті. Отак гонориться художник, написавши величну картину. Грандіозність, масивність, неприступність і нездоланність комплексу, створеного «організацією Тодта», додавали, він це добре відчував, світової величі. Гітлер виріс у власних очах. Без найменшого сумніву в цьому, мав себе за найбільшого полководця усіх часів і народів. Кортіло, страх як кортіло похвалитись «Вовчим лігвом» перед сусідніми правителями, найдужче — перед «товарищем Сталіним», щоб тому аж зелена слина потекла від заздрощів, а душа з переляку впала у п'яти!.. далєбі, не похвалишся, «кремлівський тигр» ще коли ухилився навіть од зустрічі у Берліні. А союзників, на жаль, не так і густо. Ну, «мамалижник» Антонеску, «сухопутний адмірал» Хорті, «тореадор»

Франко і «макаронник» Муссоліні. «Макаронник» – найповажніший серед них. Отримавши його, Гітлерове, послання з «Вовчого лігва», оголосив «товарищу Сталіну» війну, а оце споряджає на Східний фронт своїх хоробрих вояків – дивізію «Торіно» і легіон чорносорочечників «Тольяменто».

Напередодні «макаронникового» приїзду він, Гітлер, фюрер, рейхсканцлер і верховний головнокомандувач, підписав отут, у ФГК, директиву, вирішальну для наслідків операції «Барбаросса»:

«Пропозиція командування сухопутних сил від 18 серпня, як провадити далі операцію на Сході, не співпадає з моїми намірами. Тому наказую таке:

1. Найважливіша мета, якої слід досягти ще до настання зими, – це не здобуття Москви, а завоювання Криму (місяць тому Гітлер наказав виселити з Криму усіх «унтерменшів» і перетворити його в «німецьку Рів'єру». Генеральний комісар Криму Фрауенфельд подав схвалений Гітлером проект переселення до Криму мешканців Південного Тиролю – Автори), промислового та вугільного району на Дінці й припинення російського постачання нафти з району Кавказу, а на Півночі – блокування Ленінграда та з'єднання з фіннами.

2. Напрочуд сприятливу оперативну ситуацію, що виникла унаслідок виходу на лінію Гомель–Почел, треба негайно використати для концентричної операції внутрішніх флангів груп «Південь» і «Центр».

Їхньою метою має бути не тільки загальним наступом Шостої армії (командувач – п'ятдесятисемирічний генерал-фельдмаршал Вальтер фон Рейхенау – Автори) відкинути за Дніпро радянську П'яту армію (командувач – тридцятидев'ятирічний генерал-полковник Михайло Іванович Потапов, армія брала активну участь в обороні Києва, командувач потрапив у полон – Автори), а й знищити ворога раніше, ніж він зможе прорватися за лінію Десна–Конотоп–Сула. Тим самим для групи армій «Південь» буде забезпечено можливість закріпитися східніше середньої течії

Дніпра і вкупі з групою армій «Центр» провадити подальшу операцію у напрямку Харків-Ростов своїм лівим крилом.

3. Група армій «Центр», не зважаючи на наступні операції, повинна використати для цього таку кількість своїх сил, щоб досягнуто було мети – знищення радянської П'ятої армії, а сама група, зайнявши сприйнятливую для збереження сил позицію, залишилась здатною відбити ворожі атаки на центральній ділянці свого фронту.

Намір просунути ліве крило групи армій «Центр» до височини в районі Торопця з тим, аби воно примкнуло до правого крила групи армій «Північ», залишається незмінним.

4. Оволодіння Кримським півостровом має найважливіше значення для забезпечення нашого постачання нафтою з Румунії. Тому всіма засобами, включаючи також застосування рухомих з'єднань, треба прагнути швидко форсувати Дніпро раніше, ніж ворог підкине сюди нові сили.

5. Блокування Ленінграда, з'єднання з фіннами й знищення російської П'ятої армії створить передумови й вивільнить сили для того, аби, згідно з доповненням до директиви №34 від 12 серпня, з перспективою на успіх атакувати й розгромити ворожу групу армій Тимошенка...»

Отже, головні події найближчим часом розгорнуться у смузі наступу групи армій «Південь». Саме сюди дуче скеровує своє військо, точніше – під Умань, де дві радянські армії – Шоста (командувач – сорокарічний генерал-лейтенант Іван Миколайович Музиченко, тяжко поранений) і Дванадцята (командувач – сорокавосьмирічний генерал-майор Петро Григорович Понеделін), вкупі з командувачами й штабами потрапили до полону, у так званій «Уманській ямі» опинилося сто тисяч червоноармійців. Там, під Уманню, де стояв штаб командувача групою армій «Південь» шістдесятишестирічного генерал-фельдмаршала Герда Карла Рудольфа Рундштедта, фюрерового фаворита, відбудеться парад союзників. Вони, фюрер і дуче, полетять туди з Брест-Литовського після того, як оглянуть у фортеці ви-

ставку трофейної радянської техніки.

А тим часом він, фюрер, покаже гостеві «Вовче лігво».

Не показав і головного, того, чим гонорився, як Його високість запитав:

— А чи нема, мій фюрере, серед восьми десятків об'єктів найважливішого — «бункера весталок», щоб не казати — борделю?

Фюрер метнув на дуче лютий погляд. Уживши слово «бордель», Його високість несамохіть образив рейхсканцлера. Це слово ображало й часто укидало Гітлера в люті од перших початків нацистського руху або ж політичної кар'єри, коли деякі конкуренти-заздрісники, прагнучи усунути його від керівництва партією, розпускали підлі чутки про те, що Адольфа Гітлера створив капітан Ернст Рем, він же просунув його у політику, а в недавньому минулому це — Адольф Шікельгрубер, Рудий Монетник, таємний інформатор мюнхенської поліції, баварський Казанова, ще на Західньому фронті не так воював, як волочився по солдатських борделях з «дівчатками» сорокарічного віку, підхопив там венеричну хворобу, яка сколотила йому мізки, зробила біснуватим...

— Як бачите, мій фюрере, я прилетів сам, — казав тим часом далі глава королівського італійського уряду, — без Клари Петаччі, коханки... По-перше, вона трохи кирніє, а по-друге — і це головне — вона мені набридла!..

«У мене, дуче, така сама проблема, — мало не вихопилось у фюрера. — З Євою Браун. Ви пам'ятаєте цю «німфу» по Мюнхену, де знімала нас для кінохроніки Лені Ріфеншталь... Після Мюнхенського протоколу у мене, як ви знаєте, зав'язався гешефт з «кремлівським тигром». І вже він, оцей «тигр», став персонажем Євиних щовечірніх застільних монологів у вигляді запитань: Вовчику (оце вона отак мене називає), а твій кремлівський «друг» Сталін такий самий вегетаріанець, як і ти?.. віддає перевагу печеній у сметані й політій ляною олією картоплі, вареним качанам кукурудзи молочно-воскової стиглості й стручкам зеленого горошку?..

Це правда, Вовчику, що вегетаріанці менш агресивні, аніж м'ясоїди?.. Через те ви так миролюбно обійшлися з Польщею?.. А Сталін має отакий диван, як оце ми?.. А кого він на тому дивані товче?.. А з ким наш Ріббентроп зустрічався у Кремлі – з живим, тобто справдешнім Сталіним чи з його двійником?.. На знімках, що їх друкувала навіть їхня «Правда», Сталін не такий, як на портретах, – ти звернув увагу?.. А сам ти, Вовчику, з ким зустрічався сімнадцятого жовтня 1939-го року у Львові – з «батьком Сталіним» чи його двійником? Усі великі люди мали двійників, ось і ти, Вольфхен, маєш – Максиміліана Бауера, часом і не розберу, хто з вас двох уночі до мене приходить – ти, Вовчику, чи Максиміліан, а що було б, якби ти мав кілька двійників, як, до прикладу, Сталін?.. Генерал Еріх Кйострінг, наш військовий аташе у Москві й одночасно агент абверу, каже, що у «товарища Сталіна» щонайменше сім двійників, по двійникові на кожен день тижня, це правда, Вольфхен?..

У «Майн кампф» ти, Вовчику, писав, що вже самий факт укладання союзу між Німеччиною й Росією означав би неминучість майбутньої війни, фінал якої визначено наперед. Така війна могла б означати тільки загибель Німеччини. До цього, одначе, треба додати ще таке. Нинішні володарі Росії зовсім не думають про укладання чесного союзу з Німеччиною, а тим паче про його дотримання, якби вони його уклали. Адже не треба забувати й того факту, що правителі сучасної Росії – це заплямовані кров'ю нікчемні злочинці, це – людський накіп, який скористався сприятливим для нього збігом трагічних обставин, захопив зненацька величезну державу, учинив дику криваву розправу над мільйонами передових інтелігентних людей, фактично винищив інтелігенцію й нині, ось уже незабаром десять років, здійснює найжорстокішу тиранію, яку коли-небудь тільки знала історія...То як це, Вовчику, поєднати: пишеш одне, а чиниш протилежне?!..

Можна було б відповісти на це іншою цитатою з книжки «Майн кампф»:

«Ставлення Німеччини до Росії треба, я вважаю, підда-

вати особливому аналізу. І це – з двох причин. По-перше, ця проблема має вирішальне значення для всієї загалом іноземної політики в цілому. По-друге, ця проблема – той брусок-точильце, на якому передовсім перевіряють політичні особливості нашого молодого націонал-соціалістичного руху; на цьому точильці ми перевіряємо, наскільки насправді ми здатні ясно мислити й правильно діяти».

Натомість кажу: «Єво, рибонько, купи собі новий капелюшок від Каролін Ребу, нову сукню від Джозефіни Пату, купи на заздрийсть Магди Геббельс, Лені Ріфеншталь і своєї сестри Гретль, а в політику носа не пхай!».

Власне, казав. До війни. Після 22 червня Єва змінила платівку. А я з початком війни постановив обмежити своє спілкування з жінками. Маю думати про весь народ, про всю Німеччину, конкретніше – про перемогу на Східному фронті. А от мої лікарі професори Карл Брандт і Теодор Морелль радять активніше займатися сексом, рекомендують засоби, які підвищують сексуальну активність...

Гм-м... Куди вже активніше... Єва – з тих коханок, котрі прагнуть відчувати від злягання задоволення й самі, отримувати по кілька оргазмів, а не тільки дарувати насолоду партнерові й домагаються цього усіма доступними їм способами... І тоді невідомо, хто з нас двох – фюрер, рейхсканцлер і верховний головнокомандувач... Хоча це відбувається тільки вночі, мені годі примиритися з таким приниженням... У цьому плані, Ваша високосте, Єва Браун мені також набридла... Отже, у нас – однакова проблема...»

Дуче тим часом не вгавав, казав далі:

– Я поділяю, мій фюрере, ваші висловлювання про жінок. Наприклад, оце: «Жінки завжди заявляють, що хочуть стати гарними, аби сподобатися чоловікові, котрого вони кохають, а потім вони чинять якраз протилежне всьому тому, що могло б йому, чоловікові, сподобатися. Вони вдаються до будь-яких методів, жінки, аби його завоювати, потім мають себе за рабинь моди, не більше, і тільки прагнуть викликати ревності у своїх подружок...»

«Спочатку я висловлювався трохи інакше: у політиці треба заручатися підтримкою жінок. Чоловіки підуть за вами самі...» А вголос мовив:

— Дуче, нам з вами нема коли думати про жінок, ми творимо світову історію, ніхто, крім нас, цього не зробить...

— Ми з вами, мій фюрере, воюємо проти «товарища Сталіна»... А війна — потужний сексуальний збудник. Потужнішого — нема. Мені — без двох шістдесят, а я, відколи почалась війна, живу за правилом: жодного дня — без свіжої весталки. Поки не звоював увесь світ, треба прагнути перетрахати всіх жінок, які тобі тільки трапляються... Жінки, вони також створюють тобі репутацію великого завойовника, щоб не казати — курваря... До речі, мій фюрере, де ота ваша «піфія», котра знімала нас для кінохроніки у Мюнхені?.. Латино-американські індіанці мають одну цікаву легенду про стару Ла Лобу або ж Вовчу Жінку, котра збирає вовчі кістки, співає над ними чи виє, і з тих кісток народжуються жінки-вовчиці... Ота білява кінорежисерка чомусь нагадує мені вовчицю. То де вона?..

— Дуче, ви побачите її у Бресті... Лені Ріфеншталь... А звідти вона полетить з нами в Україну, під Умань...

ПОБАЧИВ!.. І вже залицяється!.. Римський жеребець!..

А ти що, вовчице?.. Бач, усміхається!.. Ага, не йому, нічкемному макаронникові, мені усміхається!..

Усміхнувшись спочатку фюрерові, а тоді — дуче, Лені Ріфеншталь мовила, звертаючись до Беніто Муссоліні:

— Чи правильно я вас розумію, Ваша високосте: ви бажаєте переглянути німецьку кінохроніку за перших п'ятдесят днів війни?.. Так?.. Будь ласка!..

Цяця!.. Викрутилась!..

А вона таки видатна режисерка, оця білява жінка — вовчиця, з-під сукні якої струмує збудливе тілесне сяйво, уміє монтувати кадри, що демонструють незламну волю до перемоги — фюрера і його бравих вояків, уміє коментувати те, що відбувається на екрані, — раптовий вогненний смерч, танковий удар, наступ піхоти, повітряні атаки люфтваффе,

цитуючи його, фюрерову, «Майн кампф»:

«Якщо одна проти одної воюють дві армії, то перемогу здобуває не та, у якій кожен вояк відбув особливо високий стратегічний вишкіл, а та, якою командують кращі воєначальники і яка складається з вояків, більш дисциплінованих і більше звиклих до сліпої покори...»

Навальню ринуть уперед, углиб радянської території німецькі танки, змітаючи всі перепони на своєму шляху, а радянські найновіші танки Т-34 і КВ стоять на залізничних платформах у прикордонній смугі, їх не заправили пальним, щоб з'їхали з платформ, – бери цю грізну зброю голими руками!.. Деморалізовані «івани», дрібно здригаючись від страху, вилазять з бліндажів і сховищ, піднімають догори руки: «Сталін – капут!»... У повітрі безроздільно панують німецькі аси, вони мають величезне задоволення від того, що бомблять брудних «іванів»... вони, аси, такі, як от Ганс фон Хан, котрий уже здобув понад тридцять повітряних перемог, були неабияк здивовані, коли, злетівши в небо й опинившись над радянською територією, побачили згори, що тут усе занурено у безтурботний глибокий сон... вони виявляли російські штаби й низько пролітали над дерев'яними спорудами, та не бачили жодного червоноармійця... нарешті, появились «івани» – у самих лише білих підштаниках, панічно метаються туди-сюди, нагадують зворохоблений мурашник... «іванів» застукано зненацька... цілі кладовища покинутої техніки й зброї понад шляхами, цілі натовпи полонених... На липень – понад сімсот тисяч... 16 серпня Сталін видає грізний наказ № 270, у якому оголошує полонених зрадниками, а їхні родини – позбавленими соціальних прав... Тим часом під Уманню здаються у полон дві армії загальною чисельністю сто тисяч... Складається таке враження, що Червона Армія не хоче воювати за «батька Сталіна», не хоче підкорятися наказам бездарних «батьків-командирів» та й самі «батьки-командири» – від лейтенантів до генералів – здаються у полон: «Гітлер – гут! Сталін – капут!»... Тріумф волі!..

І ось цей сюжет про «московську проблему»!.. Стоп! Як

це так – не виконали висунуте фюрером стратегічне завдання?.. Виходить, фюрерові забракло волі змусити кого слід виконати це завдання?.. Де ж тут тріумф волі?.. Де тут узагалі воля?..

А після цього ще й від Отто Скорцені, свого улюбленця, котрий не раз виконував його, фюрерові, делікатні доручення, скажімо, пристрелив у робочому кабінеті австрійського канцлера Енгельберта Дельфуса, отримав «подарунок». Його зондеркоманда, яка довго й ретельно готувалася до зухвалих дій у Сталіновому лігві, захоплення будівель Центрального і Московського комітетів ВКП(б), Наркомату внутрішніх справ, Центрального телеграфу, поки що захопила радянський щотижневий кіножурнал про... ту ж таки «московську проблему».

Музичним прелюдом до сюжету слугувало викалатування дзвонів усіх московських церков. Слідом – феєрверковий залп Сталінових zenіток, що відбивали атаки німецьких бомбардувальників... Силует Кремля, звідки керує й командує Сталін, котрим не так давно відверто захоплювався, вважав генієм, принаймні, рівним собі, Гітлерові, вартим укупі з ним, фюрером, увійти у світову історію... Урочисті збори з нагоди 24-ї річниці більшовицького перевороту на станції метро «Маяковська», виступ Сталіна, у якому він, зокрема, сказав: «Дурна політика Гітлера перетворила народи СРСР у заклятих ворогів нинішньої Німеччини»... А от Сталін на трибуні Ленінового мавзолею, парад на Красній площі... Хода Сталінових попів, причому у повних церковних обладунках, з хрестами в руках, ходять од хати до хати, закликають чоловіків і жінок, молодих і старих, горою постояти за «святую землю російську»... Формування червоного війська, особливо кінноти, наслідки незвичайних морозів, що їх тут не бачили останні півтори сотні років і які змушують усіх узуватися у валянки й зодягатися у ватянки...

А от і німецькі полонені, усе густіші й густіші натовпи; без шинелей, без рукавиць, без теплого зимового обмундирування, вони пританцьовують од холоду, виклацують зу-

бами, розтирають собі вуха й носи, а тоді засовують руки глибоко в кишені, – голодні, приречені погляди назустріч своїй долі... І водночас, що його, Гітлера, дуже втішило, – жодного спотвореного страхом обличчя!.. Ось вони, наші невідомі солдати, безіменні герої!..

Міцно, до хрускоту зціплював зуби, коли бачив на екрані силу-силенну замерзлих німецьких танків, цистерн, вантажівок, гармат, – усе покинуто напризволяще, бо нема придатного за такого морозу пального й зимового одягу. І все це – через те, що головне командування сухопутних військ завчасу не постачило на східний фронт...

Мерзотники!.. Падлюки!.. Жалюгідні черв'яки!.. Позривати погони, як зривав у Мюнхені обергрупенфюрерам напередодні «Ночі довгих ножів», і розстріляти!.. Авжеж, якщо військові частини відходять без наказу й зупинити їх неможливо, залишиться тільки одне – розстріли. Розстрілювати, однак, треба не простого піхотинця, цього жалюгідного черв'ячка, який несе на своєму горбі усю ваготу війни, до того ж зазнає усіх труднощів з продовольчим постачанням і не може упоратися з вошвою, цим сущим насланням Божим. Ні, розстрілювати треба саме будь-якого старшого начальника тієї частини, яка відступає, не зупиняючись перед розправою з найвищими генералами. Треба брати за приклад Сталіна, котрий наказав розстріляти майже всіх вищих офіцерів оточеного нами у районі Білостоку Північно-західного фронту, у тому числі командувача фронту генерала Дмитра Павлова, начальника його штабу та інших воєначальників... Що ж, йому, Гітлерові, не забракне волі твердими крутими заходами покласти край оцій ганебній розгубленості генералітету... Стоп, стоп, стоп!.. А чи не є ця розгубленість військової еліти... так званої еліти... змовою проти нього, фюрера?.. Або ж, принаймні, підлим дезертирством?.. Ах, падлюки!.. Ах, мерзотники!.. Позривати погони!.. Розстріляти на місці!.. Ні, рядовими – на фронт!.. Під Москву!.. У сніги, на крижаний мороз!.. Нехай потанцюють!..

ФРІЦ ВЕЙМАР, водій броньованого лімузина, одчинив перед Гітлером дверцята, укліяк обіч, виструнчений, як стовп.

«Чого, бовдуре, витріщився?.. І де ти, в чорта, взявся?»

Гітлер сердито-допитливо блимнув на Рудольфа Шмундта і Юліуса Шаубе, але вже наступної хвилі збагнув, що обізнався...

Нерви – нікудишні... Треба лікуватися вкупі з фон Бокком... З якогось дива сприйняв водія «Мерседеса-бенца» Фріца Веймара за Еміля Моріса, баварця французького походження, годинникаря й штурмовика, водія першого «мерседеса», подарованого Хеленою Бехштейн, дружиною багатого бізнесмена, перед його виходом з в'язниці у фортеці Ландсберг... І ця, ще одна, халепа тут, на аеродромі Фельдафінг, несамохіть повернула його, Гітлера, у «буколістичні літа» – уже тоді, як усівся на шкіряних подушках поряд з Веймаром, і авто, супроводжуване есесівським ескортом під командою групенфюрера СС Юліуса Шаубе плавно рушило крутими серпантинами у напрямку недалекої гори Оберзальцберг з Гітлеровою резиденцією «Бергхоф».

...З Хеленою Бехштейн Гітлер познайомився за рік до того, як вірні камеради, зокрема, Ернст Рем, оцупкуватий чоловік з перебитим носом і бичачим, пошрамованим обличчям, обчеплений кайзерівськими орденами капітан, котрий не устиг навоюватися на фронтах Першої світової, марив новими походами, просуваючи його, недавнього єфрейтора, у велику політику, – як вірні камеради проголосили фюрером НСДАП – у березні 1920. Ернст Ханфштенгель, котрий став його (перед Рудольфом Гессом) прес-секретарем, завів фюрера до ресторану «Остерія Баварія» на тій же вулиці Принцрегентплац, де партія улаштувала для свого вождя затишне кубелечко. А вона вже там обідала, Хелена Бехштейн, співвласниця фірми, що випускала піаніно «Бехштейн». Гітлер тоді хвацько видудлив шість кухлів пива, і Хелена через кельнера надіслала йому захоплену писульку про те, яка вона щаслива бачити справдешнього німецького

чоловіка.

Хелена залюбки навчала його, огрубілого в окопах вояка, світським манерам: як цілувати дамі ручку, як зачаровувати компліментами, які квіти дарувати, як одягатися, як тримати руки за ресторановим столом, аби не вичерпати манжетами підливу до омара, як споживати черепахову юшку, аби не обкапати скатерку й вилоги фрака; дарувала патефонові платівки з записами чи не всіх тринадцяти опер Вільгельма Ріхарда Вагнера, з яких він, Гітлер, найдужче любив «Летючого голландця», «Тангейзера», «Лоенгріна», «Валькірію», «Трістана й Ізольду»; фінансувала газети НСДАП «Ауф гут дейче» («Добірною німецькою мовою») і «Фолькішер беобахтер» («Народний оглядач»), що їх видавав Гітлерів соратник Дітріх Еккарт.

Коли ж після невдалого путчу проти Веймарської республіки, що розпочався у країні восьмого листопада 1923-го року у пивній залі «Бюргербройкеллер», мюнхенський суд запроторив Гітлера вкупі з генералом Людендорфом і публіцистом Гессом до в'язниці у фортеці Ландсберг, фрау Хелена, як і англійка Вініфред, якась родичка Вагнерів, постачала його папером і канцтоварами, аби він писав (за Гессової допомоги) «Майн кампф» («Моя боротьба»). І він писав, ніде не згадуючи про те, як під час пивного путчу рятувався втечею рачки, коли поліцейські поранили камерада Германа Герінга, уславленого аса Великої європейської війни. Думаючи про цих жінок, він писав:

«Психіка широких народних мас геть несприйнятлива до слабкого й половинчастого. Душевне сприйняття жінки менш доступне аргументам абстрактного розуму, ніж інстинктивним прагненням до додаткової сили, що не піддається визначенню. Жінка значно охочіше підкоряється сильному, ніж стане підкоряти слабшого. Та й маса більше любить володаря, ніж того, хто у неї щось просить...»

І ось він, Адольф Гітлер, сильний і цілісний, володар, а не жалюгідний прохач, вождь, котрий усвідомлює свою особливу місію в німецькій історії, уже наступного, 1924-го,

року виходить з тюрми у фортеці Ландсберг, і за ворітьми на нього чекає розкішний, за сорок тисяч марок, «мерседес» – подарунок од Хелени Бехштейн. Водієм «мерседеса» був Еміль Моріс, бравий баварець французького походження, годинникар, організатор «штурмового загону».

Незадовго до свого сорокаріччя Гітлер придбав у Бергхофі, невеличкому гірському поселенні у Баварських Альпах, дерев'яний дім на вершині гори Оберзальцберг.

У сусідньому Бергтесгадені – «Орлиному гнізді», куди ходив на прогулянку в кучих шкіряних штанах, зустрів сімнадцятирічну Марію Рейтер. Рідня називала дівчину Міці, він підхопив це ймення, сам же відрекомендувався герром Вольфом. Герр Вольф (пан Вовк) – це був його партійний і мистецький псевдонім, мав себе не тільки за маляра, а й письменника, вірші бо став писати ще раніше, ніж малювати, – коли уперше закохався у Штефані Ізак, яка стала для нього Валькірією, еге ж. Два примірники «Майн кампф» подарував Міці з автографом: «Прочитай цю книгу від початку до кінця, і тоді, я певен, ти зрозумієш мене більше»... Навіщо було Міці розуміти пана Вовка, якщо пан Вовк не розумів Міці. Вона його покохала (передовсім її, як і більшину жінок, полонили його очі, демонічно голубі, що химерно блискотіли, коли роздягав її поглядом), а він не відповідав Міці взаємністю. У відчаї дівчина постановила укоротити собі віку, та батьки вчасно вихопили з мотузяного зашморгу. Згодом Марія Рейтер вийшла заміж, а його, великого фюрера, котрий уже не зодягав коротких шкіряних штанів, віддавав перевагу напіввійськовій уніформі, прикрасивши груди з лівого боку лицарським орденом Залізного хреста і золотим знаком фашистської партії, любить і далі, пише йому листи, надсилає подарунки...

Тоді ж, за отих «букліністичних (ідилічних) часів», стала ще одна мелодраматична історія. Уже з його, Гітлеровою, небогою Анжелікою Раубаль. Дев'ятнадцятилітня Геля приїхала до Мюнхена вивчати медицину в університеті імені Людвіга Максиміліана, заснованого ще п'ятнадцятого сто-

ліття. Поселилася, звичайно ж, у дядечка Альфа, захоплено роздивлялася на стінах холостяцького кубельця дядечкові мальовидла, порівнювала їх з роботами знайомих їй малярів Корнеліуса, Овертела, Рунге, Газенклевера, Хюбнера, Кульбаха, Пілоті, Манцея, Лібермана, Корінта, Слефогта, пишалася, що має такого талановитого дядечка, охоче позувала йому голенькою для імпресіоністських етюдів.

На красуню Гелю наклав оком і водій «мерседеса» бравий баварець французького походження Еміль Моріс, ладен був на ній оженитися, і Геля була не проти. Проти був він, дядечко Альф, уявити собі не міг, що його Геля може опинитися в чужих обіймах. Сказав Емілю Морісові: «Шукай собі, голубе, іншу роботу. Ти мені більше не потрібен!»... Еміль Моріс подав судовий позов і базікав на всіх перехрестях: «Можливо, він її любив, але це була якась дивна, таємна любов»...

Десять років тому, 18 вересня 1931-го, двадцятитрирічна Анжеліка Раубаль застрелилася з Гітлерового «вальтера» калібру три з половиною міліметри, не пробачивши дядечкові Альфу зради з чеською актрисою Анні Ондрою, якій дарував розкішні букети квітів...

НА СХОДАХ альпійської резиденції, звідкіля було далеко видко, Гітлера зустрів мажордом Герберт Дерінг.

— Герберте, нікого до мене не пропускати!

— Яволь, мій фюрере!.. Навіть...

— Я сказав — нікого, Герберте!..

Поки у чоловіка не викорінено потягу до жінки, навіть найменшого, доти його розум на припоні, подібно до теляти, яке ссе молоко матері. Це казали будисти. А от прихильники конфуціанства вважають: важко мати справу тільки з жінками й нікчемними людьми. Коли з ними зближуєшся, вони перестають бути слухняними; коли ж від них віддаляєшся, неминуче відчуваєш ненависть з їхнього боку...

— Коли я кажу — нікого, винятку, Герберте, не може бути ні для кого...

Часом вона манірно хихикає, ця «німфа» з Гофманового фотоательє: язик мій – ворог мій!.. Авжеж, лялько, твій язичок здатен шокувати будь-кого. Ти схибнула на еротичній маячні віденського «червоного» психоаналітика, винахідника терміну «сексуальна революція» Вільгельма Райха!.. Чи треба комусь доводити, що сексуальна енергія може трансформуватися в інші види життєздатності – творчість, політику, бізнес? Треба!.. На жаль, Єво, ти – ні малярка, ні бізнесмена, ні політик. Ти була й залишаєшся асистенткою у Гофмановому фотоательє... Твій язичок, лялько, треба виврати з писка... й пришити... між стегнами!.. Що він там робитиме?.. Диван лизатиме!.. «Диванна тема» – твоя найулюбленіша!..

Три роки тому, у вересні 1938-го, коли Єві здавалося, що минула вже ціла вічність відтоді, як герр Вольф уперше поглянув на неї з-під широкополого чорного капелюха у фотоательє Генріха Гофмана, де працювала асистенткою, і під тим магічним поглядом голубих його очей вона зазнала приголомшливого оргазму, герр Вольф уже не просто Гофманів друг і клієнт, котрого фотомайстер консультував, як дбати про свою поставу, бо ще Мішель де Монтень писав у своїх «Пробах», що краса усіх частин тіла потрібна жінці, проте краса постави – єдина, необхідна чоловікові, якого виразу надавати обличчю під час виступу перед натовпом, до яких жестів, міміки удаватися, а рейхсканцлер Великої Німеччини сказав їй, зниділій од чекання кохання, що до баварської столиці мають приїхати прем'єри Італії, Великобританії та Франції – Муссоліні, Чемберлен і Деладьє, аби виробити спільний ультиматум урядові Бенеша – повернути Німеччині окуповану Чехословаччиною Судетську область; він, пан Вовк, має намір окремо зустрітися з кожним партнером у своїй мюнхенській резиденції, отож просить Єву стати гостинною господинею мюнхенського «коричневого дому».

Єва читала у пресі, що дуче (вождя) Беніто Муссоліні італійське жіноцтво захоплено й лагідно називає «першим фалосом» Апеннінського півострова, отож неабияк утіши-

лась його приїздові до Мюнхена. Але п'ятдесятилітній дуче приїхав не сам – його супроводила коханка Клара Петаччі, вірна, як сучка.

Фюрер ненавидів дуче, для нього він був нікчемним «макаронником», як румун Йон Антонеску – нікчемним «мамалижником», та мусив терпіти, як союзника.

У своєму емоційному тості дуче наголосив на тому, що арійська раса внесла дуже вагомий вклад у розвиток світової цивілізації, бо саме італієць Габріель Фалоппіо, а не якийсь там чех або словак винайшов презерватив, що його першими випробували маркіз де Сад і Казанова, отож він, Муссоліні, не має найменшого сумніву в тому, що Бенеш накладе повні штани, і Чехословаччина поверне Судетську область Великій Німеччині, цьому не зможе перешкодити навіть Сталін, холодний, черствий, підозріливий, лютий прототип Івана Грозного, котрий запевняв іноземних послів, що він походить од Александра Македонського й Клеопатри Єгипетської...

За два тижні до підписання Мюнхенської угоди Гітлер схилив до приватної зустрічі у його мюнхенській резиденції Невілла Чемберлена, великобританського прем'єра і лідера Консервативної партії, на двадцять років старшого.

З вітальні, де роздягав гостя, називаючи його подумки не інакше, як жалюгідним черв'яком, почув голоси Єви Браун і Лені Ріфеншталь, котра мала зняти цю зустріч для кінохроніки.

– Для того, Лені, аби тобі було зручніше знімати обох, пана Вовка й цього британського старого пердуна, я посаджу їх рядком на оцей диван... Щоправда, він трохи розгепаний... З паном Вовком на цьому дивані ми таке виробляємо, таке виробляємо!..

– Що саме, Єво, виробляєте?

– Таке, Лені, чого не вчитаєш у жодній «Камасутрі» і не побачиш у жодному еротичному музеї, навіть у Амстердамському на вулиці Дамрак!..

Чорт забирай!... Що змушує мене терпіти поряд таке

пашекувате створіння?.. Може, любов?.. Казав бо Наполеон: «...любов створено не для мене. Що таке кохання? Пристрасть, яка примушує забувати все на світі, аби тільки бачити поряд улюблений предмет. Мене ж безперечно не створено для таких крайнощів. Що важать розваги, які не мають нічого спільного з почуттям кохання?»...

А може, терплю її коло себе, цю фотонімфу, тому, що вона когось мені нагадає ... ну, з тих партнерок, з якими колись ... гм-м... партнерок... Великі люди (за Ніцше — надлюди) тим і відрізняються від звичайних смертних, унтерменшів, що багато в чому орієнтуються трохи інакше... часом, буває, віддають перевагу... партнерам... «хлопчикам» перед «дівчатками»... думають трохи інакше... до так званих моральних цінностей ставляться трохи інакше... Якщо, скажімо, для звичайного черв'яка, себто унтерменша, совість — моральна категорія вищого порядку, то для мене особисто це — химера... Усілякі обмеження, заборони придумала релігія. Фрідріх Ніцше, котрий у кожній релігії бачив брехню, проголосив — ніщо не істинне, усе дозволено!.. А я, Гітлер, пішов ще далі... Ніяких докорів совісти досі не відчував і не відчуваю... Відтоді, як, за Фрейдом, став відчувати комплекс влади, а за Ніцше — волю до влади, складаю цікавенький описок тих володарів світу, котрі віддавали перевагу «хлопчикам»... Справді цікавенький виходить список... Присутні у ньому, зокрема, і більшовицькі вожді. Перечитуючи цей список, маю таке задоволення, ніби кожного з них «спізнаю», володарів світу, — від Александра Македонського до Бланка-Леніна... Авжеж, при чому тут мораль, коли природа вимагає свого і саме у той спосіб, який дає найвищу насолоду, диктує свій вибір між «дівчатками» й «хлопчиками»!..

У в'язниці фортеці Ландсберг я сидів укупі з Рудольфом Гессом, своїм секретарем...

Ми писали на пару «Майн кампф» — програму боротьби зі світовим жидівством, обґрунтовуючи свою ненависть до цього поріддя. А ненависть тих, хто сам жид, нехай і на

чверть, — безпощадна. Досліджено, що мого татуся Алоїса Шікельгрубера устругнув багатий жид, у якого моя бабуся була служанкою. То як мені було терпіти, коли мене змалку обзивали жидком?..

Але я трохи вильнув убік... Отже, я диктував Рудольфові Гессу, такому самому жидкові, довготелесому, до пояса худющому, а нижче — вгодованішому, диктував, як нам безпощадно боротися зі світовим жидівством, аж поки відчував, як Гесс від мого диктування збуджувався і вже гостро пахтів мускусом. Паршивець!.. Злиняв до свого британського дядечка Черчілля з квадратною п'яною мордякою, сподівався, що дядечко дуже втішиться...

Отже, Гесса вона мені не нагадує... Виходить, з «дівчаток» когось... Може... «Ти знаєш, Августе, я, либонь, закоханий... Ось уже третій рік». — «У кого ж? — зацікавився друг дитинства Кубічек. — Хто вона?». — «Вона вишукана, висока, струнка, з гарним і густим волоссям, зібраним на потилиці в пучок... О п'ятій годині вечора вона прогулюється вкупі з матір'ю берегом річки Шмудторек». — «Як її звати?». — «Штефані Ізак. Вона для мене — Вагнерівська Валькірія. Я їй присвятив вірші — «Гімн коханій»... Поїду до Відня, вивчуся на художника, намалюю її портрет»...

Ні, то було хлоп'яче захоплення. Хто що тямить у коханні, коли тобі шістнадцять років?.. Про яке щастя мова?.. От з ким я був по-справжньому щасливий, то це... Авжеж, Єва нагадує Гелю Раубаль, небогу, котру малював голою, уявляючи, що малюю Штефані Ізак, і ті «портрети», які могли мене скомпрометувати, зберігав у сейфі казначей НСДАП Франц Шварц...

Ось тому й доводиться терпіти коло себе цю пашекувату німфу, дозволяти їй багато чого, зокрема, називати себе не просто герром Вольфом, а Вольфхеном, себто Вовчиком...

«Гітлер свій гешефт розуміє!...». Так сказав «кремлівський тигр» на Ріббентрові слова про те, що я, фюрер, хотів би встановити з ним, Сталіном, якнайтісніші взаємини.

Ще б пак!.. Розумів і розумію... Ще тоді, як у верес-

ні тридцять восьмого у мюнхенському «коричневому домі» завершував політичні обгородки з дуче Муссоліні та англо-французькими жалюгідними черв'яками Чемберленом і Даладье, у наслідок яких Чехословаччина, як самостійна держава, перестала існувати, бо я не задовольнився тільки тим, аби відібрати Судети, а й постановив запровадити протекторат над Моравією та Богемією, авжеж, ще тоді зрозумів я, що на землі живе тільки двоє світових керманців — я і Сталін, отож треба передовсім налагоджувати гешефт з «кремлівським тигром». Це вже мій термін — «кремлівський тигр». У вузькому колі я кажу: «Черчілль — смердючий шакал, а от Сталін — тигр!..»

За звичай московитів уособлюють з медведем. Але ж Сталін — не московит. Він, як і я, Адольф Гітлер, — жидок. Тільки грузинський. Не грузин, а грузинський жидок!.. Жоден справдешній грузин не назве свого нащадка Йосипом, а жидок — назвав. Розенберг каже: нинішні більшовики — це кондові московити з радянськими жидами на чолі. Три-валлий час Сталін і його жидівське оточення не дозволяло радянським людям знати просту істину, що я, Адольф Гітлер, уже понад двадцять років самовіддано борюся зі світовим жидівством, а вони, радянські люди, — на боці жидів, сам Сталін перебуває під їхнім впливом, щоправда, у його нинішньому «півлітрбюро» тільки один жид — Лазар Каганович, зате чи не всі радянські бонзи жонаті на жидівках.

Отже, тигр — не косолапий медвідь, що любить багато спати, смоктати лапу, але ж і вовк — не заєць. Проти вовчої зграї тигр — безпорадний.

Сталін рветься на Захід — через Румунію з її нафтовими родовищами, Прибалтику з її морськими портами, сподівається розпалити у Європі пожежу світової революції — на це його штовхає світове жидівство. «Кремлівський тигр» вичікує, коли європейські країни вгризуться одна одній в горло, пустять велику кров, а тоді він доб'є суперниць «малою кров'ю». Але ж тигр — хижак азіатський, а не європейський. Отже, треба спрямувати Сталінове зазі-

ханья на світове панування на Схід, зокрема, до Перської затоки, а тут, у Європі, зв'язати йому руки усілякими пактами й угодами, усіляко присипляти його пильність, аби за слушного моменту завдати смертельного удару...

Зрозуміло, ні він, ні я не будемо дотримуватись жодного пункту укладеної угоди, але мета, яку ставлю перед собою та німецьким народом, варта того, аби розпочати цю велику політичну гру на тему, хто кого пошіє у дурні, хто опиниться на коні, а хто під конем...

Спочатку я написав йому листа.

«21 серпня 1939 року

Панові Й.В. Сталіну. Москва.

1. Я щиро вітаю укладення німецько-радянської торговельної угоди, що стало першим кроком на шляху німецько-радянських відносин.

2. Укладання пакту про ненапад означає для мене закріплення німецької політики на тривалий термін. Німеччина, таким чином, повертається до політичної лінії, яка упродовж століть була корисною для обох держав. Тим-то німецький уряд за такого випадку сповнений рішучості зробити всі висновки з такої корінної переміни.

3. Я приймаю запропонований Головою Ради Народних Комісарів і Народним Комісаром СРСР паном Молотовим проєкт пакту про ненапад, але вважаю за необхідне з'ясувати пов'язані з ним питання якнайшвидшим шляхом.

4. Додатковий протокол, бажаний для уряду СРСР, на моє переконання, може бути по суті з'ясований за найстисліший термін, якщо відповідальному державному діячеві Німеччини буде надано можливість вести переговори у Москві особисто. Інакше Німецький уряд не уявляє собі, яким чином цей додатковий протокол може бути з'ясовано й складено за стислий термін.

5. Напруга між Німеччиною та Польщею зробилася нестерпною. Польська поведінка щодо великої держави така, що криза може виникнути з дня на день. Німеччина, принаймні,

сповнена рішучості віднині всіма способами захищати свої інтереси проти цих домагань.

б. Я вважаю, що за наявності намірів обох держав розпочати нові відносини одна з одною не варто втрачати час. Тому я вдруге пропоную Вам прийняти мого Міністра закордонних справ у вівторок 22 серпня, але не пізніше середи, 23 серпня. Міністр закордонних справ має усеохопні й необмежені повноваження, аби скласти й підписати як пакт про ненапад, так і протокол. Більш триваліше перебування Міністра закордонних справ у Москві, ніж один день, неможливе з огляду на міжнародне становище. Я був би радий отримати від Вас невідкладну відповідь.

Адольф Гітлер.

Складаючи цього листа, ловив себе на тому, що відчуваю до «кремлівського тигра» все більшу повагу. З агентурних джерел добре знаю, що Сталін похвалив мене за успішну «Ніч довгих ножів» 30 червня 1934-го року, коли я, підтриманий Герінгом і Гімmlером, блискавично розправився зі своїми особистими суперниками, передовсім капітаном Ернстом Ремом, начальником штабу СА (штурмових загонів), котрий дозволив собі закликати штурмовиків «не слухати цього божевільного єфрейтора», генералом Куртом фон Шлейхером, колишнім рейхсканцлером, котрий добазікався до того, нібито має напoxваті таємне досье часів Першої світової війни про мій, фюрерів, психічний розлад на ґрунті венеричної хвороби, підчепленої у солдатських борделях, та найнебезпечнішим своїм конкурентом, лідером опозиційного крила НСДАП Грегором Штрассером та іншими жалюгідними черв'яками з опозиції... Сталін тоді захоплено мовив: «Ти диви, який Гітлер молодець! Як уміє працювати з кадрами!.. Одним махом усіх суперників побивахом!..»

За п'ять місяців, у суботу 1 грудня 1934-го, «кремлівський тигр», наслідуючи приклад берлінського вовка (скажемо так), спровокував убивство Кірова, найнебезпечні-

шого свого суперника, і розпочав криваву розправу з усіма тими, на кого падала найменша підозра, хто десь у чомусь засумнівався, не так на когось подивився... Як не поважати такого партнера, з яким затіваєш велику політичну гру, хто кого перехитрує, хто кого закопає, остаточно розв'язавши у такий спосіб «земельне питання» у безпощадній боротьбі за «життєвий простір»?..

Відправивши Сталінові листа, наступного дня, 22 серпня, у вівторок, я зібрав тут, на Оберзальцберзі, вищий генералітет вермахту на секретну нараду, аби викласти мотиви свого «гешефту» з «кремлівським тигром», іншими словами – подати картину політичного становища, аби вони, генерали, надалі уявляли собі окремі елементи, на яких оснований мій намір діяти, а також для того, аби зміцнити їхню до мене довіру.

Мені було ясно, сказав я, що раніше чи пізніше справа повинна дійти до зіткнення з Польщею. Я ухвалив рішення ще навесні, але думав, що спочатку через кілька років виступлю проти Заходу, а вже потім – проти Сходу. Послідовність у часі, одначе, не піддається визначенню заздалегідь. До того ж не можна заплющувати очі на загрозливе становище. На перших початках я хотів налагодити з Польщею сприйнятливі взаємини, аби потім розпочати боротьбу проти Заходу. Цей план, який мені імпував, виявився, одначе, нездійсненим, бо суттєво змінились обставини. Мені стало ясно: коли зіткнемося з Заходом, Польща нападе на нас. Польща прагне отримати вихід до моря. Після захоплення Мемельської (Клайпедської – *Автори*) області подальший розвиток подій показував це, і мені зробилося ясно, що за певних умов Польща зможе напасти на нас за несприятливого для нас моменту. Як причини таких міркувань, наведу таке.

Перш за все дві обставини персонального значення.

Перше: моя особа й особа Муссоліні. З огляду на мої політичні здібності усе значною мірою залежить од мене, від мого існування. Адже це факт, що ніхто, либонь, не має

такої довіри німецького народу, як я. У будучині, мабуть, ніколи не буде такої людини, котра мала б авторитет більший, ніж маю я. Отже, моє існування – фактор величезного значення. Та мене будь-якої миті може знищити який-небудь злочинець, який-небудь ідіот...

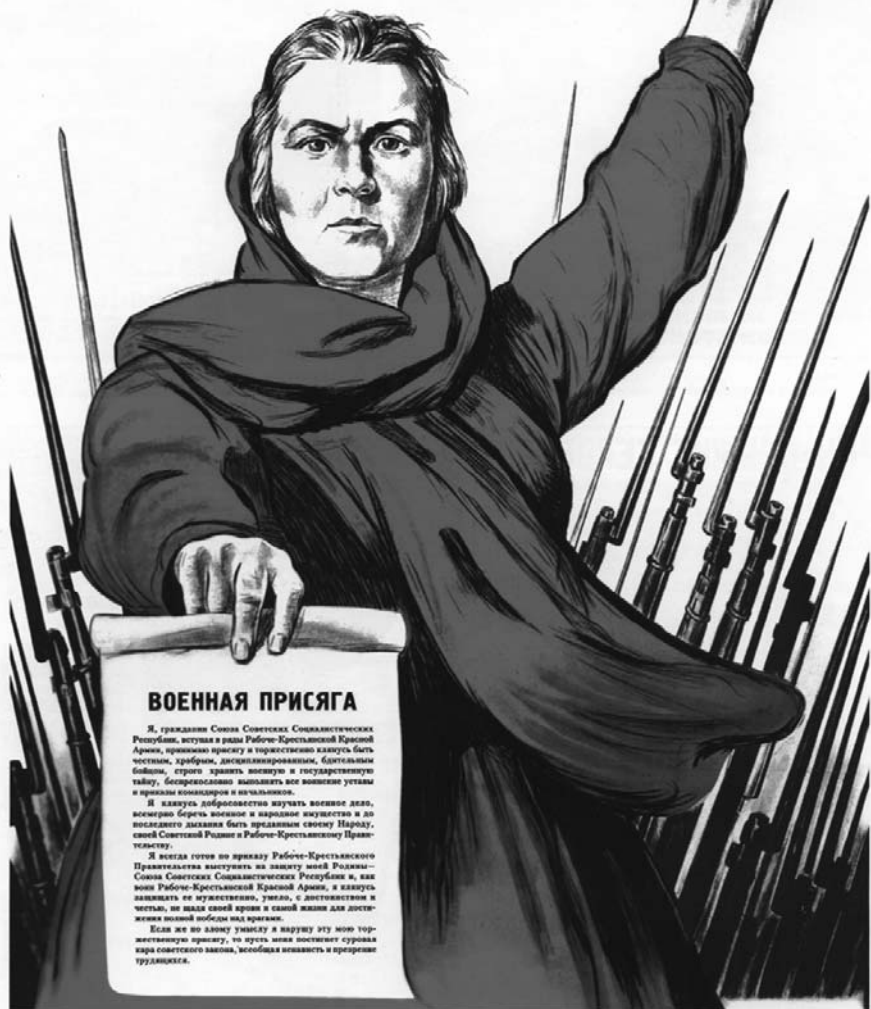
Нараз у ранковому серпневому повітрі Адольф Гітлер виразно відчув дух перетравленого гороху. За сніданком поласував звареними особистою кухаркою фрау Мануалі стручками зеленого гороху, але ніякого гріха за собою не відчував. Придивився уважніше до воєначальників, передовсім тих, котрі сиділи під картиною «Гітлер-прапорносець» пензля Курта Графа, брата одного з драбантів, приятеля Хорста Весселя, автора нацистського гімну, укокошеного у п'яній бійці, на якій фюрера було намальовано на баскому білому коні в личині Барбаросси, лицарських латах, з нацистським прапором у правій руці. І немовби уперше завважив, що на його полководцях репають новенькі мундири, особливо нижче паска з пряжкою, на якій написано «З нами Бог!» Перед нарадою вони сито поснідали в офіцерському казино і тепер полегшено й крадькома випускали гази у штани з лампасами, де тісно й парко було їхнім задам. Великі стратеги й великі тактики удавали, що уважно слухають верховного головнокомандувача, а коли зустрічалися з його пронизливим поглядом, усім своїм виглядом промовляли : «Це не я, мій фюрере, ну, слово чести, не я псую повітря!»

Верховний головнокомандувач усміхнувся про себе: «Та на здоров'я, панове офіцери! У здоровому тілі – здоровий дух... Пердіть собі на здоров'я!.. Головне – в штани не накладіть!..»

Наклали!... Повнісінькі штани!.. А мені – відмивайся... Досі я глузував з «батька Сталіна», що тремтів зі страху у своєму підземному бункері під мавзолеєм Леніна, а тепер він, «батько Сталін», наді мною, Адольфом Гітлером, глузуватиме... Засранці!.. Просрали Москву!.. Просрали перемогу!..

РОДИНА-МАТЬ ЗОВЕТ!

ВОЕННАЯ ПРИСЯГА

Я, гражданин Союза Советских Социалистических Республик, вступаю в ряды Рабоче-Крестьянской Красной Армии, принимаю присягу и торжественно клянусь быть честным, храбрым, дисциплинированным, бесстрашным бойцом, строго хранить военную и государственную тайну, беспрекословно выполнять все воинские уставы и приказы командиров и начальников.

И клянусь добросовестно изучать военное дело, всемерно беречь воинское и народное имущество и до последнего дыхания быть преданным своему Народу, своей Советской Родине и Рабоче-Крестьянскому Правительству.

И если когда-то по призыву Рабоче-Крестьянского Правительства выступить на защиту моей Родины — Союза Советских Социалистических Республик и, как воин Рабоче-Крестьянской Красной Армии, и клянусь защищать ее мужественно, умело, с достоинством и честью, не щади своей крови и самой жизни на достижение полной победы над врагом.

Если же по злому умыслу я нарушу эту мою торжественную присягу, то пусть меня постигнет суровая кара советского народа, мобилида и нежность и прощенье трудящихся.

Плакат виконано художником Іраклієм Тобідзе ще до початку війни на замовлення Сталіна і розклеєно у перший день війни

Розділ другий

БУНКЕР ПІД МОВЗОЛЕЄМ

*Гітлер — улюбленець німецького народу,
він — людина, котру, я завжди поважав.*

Йосип Сталін

*На світі нема, крім Сталіна, рівних мені державців. Руз-
вельт — каліка нещасний, Черчілль — смердючий шакал, а
Сталін — кремлівський тигр.*

Адольф Гітлер

*Політика — це уміння пристосовуватись до обставин і
мати зиск навіть з того, що бридке.*

Отто Бісмарк

ЗАПОПАДЛИВИЙ БЕРІЯ підготував для верховного головнокомандувача командний бункер на станції московського метро «Кіровська». Либонь, сама назва навіювала спомини семирічної давности, коли, наслідуючи Гітлерів приклад у влаштуванні «Ночі довгих ножів», приборав головного суперника, і під кітелєм, ще цивільним, не військовим з погонями генералісімуса, найвищого військового чину, з лівого боку щось таки муляло, це неабияк драгувало, отож наказав викопати й залити залізобетоном новий бункер під мавзолеєм Леніна. Опинившись тут, уже немов перебував під захистом самого Ілліча, вождя світового про-

летаріату, якому також «допоміг» відійти у той світ, де, можливо, нема світових боєнь...

Нинішнього грудневого вечора наважився піднятися з підземного бункера до наземного кремлівського кабінету, в чудовому палаці архітектора Катериненської доби Федора Казакова, де засідав сенат, поверхом вище багатокімнатної квартири, де від «бойового 1918-го» до 1922-го мешкав Ленін, і куди пересилився він після того, як відпочив на березі гірського озера Ріца вкупі зі своїм двійником вінничанином Овсієм Лубицьким та Берією, якраз перед нападом Гітлера на Польщу, – того кабінету де нещодавно приймав першу – від початку війни іноземну делегацію, хоч як неймовірно це звучить, – польську на чолі з шістдесятилітнім генералом Владиславом Сікорським, прем'єром польського уряду в Лондоні, й сорокадев'ятилітнім генералом Владиславом Андерсом, котрий формував за Волгою з полонених та інтернованих поляків Військо Польське і вже мав у Бузулуку, Оренбурзької області, сім польських дивізій загальною чисельністю сто тисяч жовнірів. Був такий тісний час, коли він, Сталін звернувся до Черчілля, британського прем'єра, з благанням перекинути через Іран двадцять-тридцять британських дивізій на радянсько-німецький фронт, інакше йому, Сталінові, справді настане капут; Черчілль, цей бульдог, цей пияк, знайшов підстави чемно відмовити, але посприяв налагодженню польсько-радянських відносин (усе ж таки сусіди, усе ж таки слов'яни!), і виходило так, наче поляки самі напрошувалися подати йому допомогу, таку необхідну, таку своєчасну...

НЕПРОСТА склалася ситуація. Два роки тому Адольф Гітлер укупі з Йосипом Сталіним роздерли Польщу, як мавпа газету, уклали після цього договір про дружбу й кордон, Сталін проголосив тост за «дружбу, скріплену кров'ю», сказав німцям, що він – категорично проти збере-

ження польської державности у будь-якому вигляді, підписав постанову «півлітрбюро» ЦК ВКП(б) про знищення десятків тисяч польських офіцерів у Катині, а тепер він, Сталін, має об'єднуватися з польськими генералами Владиславом Сікорським і Владиславом Андерсом проти єфрейтора Адольфа Гітлера, котрий «докомандувався» до того, що підійшов зі своїми полчищами упритул до Москви...

Поляки — гонорові. Крім генералів, до складу делегації входили посол Станіслав Кот, історик за фахом, літератор Ксаверій Прушинський та інші гуманітарії. А ці довбані інтелігенти, авжеж, не утримаються від того, аби спробувати загнати його, Сталіна, на слизьке своїми уїдливими запитаннями про події дворічної давнини. Йому, Сталінові, не хотілося опускатися до рівня цих гуманітаріїв, не хотілося переживати нехай і миттєвості внутрішнього дискомфорту, досадувати, лютувати, а тим паче осуджувати свої дії проти Польщі. Сталін не був би Сталіним, якби не знайшов виходу з двозначної ситуації...

ПОЛЯКІВ, перемерзлих на бузину з крижаного холоду, спочатку приймали у банкетній залі Великого Кремлівського палацу, де засідала колись Верховна Рада. Їм, хоч як старалися, важко було приховати свою розгубленість перед багатющою і колоритною картиною бундючних монархічних розкошів, хоча вони, звичайно, бували — й не раз — у варшавському Бельведері й краківському Вавелі. І сам нинішній володар цих розкошів — радянський монарх, помітили спостережливі поляки, був неабияк задоволений з того, яке враження справив на своїх гостей з Лондона — великими, але чепурними чорними вусами, цупкою гущавиною коротко стриженої чуприни над низьким, мало властивим геніям лобом, світлим — на відміну від своїх царедворців, котрим, як і Лаврентію Берії, невеличкому й рум'яному, дав принизливі прозвиська: Кагановичу — Лихвар, Мікояну — Завгосп, Вишинському — Великий Інквізитор, В'ячеславу Молотову — Камінна Срака, Георгію Маленкову — Меланка,

застебнутим аж під шию кітелем, чудово пошитим з бежевої тканини найвищого ґатунку й ретельно напасованим, штаньми, заправленими в добре пошиті чоботи, руками, що висовувались з рукавів кітеля, – великими й важкими, звиклими поратися коло землі, майструвати з дерева, лагодити взуття, але доглянутими. Одне слово, він, нинішній хазяїн Кремля, справляв на всіх таке враження, як велетень на пігмеїв чи Бог на смертних, – принаймні, так йому уявлялося, бо вже до цього звик.

Сіли до столів у Катериненській залі.

Праворуч од Сталіна – прем'єр Владислав Сікорський, ліворуч – посол Станіслав Кот, що був за перекладача. Навпроти – Молотов. Поряд з літератором Ксаверієм Прушинським уместився військовий, відрекомендувався так: «Судоплатов, майор держбезпеки, що відповідає армійському званню комбриг, тобто генерал-майор...» Почувши це, польський літератор трохи відсунувся від сусіда-чекіста...

Столи було густо заставлено усілякими салатами, оселедцями, лососями, сьомгою, ікрою усіх можливих кольорів і найвищого ґатунку, московською горілкою, гіркою зубрівкою, смачною «Рябиновкой» – червоною горілкою. Перші страви – на вибір: польський борщ та російські щі, тоді – м'ясо, страви з птиці, риби й дичини.

Для нього, хазяїна Кремля, далеко не вегетаріанця, усе це звично, подумав літератор Ксаверій Прушинський, авжеж, звично, як і за мирного часу, а ми, особливо наші військові, зголодніли у тому Бузулуку, де формується Військо Польське. Сталін більше куриє, щоправда, не знакомиту люльку, а цигарки «Казбек», доступні радянському начальству, особливо серед офіцества популярні, й у письменника Ксаверія Прушинського, котрий читав про Сталіна писання не тільки радянських, а й видатних європейських авторів, зокрема Ромена Ролана, Анрі Барбюса, Анрі Жіда, Леона Фейхтвангера та інших, ця обставина викликала не тільки подив, а й підозру, чи й справді з ними Сталін, а не його двійник. А ще відмовчувався, думав про своє.

За Сталіна балакав Молотов, безугавно й невтомно, про-

голошуючи тости чи не за кожного польського гостя, зокрема, й ротмістра Климовського Адама, ад'ютанта генерала Андерса, вітаючи в його особі молоду генерацію польського офіцерства. Сталінові також закортіло почаркуватися з бравим ротмістром паном Адамом Климовським. Це здивувало пана письменника Ксаверія Прушинського ще дужче.

Звідкіля така увага і така честь?.. Чи не згадав, бува, «пан Сталін» власну молодість, дивлячись на молодого ротмістра Адама Климовського?.. Можливо, він, юний Сосо, також мріяв стати офіцером, зробити блискучу гвардійську кар'єру, а його у попи готували!.. Чи не відтоді пан Джугашвілі на все життя зненавидів офіцерів і, ставши Кобою, Сталіним, розстрілює їх і топить спочатку в Царицині, білих, далі — у Москві, червоних, од маршала до ротного командира, потім — польських у Катинському лісі, над урвищем, нині — на радянсько-німецькому фронті, знову — своїх!.. Може бути, думав пан Ксаверій далі, він, Сталін, почувши прізвище польського бравого ротмістра Адама Климовського, несамохіть згадав його майже однофамільця — бравого радянського генерал-майора Володимира Климовських, начальника штабу Західного фронту, розстріляного за його, Сталіновим, наказом одночасно з командувачем фронту генералом армії Героєм Радянського Союзу Дмитром Павловим та іншими воєначальниками, гірко пошкодував про це, і йому, Сталіну, захотілось хоч якось вину свою спокутувати, гріх свій, почаркуватися з ротмістром Адамом Климовським?.. Але ж... світ увесь знає, що кремлівський хазяїн під час банкетів перевагу віддає грузинським винам, а з ротмістром Климовським раптом захотілось хильнути за його здоров'я горілки «Московська»!.. Чи не підозріло?..

Тим часом ад'ютант генерала Владислава Андерса пан Адам Климовський не розгубився, спочатку почаркувався з паном Сталіним, тоді — з паном Молотовим.

Та ось і кремлівському хазяїнові захотілось виголосити застільну промову. Либонь, він, пан Сталін, подумав пан письменник Ксаверій Прушинський, особисто повірив у те, що лю-

дина він — незвичайна в усьому, передовсім — у живій мові...

Важко собі уявити, щоб він, пан Сталін, не читав Гітлерової книжки «Майн Кампф»... А читаючи, звернув пильну увагу на розділ шостий, в якому йдеться про мистецтво спілкування з масами; йому, либоньки, хотілося бути подібним на вчителя, котрим виступає перед класом, роблячи конкретні висновки після кожної розповіді. Зупинився на польсько-російських взаєминах. Сказав про численні чвари, конфлікти, взаємні кривди, нагадав, що свого часу поляки окупували Кремль, а згодом росіяни загарбали Варшаву.

— Авжеж, — подав голос посол Станіслав Кот, історик, котрий знав обставини польської окупації Москви сімнадцятого століття, — поляки були у Москві лише кілька місяців, а московити тримали Польщу під своєю рукою понад сто років. Чого ви залишались у нас так довго?

Тоді кремлівський хазяїн зачепив тему чутливості поляків, пославшись на приклад з власної та Ленінової революційної діяльності. Наприкінці сказав:

— Ленін подав мені урок поваги до звичаїв інших націй. Ось чому я п'ю за генерала Сікорського і його товаришів, за їхні успіхи, за славне Військо Польське і за визволення Польщі з ворожих пазурів. Після цієї війни Польща стане більшою, ніж будь-коли.

За московським звичаєм, десерт подали у Кавалерському салоні, умебльованому в стилі Луї Філіппа. Царський двоголовий орел розпростер крила над позолоченими одвірками зали. Польські та радянські дипломати й тут, за десертом, далі дебатували щодо літературних і стилістичних деталей польсько-радянської декларації, яку мали підписати цього вечора.

Літератор Ксаверій Прушинський звернувся до Молотова. Той ударився в спогади:

— От коли ми підписували пакт з Німеччиною...

Либонь, сп'янілий Молотов мав на увазі пакт Молотова-Ріббентропа, підписаний у Москві двадцять третього серпня 1939-го року, коли Сталін у своєму короткому тості сказав

про Гітлера, як про людину, котру завжди поважав, і висловив сподівання, що підписана щойно угода започатковує нову фазу німецько-радянських взаємин, і Молотов також висловився у цьому ж дусі. Це нагадування було для поляків не зовсім приємним, бо за тиждень після цього Гітлер розпочав операцію «Вайс» — напав на Польщу, вигадавши нікчемний привід, буцімто польські жовніри, котрі перед цим знущалися над німецькими селянами у прикордонні, захопили німецьку прикордонну радіостанцію в Глевиці, наповнили ефір погрозово-підбурювальними закличками... Письменник Ксаверій Прушинський перебив Молотова:

— Чи не вважаєте ви, пане народний комісарє іноземних справ, що ота радянсько-німецька домовленість — не з найкращих угод, підписаних радянським урядом?..

Мабуть, Молотов кинув оту фразу бездумно, не врахувавши, якої делікатної матерії він торкнувся, тому погодився з Ксаверієм Прушинським.

Потім польських гостей провели до Сталінової приватної кінозали. Офіціанти з урядового готелю «Москва», котрі обслуговували гостей під час банкету, принесли сигари, каву, солодощі. Сталін сів поряд з Сікорським, Молотов — поряд з Котом. Світло погасло, і на білому екрані польські гості побачили кінохроніку останніх подій — урочисті збори з нагоди двадцять четвертої річниці Жовтня на станції метро «Маяковська», де виступив з промовою Сталін, у якій, зокрема, сказав, що своєю дурною політикою Гітлер перетворив радянських людей у своїх запеклих ворогів, військовий парад на Красній площі під снігопадом, приїзд Сікорського до СРСР, зустрічі у Куйбишеві та Москві, обклеєних, як і деякі інші великі міста, плакатами художника Іраклія Табідзе «Родина-мать зовет!» уже двадцять другого червня, до недільного вечора, бо, як і пісню Василя Лебедева-Кумача й Олександра Александрова про священну війну, Сталін замовив завчасно...

Фронт був за п'ятнадцять миль од Москви. Того дня, третього грудня, за два дні до контрнаступу Червоної Армії,

німці особливо запекло тисли на Москву. Били важкі гармати, вибухи, відлунюючи у товстенних кремлівських мурах, долинали до Сталінової приватної кінозали.

Наближалася північ, коли всі підвелися й рушили до виходу, минаючи давні царські покої, сонні, пустельні й моторошні. Столи у Катеринській залі було прибрано. Ущухло бурхливе життя недавніх годин, прибійний галас балачок і лоскотливі запахи вишуканих, неймовірних, як на воєнний час, царських страв. Зала була порожня, як усі інші закутки палацу. Тільки світло горіло на їхньому шляху так само яскраво, про те, що вже близько вихід, свідчила дедалі густіша вервечка озброєних, незрушних та без'язиких вартових.

Ніч, відзначив літератор Ксаверій Прушинський, була вже не такою темною, як кілька годин тому. З високого неба світив повний місяць. Москва-ріка немовби заснула у своє — му гранітному річищі, а вулиці спорожнілого міста здавалися просто фантастичними під білим сніговим килимом.

Польсько-радянську декларацію мали підписати в Сталіновому робочому кабінеті, отже, треба було перейти до іншого палацу, того, що його спроектував і збудував архітектор Казаков, де засідав за царизму Сенат, потім жив і працював Ленін, а нині його апартаменти займав Сталін, а поверхом вище для нього обладнали робочий кабінет. Їшли пішки кремлівськими кварталами, що нагадували глибокі й темні каньйони, на дні яких почувалися маркітно, попри церкви, каплиці та собори, замкнені, безумовно, невикористовувані, можливо, перетворені на музеї. Грушоподібні бані звіддалік надавали Кремлю вигляду міста з казок тисячі однієї ночі; зблизька мали вигляд правдоподібніший, але не менш фантастичний. Щось грізне й зловісне, величне й меланхолійне було в цьому фортечному храмі релігії, приреченої на знищення, відзначив Ксаверій Прушинський, на святій місцині, пригніченій мовчанням. На іскристому в місячному сяйві снігу кремлівські святині мали вигляд недавно замороженого чорнокнижниками казкового міста, яке тіль-

ки зінкола показує верхівки своїх веж з-під темних глибин чарівного озера. Це був, подумав Косаверій Прушинський, уже не той Кремль радянського парламенту й Сталіна, не той Кремль Катерини й французької знаті, як, зрештою, і не той похмурий кремлівський лабіринт московських бояр. Це було ієрархічне таємниче місто, священне, як Лхаса й Мекка, як пустельне місто пагод і храмів у Індокитаї. Воно набуло своєї величі, як колиска культури, і, мабуть, не менше прославилося драматизмом історії.

Вони піднялися ліфтом нагору, де їх зустрів Сталін. Він не ішов з ними звідти сюди, одначе випередив їх. Яким чином?.. — Знову подивувався пан письменник Ксаверій Прушинський і сам собі відповів: — Таємниця... Її приховано, цю таємницю, в традиціях Кремля, в традиціях Московії, в традиціях більшовицького режиму...

У просторому кабінеті з двома великими столами для засідань і картинами, почепленими на стінах, наче великі штори, чекали фоторепортери. Документи були готові до підписання. Державні діячі доторкнулися до них перами, спалахнула магnezія, й церемонія скінчилася...

КОЛИ ЦЕРЕМОНІЯ скінчилася, хазяїн просторого кабінету підняв слухавку одного з телефонів, коротко наказав:

— Виникни!

З кремлівського мороку виник... ще один Сталін...

— Сідай, кацо, — мовив хазяїн кабінету. — Треба випити. Заслужив. Там, на банкеті, такого не подавали. Таке п'є тільки товариш Сталін. Інколи частує свого дублера — Сталіна-Номер-Два... Коли той замінює товариша Сталіна на всі сто відсотків. Замінює — не те слово... Кажемо — незамінних людей нема. Авжеж. Будь-кого можна замінити. Тільки товариша Сталіна замінити ніким не можна. Усе в цьому світі значною мірою залежить од мене, від мого життя. Адже це факт, що ніхто, либонь, не має такої довіри радянського народу, як я. І в будучині, либонь, ніколи не буде такої людини, котра б мала авторитет більший, ніж маю я. Отже, моє перебування

тут, у Кремлі, — фактор величезного всесвітнього значення. Отже, радянський народ повинен берегти свого вождя, як зіницю ока, створити йому такі безпечні умови, аби товариш Сталін міг думати про головне. Чого хоче натовп од вождя? Хліба й видовищ! За всіх часів. Отже, головне, про що має думати вождь, — це хліб!... Як у молитві «Отче наш»?.. «Хліба насущного дай нам»... А видовища, зворушливо слізливі сцени єднання вождя з народом, на які ловиться обиватель, — то вже клопіт вождєвих дублерів з акторськими здібностями й відповідною зовнішністю...

Часом хазяїн Кремля дозволяв собі балакати зі своїми «дублерами», як з рівними, — на грані щирости, гадаючи, що «дублери» мають бути вдячними йому за це. «Дублерів» же охоплював жах од усвідомлення того, з яким виродком роду людського звела їх примхлива доля, якій нечистій силі вони служать. Не всіх, звичайно. У декого закрадалася думка, чи не помінятися з оригіналом ролями, якщо навіть свита не може угадати, хто є хто...

Вони випили, і хазяїн кабінету сказав далі:

— Виходячи з отаких приблизно міркувань, я наказав підшукати кандидатів у дублери або ж актори...

ОДНОГО З КАНДИДАТІВ, подумав хазяїнів почарківець, знайшли у далекій Вінниці, яка увижається мені усе частіше. Вісімнадцятого липня, менше, як за місяць з початку війни, гітлерівці окупували Вінницю. Годі собі уявити чужинців на вінницьких вулицях.

Найчастіше увижаються й сняться дві вулиці: Володимира Великого, перейменована більшовиками на Першотравневу, й Петра Могили, якій надали прізвище Якова Свердлова. На одній, Першотравневій, я, звичайний радянський службовець, рядовий бухгалтер «Птахоспілки», учасник драматичного гуртка, у якому керівник доручав характерні ролі, мав комунальну квартиру; на другій, імени Якова Свердлова, у давній халупі, ровесниці будинку Михайла Коцюбинського, по той бік Бугу, доживали віку мої мати, котрі останнім часом казали, що старість — це огида до самої себе за свою

безпорадну немічність, наслану Господом Богом за печальні гріхи плоті, тим-то шануй Бога, Овсію, молися, твоє імено до цього зобов'язує, адже Овсій – це благочестивий. Мати були вельми набожні, не пропускали жодної відправи у Преображенському соборі й мене, малого, туди водили, більшовики перетворили собор у господарський склад. Коло халупи мати тримали латку городу, що збігав до самого Бугу; я любив поратися коло землі, майструвати під повіткою з дерева яку-небудь похіпну у господарстві річ.

З деякого часу став тікати з вулиці Першотравневої на вулицю Свердлова, аби позбутися компанії найближчого сусіди Козла, великого любителя забивати в доміно «козла». Він служив комендантом обласного управління НКВС, це – офіційно, а насправді був, либонь, катом, бо якось похвалився, що йому на службі руки терпнуть і часто доводиться міняти нагани, бо перегрівается дуло. Уявив собі, як Козел розряджає ті нагани в потилиці «ворогів народу», і мені стало страшно. А він, примружуючи ліве око, буцім прицілюючись мені в лоб, казав: «Когось ти, Лубицький, мені нагадуєш, не можу тільки змикитити, кого...»

Якось надвечір, коли йшов до матері, поряд зупинився лімузин, двоє гевалів узяли попід руки:

– Товариш Лубицький, Овсій Овсійович?.. Сідайте до салону, поїдете з нами на вулицю Дзержинського, з вами хоче познайомитися майор Корабльов Пал Палич.

В обласному управлінні НКВС майора Корабльова, родом з Рибинська на Волзі, називали «людиною-привидом». З перших же днів його призначення начальником замість розстріляного подоляка. На першій оперативній нараді майор Корабльов оголосив, що товариш Сталін, Йосиф Віссаріонович, – ясне сонце, яке осяває всю діяльність радянських чекістів, отже, у цій діяльності не повинно бути жодних плям, – нехай кожен вінницький чекіст від сьогодні зарубає це собі на носі!..

Зранку майор Корабльов зачинався у своєму службовому кабінеті на третьому поверсі, писав рапорти вищому

начальству, аби воно «спустило» на Вінницьку область додатковий «ліміт» на викриття, арешт і знищення «ворогів народу» з колишніх петлюрівців, попівства, куркульства й гнилої «інтеліхенції», передовсім сільського учительства, бо, мовляв, попередній «ліміт» на чотириста душ виконано на сто сімнадцять відсотків.

Посидівши після цього у персональному нужникові, бо вже став підводити сечовий міхур, волжанин переходив через коридор до спецкабінету, куди усім іншим співробітникам увіходити було заборонено, всідався перед дучкою в стіні, крізь яку добре проглядалася «лабораторія» слідчого Лазаря Ширіна, що вже став начальниковим другом.

З внутрішньої в'язниці конвоїри приводили «ворогів народу», часом і по десять душ. Лазар Ширін подавав катам Пришивцину й Редеру по газетному згорткові: «Почитайте цим сукам свіжі новини!» Кати розгортали газети — і в їхніх руках опинялися чотиригранні ніжки від стільців. Третьою ніжкою бавився слідчий. Звертаючись до в'язнів, казав: «З цієї лабораторії ще ніхто не виходив, щоб не зізнався у ворожих проти Радянської влади діях... Зізнаєтесь і ви, суки!... Оці «кийки» розв'яжуть вам язика!..» «Лабораторні дослідження» часом тривали й до шостої години ранку...

Того вересневого надвечір'я майор Корабльов, поповнивши свій адреналін, повернувся до кабінету, усівся за столом під портретом товариша Сталіна, котрий розкурював люльку, й заходився писати подання на слідчого Лазаря Мойсейовича Ширіна до урядової нагороди. У двері постукали. Майор дозволив увійти. Наступної хвили він рвучко підхопився з-за столу, луснувся тім'ям об раму Сталінового портрета, — пустив у сині з червоним кантом бриджі тепленьку «річечку» — на порозі стояв... товариш Сталін, Йосиф Віссаріонович, у літньому білому костюмі, білому картузі й запитливо мружив вовчі очі...

ПРИВЕЗЛИ його, Овсія Овсійовича Лубицького,

на Сталінову підмосковну дачу Кунцеве. І він потрапив до рук перукарів, гримерів, кравців, чоботарів, котрі «ліпили» з нього, недавнього бухгалтера вінницької «Птахоспілки», вождя, яснішого сонця, котрий нещодавно проголосив на увесь білий світ, що жити стало краще, жити стало веселіше, і вінничанин думав, що, либонь, кепські справи у Країні Рад, якщо не знайшлося достойнішого кандидата на роль дублера товариша Сталіна, передовсім – з кадрами кепські справи, хоча Сам же й наголошує, що кадри вирішують усе.

Коли «декораторам» здалося, що далі вже «ліпити» нікуди, бо – не доведи, Господи! – можуть випирати надмірності, як шило з мішка, залишили його в кабінеті самого.

Овсієві Овсійовичу здалося, що його пильно й критично оглядають зі всіх боків крізь потаємні шпарини у дубових панелях. По деякому часові, доволі таки тривалому, коли можна було багато про що передумати, умерти й воскреснути, нечутно відчинилися двері, й так само нечутно, ніби тигр, увійшов товариш Сталін, Йосип Віссаріонович, далеко не такий рідний, як на портретах.

Переступив поріг і зупинився. Був готовий до цієї зустрічі, поглянув на Овсія Лубицького в личині товариша Сталіна, як звик себе називати в третій особі, мов на своє відображення у великому дзеркалі, і відчув, як усього його під світлим кітелем обкидало мурахами, а далі й нижче – у штанах і, дрібно затремтівши, підігнулися коліна...

Могітхан!.. Це – по-грузинськи, а по-російськи: ...вашу мати!..

Свого часу, коли вчився на попа, читав Біблію. Там написано, що Ісус Христос і апостол Хома Невірний були такі подібні між собою, що інші Ісусові учні не могли їх одрізнити... То що ж це воно виходить?.. Виходить, ніби товариш Сталін – Ісус Христос, а вінницький нікчемний бухгалтер – апостол Хома Невірний?! Мав товариш Сталін ще й таке відчуття, буцім він роздвоївся... Могітхан!..

Далі на гадку навинулася історія з Петром Першим, розказана йому Олексієм Толстим, радянським графом, видат-

ним письменником, автором роману «Петро Перший», за яким він, товариш Сталін, наказав зробити кіноверсію. До Західної Європи поїхав з Москви Петро Олексійович Романов, а до Москви повернувся його двійник, і ніхто нічого не запідозрив, і двійник правив Московією, збудував Петербург, воював з Карлом Дванадцятим, шведським королем, і переміг його під Полтавою, а сам мало не позбувся голови у війні з турками... Отак ніхто нічого не запідозрить, якщо раптом його, справдешнього Сталіна, чорти ухаплять, у кабінеті залишиться тільки він, Овсій Лубицький, усі ці підлабузники з «півлітрбюро», оці черв'яки – пеніси-у-пенсне, камінні сраки, меланки, лихварі-черевики, завгоспи, великі інквізитори, гопаки, зобаті запобігатимуть, навіть плазуватимуть перед ним, нікчемним бухгалтером!.. Могітхан!.. Або – ...вашу мати!..

До апартаментів, де вони стояли один навпроти одного, усе ще мовчки, ніби розглядали себе в дзеркалі, вивчали найдрібнішу рисочку, увійшла красуння-офіціантка, зграбно тримаючи тацю з питвом і фруктами, уздріла двох Сталінів, скрикнула: «О Господи!» й зімліла...

Посеред ночі, коли Сталінова бурхлива діяльність на благо Країни Рад набувала ще ширшого розмаху, «великий вождь, ясніший сонця» усадив дублера у дачному робочому кабінеті за письмовий стіл у своє крісло, а сам зручно улаштувався в суміжному потаємному закапелку й крізь невидиму для стороннього ока дучку в стіні-перетинці спостерігав за тим, як дублер зустрічає викликаних для доповіді високих державних достойників, як ті по-лакейськи запобігливо, не помічаючи ніякої підміни, доповідають, і мав неабияку втіху від того.

Потім вони сиділи у дачній малій їдальні, де їм усадувала та сама красуня Валентина Їстоміна, котра, як легко здогадався дублер, була при хазяїнові не тільки економкою-офіціанткою, хазяїн частував дублера коньяком, казав, що він загалом задоволений наслідками експериментів і висловив надію, що вони порозуміються, співпрацюватимуть

вельми тісно...

НЕЗАБАРОМ відбувся політичний дебют Овсія Лубицького в ролі товариша Сталіна перед шотландськими шахтарями. Товариш Сталін непомітно стежив за своїм двійником і потім сказав, що свою роль той зіграв блискуче. Власне, вінничанину й не довелося докладати особливих зусиль, аби переконати шотландських шахтарів у тому, що перед ними справдешній товариш Сталін, адже ті ніколи не бачили живого товариша Сталіна.

Не виникало щонайменшого сумніву, хто саме приймає їх у Кремлі, зачаровує своїм інтелектом, мудрістю і людяністю, і у європейських письменників, навіть у Ліона Фейхтвангера, автора роману «Лже-Нерон», не кажучи вже про Анрі Барбюса, Ромена Роллана, Анрі Жіда, Стефана Цвейга та інших.

А далі Овсій Овсійович став одвідувати замість Йосипа Віссаріоновича московські театри. Варто було тому появитись в урядовій ложі, як глядачі зграйно підводилися, поверталися обличчям до нього й несамовито плескали, довше, ніж найвідомішим, найулюбленішим акторам... Ясна річ, нікому з них навіть на думку не спадало, що плещуть вони не товаришеві Сталіну, а нікчемному бухгалтерові з Вінниці, про яку Лев Толстой, їдучи на Кримську війну, писав, що задрипанішого міста на світі нема...

Коли наставали «червоні дні календаря» – Перше Травня, річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції, Овсій Овсійович Лубицький на чолі керівників Країни Рад виходив на трибуну мавзолею Леніна, приймав військові паради, вітав демонстрації трудящих, брав на руки когось з піонерочок, котрі вибігали на трибуну пов'язати вождам червоні краватки, піднести букет квітів, звичайно ж, як символ усенародної любови...

ТОВАРИШ СТАЛІН стояв край вікна у просторому кабінеті з двома столами для засідань, дивився у кремлівський двір, прислухався до згуків знадвору.

З-за хмари виглянув повний місяць, і там, за вікном, у кремлівському дворі, ялини стояли в інеї, наче у різдв'яних ризах.

Хм-м... Різдв'яні ризи... Семінарське мислення, власне, його пережитки... Добре, що не став пописьком... Писав Мордехай Леві, себто Карл Маркс, що Бог — наш, комуністів, найперший ворог... Попи навряд чи вибиваються у вожді... А на моїх підмосковних дачах дерева, либонь, ще мальовничіші... Наказати, щоб підігнали під «царський ганок» лімузин «ЗИС-101», умоститись на задньому сидінні й рвонути на дачу.

Арбат, Смоленська площа, Бородинський міст, Дорогомилівська вулиця — і Можайське шосе...

Еге ж, Можайське шосе... А зобабіч, на засніжених деревах, — по снайперові-«зозулі»... Пуф — і товариша Сталіна нема!.. Можна таке собі уявити?.. Неможливо!... Особливо — тепер, коли замілили німецькі важкі гармати, чию канонаду було чути ще тієї ночі, коли приймали польську делегацію... Хіба що Овсія Лубицького послати — на розвідку?.. Вирішено: Лубицький поїде на фронт!.. Як, власне, й інші дублери. По дублерові — на кожен фронт: Західний — до Жукова, Калінінський — до Конєва, Брянський — до Єременка, Південно-Західний — до Тимошенка. Сенсація: товариш Сталін, Верховний Головнокомандувач, — одночасно на всіх фронтах!.. А чому тут дивуватись?.. На те він товариш Сталін, аби усюдисущим бути. Як Господь Бог. Один — на небі, другий — на землі. Ще невідомо, хто важливіший, хто світ тримає у кулаці...

Ні, товаришу Ленін, ми не просрали велику державу, яку ти нам залишив у спадок!... Дали агресорові в зуби й турнули під зад аж туди, за Бородіно. Куций і червонопикий Берія, доповів: під Бородіно перекинули шістсот тридцять восьмий французький полк, сформований лідером французької національно-народної партії Жаном Доріо. Чотири батальйони французьких добровольців діяли в складі Четвертої німецької армії. Під Бородіно фельдмаршал Клюге

звернувся до них з промовою, нагадавши про те, що за часів Наполеона французи й німці билися тут пліч-о-пліч проти спільного ворога – Росії... Наступного дня французи, що мали дійти до Москви, як нащадки Наполеона, рушили в наступ і лягли трупом...

Отак, Володимире Іллічу: стояли за двадцять сім кілометрів од Москви, роздивлялися її в біноклі, писали у своїх газетах, що вийшли до Волги, і це треба було розуміти так, що, оточуючи Москву зі Сходу, захопили Нижній Новгород, Куйбишев, адже ці міста – на Волзі, а нині між нами – не менше півтори сотні кілометрів!..

І наступ – триває. Десята армія генерала Голикова, недавнього начальника Головного Розвідувального Управління, здобула Єлец, Михайлів, Епіфань; П'ятдесята армія генерала Болдина підійшла до Калуги; Шістнадцята армія генерала Рокосовського, недавнього «лісоруба», безперервно атакуючи з початку нашого контрнаступу, себто п'ятого грудня, здобула Ясную Поляну, Ляльово, Крюково... Кінний корпус Белова увірвався в Одоєв, Кропивну... Еге ж, наступ триває... Заметілі – світу білого не видно, морози – за тридцять градусів, а ми – наступаємо... по п'ятнадцять–двадцять кілометрів за добу...

Вистояли, товаришу Ленін, радянські люди згуртувалися довкола рідної Комуністичної партії та її вождя товариша Сталіна і під його мудрим керівництвом горою стали за державу, яку ви нам залишили... Сформували шістнадцять дивізій народного ополчення, мобілізували всіх і все, і відстояли столицю. А я, ваш вірний учень і послідовник, не покидав Москву ані на мить, навіть тоді, коли шістнадцятого жовтня біснுவатий Гітлер розпочав наступальну операцію «Тайфун», і ми евакуювали з Москви до Куйбишева директивні установи, коли навіть редакції центральних газет «Правди», «Известий», «Красной звезды», «Гудка», як то кажуть, «посадили на колеса», і редакційні поїзди курсували між Москвою і Куйбишевом, товариш Сталін залишався тут, у Москві, на командному пункті, і керував

обороною столиці Країни Рад...

То на початку, товаришу Ленін, за перших днів раптового й віроломного Гітлерового нападу на СРСР склалася було ситуація, коли товариш Сталін, як декому здавалося, наклав у штани, запіячив, укинувся в розпусту, став гарячково шукати способу замиритися з проклятим Гітлером за будь-яку ціну... Такого не було й не могло бути, бо, як ви добре знаєте, товаришу Ленін, Сталін – це Сталін... Сталін – це Ленін сьогодні!.. Не було найменшого страху, найменшої розгубленості. Я знав, що наша справа – справедлива, ми неодмінно переможемо... Коли щось і було, то це – досада від усвідомлення того, що тебе у великій грі пошили в дурні.

«Дружба народів Німеччини й Радянського Союзу, скріплена кров'ю, має всі підстави бути тривалою й міцною»... Ось так відповів товариш Сталін фон Ріббентропові, німецькому міністрові іноземних справ, на його вітання з нагоди Сталінового шістдесятиріччя двадцять першого грудня 1939-го року, тобто тоді, коли велика гра між ним і Гітлером, котрий, до речі, того ж року, тільки у квітні, відзначив своє п'ятдесятиліття, завершилась укладанням «пакту Молотова-Ріббентропа», таємного протоколу про розподіл сфер впливу, розгромом Польщі і, нарешті, підписанням «Договору про дружбу й кордон»... Авжеж, це була велика гра, і Гітлер, гад, мене, товариша Сталіна, перехитрував на першому етапі.

...ТОГО ЧЕРВНЕВОГО недільного ранку товариша Сталіна розбудив на ближній дачі дзвінок Молотова, заступника голови раднаркому, себто Сталіна, й наркома закордонних справ.

Стомленим голосом Молотов повідомив: щойно його відвідали німецький посол у Москві граф Вернер фон дер Шуленбург і радник посольства Густав Хільнер. Посол зробив заяву: концентрація радянських військ на німецькому кордоні набула таких масштабів, що сприймається імперським

урядом як недопустима. Тим-то він, німецький уряд, ухвалив ужити відповідних контрзаходів. Він, Молотов, запитав: «Це оголошення війни?» Шуленбург, видко, отримавши з Берліна вказівку не вдаватися до жодних коментарів, мовчки здійняв руки до неба. Тоді він, Молотов, злегенька підвищивши голос, сказав: послова заява, природно, не може означати нічого іншого, крім оголошення війни, бо німецькі війська перейшли радянський кордон, і німецькі літаки уже півтора години бомбують такі міста, як Одеса, Київ, Мінськ...

Товаришеві Сталіну потемніло у вічу й заклинило у роті язик. Плямакв знекровленими губами, як здурілий. Як це — німецькі літаки бомбують наші міста Одесу, Київ, Мінськ?!.. Та ж нині, двадцять другого червня, в неділю, ополудні, німецькі літаки, закуплені нами у Гітлера через треті країни й пілотовані нашими асами, загартованими в іспанському небі, мали прицільно бомбувати білоруське місто Гродно на Німані й сусідні населені пункти, і це мало стати приводом для того, аби Червона Армія перейшла в наступ й завдала вермахтові могутнього удару на власній його території і малою кров'ю. Коли Гітлер постановив напасти на Польщу, він наказав Гімлерові переодягнути в уніформу польських жовнірів німецьких карних злочинців, надавши їм кодове назвисько «консерви», озброїти й кинути на штурм німецької прикордонної радіостанції в Глейвиці, самих нападників викосити до ноги з кулеметів, а вранці привезти фотожурналістів... Бомбування німецькими літаками, за штурвалами яких сиділи б радянські пілоти, — це був уже Сталінів варіант «консервів з Глейвиці», що стали б приводом до нападу на Гітлера. Чотири дні тому, себто 18-го червня, в середу, маршал Семен Тимошенко, нарком оборони, і генерал армії Георгій Жуков, начальник генерального штабу, підписали наказ про повну бойову готовність Червоної Армії до таких дій.

Виходить, він, Адольф Гітлер, перехитрував його, Йосипа Сталіна, пошив у дурні... Його, Гітлера, не заколисала й відредагована товаришем Сталіним заява ТАРС від 14-го

червня... Могітхан!..

Слухаючи Молотова й гарячково розмірковуючи, як йому реагувати на почуте, Сталін налив собі повен келих «Цинандалі», спрагло, аж мало не похлинувся, випив, слідом подумав, що це – останній ковток улюбленого напою, бо ось-ось широко відчиняться двері, увірвуться розлючені соратники, ті, кому чіпляв принизливі прозвіська, й хижо вищиряючи зуби: «Догрався, Кобо, зі своїм другом Гітлером на прозвісько Вовк?! А ми ж тебе, сину Джуги, що прибрав собі псевдонім тифліського газетяра Сталінського, застерігали. Того року, коли ти затіяв «гешефт» з Гітлером, ти призначив начальником Головного Розвідувального Управління Червоної Армії Івана Йосиповича Проскурова, ушавленого пілота, Героя Радянського Союзу. На цей час ти, Кобо, так ретельно «почистив» розвідувального, яке, за твоїми словами, опинилося зі своїм апаратом у німецьких руках, що репресував кожного другого. Проскурову довелося починати чи не з нуля. Але ти розстріляв і Проскурова, призначив Голикова. А всю ту інформацію від наших і уживлених Проскуровим у вороже середовище розвідників про те, коли Гітлер планує напасти на СРСР: 27 грудня 1940-го року – з Берліна, від «Червоної капели»; 31 грудня – з Бухареста, від «Волоха»; 22 лютого 1941-го – з Белграда, від «Неділька»; 15 березня – з Бухареста, від «Волоха»; 29 березня – з Берліна, від «Арійця»; 4 травня – з Бухареста, від «Волоха»; 22 травня – з Берліна, від «Альти»; 1 червня – з Бухареста, від «Волоха»; 2 червня – з Берліна, від «Метеора»; 1 червня – з Токію, від «Рамзая»; 7 червня – з Бухареста, від «Волоха»; 12 червня – з Берна, від «Радо»; 15 червня – з Токію, від «Рамзая»; 18 червня – від співробітника німецького посольства в Москві Кегеля; і, нарешті, – рапорт начальника прикордонної застави про те, що 21 червня цього року на ділянці прикордонного загону (УРСР) затримано єфрейтора 222-го саперного полку німецької армії Альфреда Лейбніца, який терейшов через кордон на територію Радянського Союзу і на допиті розповів, що 21 червня на заняттях

командир частини лейтенант Шульц пояснив солдатам, що в ніч з 21-го на 22-е червня, після потужної артилерійської підготовки вони переправлятимуться через річку Західний Буг на плотах, човнах і понтонах, — усю цю інформацію ти, Кобо, розцінював, як «дезу», і відсилав до такої й перетякої матері!.. Чому?.. На якій підставі?.. Настільки зазнався?.. Маєш себе за того, хто ніколи не помиляється?.. Тобто вважаєш себе мудрішим за всіх?.. Не турнули тебе, сину Джуги, з посади Генсека на Сімнадцятому партз'їзді, коли за Кірова проголосувало делегатів більше, ніж за тебе, але ти наказав Володимиру Затонському, голові лічильної комісії, сфальшувати вибори, а потім Затонського розстріляв, то зараз дамо тобі коліном під зад!..

І все — щезне. Він не такий дурний, син Джуги (а ще кажуть — позашлюбний син мандрівника Миколи Михайловича Пржевальського), аби думати про свій слід у світовій історії, про якісь там пам'ятники після себе (скільки їх залишилося після Нерона, улюбленця римлян, а де вони?), він прагне навітшатися життям сьогодні, передовсім — владою. Він має визначати правила й норми, за якими жити новій людській формації — радянським людям, запровадити нову релігію, бо тут, на землі, він — найвеличніший з великих... Що може бути для душі цілющіше за відчуття своєї вищости над такими геніями, як, до прикладу... як, до прикладу, ці хохли — Іван Козловський, чий спів любить слухати, Олександр Довженко, котрого запрошував на перегляди нових фільмів, садовив поряд і просив коментувати, чи Семена Тимошенка, котрого зробив маршалом і наркомом?.. А яка втіха, попиваючи «Цинандалі», спостерігати, як твої маршали, генерали, військові й цивільні, танцюють гопака чи грають на гармошці!

І раптом нічого цього не стане... Усе зникне. Влада й пов'язані з нею утіхи для тіла й душі. І ти — ніщо! Жалюгідний черв'як! Ці друзі-соратники — члени «півлітрбюро», найвищого, найавторитетнішого владного органу — керівного, виконавчого, законодавчого, судового, одне слово,

усеоб'ємного, усесильного і безвідповідального, відчуваючи стадний страх, а ще – підпилі для сміливості, рятуючи власну шкуру, змішують тебе з лайном... Отже, треба нападати першому. Найкращий захист – це напад... Гітлер ще коли це збагнув... Тому й діє відповідним чином...

– Тобі, Камінна Срако, доведеться відповідати на півлітрбюро!.. Відповідати головою!.. – погрозово кинув Сталін у слухавку.

– За віщо, Кобо? – здивувався Молотов.

– Не прикидайся дурнем!.. Як називається радянсько-німецький документ від 23-го серпня 1939-го року?.. Може, у ньому десь прізвисьце товариша Сталіна згадується?.. Ні, не згадується!.. Документ називається – «Пакт Молотова-Ріббентропа»!

– Але ж, Кобо, ти був ініціатором цього пакту!..

– Не перебріхуй, Камінна Срако!.. Хіба це не ти переконував товариша Сталіна у тому, що краще мати діло з німецькою націонал-соціалістською диктатурою, ніж з гнилою західною демократією, і слово «дружба» не завадить у радянсько-німецькому пакті?.. І коли ти підписав цей пакт, Гітлер, за словами нашого посла в Берліні Володимира Деканозова, повівся, як божевільний, спочатку обкусав усі нігті, далі підстрибував цапом, гатив кулаками у стіну й вигукував: «Ну, тепер увесь світ у мене в кишені!»... От за це тобі доведеться відповідати головою... Але ж срака голови не має...

– На переговорах з Ріббентропом у Кремлі ти, Кобо, пив за здоров'я Адольфа Гітлера, улюбленця німецького народу. І не тільки Гітлера, а й сподвижника його фанатичного Генріха Гімлера, як гаранта порядку в Німеччині, того «гаранта», котрий винищив усіх німецьких комуністів... А потім...

– Якщо пам'ятаєш, Камінна Срако, на переговорах з Ріббентропом у Кремлі цитувалося політичний заповіт німецького «залізного канцлера» Бісмарка Отто-Едуарда-Леопольда фон Шенхаузена: ніколи не затівайте проти Росії нічого лихого, бо на кожну вашу хитрість вона вам відповість

непередбачуваною дурістю... Невже товариш Сталін такий тупий, як, скажімо, якийсь там бухгалтер, що не зміг би перекласти слово «дурість» делікатнішим терміном, до прикладу, «захід»?..

— Ти, як завжди, Кобо, перебиваєш, а я хотів сказати от що... Потім, коли після укладання пакту ти вкупі з Гітлером розгромив Польщу, уклав з ним угоду про дружбу, ти зустрівся з ним, Гітлером, у Львові, таємно приїхавши сюди спеціальним поїздом о п'ятнадцятій годині тридцять хвилин у вівторок сімнадцятого жовтня 1939-го року, зустрівся у своєму вагоні, отому самому, у якому їздив на Галицький фронт останній російський імператор Микола Другий, а під час Громадянської війни у ньому катався інший твій «друг задушевний» Троцький...

— Могітхан!... Затям, Камінна Срако, раз і назавжди: на планеті Земля товариш Сталін — найперший більшовик! І він ніколи не скотиться до того рівня, щоб вести у Кремлі якісь перемовини, тим паче зустрічатися у Львові з німецькими нацистами!..

— Газети усього світу опублікували фотознімок, на якому ти, Кобо, стоїш у Кремлі поряд з Ріббентропом і задоволено усміхаєшся...

— Спостережливі люди, які добре знають товариша Сталіна зовні, відзначають, що на тому фотознімку товариш Сталін не зовсім на себе схожий, до прикладу, ніс — ширший, ніж звичайно...

— Ти хочеш сказати, Кобо, що...

— Еге ж, Камінна Срако, ти дуже здогадлива. І вельми прикро, що не маєш дублерки... Могла б і не їздити до Берліна, не «малюватися» поряд з біснுவатим фюрером у рейхсканцелярії, це зробила б за тебе Камінна Срака Номер Два!.. Ну, годі!... Мені набридло з тобою теревенити... Ополудні, коли мали напасти ми, розбомбивши Гродно й сусідні поселення, ти за дорученням товариша Сталіна і від імени Радянського уряду зробиш заяву про віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз, зайня-

тий мирною творчою працею. Вислови тверду упевненість у тому, що наше діло праведне, агресора буде розбито, перемога буде за нами!..

Хильнувши ще один келих «Цинандалі», товариш Сталін зателефонував мінгрелові Берії, котрий ще замолоду зажив неабиякої слави Нишпорки:

– Ну, ти чував новину?.. Бери балерин з Великого театру, свого друга-бухгалтера і приїздить... Ударимося в п'ятику й розпусту.... Це – найперші ліки для душі, збентеженої до краю... Ти чув історію Пассіонарії, ну, Долорес Ібаррурі?.. До неї підвели полоненого фашиста. Пассіонарія накинулася на нього й перегризла йому горло!.. Товариш Сталін до цього близький... Щастя його, Адольфа Гітлера, що він у «Вольфшанце», а я – на підмосковній дачі... До речі, підготуй, бункер, там безпечніше, «друзів» менше...

НАСТУПНОГО дня, о тій порі, коли товариш Сталін зазвичай ще спав, бо за мирного часу навіть зарубіжну делегацію міг прийняти у Кремлі о другій чи третій годині ночі, й у членів зарубіжної делегації складалося таке враження, що вождь радянського народу справді сталевий чоловік, працює задля його блага день і ніч, а в самій більшовицькій партії – орденів меченосців – склалася традиція, що партійні кадри, від генералів до унтерів, дивилися на сталінове вікно у Кремлі, ішли спати тільки тоді, коли у тому вікні світло гасло, але цього, другого дня війни, товариш Сталін прокинувся зранку й зажадав доповіді наркома оборони.

Сорокашестирічний маршал Семен Костянтинівич Тимошенко, переступивши поріг Сталінового робочого кабінету на ближній підмосковній дачі, відчув, як зупиняється серце, – отак його вразив генсеків вигляд. Таке, буцім молоді безсоромні відьми енергійно каталися вночі на ньому, вганяли в густе мило, а потім оте мило вилизували й висмоктували. Нічна оргія, одначе, трохи омолодила шестидесятидворічного товариша Сталіна, і маршал, погамувавши зусиллям

волі ненормальне серцебиття, подумав, що товаришу Сталіну варто займатися сексом щоночі, поки триватиме ця війна, яку чекали, до якої готувалися і яка впала так зненацька, як сніг на голову.

На столі перед товаришем Сталіним, недбало, як хронічні пияки, одягненим, стояла надпочата пляшка «Цинандалі», він курих люльку, і в кабінеті настоявся густий дух алкоголю, тютюну й сперми, а на деяких кріслах у білих чохлах безладно валялися інтимні речі жіночого туалету. Вождь безугавно бубонів собі під ніс, маршал Тимошенко розрізнув лише кілька слів: «...сучий син... Шікльгрюбер... Рудий Монетник... педераст... отак підступно обманув... ненавиджу!..»

«Великий вождь» хильнув червоного вина, Тимошенко-ві здалося — крові, вилиці узялися плямами, над глибоко запалими лютими очиськами понижчав лоб, понижчав настільки, що викликав би підозру італійського ученого-криміналіста Чезаре Омброзо або Гетевих сучасників знаменитих ілюзіоністів Лафатера й Ціммермана, якби ті раптом воскресли, що товариш Сталін — злочинець над злочинцями чи, принаймні, божевільний, а поза вухами, поміж найжаченим волоссям, прорізувалися гострі роги. «Сатана! — жахнувся маршал Тимошенко й подумки перехрестився. — Згинь, нечиста сило, пропади!..»

Ковтнувши вина, товариш Сталін, махнув люлькою у Тимошенків бік — доповідай, мовляв, наркоме!.. Цієї хвилі у кабінетових дверях виник ще один товариш Сталін, такий самий залізано-засмоктаний, і маршалові Тимошенку здалося, що йому двоїться у вічу, бо минулої ночі вони з генералом армії Георгієм Костянтиновичем Жуковим, начальником Генерального штабу, також добряче хильнули, щоправда, удвох, без молодих балерин з Великого театру... Поки нарком розгублено кліпав, другий товариш Сталін «випарувався», Тимошенко полегшено зітхнув — привиділося й став доповідати.

На фронті від Балтики до Чорного моря триває німець-

кий наступ. Використовуючи якомога вигідніше для себе момент удару зненацька, агресор на деяких ділянках уclinився в глиб радянської території на сотню кілометрів. Це там, де він увів у дію танкові й моторизовані корпуси... Раптовість і потужність німецького удару, особливо з повітря, спричинила значні втрати з нашого боку у прикордонній смузі за першу добу: понад тисячу літаків, стільки ж танків і гармат...

— Могітхан!.. Просрали! — гучним вигуком зупинив товариш Сталін наркомову доповідь. — Засранці довбані!.. Товариш Ленін залишив вам у спадщину таку могутню державу, а ви, му-да-ки, про-сра-ли, так вас і перетак!... Усе просрали!..

«Ви» — це хто, кремлівський тиране?.. Себе сюди, до засранців, не відносиш?.. Перекладаєш вину з хворої голови на здорову?.. А риба гниє звідки?.. Один з найближчих твоїх поплічників Берія подав тобі надтаємну довідку: тільки за десять років твого кермування — з 1930-го по 1940-ий — ти вкинув до таборів ГУЛАГу близько півтора мільйона «ворогів народу», близько мільйона розстріляв!... Ти перетворив Країну Рад у зону!.. Візьмемо Червону Армію — де, звідки набралось у ній близько вісімдесяти тисяч шпигунів, зрадників, половину з яких ти розстріляв, зокрема: одинадцять заступників наркома оборони, трьох з п'яти маршалів, тринадцять з п'ятнадцяти командармів, п'ятдесят сім командирів дивізій, двісті двадцять командирів бригад і ще тридцять тисяч командирів полків!.. Серед твоїх жертв — восьмеро прославлених воєначальників: перший заступник наркома оборони маршал Михайло Тухачевський, командувачі Київським та Білоруським військовими округами командарми Йона Якір та Ієронім Уборевич, начальник військової академії імені Фрунзе командарм Август Корк, комкори — Роберт Ейдеман, Борис Фельдман, Віталій Примаков, Вітовт Путьна... Чим завинив перед Радянською владою, наприклад, Михайло Миколайович Тухачевський? Тим, що не погоджувався з тобою, кремлівським Бонапартом, коли ти удався до

гешефту з Гітлером?.. Твоє германофільство було йому геть незрозуміле. Спочатку Тухачевський думав, що у тебе, тиране, тільки показна цікавість до Німеччини з метою продемонструвати свою освіченість. А далі він побачив, маршал, що ти, Сталіне, прихований, але фанатичний Гітлерів шанувальник. У присутності Тухачевського ти схвалював Гітлерові репресії проти єврейства, сказав, що Гітлер прибирав зі свого шляху те, що заважає йому іти до своєї мети, і з погляду своєї ідеї він, Гітлер, має рацію. Тухачевський добре бачив, що Гітлерові успіхи занадто вже імпонують тобі, Сталіне, і якщо уважно придивитися, то ти, Сталіне, багато що копіюєш у Гітлера. Маршала печалило, що знаходяться люди, котрі замість того, аби тебе, тиране, оговтати, роблять тим часом захоплені фізіономії й заглядають тобі до писка, ніби чекають од тебе геніальних думок... Те, що думав маршал Тухачевський, висловив у своєму відкритому листі до тебе, Сталіна, дипломат Федір Раскольников, прямо звинувачуючи тебе у тому, що ти скував країну моторошним страхом терору, на основі брудних наклепів ти інсценізував судові процеси, які своєю безглуздістю перевершили знайомі тобі за семінарськими підручниками середньовічні відьомські процеси... Для тебе, Сталіне, за твоїми ж словами, убити ворога – найбільше щастя у житті... Оце до такого «щастя» ти нас привів, тиране!..

Та це був тільки внутрішній монолог маршала Семена Тимошенка, героя ганебної фінської війни, яка виявила низький бойовий і моральний дух Червоної Армії, обезголовленої «вождем». Уголос нарком сказав:

– Не все, товаришу Сталін... Наважусь запевнити – не все просрали... Не зважаючи на названі втрати, ми зберігаємо кількісну перевагу над агресором у літаках і танках, бо на початок війни мали дванадцять-п'ятнадцять тисяч літаків і десять-одинадцять тисяч танків, а німці відповідно – п'ять тисяч літаків і чотири тисячі танків...

– Гівна вони варті, ваші літаки й танки! – знову викрикнув товариш Сталін, спрагло ковтнувши вина.

— Справді, поки що німці мають перевагу у якості своєї техніки. Але ця перевага, товаришу Сталін, тимчасова... Наші літаки нових типів нічим не поступаються перед німецькими, а наші нові танки Т-34 і КВ значно перевершують німецькі... Але їх мало, наших нових літаків і нових танків, перед війною нових літаків випущено тільки півтори тисячі штук.... Отже, наше завдання полягає в тому...

— Не заривайтесь, товаришу Тимошенко!.. Не вказуйте політбюро, в чому полягає його завдання... Негайно вирушайте вкупі з Жуковим на фронт, організуйте гідну відсіч агресорові!... Перед від'їздом підготуйте проект Указу Президії Верховної Ради СРСР: на підставі статті сорок дев'ятої, пункту «л» Сталінської конституції Президія Верховної Ради СРСР оголошує мобілізацію народжених 1905–1918 років на території військових округів до Уралу. Підписи: Калінін, Горькін... Виконуйте... А ми тут самі розберемося, що нам робити, без усіяких там засранців. На фронт!... Зупинити й погнати назад! До Берліна!..

ДО ОБІДУ у малій їдальні сіли обидва Сталіни.

Зовні — брати-близнюки: один, той, хто всім «тикає», бо він вождь, — Йосип, що, в перекладі з грецької означає — примножений, ім'я цілком відповідає внутрішній суті, бо ще тоді, коли вождем не був, безсоромно примножував свої «заслуги» перед партією, Великою Жовтневою соціалістичною революцією, яка восени 1917-го року насправді була п'яним державним переворотом, коли, згадував потім Лейба Троцький, вино з царських запасів у Зимовому палаці, здобутому більшовиками, текло канавами у Неву, а герої штурму пили його просто з канав, а «буревісник революції», звеличений потім «вождем», писав: «Ось уже два тижні щоночі натовпи люду грабують винарні, напиваються, розбивають один одному пляшками «макітри», ранять руки шклянними осколками і, ніби свині, валяються в багнуці, крові», а другий, той, хто запобігливо й гречно усім «викав», бо так змаленства навчили батьки, — Овсій, що означало — благочестивий, і він таким був, поки не став з примхи непередбачуваної фортуни

Сталінім-Номер-Два, а ставши ним, зі всіх сил прагне залишатися таким, яким був до цього, тільки йому, на жаль, не завжди це вдається...

Після нічної дикої оргії, у якій прагнув забутися, опинитися поза реальністю, ніколи й нізащо до неї не повертатися, тим паче, не все й пам'ятати, забути раз і назавжди, аби не муляло сумління, «братові Йосипу» закортіло «борщу по-вінницьки», і «брат Овсій» кивнув — нехай буде «борщ по-вінницьки»; добре, брате Йосипе, що моя улюблена страва стала й твоєю улюбленою, як, до прикладу, твоя улюблена пісня «Суліко» стала і моєю улюбленою, і коли ми співаємо «Суліко» дуєтом, як, пригадай-но, учора, у нас виходить краще, ніж у тебе з Пенісом-у-Пенсне, інакше Лаврентія Павловича Берію ти й не називаєш, як Молотова — Камінною Сракою, Маленкова — Меланкою, Кагановича — Чоботарем; Мікояна — Завгоспом, Ворошилова — Луганським Кочегаром, Будьонного — Вахмістром, Хрущова — Гопаком і так далі й тому подібне.

Похмеляючись «борщем по-вінницьки», сиділи за столом навпроти один одного. «Брат Йосип» сьорбав гучно, аж за вухами ляшало, та це вже не дратувало «брата Овсія», за ці роки звик до справдешнього товариша Сталіна, казав сам собі: «Яких ти, брате Овсію, хочеш культурних манер од бандита, котрий замолоду, не довчившись на попа, грабував банки, а нині, доскочивши неправедним шляхом найвищої влади, відбирає людське життя, мільйонами відбирає на тій підставі, що ти, до прикладу, українець, довелося бачити такі документи: підстава для смертного вироку — українець... Кожна революція, починаючи з тієї, де було проголошено свободу, рівність, братерство, яку увічнив на своєму полотні «Свобода на барикадах» Фердінанд-Віктор-Ежен Делакруа, закінчується кривавою розправою над її героями, учиненою не ворогами, а суперниками, а далі — винищенням усіх потенційних «ворогів народу», передовсім — з непокірних націй...

Щоразу, за ним спостерігаючи, подумки цитую «Фауста», подарованого колись батькові нашим сусідою-художником Іваном Петровичем Соколенком, знаним під псевдо-

німом Ян Засідатель: *«Я свідок лиш мізерности людської...»* Народжена мізерною, людина залишається такою і на запаморочливій вершині влади... Проголошений богом земним, «брат Йосип» геть не підозрює, про що думає «брат Овсій». Якби підозрював, наказав би своїм катам убити мене альпіністською киркою ще рік тому.

Еге ж, рік тому, сидючи у Койоакані (Мексика), Лев Давидович Троцький писав про товариша Сталіна:

«Сталінів уряд здатен укладати угоди тільки в інтересах кремлівської кліки і на шкоду інтересів міжнародного пролетаріату.»

Кремлівська бонапартистська зрзя уже не може далі жити інакше, як послаблюючи, деморалізуючи, придушуючи демократію повсюди, куди дотягуються її руки.

Сталін міняє принципи своєї політики саме задля того, щоб не замінили його самого. Бонапартистська кліка хоче жити й панувати, а все решта для неї — «питання техніки». Сталінові політичні методи по суті нічим не відрізняються від Гітлерових методів.

Гітлер, якому Сталін чистить чоботи, далекоглядніший і сміливіший Сталіна...»

За місяць, як це було написано, Рамон Меркадер, завербований Павлом Судоплатовим, нашим земляком, котрий трохи раніше убив полковника Легіону Українських Січових Стрільців Євгена Коновальця, провалив Троцькому голову льодорубом...

Припускаючи, що Сталін здогадується, я цитую «Фауста»:

*Була б щаслива мавпа, як ніхто,
Якби уміла грати у лото.*

Мовчки й спроквола посьорбавши «борщу по-вінницьки», товариш Сталін одсунув миску з-перед себе, глибоко зітхнув, глибоко й скрушно:

— Чогось не приймає душа твоєї, брате Овсію, страви...

— Таке буває, коли душу перевантажиш... Минеться, брате Йосипе....

«Брат Йосип» знову хильнув вина, закурив люльку, вицікувально видивився на «брата Овсія».

Як давно-давно, у далекому дитинстві, коли усе, що бачив, пожадливо й ревниво гріб до себе, шалено репетуючи «Віддай!», і йому загрожувало покарання, товаришу Сталінові, здогадався його дублер, страшенно хотілося кудись утекти, шезнути, зникнути, здиміти, затаїтися десь, пересидіти лиху годину й одночасно пожалітися бодай псові, але пса — на відміну від Гітлера, Черчілля й Рузвельта, — товариш Сталін, себелюбець над себелюбцями, ніколи не мав і не збирався мати, отож виливати свої жалі доводилося двійникові, як братові рідному.

— Могітхан! — звично вилаявся товариш Сталін погрузинськи. — Могітхан!...

— Нервувати шкідливо, Йосипе Віссаріоновичу, — став розраджувати вождя Овсій Овсійович. — Для здоров'я... А здоров'я, писав Мішель Монтень у «Дослідах», — це коштовність, і причому єдина, заради якої справді варто не шкодувати часу, сили, праці і всіляких благ, а й пожертвувати заради нього часткою самого життя, оскільки життя без нього стає нестерпним і принизливим..

— Він мене обдурих, Гітлер!.. Як же тут!..

— Мистецтво обдурювання телепнів не потребує глибокої вчености, — запізнило спохопившись, Сталінів дублер подумав, що висловився не зовсім коректно, як на перемовинах з Ріббентропом у Кремлі, коли, посилаючись на політичну мудрість «залізного канцлера» Бісмарка Отто-Едуарда-Леопольда фон Шенхаузена, ужив його афоризм про непередбачувану дурість Росії, якою та може відповісти на німецьку підступність, тоді товариш Сталін оголосив йому догану, може покарати й зараз, еге ж, за «телепнів», що ж, нехай, зупинитися вже не міг, казав далі: — Згадайте, Йосипе Віссаріоновичу, Джакомо Казанову... Стефан Цвейг писав про нього у книжці «Три співці свого життя»... Там він

ще пише, Стефан Цвейг, що доля любить відважних, тих, що кидають їй виклик, бо гра — її стихія... Гітлер — гнучкіший, спритніший, хитріший... Бо — молодший від нас... На цілих десять років... Крім того, він сповідує інший Бісмарків принцип: політика — це уміння пристосовуватись до обставин і мати користь зі всього, навіть з того, що бридке...

— Який же він дурень, цей Гітлер!..

Сталін гірко й люто заплакав, одвернувшись од свого дублера. А той подумав: коли Надія Алілуєва, Сталінова дружина, не витримала родинної тиранії, привселюдного знущання й приниження (дозволяв собі кидати їй цигаркові недокурки за пазуху!) й застрелилася, Сталін зачинився у своїй спальні й дві доби звідти не виходив — люто, чула «безтілесна» прислуга й варта, плакав. Оплакував, одначе, як неважко здогадатися, не Надіїну смерть, а ту шкоду, якої завдала ця смерть його авторитетові... Нині товариш Сталін зазнав куди потужнішого морального струсу, й хтозна, скільки часу приходитиме до тями... Це тільки вождям відомо...

— Авжеж, дурень! — потакнув дублер. — Писав у «Фаусті» Йоганн-Вольфганг Гете: *«Де всього є, там кожен візьме щось...»* У нього ж розуму не гурт, у Гітлера, більше пихи...

— Останній дурень! — викрикнув товариш Сталін крізь люті сльози. — З його технікою і нашим «гарматним м'ясом», тобто людськими ресурсами, можна було б завоювати цілісінський світ і володіти ним!.. Тільки останній дурень міг цього не розуміти!.. Не-на-вид-жу!..

Увійшов Берія, доповів, що бункер на станції метро «Кіровська» підготовлено, можна переселитися й до вечора. Товариш Сталін кивнув йому, аби той налив собі «Цинандалі», простежив, скільки випив, прискалив на Берію ліве око:

— Ти пам'ятаєш, кацо, як приїздив до Москви Генріх Мюллер, бригаденфюрер СС, начальник четвертого управління Головного імперського управління безпеки, тобто гестапо — політичної поліції?.. Нагадай-но, якого року це було.

— Це було, товаришу Сталін, як зараз пам'ятаю, 1938-го року.

— Хто зустрічав у Москві товариша... тобто пана Мюллера?

— Я, товаришу Сталін!

— А хто вів з начальником гестапо перемовини?

— Також я, товаришу Сталін!

— І про що ж ви домовились?

— Одинадцятого листопада, пам'ятаю, як зараз, це була п'ятниця, того ж таки 1938-го року, ми з паном Мюллером підписали Генеральну домовленість про тісну співпрацю між гестапо і НКВС... А двадцятого грудня, це був, як зараз, пам'ятаю, вівторок, ви, товаришу Сталін, скликали півлітр... політбюро ЦК ВКП(б) у складі Молотова, Кагановича, Ворошилова, Калініна, Мікояна, Чубаря, Косіора, й воно, півлітр... політбюро схвалило Генеральну домовленість про співпрацю між гестапо і НКВС...

— Відтоді, треба розуміти, товариш, себто пан Генріх Мюллер, начальник гестапо, гітлерівської політичної поліції, працює на першу в світі Країну Рад, так?

— Саме так, товаришу Сталін, саме так, ви правильно розумієте...

— За те, товаришу Берія, що тобі пощастило завербувати пана Мюллера, ти став наркомом внутрішніх справ...

— Завжди про це пам'ятаю, товаришу Сталін!

— Ну, а наскільки пам'ятає товариш Сталін, досі панові Мюллерові не доводилося виконувати якогось відповідального завдання від ЦК ВКП(б), його півлітр... політбюро, радянського уряду й особисто товариша Сталіна. Отож поставте, товаришу Берія, перед товаришем, тобто паном Мюллером завдання: вийти безпосередньо на фюрера й від імени товариша Сталіна запропонувати Адольфу Гітлеру таке: товариш Сталін готовий віддати Адольфу Гітлеру Україну, Білорусію, Прибалтику, Карельський перешийок, Бессарабію, Буковину, якщо Адольф Гітлер припинить військові дії, припинить наступ на Москву і Ленінград... Товариш Сталін певен, що Гітлер кльоне на цю пропозицію. Ну, наливай, бо душа скавулить!.. До липня має відповісти...

ВІН УСЕ ЩЕ стояв край вікна, дивився у кремлівський двір, залитий місячним оманливим сяйвом, і виголошував, звертаючись до Вчителя, внутрішній монолог про рішучий поворот у ході цієї війни:

«Добре знаєте, товаришу Ленін, що товариш Сталін, вірний ваш учень, ніколи, ні за яких обставин, навіть найтяжчих, не занепадав духом.

Становище, в якому опинилися Країна Рад і Червона Армія унаслідок раптового віроломного нападу гітлерівської Німеччини, товариш Сталін розглядав, як завжди, доволі тверезо. Товариш Сталін не надавав вирішального значення тому, що німці загарбали понад половину нашої території, упритул підійшли до Москви. Товариш Сталін твердо знав, що німці не зможуть витримати такої напруги тривалий час – кишка тонка, і в цьому сенсі наші можливості й наші необмежені ресурси відіграють вирішальну роль у перемозі над ворогом.

Безперечно, товаришу Ленін, ви погодитесь з товаришем Сталіним у тому, що тільки у нашій країні можлива така ситуація, коли за таких воєнних успіхів агресора народ одностайно й монолітно став на захист нашої Батьківщини. Бо це народ – радянський, вихований партією Леніна-Сталіна, а Батьківщина наша – соціалістична. Жодна інша країна, на переконання товариша Сталіна, не витримала б таких випробувань, жоден уряд не утримався б при владі, а от уряд товариша Сталіна – утримався.

Звичайно, товаришу Ленін, вірному вашому учневі гірко усвідомлювати, що деякі наші військові з вищого командного складу сподівалися на свою хоробрість, класову свідомість та ентузіазм, а на війні виявилися людьми недостатньо високої культури, недостатньо підготовленими в технічній галузі. Багато хто у нас хизується своєю сміливістю, але сама лише сміливість без відмінного оволодіння бойовою технікою нічого не дає. Самої лише сміливості, самої ненависти до ворога недостатньо. Як відомо, американські індіанці були дуже хоробрими, однак вони нічого

не могли зробити зі своїми луками й стрілами проти білих.

Нинішня війна різко відрізняється від усіх минулих воєн. Це – війна машин. Для того, щоб командувати масами людей, оволодіти складними бойовими машинами, треба їх добре знати й уміти організувати.

Одна з серйозних причин наших невдач на фронтах була нечітка взаємодія окремих родів зброї. Товариш Сталін, як Верховний Головнокомандувач, ужив рішучих заходів, аби якомога швидше позбутися цих недоліків, еге ж...

Товариш Сталін доповідає вам, товаришу Ленін, що рішучим поворотом у ході війни, себто перемогою у битві за Москву, де розвіяно міф про непереможеність гітлерівського вермахту, зірвано гітлерівський план блискавичної війни і ще тісніше згуртовано радянських людей, досягнуто завдяки керівній ролі партії Леніна-Сталіна, півлітр... політбюро й особисто товариша Сталіна, масовому героїзмові радянських воїнів – досить послатися на подвиг панфіловців і трудовим зусиллям тилу.

Ми вже наступаємо, товаришу Ленін. Не тільки тут, під Москвою, а й на Півдні. Наші Сорок перша і Сорок четверта армії десантувалися на Керченському півострові, щоб розблокувати Севастополь і взагалі скинути їх, гітлерівських вояків, у море. Грудень – пора штормів на Чорному морі. Висота хвиль – три метри. Кораблі Чорноморського флоту й Азовської флотилії розметало, як тріски... Ну, та на війні без жертв не буває...

Перемога під Москвою – це, скажемо без надмірної скромності, товаришу Ленін, подарунок радянських людей на іменини товариша Сталіна, свого улюбленого вождя.

Пам'ятаєте, товаришу Ленін, як під час громадянської війни товариш Сталін мотався з фронту на фронт, туди, де було найважче, куди ви і партія його посилали?... Цієї ночі товариш Сталін теж відбуде на фронт...

Розділ третій

СТАЛІН-НОМЕР-ДВА НА ФРОНТІ

*Дуже шкодую, що, коли я міг це зробити,
всіх вас не перестріляв, кремлівську банду,
очолювану Сталіном.*

Генріх Ягода

КРЕМЛЬ, Красна площа, Арбат, Смоленська площа, Бородинський міст, Дорогомилівська вулиця — і три чорних урядових лімузини марки «ЗИС-110» вихопилися на Можайське шосе, де вже артилерійські батареї, спрямувавши дула протитанкових гармат на захід, стояли чи не за кожную сотню метрів. По праву руку — Мазилове, Філі, Кунцеве.

Ближня дача товариша Сталіна....

Саме сюди тебе колись, брате Овсію, доправили з Візницькі браві хлопці бравого майора Корабльова, уродженця Рибінська, себто земляка Еноха Гершковича Ієгуди, себто Генріха Григоровича Ягоди, наркома внутрішніх справ, — подумки сказав сам собі головний пасажир середнього броньованого «ЗИСа», сидючи поряд з водієм. — Таке, буцім забута Хазяїном дача... Давно сюди не приїздить... А як приїдеш?.. Каже Панфілов, нинішній головний розвідник, в околицях Москви нишпорив зі своїм спецзагоном Отто Скорцені, особистий фюрерів друг, отой самий, котрий, виконуючи його доручення, підстрелив у робочому кабінеті

австрійського канцлера Енгельберта Дельфуса... А на до-вколішніх соснах могли сидіти снайпери-«зозулі»... Пуф-ф – і товариша Сталіна нема!.. Сталін – капут!.. Можна таке собі уявити?.. Ні, неможливо!.. ДКО, Державний Комітет Оборони, Ставка Верховного Головнокомандування, а го-ловне – півлітр... політбюро одностайно ухвалили обмежити пересування товариша Сталіна територією Кремля до маршруту: підземний бункер під мавзолеєм Леніна – на-земний робочий кабінет у кремлівському палаці Казакова, де засідав Сенат... А товариш Сталін – дисципліну поважає. Так само, як вимагає її від інших.

А сеї ночі товариш Сталін їдуть на фронт, – далі го-монів подумки сам з собою головний пасажир середнього броньованого лімузіна. – Не власною персоною їдуть, а в личині двійника... Ї – не одного, оцього, що родом з Ві-нниці... Опріч мене, Овсія Овсійовича Лубицького, – ще кількох... Один одного не бачимо, один з одним не знайомі, тільки знаємо, точніше – підозрюємо, що товариш Сталін має стільки двійників, скільки йому належить за штатним розписом, скільки товаришеві Сталіну треба для виконання своєї надзвичайної місії на цій землі...

Цієї ночі, напередодні іменин товариша Сталіна, до яких радянські люди – люди сталінської епохи – готують гідний улюбленого вождя подарунок, ще, принаймні, троє Сталінів вирушають на фронт: Сталін-Номер-Три – до сорокачотирирічного генерал-полковника Івана Степановича Конєва, котрого перекинули на Калінінський фронт, бо то-вариш Сталін відкликав сорокап'ятирічного генерала армії Георгія Костянтинівича Жукова з Ленінградського фронту й призначив командувачем Західного фронту, об'єднавши його з Резервним, яким до десятого жовтня командував мар-шал-кіннотник Семен Михайлович Будьонний; Сталін-Но-мер-Чотири – до сорокадев'ятирічного генерал-полковни-ка Андрія Івановича Єременка, його товариш Сталін думає замінити сорокасемирічним генерал-полковником Яковом Тимофійовичем Черевиченком, котрий зустрів війну на по-

саді командувача Одеським військовим округом; Сталін-Номер-П'ять – до сорокап'ятирічного генерал-лейтенанта Федора Яковича Костенка, котрий уславився під час оборони Києва, командуючи Двадцять шостою армією, у жовтні–листопаді командував військами Брянського фронту, а з грудня командує Південно-Західним фронтом...

Ну, а я, Сталін-Номер-Два, їду на Західний фронт, до генерала армії Георгія Костянтиновича Жукова, котрого товариш Сталін відкликав з Ленінградського фронту сьомого жовтня, коли головний розвідник Панфілов доповів, що на Москву, як засікла наша авіація, рухається величезна, завдовжки двадцять п'ять кілометрів, німецька механізована колона, і ця панічна доповідь Панфілова умент обкидала твар товариша Сталіна жалюгідним смертним мохом...

Власне, довелося таке бачити не вперше.

Товариш Сталін, котрого російська церква безперечно оголосить святим, як і останнього російського царя Миколу Кривавого, належить, ясно й дитині, до тих видатних особистостей, котрі запевняють самі себе і найближче оточення у тому, що за жодних обставин, навіть найкритичніших, щоб не казати, катастрофічних, не занепадають духом, а от зовні здатні змінитися до невпізнання, себто обрости жалюгідним сірим мохом, стати огидними самим собі. Через те й виникла проблема двадцять другого червня, в неділю, кому йти на радіо, робити заяву Радянського уряду про несподіваний віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, – йому, товаришу Сталіну, котрий став головою цього уряду на початку травня, чи товаришу Молотову, заступникові голови раднаркому й наркомові закордонних справ, а слідом – ще одна проблема: кому очолити Ставку Верховного Головнокомандування – товаришу Сталіну чи товаришу Тимошенкові, наркомові оборони?.. Не хотілося товаришу Сталіну за тих перших воєнних днів з'являтися на люди, лякати їх до смерти своїм зовнішнім виглядом, товариш Сталін понад усе звик жаліти людей сталінської епохи...

Окрім того, Йосип Віссаріонович Сталін — це не Уїнстон Черчілль, прем'єр-міністр Великобританії. Тому що?.. Той хильнув коньяку, закурив товстенну сигару й залюбки зробив по радіо заяву у зв'язку з німецьким нападом на Радянський Союз — «Четвертий поворотний момент». Адольфа Гітлера Уїнстон Черчілль назвав пекельним виродком. А за два дні до цього, в п'ятницю увечері, виступаючи по радіо й говорячи про те, що він попередив Москву про наміри Берліна, Черчілль назвав Радянський уряд водночас пихатим і сліпим...

Авжеж, коли ти — хазяїн одної шостої частки земної кулі і не відчуваєш найменшої відповідальності за лад і гаразд на цій «частці», і тобі кортить стати хазяїном усієї кулі чи, принаймні, Європи й знову ж таки ні за що не відповідати персонально, а тільки тішитися, немов дитя цяцькою, набутою владою, відчувати, як вона солодко тебе запаморочує, знати кожнісінької миті, що діється у світі білому, хто плете проти тебе підступну змову, і задля цього облутуєш світ павутинням тотального шпигування, й упевнюєшся в тому, що навіть підступи проти тебе мають розвиватися за твоїм сценарієм, так, як ти хочеш, аби за слушної миті ударити першому і все зруйнувати, — авжеж, за всіх оцих обставин і сам не помітиш, звідки вона у тебе візьметься, пиха, і стає ніби твоєю другою натурою... Ну, а щодо політичної сліпоти, то ще невідомо, кому амбіції заслали полудою орлині очі...

Скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти. «Товаришу Сталін, тепер тост за вами!» — «Дозвольте, товариші й панове, проголосити тост за німецько-радянську дружбу, скріплену кров'ю!..» Ще зовсім недавно вашим, товаришу Сталін, другом був пан Гітлер. А за Черчіллем, фюрер — пекельний виплодок... Виходить, що й ви, товаришу Сталін, — виплодок пекла... Радянського пекла...

Ну, а якщо твій друг по крові перехитрував тебе, завдав удару першим, сплутав усі твої карти, використав твій сценарій великого мордобою у нужникові, не захотів з тобою

миритися навіть на дуже вигідних для нього умовах, коли ти ладен був віддати півцарства, то він уже – твій найлютіший ворог... А що чинять з ворогами?.. Багатьом твоїм сподвижникам з півлітрбюро запам'ятався проголошений тобою тост на обіді у Кліма Ворошилова, «першого червоного офіцера», у неділю, сьомого листопада 1937-го року з нагоди двадцятої річниці «Великої Жовтневої соціалістичної революції», коли ти проникливо говорив про непорушну єдність соціалістичної держави й попередив: «Кожен, хто спробує зруйнувати цю єдність соціалістичної держави, хто прагне відокремлення від неї певної частини й національності, він ворог, заклятий ворог держави, народів СРСР. І ми будемо знищувати кожного такого ворога, будь він і більшовиком – ветераном, ми будемо знищувати увесь його рід, усю його родину. Кожного, хто своїми діями й думками (єге ж, і думками) замахнеться на єдність соціалістичної держави, безпощадно будемо знищувати. За знищення упень усіх ворогів, їхніх родин, їхніх родів!».

У відомстві Берії є професіонал з цього профілю. Перекроєний хохол. Здається, землячок «батька Махна». Великий професіонал!.. За ліквідацію Лейби Троцького Калінін, цей за давнини цап, дав йому, за моїм розпорядженням, орденок Бойового Червоного Прапора. «Дамо Героя», якщо укландає біснுவатого фюрера. Авжеж, однині й до скону – біснуватий фюрер! І – ніяк інакше!...

«Товаришу Беріє, чим у тебе займається зараз полковник – чи він уже генерал? – Павло Судоплатов?»

«Формує, товаришу Сталін, оперативні групи спеціального призначення, створює резидентури та бойові групи для дій на окупованій території, засновує партизанські загони... Ми вважаємо, товаришу Сталін, що без нас партійним органам на місцях з цим завданням самим не упоратись... Боюся, товаришу Сталін, що вони ще й не усвідомили, партійні органи, необхідності партизанських дій на окупованій території...»

«Приведи цього полковника чи вже генерала до бункера на «Кіровській». Ще цієї ночі...»

...«Товаришу Судоплатов, як вам здається: чи не за-
тісно на цьому світі двом таким політичним постатям, як
товариш Сталін та біснுவатий фюрер?»

«Я вважаю, товаришу Сталін, що біснуватому треба до-
помогти поступитися!»

«І як ви, товаришу Судоплатов, міркуєте розширити для
товариша Сталіна життєвий простір?»

«До двадцять другого червня великої проблеми це не
складало. Якщо ми отримували важливу інформацію з його,
біснуватого, можна сказати, спальні, то можна було там,
у спальні, й посприяти йому, біснуватому, заснути вічним
сном!»

«Яким чином, товаришу Судоплатов?»

«Єва Браун, Гітлерова коханка, котра зі всіх сил пнеть-
ся обвінчатися з біснуватим фюрером, стати першою леді
рейху, так зачарувала Ганса Генріха Ламмерса, начальника
імперської канцелярії на Вільгельмштрассе, що той виділив
їй квартиру в імперській канцелярії. Щоправда, біснуватий
фюрер дозволив сюди ходити з чорного ходу й так само ви-
ходити. Єва звила тут, казати б, родинне кубелечко, пови-
кидавши геть речі, які нагадували б Гітлерові про колишніх
коханок, а їх у нього було чимало, одну з кімнат перетво-
рила у такий собі світський салон. Сюди охоче навідуються
актриса Еммі Зоннеман, дружина рейхсмаршала Германа
Герінга, «ідеальна нацистська жінка» Магда Геббельс, кі-
норежисерка Лені Ріфеншталь, а головне — актриса Ольга
Костянтинівна Чехова, красою й талантом котрої захоплю-
вався біснуватий фюрер, улаштував заради неї бучні при-
йоми, на очах багатолюдного натовпу цілував Ользі руку,
усамітнювався з нею у спальні...»

«Зрозуміло... І ви, товаришу Судоплатов, упевнені, що
Чехова...»

«Ольга Костянтинівна, товаришу Сталін, — родичка Ан-
тона Павловича Чехова, тобто вона — російська патріотка.
Чехова не тільки надзвичайно вродлива, вона хоробра й ви-
нахідлива жінка. І діяла вона не сама, а вкупі з близьким

їй князем Янушем Радзівіллою і Зіновієм Пешковим... Але зараз Ольга Костянтинівна позбавлена можливості зустрічатися в імперській канцелярії з біснுவатим фюрером... Від двадцять другого червня він майже не буває у Берліні, сидить у «Вольфшанце» — «Вовчому лігві», це — кодова назва його польової квартири під Растенбургом, у Східній Пруссії...»

«Чи не можна це лігво розбомбити?»

«Вольфшанце» прикривають три ескадрилі винищувачів і зенітні батареї по всьому периметру об'єкту, тому англійська авіація досі не проникла сюди...»

«Яка у нього охорона, у біснуватого?»

«Бездоганна, товаришу Сталін... Винятково — з есесівців. На їхніх пряжках вибито Гітлерові слова: «Есесівцю! Твоя честь у вірності!..» Усі маршрути біснуватого розробляють спеціалісти, їх постійно уточнюють, а коли необхідно, терміново змінюють. Спочатку проїздить поліцейський лімузин, і це означає, що треба зосередитись — проїде ескортвана особа. Бойова готовність. Ніхто вже не може перейти вулицю. Драбанти повертаються обличчям до публіки, аби у своєму секторі бачити обличчя кожного обивателя і запобігти можливому замахові...»

«Де він сідає, біснуватий?»

«Він сідає, товаришу Сталін, завжди сідає поруч з водієм, а місця позаду займають драбанти... Його лімузин, а це здебільшого малопримітний стоп'ятдесятисильний «мерседес-бенц», не має сходинки-порога, що на нього міг би стрибнути злочинець і вчепитися за виступи кабіни. Іноді біснуватий користується всюдиходом марки «Штейер»...

«А уздовж усього маршруту, скажімо, від аеродрому до імперської канцелярії?..»

«Уздовж усього маршруту, на дахах будинків, улаштовують спостережні пункти. Крізь біноклі оглядають вікна й дахи на протилежному боці вулиці. Коли ніч, умикають потужні прожектори. За кілька годин до цього есесівці по двох обходять квартири й увостанне попереджають меш-

канців, щоб позачиняли вікна й не виходили на балкони... Перекривають усі шляхи до міста... А другий відділ гестапо арештовує та бере під нагляд політично неблагонадійних. Укупі з кишеньковими злодіями, повіями й усілякими іншими покидьками під арешт потрапляють і активні члени комуністичної та соціал-демократичної партій, котрих ще не устигли запроторити до концтаборів...»

«Місто, через яке має промчати Гітлерів автомобіль, і вся місцевість довкола, товаришу Сталін, оголошується забороненою зоною. Жоден літак не може у цей час з'явитися над містом. Зенітні батареї тримають на прицілі небо. На аеродромних злітних смугах винищувачі запускають двигуни, готові будь-якої миті кинутися на перехоплення нападника... Умовно місто розбивають на дільниці, призначають старших, як правило, відомих своєю відданістю біснுவатому фюрерові й рейху «партайгеноссен», вони щопівгодини доповідають телефоном начальникові охорони... Ніхто й ніколи наперед не знає, де зупиниться біснуватий. Вибирають завжди служба безпеки й другий відділ гестапо, які перед тим детально вивчили план будівлі, всі підходи до неї й тримають це у великій таємниці. Літає біснуватий на чотиримоторному «Кондорі», це – унікальний літак фірми «Фокке-Вульф»...

«Нічого оригінального, усе так, як і у нас... Гм-м, я хотів сказати – типова схема... Якісь власні міркування, товаришу Судоплатов, маєте?..»

«Маємо, товаришу Сталін... Біснуватий любить відвідувати столиці й великі міста завойованих країн, до прикладу, Париж, Варшаву, улаштовувати військові паради, інспектувати вермахт, оглядати історичні та культурні пам'ятки, кататися нічними вулицями у відкритому лімузині...»

«Зрозуміло... Узагальніть усі міркування, виробіть конкретний план – і завтра доповісти о цій порі... Біснуватого треба знищити – кров з носа!.. Нам двом тісно на цій землі!..»

УРЯДОВІ лімузини поминали «Озера».

Це була дача першого народного комісара внутрішніх справ, наступника В'ячеслава Рудольфовича Менжинського, голови ОДПУ, Генріха Григоровича Ягоди.

Єнох Ієгуда, син рибінського друкаря-гравера Гершона Фішелевича, зробив за більшовиків блискучу чекістську кар'єру завдяки родичеві Якову Михайловичу Свердлову. Двадцять шостого листопада 1935-го року першому наркомові внутрішніх справ СРСР Генріхові Григоровичу Ягоді (так він уже писався), відповідно до постанови ЦВК, Центрального Виконавчого Комітету, першим головою якого був Яків Михайлович Свердлов, і РНК – Ради Народних Комісарів було присвоєно перше звання генерального комісара державної безпеки. Отоді товариш Сталін подарував товаришу Ягоді дачу в «Озерах». А через три роки сорокашестирічного товариша Ягуду було заарештовано й звинувачено в убивстві Максима Горького, видатного пролетарського письменника, буревісника революції, та його сина Максима Пешкова, чю дружину Надію товариш Ягода зробив своєю коханкою, звинувачено далі у підготовці замаху на товариша Сталіна і Єжова, підготовці державного перевороту та інтервенції... Дачу в «Озерах», відповідно до протоколу, обшукали й виявили там фільми, листівки, фотознімки порнографічного характеру, штучний гумовий пеніс, золото з Колими, а також дві сплющені кулі, якими було вбито Зінов'єва і Каменєва, кулі з написами...

На судовому процесі між п'ятдесятип'ятирічним прокурором Андрієм Януарійовичем Вишинським і підсудним Ягодою відбувся цікавенький діалог.

Вишинський: – Скажіть, запродавцю й зраднику Ягодо, невже у всій вашій мерзенній і запродавській діяльності ви не відчували ніколи найменшого каяття, найменшого жалю?.. І зараз, коли ви відповідаєте, нарешті, перед пролетарським судом за всі ваші підлі злочини, ви не відчуваєте ані найменшого жалю за вчинене вами?

Ягода: – Так, жалю, дуже жалю...

Вишинський: — Увага, товариші судді! Запроданець і зрадник Ягода жаліє!... За чим ви жалієте, шпигуне і злочинцю Ягодо?

Ягода: — Дуже жалію... Дуже жалію, що, коли я міг це зробити, я всіх вас не перестріляв, кремлівську банду, очолювану Сталіним!

На світанку тринадцятого березня 1938-го року Ягоду розстріляли.

Товариш Сталін віддав Ягодину дачу в «Озерах» під санаторій для партійних кадрів, а нині тут — шпиталь для поранених захисників Москви...

КОЛИ ПОМИНУЛИ «Озера», думки Сталіна-Номер-Два потекли в іншому напрямкові.

Уже й тобі, Овсію Овсійовичу, залишилося, відчуваю, недовго ряст топтати... Вожді, ясніші сонця, терплять коло себе тільки свідків їхніх триумфів. А тих, хто бачив їхню нищість, їхню нікчемність, їхнє злочинне нутро, вчасно прибирають. А тільки за півроку ти бачив занадто багато. Передовсім ти побачив, наскільки великий товариш Сталін полководець... Чому вожді, особливо ті, котрі наказують переписувати заново свої життєписи, аби там і згадки не було про кримінальне минуле, чому вони так любляють військову уніформу?.. Досягнувши хитрощами, брехнею, підступом першої владної сходинки, щосили допинаються найвищої. А бруталне застосуванню сили — це вже війна. Хто це сказав — Бісмарк чи Клаузевіц? — що війна — це продовження політики, тільки іншими засобами?.. У цій війні вожді, ясніші сонця, беруть на себе роль полководців. Доволі напнути на хребет кітель чи гімнастерку, утиснути стегна у штани з кантом, а ноги — у чоботи, підперезатися португеею, і вже їм здається, що вся свита, усе півлітрбуро, увесь народ сприймає вождя за геніального полководця. Коли ж геніальна стратегія на практиці обертається крахом, «полководець» шукає цапа офірного серед генералів.

Першим таким цапом офірним став сорокарічний ге-

нерал армії Дмитро Григорович Павлов, персонаж «Іспанського щоденника» Михайла Кольцова, Герой Радянського Союзу, командувач Західного Особливого військового округу, де напередодні двадцять другого червня і в день нападу сталися дивні події: роззброїли сто двадцять другий винищувальний авіаційний полк, а тридцятичотирирічний генерал-майор Іван Іванович Копець, Герой Радянського Союзу, командувач військово-повітряними силами округу застрелився ополудні у своєму кабінеті. Товариш Сталін, до якого після десятиденного мовчання повернувся голос, і вождь уже виступив по радіо, зворушивши слухачів звертанням «брати і сестри, друзі мої», — Верховний Головнокомандувач запідозрив, що обидва генерали якимсь чином довідались про його «консерви з Глейвиці», тобто бомбардування радянського міста Гродно німецькими літаками з радянськими пілотами за штурвалами, що мало стати сигналом для потужного удару по німцях. Генерал-майора Копця змусила укоротити собі віку «комісія з Москви», слідом треба було прибрати й генерала армії Павлова.

Спочатку, з першого ж дня війни, 22 червня, товариш Сталін відрядив до Павлова маршала Бориса Михайловича Шапошникова, а тоді — Климента Єфремовича Ворошилова. Генерал армії Павлов попросив маршала Ворошилова зрозуміти його становище. Знати нашу далеко недостатню щільність на кордоні, неповну укомплектованість і сформованість багатьох з'єднань і надто мехкорпусів, бути переконаним, що ворог не сьогодні—завтра може завдати удару, а тим часом не мати можливості відповідним чином на це реагувати, було нестерпно. Але він — солдат, і для нього наказ є наказ... Маршала генералові жалі не зачепили за живе, а Верховного Головнокомандувача не задовольнила маршала доповідь.

Товариш Сталін відкликав товариша Жукова з Південно-західного фронту, де начальник Генерального штабу Червоної Армії, на жаль, не зумів організувати нищівного удару у відповідь агресорові, зупинити під Бродами танкову

колону шістдесятирічного Пауля Людвіга Евальда Клейста, хоча на озброєнні механізованого корпусу сорокасемирічного генерал-лейтенанта Дмитра Івановича Рябишева, перекинутого з-під Дрогобича, були найновіші радянські танки — п'ятдесятитонні КВ і двадцятишеститонні Т-34, броню яких не пробивали німецькі гармати навіть упритул, не зумів, бо від часів Халхин-Голу, де угробив танкову бригаду Яковлева, звик воювати не талантом, а числом, і Жуков, генерал армії, Герой Радянського Союзу, підписав розпорядження на арешт Павлова, генерала армії, Героя Радянського Союзу, не маршал Тимошенко, нарком оборони, котрий мав на це право за посадою, а він, Жуков, начальник Генерального штабу, і Павлова заарештували у Довську наступного дня після виступу товариша Сталіна по радіо, тобто у п'ятницю, четвертого липня, оголосили, що його заарештовано за розпорядженням ЦК ВКП(б).

Пізніше з Павловим розмовляв Лев Мехліс, начальник Політуправління Червоної Армії, призначений Сталіним у суботу, 21 червня, замість Олександра Запорожця, армійського комісара першого рангу, таємного співробітника НКВС, оголосив, що Павлова заарештовано, як запродавця, і попередив, повторюючи Сталінові слова: «Ворогів і зрадників будемо знищувати, як скажених псів!..» Павлов рішуче заперечив: він — не запродавця!... Війська, якими командував, зазнали поразки з незалежних од нього причин. Слідчий Третього управління наркомату оборони — старший батальйонний комісар Павловський і молодший лейтенант держбезпеки Комаров сказали: слідство має дані, які стверджують, що упродовж тривалого часу дії Павлова були зрадницькими, особливо це далось узнаки, коли став командувати Західним фронтом. Він не зраджував, повторив Павлов, ніяких лихих намірів у його діях, як командувача фронтом, не було. Він також не винен у тому, що ворогові пощастило вклинитися вглиб нашої території. Тоді, запитали слідчі, як же це так воно вийшло?..

Спочатку, сказав Павлов, з'ясуємо ситуацію, за якої роз-

горнулися воєнні дії німецького вермахту проти Червоної армії. О першій годині ночі двадцять другого червня до штабу Західного особливого військового округу, який перебував у Каунасі, зателефонував нарком оборони маршал Семен Костянтинович Тимошенко й запитав: «Ну, як там у вас, спокійно?»... Він, Павлов, одповів, що на правому фланзі спостерігається дуже великий рух німецьких військ. За донесенням командувача Третьої армії Кузнецова, протягом півтора доби до Сувальського виступу безперервно рухалися німецькі механізовані колони. За його ж донесенням, на ділянці Августове-Сапоцкин у багатьох місцях з боку німців знято дротяну загрожу...

Нарком Тимошенко заспокоїв його, Павлова: «Будьте спокійніші й не панікуйте. Штаб же зберіть про всяк випадок сьогодні вранці, можливо, що-небудь і станеться неприємне, але дивіться, ні на яку провокацію не піддавайтесь. Якщо будуть окремі провокації, телефонуйте...»

То де ж тут зрада?.. На якій підставі Жуков, генерал армії, Герой Радянського Союзу, начальник Генерального штабу Червоної Армії, підписав розпорядження про арешт Павлова, генерала армії, Героя Радянського Союзу, командувача Західного фронту?.. Вислужувався, догоджав Сталіну, котрий шукав цапа офірного?..

Між ними, Жуковим і Павловим, на думку генерала Судоплатова, склалися неприязні взаємини. Минулої зими у Генеральному штабі відбувалася оперативна командно-штабна гра. Тоді, за Жуковим, було багато фактичних прикладів, які потім підтвердились трагічними червневими подіями, коли німцям пощастило використати переваги ударних груп, які нависали над Білостоцьким виступом, і завдати нам поразки. Гра, за словами Жукова, мала багато драматичних моментів, які Павлов повинен був урахувати у наступних боях. Одначе, кажучи це, Жуков забув про різницю в характері оперативної гри й ситуації, в якій опинився Павлов. Так от, коли Павлова після арешту звинуватили в тому, що він не передбачив розвитку подій на Західному фронті й відповідно не підготував війська, Павлов рішуче

відкинув це звинувачення. Адже у грі відпрацьовувалася наступальна, а не оборонна операція Червоної Армії; супротивник же, яким виступав Жуков, завдавав головного удару зі Східної Пруссії у напрямку Каунас-Вільнюс-Мінськ. Павлов тоді не зумів завдати контрудару по ворогові. Саме у відповідності з досвідом цієї оперативної гри Павлов уже під час воєнних дій помилково вважав, що німці завдають по ньому головного удару з північного заходу через Литву, а тим часом німці наступали з районів Сувалок та Бресту двома напрямками, що сходилися...

Чи не тому маршал Борис Михайлович Шапошников, котрий був поряд з генералом армії Дмитром Григоровичем Павловим з першого дня війни, отже, мав можливість радити, як діяти, так зненацька захворів, що не зважився заступитися за командувача фронтом перед Сталіним, коли той шукав цапа офірного?

Під час судового процесу над Павловим головний розвідник Голиков пропонував використати генерала армії у великій грі з абвером, але Берія, заклопотаний формуванням за наказом товариша Сталіна загороджувальних і каральних загонів чисельністю не менше роти на полк (цим військом мав командувати генерал Іван Серов), відповів Голикову, що Павлов – «не та фігура» для великої гри з абвером.

Командувача Західним фронтом сорокачотирирічного генерала армії, Героя Радянського Союзу Дмитра Григоровича Павлова розстріляли за місяць з початку війни одночасно з начальником штабу п'ятдесятишестирічним генерал-майором Володимиром Юхимовичем Климовських, начальником зв'язку сорокадворічним генерал-майором Андрієм Терентійовичем Григор'євим, командувачем Четвертої армії генерал-майором Олександром Коробковим, а Павловів заступник генерал-лейтенант Іван Васильович Болдин, майже ровесник товариша Сталіна, відбувся хіба що легким переляком, нині командує П'ятдесятою армією, служить під рукою генерала армії Георгія Костянтиновича Жукова, командувача Західного фронту.

ПІСЛЯ РОЗПРАВИ над Павловим товариш Сталін наказав «почистити» усіх командувачів фронтами. У всесвітній історії воєн, знанням якої хизувався товариш Сталін, завжди наводив звідти цікаві, на його погляд, приклади, не знайти іншого такого «полководця», котрий би нищив свою армію за мирного і воєнного часу, тероризував, тримав у постійному напруженні й страхіві, принижував її командний склад. Зосередивши у своїх руках необмежену владу — адміністративну, господарську, політичну, військову, товариш Сталін, одначе, з перших днів, тижнів, місяців війни виявився безпорадним перед катастрофою, в якій опинилася країна, яку, либонь, сам собі не міг уявити, але яка поставала з численних листів, доповідей, донесень простих громадян, командирів, комісарів, партійних працівників, ці документи сталінської епохи лягали йому на стіл і в тиші підземного бункера під Леніновим мавзолеєм кричали таким розпачем, що можна було оглухнути. Ховав до «особливої течки», яку, поважаючи понад усе канцелярський порядок, завів собі віддавна, а крик лунав у вухах і далі усе розпачливіше, і від нього можна було глузду позбутися. І це не був розпач за долю країни, армії, народу, це був тваринний страх за власну шкуру. Розгортав «особливу папку», обхоплював голову руками, поринав у рядки, ніби сподівався вичитати між ними рятівну думку.

«Дорогий Йосипе Віссаріоновичу!

Ви краще мене повинні розуміти, що соціалістична економіка, розвиток промисловості далеко й далеко обігнали, випередили людську свідомість... Так вийшло і в армії.

Наша зброя за деякими об'єктами переважає німецьку (автомати, артилерія, гранати, «катюші»). Теоретично, виходячи з висловів Енгельса, Леніна, Ваших, наш народ повинен був на початку війни, з перших її хвилин, показати небачені доти зразки мужності, відданості, стійкості, героїзму тощо. І він проявив. Але не у великій масовості, а в обмеженій кількості.

Я був на передовій позиції з серпня 1941—го року не про-

сто, як військовослужбовець, а й як письменник, як психолог, як науковець, котрий вивчає те, що відбувається довкола. Я бачив масу прикладів героїзму, але я бачив і те, як цілими роями, ротами, батальйонами переходили на бік німців, здавалися у полон зі зброєю і без «усіляких» зовнішніх на те причин. Якщо не було зовнішніх, виходить, були внутрішні. І це змушує мене думати над тим, що відбувається.

Так, Йосипе Віссаріоновичу! Свідомість занадто відстала від соціалістичної економіки і, головним чином, у відношенні колгоспників. Робітники не здавалися німцям, а здавалися, переходили на бік ворога колгоспники з психологією селян.

Мені довелось бути в оточенні. Два місяці перебував на окупованій території. Я пройшов десятки сіл Орловської й Тульської областей, я розмовляв з сотнями колгоспників, оточенців, маючи при собі партійний квиток і військове посвідчення. І я чув, і я бачив, як дрібновласницька селянська душа у багатьох людей брала гору, ставила їх проти Радянської влади. Вони задоволено й поквалливо відмовлялися від колгоспів, ділили й розбирали коней, упряж, інвентар, урожай, давали лад своїй хаті, дворіві, городіві. А поки існує хата, город, корова, свиня, вівці, кури й таке інше, доти існуюватиме й дрібновласницька ідеологія серед селян. А звідси — їхнє ставлення до соціалізму, комунізму.

Н. Богданов, член ВКП (б).»

Як правило, місцеві радянські та партійні органи, перебуваючи від лінії фронту за сімдесят-сто кілометрів, не працюють... Керівники панічно евакуюють свої родини, залишаючи напризволяще населення, котре підлягає евакуації... Серед більшості місцевих цивільних радянських і партійних організацій панує повна розгубленість. Керівники районів «сидять на чамайданах», припиняють свою діяльність і першими утікають задовго до того, як у їхніх районах появилвся ворог.

У Шполянському районі у наслідок втрати районними організаціями керівництва евакуація перетворилася на панічну втечу. Утекло багато голів колгоспів, сільрад, прихопивши при

цьому колгоспні та громадські засоби. Розбіглися працівники міськради (залишився тільки голова), зник райком комсомолу. Це спричинило серед населення паніку.

У Звенигородці при появі тільки ворожих мотоциклістів розбіглися геть усі, за винятком одної дівчини-телеграфістки, через яку їй довелося з'ясувати реальне становище у Звенигородці. З міста Балти керівники панічно дременули тоді, коли ворог був ще далеко від нього. Магазини було залишено без будь-якого догляду. На швацькій фабриці було залишено величезну кількість червоноармійської білизни.. Усе це грабували усілякі покидьки.

Бездіяльність місцевої влади, утеча за перших же чуток про наближення ворога створює можливість для проведення антирадянської агітації. У Шполянському районі на роботах з копання протитанкового рову мав місце виступ одного булого куркуля, котрий відкрито казав: «Покиньте копати, Гітлер бо іде визволяти нас. Я незабаром отримаю свої тридцять гектарів землі, своїх коней, корів і все інше...» Жодних заходів до цього типу ужито не було...

З донесення начальника політуправління Південного фронту № 6194 від 6 серпня 1941-го року.

...НА РЯДІ текстильних фабрик Івановської області останнім часом мали місце волинки окремих груп робітників, які самовільно покинули роботу до закінчення зміни. Такі факти мали місце на трьох фабриках Вичугського району, на двох фабриках Фурмановського району і на деяких інших підприємствах Івановської області...

Партійні керівники останнім часом боялися ходити в цехи, бо не знали, що відповідати робітникам на низку запитань, наприклад, чому наша армія відступає, віддає міста й т. і.

Ми були свідками таких фактів. В одному тільки цеху за тридцять—сорок хвилин до початку зміни зібралося сто двадцять робітників, розбившись на три групи, у кожній з яких відбувалася жвава бесіда. В одній обговорювалося питання про те, за кого краще жити — за Радянської влади чи за Гітлера,

а в іншій стверджували, що у війні вийде переможцем Гітлер. У третій групі заявляли, що наша армія голодна, роздягнута, незброєна і що наших червоноармійців на фронті «як косою косять...» Серед робітників не було жодного агітатора, хто б міг пояснити, розказати, відповісти на запитання, які хвилюють, і дати відсіч наклепникам і тим, хто зарвався...

На зборах робітників фабрики ім. Ногіна робітниця Кулакова заявила: «Гітлер бо хлібець не силоміць видер, ми йому самі давали, а тепер нам не дають, для нього чи що березуть?..» Робітниця Лобова висловила таке: «Ходимо голодні, працювати несила. Начальство отримує в закритому магазині, і їм жити можна»... Пом. майстра Соболев і майстер Кисельов заявили: «Якщо нас візьмуть до армії, ми покажемо комуністам, як нас морити голодом!..» Робітниця прядильної фабрики Зотова заявила комуністці Агаповій: «Убережи, Боже, від перемоги Радянської влади, а вас, комуністів, усіх перевішають!..» Комсомолка Чернишова заявила: «Хто б тільки розпочав забастовку, а ми підтримаємо!..» Звичайні розмови на фабриках, які передаються одне одному, про те, що на тій чи тій фабриці забастували, і їм збільшили пайку хліба до кілограма...

Доповідна записка співробітників організаційно-інструкторського відділу ЦК ВКП(б), 10 вересня.

Рятівна думка від читання отаких свідчень «сталінської епохи» не припливала до голови, навпаки, відчував ще більшу безпорадність, таку безпорадність, що сама Ставка Верховного головнокомандування, яку очолював, утрачала повний контроль над ситуацією, видавала директиви маразматичного змісту:

Ставка Верховного Головнокомандування пропонує терміново доповісти:

1. Залишено нашими військами Київ чи ні?
2. Якщо Київ залишено, то чи підірвано мости?
3. Якщо мости підірвано, хто поручиться, що мости справді підірвано?

Він лютував, йому кортіло, як свого часу Ленінові, подати команду: «Усіх розстріляти!..» Усіх – означало: армію, народ, старого і малого, усю країну. Але це було неможливо: не знайти стільки катів, стільки патронів, не викопати стільки могил!... А шкода...

І він брався писати накази, які мали усім нагнати у п'яти страху – тим, хто на фронті не хоче за нього воювати, бо залив сала за шкуру «великими переломами», колгоспами, голодомором, репресіями, потрапив до німецького полону укупі зі всією армією, опинившись у «котлі» під Смоленськом чи Вязьмою, Уманню чи Києвом, – оголосити їх дезертирами, зрадниками, безпощадно знищувати усіма засобами, повітряними й наземними, а їхні родини в тилу позбавляти державної підтримки й допомоги... Писав, не усвідомлюючи, либонь, що такими наказами ганьбить сам себе перед усім світом, як глава миролюбної держави, як Верховний Головнокомандувач, ганьбить і тих, кому підсовував наказ для підпису, – Молотову, Ворошилову, Будьонному, Тимошенку, Шапошникову, Жукову, ніби для кругової поруки, – як же ви, великі й мудрі вожді, виховали таких командирів і таку армію?.. чи, може, ви наймали її з чужинців, волоцюг, яких світ не бачив?..

Слідом викликав Берію. Чим займаються, куди дивляться загороджувально-каральні загони, той доповідав: відтоді, як створено особливі відділи НКВС, загороджувально-каральні загони, по 10 жовтня затримано 657364 особи, з них – 1605 шпигунів, 308 диверсантів, 2621 зрадників, 2643 блягузів і панікерів, 8772 дезертирів, 3987 поширювачів провокаційних чуток, 1671 самострільників. Розстріляно 10201 чоловіка, перед строем – 3321 чоловіка. На жаль, товаришу Сталін, у діяльності загороджувально-каральних загонів трапляються ще недоліки, НКВС працює над усуненням цих недоліків... Якщо взяти до уваги, що на початку війни Червона Армія втратила шість мільйонів двісті дев'яносто тисяч одиниць стрілецької зброї, то маємо широке поле для роботи... Ваші директиви, товаришу Сталін, буде неодмінно

виконано!» – «Спробуй не виконати! Пеніса одірву! Ї вже тебе називатимуть – Пенсне-без-Пеніса!.. Гм-м... Ми вже мобілізували чотирнадцять мільйонів «штиків». Треба цій масі давати раду. Роботи справді багато. Трудіться!..»

НА ДВАДЦЯТЬ СЬОМОМУ кілометрі від Москви нічна зимова «дорога на захід» (так Костянтин Симонов, автор популярних віршів «Жди мене», «Ты помнишь, Алеша, дороги Смоленщины», назвав свій нарис у газеті «Красная звезда» про довгожданий наступ Червоної Армії) і нічні зимові простори обабіч дороги на захід, освітлені місячним оманливим сяйвом і ще оманливішою й тривожною, якщо не моторошною загравою на обрії, десь у районі Можайська, підмосковного міста, уперше згаданого в історичних документах сімсот десять років тому, справляли враження веле-тенського – зором не досягнути – цвинтаря німецької техніки, розгромленої у бою й покинутої самими німцями, бо у моторах взялася кригою вода на лютих морозах, – танків, гармат, панцерників, мотоциклів, велосипедів, особливо транспортних вантажівок, якими їздила німецька мотопіхота, і самої мотопіхоти, уже привіяної небувалими хуртовинами, що розгулялися на п'ятий день наступу, коли на західному фронті, об'єднаному в один з Резервним, Шістнадцята армія сорокап'ятирічного генерал-лейтенанта Костянтина Костянтиновича Рокоссовського (в її складі воювала Триста шістнадцята дивізія генерал-майора Івана Васильовича Панфилова), у запеклих триденних боях здобула Красную Поляну, Ляльове, Крюкове, Десята армія сорокоаднорічного генерал-лейтенанта Пилипа Івановича Голикова, недавнього начальника Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної Армії й дипломата, розбила німців у підмосковних містечках Михайлові, Єпіфані, Богородицьку, війська П'ятдесятої армії п'ятдесятидев'ятирічного генерал-лейтенанта Івана Васильовича Болдина, колишнього заступника розстріляного двадцять четвертого липня командувача Західного фронту генерала армії Героя Радянського Союзу

Дмитра Григоровича Павлова, підходили до Калуги, а Тридцята, Двадцята, Друга ударна армії, Перша гвардійська танкова бригада сорокооднорічного генерала Михайла Юхимовича Катукова з танкового корпусу сорокарічного генерала армії Дмитра Даниловича Лялюшенка звільнили Рогачов, Істру, Солнечногорськ, і їхні командувачі доповідали у Ставку: «Хутко будемо в Клині, Калініні, Волоколамську!..», а Південно-Західний фронт під командуванням маршала Семена Костянтиновича Тимошенка завдав німцям поразки у Єльці... З-під снігу, що вже злежувався, витикалася то посиніла рука, то змерзлий чобіт, то пола шинелини... На жаль, ще не було прибрано трупи й захисників Москви – братські могили викопають тільки тоді, як розмерзнеться земля...

Отак «Тайфун» за другої спроби здобути Москву обламав собі крила на лютому морозі й заляк у глибоких підмосковних снігах, а шестидесятиоднорічний генерал-фельдмаршал Федор фон Бок, котрий у війнах Німеччини з Польщею, Францією та іншими європейськими країнами зажив слави майстра блицкригу, змушений був подати у відставку з посади командувача групи армій «Центр», зупиненої під Москвою... «Генерал Мороз» прийшов на допомогу товаришеві Сталіну...

Як оцінюють ситуацію самі німці, захоплені в полон під Клином, Рузою, Михайловим, Можайськом?.. Вони, перемерзлі на морозі, сподівалися відігритися в полоні, запобігливо торочили: «Сталін – гут!.. Гітлер – капут!» Тяжку для них кризу на Східному фронті, вважали полонені німецькі офіцери, переважно лейтенанти, котрим через великі втрати серед офіцерського корпусу, доводилося командувати полками, спричинили такі фактори, з якими погодиться не тільки генерал-фельдмаршал фон Бок, а й сам Гітлер, верхівний головнокомандувач вермахту.

Ведучи безперервні бої, не знаючи відпочинку, армії знеслились, зазнали великих і непоправних утрат.

Настання осіннього бездоріжжя.

Пересування військ і підвезення через розгрудлі шляхи

було повністю заблоковано.

Параліч залізниць.

Брак ваговозів, вагонів, локомотивів і навченого персоналу; недостатнє пристосування локомотивів і автомашин до умов російської зими.

Недооцінка моці спротиву Червоної Армії, людських і матеріальних резервів Сталіна.

Невдовзі після двомісячної — з десятого липня по десяте вересня — Смоленської битви прилетів адмірал Вільгельм Канаріс, шеф абверу; його супроводив шеф абверу-1 генерал-лейтенант Ганс Пікенброк, шеф абверу-2 генерал-майор Ервін Лахунзен, командувач Другої армії «Люфтваффе», яка прикривала групу армій «Центр» з повітря, генерал-фельдмаршал Альберт фон Кессельрінг, а приймав у своєму штабі командувач групи армій «Центр» генерал-фельдмаршал Федор фон Бок. Проаналізувавши донесення армійських розвідувальних органів, вислухавши міркування генерал-фельдмаршала Федора фон Бока та його начальника штабу генерал-полковника Карла Грезіфенберга, командувачів Другої, Третьої й Четвертої танкових армій генерал-полковників Гейнца Гудеріана, Германа Гота й Еріха Гйопнера, командувача Дев'ятої армії, яка діяла на лівому фланзі групи армій «Центр», генерал-полковника Адольфа Штрауса, адмірал погодився з їхнім висновком, що його доніс і до Гітлерових вух на велику фюрерову втіху: у бойовиськах на кордонах Радянського Союзу було розбито головні сили Червоної Армії; в основних боях у Білорусії та Україні вермахт розгромив і знищив основні резерви Червоної Армії, отже, Червона Армія більше не має оперативних і стратегічних резервів, які могли б чинити вермахтові серйозний опір.

Цей висновок гітлерівських стратегів коментував маршал Борис Михайлович Шапошников, начальник Генерального штабу, єдиний у Сталіновій «команді» чоловік, котрого «вождь» поважно називав на ім'я та по батькові, уникаючи слова «товариш», коментував, читаючи зізнання на допитах перемерзлих німецьких полонених, їх нібито підтверджувала наступна після Смоленської битва під Вязьмою. Цьому під-

московному містові, назву якому дала річка Вязьма, за свою сімсотлітню історія не раз доводилось ставати битовним полем на давньому Смоленському шляху до Москви. Майже сто тридцять років тому армія фельдмаршала Михайла Іларіоновича Кутузова, у чії дії не пхав носа імператор Олександр Перший, завдала поразки армії Наполеона Бонапарта, яка тікала з Москви, де повіяло близькими холодами.. Німці ж під Вязьмою нібито розгромили аж три радянських фронти!.. Нібито, бо, коли відсвяткувавши блискучу перемогу, з якою тепло привітав генерал-фельдмаршал Федор фон Бок, відпочивши, поповнивши свої лави й перегрупувавшись, вони, німці, відповідно до плану «Тайфун» в суботу, 15 листопада, рушили на Москву давнім Смоленським шляхом, то вже під Можайськом, на свій великий подив, зустріли ще упертіший опір «розгромлених» Сталінових армій!..

За приголомшливо куций реченець Сталін, виходить, знову поставив на ноги «розгромлені» дивізії, кинув на загрозливі ділянки фронту нові – з Сибіру, Ірану й Кавказу, прагне замінити свою втрачену артилерію великим množеством ракетних гармат. Нині перед, фронтом групи армій «Центр» стоїть на двадцять чотири Сталінових дивізій більше, ніж до п'ятнадцятого листопада, другого наступу на Москву.

Складається таке враження, що Сталінові вояки падають ... з неба,.. О-о, майн гот, яке це грізне, моторошне, таке, що кожную клітину пронизує страхом, видовище, коли з-за темного підмосковного лісу вихоплюються радянські бомбовози ТБ, летять понад засніженим полем десь на висоті два-три метри зі швидкістю не більше сімдесяти кілометрів, а з бомбовозів замість бомб випадають озброєні протитанковими рушницями й гранатами вояки, поринають у глибокий сніг, збиваючи фонтани пороші, й – відразу ув'язуються у бій!..

Безпарашутний десант – таку новацію у воєнній тактиці міг придумати тільки геніальний Сталін або його улюбленець Жуков, котрого вони, німці, стали називати генералом Наступом...

Угадали. Справді, безпарашутний десант запровадив новий командувач Західного фронту, Сталінів висуванець Георгій Жуков, котрого наші вояки ще за часів Халхин-Голу назвали генералом Розстрілом...

ПІСЛЯ ПОРАЗКИ під Смоленськом, воротами Москви, що викликала у Сталіна шалений гнів, і Тимошенко з Жуковим мало не позбулися голів, вождів червоний олівець прокреслив на оперативній карті двістітридцятикілометрову – від «Московського моря» через Кушелеве–Ярополець–Колоч–Ільїнське–Детчине, до злиття річок Угри з Окою – лінію оборони, назвавши її Можайською; прикриваючи волоколамський, можайський і малоюрославецький напрямки, вона стала основним рубежем опору на підступах до Москви.

Командувачем Можайської лінії оборони Сталін призначив сорокачотирирічного генерал-лейтенанта Павла Артемовича Артем'єва, який командував Московським військовим округом, доручив йому сформувати дві армії з десяти дивізій народного ополчення і одну армію з п'яти дивізій НКВС, де служив не так давно й він сам, перекинути їх на цей рубіж. Сюди ж відступили з-під Вязьми регулярні частини Червоної Армії, які нібито нараховували тільки дев'яносто тисяч бійців.

Німецькі стратеги, забезпечуючи собі гарантовану перемогу, як правило, спрямовували удари у стики наших армій, найслабкіші, на їхню думку, позиції.

Добре це знаючи, новий командувач Західного фронту генерал армії Жуков наказав генерал-лейтенантові Артем'єву зміцнити стики між Першою ударною, Шістнадцятою, Десятою, Тридцять третьою, Сорок третьою і П'ятдесятою арміями, передовсім між арміями Рокоссовського й Голикова, бо, як доносить розвідка, головного удару генерал-фельдмаршал фон Бок планує завдати у напрямку Клин–Істра, щоб вийти на Ярославль–Рибінськ, перерізати Волгу й оточити Москву зі сходу.

— Уже нема, товаришу Жуков, резервів, — сказав генерал-лейтенант Артем'єв. — Жодної дивізії народного ополчення.

— Перекиньте в тил танкової групи Гота кінний корпус генерал-майора Доватора!

— Кінноту проти танків?!. Це — безумство!..

— За голову генерал-майора Льва Михайловича Доватора німці обіцяють грубі гроші.... А от ваша, генерале Артем'єв, голова хіба що кулі варта, хоча ви й командували парадом на Красній площі сьомого листопада. І ви її отримаєте, генерале, якщо будете кваліфікувати мої накази, як безумство... Отже, слухайте далі. Дуже слабка, доповідав Рокоссовський, двадцятикілометрова ділянка фронту в районі села Нелідового й залізничного роз'їзду Дубосеково, на вісім кілометрів південніше Волоколамська. Тут займають оборону Сто двадцять шоста і Триста шістнадцята стрілецькі дивізії та зведений полк курсантів Московського піхотного училища імені Верховної Ради РРФСР. Частини ослаблені у попередніх боях, потребують негайного поповнення.

— У моєму резерві, товаришу генерал армії, — тільки курсанти Подільських училищ — піхотного й артилерійського, це — три з половиною тисячі бійців... Ще — школа особливого призначення, що в Балашисі на Горьковському шосе...

— Звести в один полк, перекинути на волоколамський напрямок!

— Чим?.. На шляхах — снігові перемети!..

— Літаками ТБ. Вони можуть взяти на борт до сорока десантників.

— Авіатори доповідають: жодного парашута!

— Десантувати без парашутів!!

— Без парашутів?!. Як?!

— З висоти двох—трьох метрів. На швидкості до сімдесяти кілометрів!.. У глибокий сніг!.. На схилах!..

— Повбиваються хлоп'ята!..

— Якщо не повбиваються, генерале, я вас розстріляю!..

Повбивалися не всі. Хто зламав ноги, хто руки, хто хре-

бець... «Десанти за Жуковим» практикують і далі... Сталін схвалює... За жорстокістю свого висуванця «вождь» (уперше отак названий Бухариним і Зінов'євим) ховає жорстокість власну...

– СТІЙ! ХТО ЇДЕ? – генерал-майор Шадрин, начальник охорони, притьмом вискочив з переднього «ЗИСа». – Що за «кіннота Будьонного розкинулась у степу»?

– Не Будьонного, а генерал-майора Доватора!..

Дорогою обганяли маршові роти сибіряків, екіпірованих відповідним чином, танкові колони, артилерійські полки – усе це військо з резерву Головного Командування рухалося на Захід, одне слово, наступало, а не драпало, як улітку, і це не могло не тішити серце. Назустріч ніхто не йшов і не їхав...

Минали спалені дотла села... Хтось міг би подумати – окупанти, будь вони прокляті, спалили!.. Ні, це – Сталінова «тактика спаленої землі». До неї «вождь» закликав ще у своєму запізнілому виступі по радіо у четвер третього липня, чи не вперше назвавши «людей сталінської епохи» братами й сестрами, своїми друзями...

Ніхто з них, кремлівських «тигрів», членів півлітрбюро не вірив, що утримають Москву, не пустять на її вулиці та майдани жодного гітлерівця. Восьмого вересня, у понеділок, коли під Смоленськом, ворітьми Москви, ще тривала двомісячна битва, Берія, виконуючи Сталінову волю, віддав наказ про переселення німців з Москви та Московської області. За тиждень, недільного вечора, трьома ешелонами з Москви до Казахстану було відправлено п'ять тисяч переселенців... Обрусілі німці уже не могли відчинити перед гітлерівцями ворота до Москви, учинити замах на товариша Сталіна, підірвавши на шляху до його ближньої дачі у Кунцевому висотний будинок, стіни якого мали накрити урядовий кортеж, хоча він туди давно не їздив, безвилазно сидячи у підземному бункері під Леніновим мавзолеєм...

Коли ж Гітлер, недавній його друг, видав директиву

про другий етап операції» «Тайфун», Сталін через два дні, у четвер, сімнадцятого листопада особисто підписав наказ Ставки Верховного Головнокомандування №0428, у якому наказувалося: «Руйнувати й спалювати дотла усі населенні пункти у тилу німецьких військ на віддалі сорока– шістдесяти кілометрів у глибину від переднього краю і на двадцять– тридцять кілометрів праворуч і ліворуч од шляху. Для знищення населених пунктів у названому радіусі негайно кинути авіацію, широко використовувати артилерійський і мінометний вогонь, команди розвідників, лижників і підготовлені диверсійні групи, забезпечені пляшками з запалювальною сумішшю, гранатами й вибуховими засобами...»

Десь у якихось Петушках, Калинівці, Жуківці, Погодіному, Некрасовому прокляті окупанти не додумалися по виганяти мирних «Іванів» з малими дітьми й немічними старими на лютий мороз, під густий снігопад, спалити їхні дерев'яні «ізби» дотла, щоб на тій місцині, де вони стояли, моторошно чорніли основи «руських» печей і високі димоходи... Та ось мудрий і добрий «батько Сталін» кинув у «названі радіуси» червонозоряну авіацію, артилерійські та мінометні батареї, прислав команди розвідників і диверсантів на лижах – і підмосковні «населенні пункти», «деревні» й містечка, запалали велетенськими вогнищами, зігріваючи ранню й холодну зиму під прокляття й лемент «братів і сестер»... Уявити собі цю Сталінову «тактику випаленої землі» так само важко, як і те, що «Сталінові соколи» бомбують табори радянських військовополонених, оголошених «ворогами народу»... Куди поділися мешканці спалених дотла «населених пунктів»?.. Закопалися у мерзлу землю? Повтікали у ліси?.. Ховаються у печерах, як первісні люди?.. Не на сорок–шістдесят, уже на сотню кілометрів у глибину від переднього краю визволено підмосковні «населенні пункти», отже, повертайтеся, «брати й сестри, друзі мої», до своїх згарищ?!

У довгополій сірій шинелі, оспіваній поетами, військовому картузі, з люлькою в руці, головний пасажир чорного

броньованого «ЗИСа» статечно вийшов з салону.

Тієї ж миті передній вершник хвацько спішився, козирнув:

– Товаришу Сталін! Доповідає генерал-майор Доватор, командувач Другого гвардійського кінного корпусу, який повернувся з глибокого рейду тилами групи німецьких армій «Центр» і за наказом командувача Західного фронту генерала армії товариша Жукова перебазовується з-під Волоколамська в смугі бойових дій Шістнадцятої армії генерал-лейтенанта Рокосовського під Рузу в розташування П'ятдесятої армії генерал-лейтенанта Болдина...

«Товаришу Сталін»... Уже ніяк не реаую на це звернення, подумав головний пасажир броньованого «ЗИСа». Жоден живчик не кивнеться ні внутрі, ні зовні, дух не перехоплює і в п'ятах не терпне... Звик?.. Він каже, кремлівський володар:

«У твоїй присутності, товаришу Вінницький (деякий час називав мене то Лубенським, то Лубицьким, а далі, аби не плутатись, називати став товаришем Вінницьким), еге ж, у твоїй присутності, товаришу Вінницький, я торопію, як ні перед ким ще у житті своєму не торопів. Витріщаюсь на тебе, спостерігаю за твоїми манерами, слухаю тебе – і таке химериться мені, буцім товариш Сталін, справдешній товариш Сталін – це ти, товаришу Вінницький, а я, стовідсотковий Йосип Віссаріонович, нікчемний твій двійник... Хм-м... Невже тобі пощастило отак капітально улізти в шкуру справдешнього товариша Сталіна, отак органічно ужитися в його роль?.. Якщо воно так, тоді ти, товаришу Вінницький, – феномен, великий актор, тебе треба випускати на сцену Великого театру, знімати в кіно в ролі товариша Сталіна, надавати тобі звання народного артиста СРСР, лавреата Сталінської премії першого ступеня!»

Улізти в шкуру товариша Сталіна, ужитися в образ товариша Сталіна... Можливо, мені це й пощастило б, якби товариш Сталін був людиною, такою, як більшість смертних... Але ж він, хазяїн, – не людина, ніщо людське йому не влас-

тиве, товариш Сталін — це таврований п'ятикутною зорею червоний диявіл зла, саме вже прізвище свідчить, що він не знає милосердя, він — жорстокий, безпощадний, кат навіть у своїй родині, він — душогуб, який вигублює душі мільйонами в ім'я маніакальної мети — панувати над усім світом, спочатку спаливши його у пожежах світової революції... Душогубство стало його потребою, такою самою, як курити люльку, набиту запашним тютюном з цигарок «Герцеговина Флор», дудлити грузинське вино «Цинандалі», споживати серед зими цитрусові...

Дияволи зла, душогуби в людській подобизні, як правило, — боягузи, шкурники... Увергнувши свою країну в жахливу бійню, мобілізувавши на гарматне м'ясо чотирнадцять мільйонів рекрутів, сам Верховний Головнокомандувач видав наказ найближчим царедворцям-блюдолизам Берії, наркомові внутрішніх справ, Кагановичу, наркомові шляхів сполучення, Самодурову, начальникові Метробуду, Власикові, начальникові своєї охорони, підготувати підземні залізобетонні бункери не тільки у Москві, а й у Горькому, Ярославлі, Ульяновську, Куйбишеві, Саратові, Сталінграді...

Будували спецоб'єкти день і ніч, безвилазно, прохідникам, названим кротами, дозволялося вилізти на-гора й хапнути свіжого повітря тільки вночі, усі «кроти» дали підписку про нерозголошення таємниці, усе ж вісім сотень розстріляли за те, що не вміли тримати язика за зубами...

До спецоб'єктів з чотирма просторими камерами, пунктом зв'язку, боксом з дизелем-електростанцією й вентиляторами, туалетами, ванними кімнатами, кухнею, коморою з таким запасом усіляких продуктів, що їх вистачить на тривалий час, — до спецоб'єктів ведуть широкі й високі тунелі, залізобетонні стіни яких обшито дубовою фанерою, цими тунелями можна вільно проїхати урядовим «ЗИСом». Усі проходи й переходи перекривають броньовані двері.

У бункері, підготовленому для Верховного Головнокомандувача, в залі засідань, паркетну підлогу якої заслано малиновим килимом з орнаментованими берегами, стоять

два довгі столи під зеленим сукном з настільними лампами й телефонами, диван і зачохлені крісла, а на стіні висить велика географічна карта.

Евакуювавши сімнадцятого жовтня, у п'ятницю, до Куйбишева, запасної столиці, членів півлітбюро, зокрема Калініна, Ворошилова, Андрєєва, Горкіна, котрі однаково били байдики, Верховний командував з глибокого залізо-бетонного бункера під Леніновим мавзолеєм обороною Москви, розсилаючи посеред ночі своїх двійників на фронті – морально підтримати захисників Москви, що, вимотавши ворога в запеклих боях, перейшли у наступ...

А цікаво, як би це робив сам товариш Сталін, якби раптом набрався духу вилізти з підземного бункера й приїхав на фронт до Жукова, свого улюбленця, Конєва чи Тимошенка, себто морально підтримував?..

Сьогодні його апологети, такі, до прикладу, як Лейба Мехліс, начальник політуправління Червоної Армії, кажуть: вождь не евакуювався вкупі з соратниками до запасної столиці, бо чудово розуміє: якщо товариш Сталін залишився у Москві, нікуди не виїхав, отже, солдати битимуться до останнього!.. А хіба солдати бачать на передовій, що вождь – з ними, себто у Москві, сидить у підземному бункері під Леніновим мавзолеєм і сам себе, а заодно й солдатів морально підтримує келихом «Цинандалі»?..

Уже й після того, як його не стане, у що важко повірити, «людей сталінської епохи» переконували, що вождь – вічний, як сонце у небі, навіть довговічніший, він бо – ясніший сонця, отже, світитиме довше, але світ таки не западеться, сонце не погасне, а душолюб таки сконає, і навіть після його скону перелякані, зазомбовані лизоблюди вихвалитимуть його брехливі промови, виголошені для моральної підтримки «братів і сестер», побачивши у них «простоту, глибину й логіку міркувань, немовби виплавлених з предковичної народної мудрости й перевірених історичним досвідом...»

Мені, товаришеві Вінницькому, котрий, на хазяїнову дум-

ку, капітально вліз у шкуру справдешнього товариша Сталіна, органічно вжився в його образ, не хотілося посеред ночі, у засніженому полі наслідувати Верховного, наводити приклади з історії, скажімо, про те, як сімсот вісімдесят років тому, 1162-го, лютий германський імператор Фрідріх Барбаросса, завоювавши Ломбардійську республіку, дощенту, каменя на камені не залишивши, зруйнував її столицю Мілан, а далі казати, що ось новітній Барбаросса, біснுவатий фюрер Адольф Гітлер, напавши на Країну Рад, підступно, як бандит з великого шляху, нахвалаявся здобути Москву й перетворити її на морське дно, але ми, «люди сталінської епохи», тісно згуртувавшись довкола партії Леніна—Сталіна, ленінсько-сталінського півлітр ... тобто політбюро, не дозволили йому цього зробити, наша героїчна Червона Армія не тільки не пустила гітлерівські полчища до червонозоряної столиці, а й, як ви знаєте з повідомлення Радянського інформаційного бюро від дванадцятого грудня цього року й передової статті газети «Правда» від тринадцятого грудня цього року, перейшла в рішучий наступ. Батьківщина пишається своїми синами, бійцями Червоної Армії, котрі мужньо б'ються на московських рубежах. Честь і слава доблесним захисникам Москви!.. Смерть німецьким окупантам!.. Під прапором Леніна—Сталіна вперед, до нових перемог!..

А що ж сказати кіннотникам генерал-майора Доватора, які слова для них знайти?... Першої ж миті, щойно генерал-майор став доповідати, я, товариш Вінницький, пильно поглянувши йому в обличчя, освітлене місяцем, побачив на ньому печать смерті... Серце мені стислось на думку про те, що не сьогодні—завтра генерал-майор Доватор загине у бою. Багато хто загине...

Позаду генерал-майора Доватора стояло троє саней, що до цього рухалися попереду кінної маси. Там лежали й сиділи поранені. Тієї самої миті, коли генерал-майор Доватор хвацько спішився, ті, хто сидів, звелися на рівні, виструнчилися обіч саней. Це були зовсім молоді хлопці, на кіннотників мало схожі.

— Ваші люди, товаришу Доватор?

— Дорогою підібрали, товаришу Ста...

– Іванов... Іванов, товаришу Доватор... Товариш Сталін – там, у Кремлі, а тут, на фронті, – товариш Іванов, і ніхто інший!..

– Зрозуміло, товаришу Іванов!.. Дорогою, кажу, підбрали... У снігах... Дехто третю добу борсався... Сам повз до найближчого медсанбату і товариша за собою тягнув... Як от курсант Петро Бондарчук...

– Хто курсант Петро Бондарчук?

– Я, товаришу Ста... товаришу Іванов, – курсант Петро Бондарчук! – козирнув, прагнучи зробити це хвацько, стрункий юнак у шинелі, щільно й доладно облеглий його струнку постать.

– З якого військового училища, курсанте Петре Бондарчук?

– Випускник Школи особливого призначення, що в Балашихі, по Горьковському шосе, товаришу... Іванов!

– А-а, завтрашній розвідник!.. З України, синку?

– Так точно, товаришу... Іванов!.. З Вінниці...

Диви-но, от і земляка зустрів, справдешнього земляка, а не штучного... Так і підмиває запитати: «З самої Вінниці?.. А з якої вулиці?.. Може, Першотравневої, у минулому – Володимира Великого, чи Свердлова, у минулому – Петра Могили?.. А коли увостанне був у рідному місті, на берегах Південного Бугу?.. Ах, Віннице, красуне Віннице у квітучому яблунево-вишневому віночку!.. Неможливо уявити тебе, рідне місто, окупованим... Ти приходиш у мої сни таким, яким залишив тебе тисячу років тому... з якого мене примусово вивезли до Москви тисячу років тому... Еге ж, мені, товаришу Вінницькому, у котрого ти, земляче Петре Бондарчук, як і всі інші, сприймаєш за товариша Сталіна, замаскованого, щоб німецький абвер не пронюхав, під товариша Іванова, уявити це неможливо... Я відчуваю вину за те, що її окупували, Вінницю...

З ДЕЯКОГО ЧАСУ РІДНЕ МІСТО майже щоночі сниться мені саме таким, яким його у мене одібрали... Якщо бути точним, сниться відтоді, як у високогуманних планах товариша Сталіна «звільнити» народи Західної Європи, а відтак і всього світу від «коричневої чуми» одним «могутнім ударом і малою кров'ю на чужій території» нашій Вінниці відводилась не остання роль, власне, збройним силам, дислокованим у нашому місті і довколишніх селах, як от Гавришівка, Стадниця, Стрижавка, Коло-Михайлівка, Якушинці...

Деякі вчені голови, звиклі копати в історії глибше, ніж звичайно, Вінницю, засновану на торговому шляху з Молдови до Московії, називають мілітарним містом. За козацьких часів Вінниця була полковою столицею, полковницький пернач-булаву носили за широким чересом-поясом Остап Гоголь, предок Миколи Васильовича Гоголя, Іван Богун, якого татари називали Демір Адамом, залізним чоловіком, один з найвидатніших полководців Богдана Хмельницького, христоробивого і хороброго гетьмана. За часів новітніших, на початку двадцятого століття, завдяки енергійним клопотам градоначальника Миколи Оводова Вінниці надано статус корпусного міста. Тут став дислокуватися Дванадцятий армійський корпус, один з найбільших у тодішній російській армії, переведений сюди з Білої Церкви...

Року Божого 1913 – го, коли вся російська імперія помпезно відзначала трьохсотріччя царської династії Романових, і в нашому місті з цієї нагоди пустили перший трамвай од залізничного вокзалу до жіночої гімназії на вулиці Поштовій, Дванадцятий армійський корпус прийняв – напередодні свого шістдесятиліття – нащадок запорізького козака Брусила генерал від кавалерії Олексій Олексійович Брусилов.

Коли до Вінниці на святкування трьохсотріччя династії Романових приїхав великий князь Микола Миколайович Романов, рідний дядько «царя-батюшки» Миколи Другого Романова і головнокомандувач російської армії, на заліз-

ничному вокзалі його зустрів Брусилов зі своїм штабом, у якому виділялися Олексій Максимович Каледін, Лавр Георгійович Корнілов, Олександр Олексійович Марков, майбутні організатори Білої армії, фінський барон Карл Август Еміль Маннергейм, майбутній фінський маршал, головнокомандувач фінської армії у «Зимовій війні» з Радянським Союзом, що тривала сто чотири дні.

У Першій світовій війні генерал Брусилов спочатку командував Восьмою армією, далі – Південно-західним фронтом, потім став головнокомандувачем російської армії. З його «гнізда» вилетіли й інші «орли», як от Антон Іванович Денікін, організатор і командувач Добровольчої армії, генерал Павло Петрович Скоропадський, майбутній ясновельможний гетьман Української Держави, полковник Михайло Артемович Муравйов, організатор перших російських ударних батальйонів смерті під Бучачем, командувач Червоної Армії, що, голодна й холодна, а через те озвіріла, в січні 1918-го рушила з Москви придушувати Українську Народну Республіку, щойно проголошену Четвертим універсалом Української Центральної Ради, здобувати в Україні хліб та вугілля, без яких так звана Велика Жовтнева соціалістична революція могла «врізати дуба», учинив під Крутами звірячу розправу над трьома сотнями київських гімназистів і студентів, юних захисників юної Української вільної держави, а Київ, столицю УНР, zalив потоками крові, далі командував Східним фронтом, підняв у Приволжі заколот проти Радянської влади; вусатий вахмістр Семен Михайлович Будьонний, майбутній організатор і командувач червоної Першої кінної армії, маршал Радянського Союзу.

Генерал Олексій Олексійович Брусилов був не тільки видатним полководцем, а й хазяйновитим воєначальником. У самій Вінниці, в лівобережній північно-східній її частині, будував солдатські казарми з червоної, добре випаленої цегли, довкола Вінниці – наземні й підземні військові склади, де зберігалася зброя, боєприпаси, амуніція, – у підземних складах прокладали залізничну вузьку колію для каталок;

у довколишніх лісах і на узліссях улаштовував стрільбища, літні табори з командними пунктами...

Уже за Радянської влади цією брусилівською інфраструктурною спадщиною першою скористалася Двадцять четверта Сибірсько-Самарська Залізна стрілецька дивізія. Сама назва свідчить про те, що дивізія формувалася в середньому Поволжі. Справді так. Двадцять шостого квітня, в п'ятницю, 1918-го року за наказом Реввійськради – РВР Першої армії Східного фронту з добровольчих загонів Самари, Сибірська й Сенгіляю, що діяли на сенгіляйському й ставропольському напрямках під найменуванням Першої зведеної Сибірської піхотної дивізії, було сформовано Двадцять четверту Сибірську стрілецьку дивізію, командиром якої призначили Гайю (Галька) Дмитровича Гая.

Ще за два тижні до цього Східним фронтом командував Михайло Муравйов. Учинив заколот проти Радянської влади і покінчив життя самогубством, інакше б його розстріляли чекісти. Командувачем Східного фронту призначили тридцятирічного Михайла Фрунзе, котрий командував на цьому ж фронті Четвертою армією.

Після Гая дивізією командували Василь Іванович Павловський, Едуард Фрідріхович Вілумсон, Михайло Володимирович Муретов.

«Залишившись там, де його солдати», себто не виїхавши за кордон, генерал Брусилів навчав стратегічному мисленню, мистецтву рішучих і потужних проривів самого Троцького, «вождя» Червоної Армії, підписував укупі з ним накази по Червоній Армії. За одним з цих наказів улітку 1920 – го року Двадцять четверту Сибірсько-Самарську стрілецьку дивізію перекинули зі Східного на Західний фронт, у складі Чотирнадцятої армії вона брала участь у «поході на Варшаву», але до польської столиці не дійшла, бо генерали Армії Української Народної Республіки, союзниці Польщі у боротьбі з московськими більшовиками, Марко Безручко та Олександр Удовиченко винахідливим маневром змусили щодуху утікати з-під Замостя навіть Першу кінну армію Семена Будьонного, спішно перекинута з Північного Кавказу.

У грудні цього року дивізія отримала другу почесну назву – Самарська.

А наступного, 1921-го, року Двадцять четверта Симбірсько-Самарська стрілецька дивізія, уже у складі Київського військового округу, вкупі з Першим кавалерійським корпусом Червоного Козацтва Віталія Примакова і кавалерійською бригадою Григорія Котовського брала участь у великих маневрах на Поділлі, поблизу румунського кордону, й продемонструвала перед керівником маневрів Михайлом Фрунзе, командувачем Збройними Силами України й Криму, готовність будь-якої миті «дати в зуби» румунським боярам, і після цього отримала від Фрунзе третю почесну назву – Залізна.

З січня 1924-го Двадцять четверта Симбірсько-Самарська Залізна стрілецька дивізія входила до складу Сімнадцятого стрілецького корпусу. Після Гая, Павловського, Вілумсона, Муратова дивізією командували Григорій Савич Замилацький, Петро Данилович Осадчий, Євген Євгенович Данненберг, Дмитро Карпович Корольов, Андрій Васильович Васильєв, Пилип Федорович Алябушев, Петро Євгенович Вашев, Кузьма Микитович Галицький, Терентій Кирилович Бацанов – загинув у київському «котлі», нині командує полковник Федір Олександрович Прохоров...

Сімнадцятий стрілецький корпус сформовано в Читі другого листопада, в четвер, 1922-го (цього року утворено СРСР) за наказом Народно-революційної армії Далекосхідної республіки. Відповідно до наказу військам П'ятої Червонопрапорної армії двадцять п'ятого грудня 1922-го року корпус отримав назву Сімнадцятого Приморського стрілецького корпусу. У лютому – червні 1923-го року корпус брав участь у боях в Якутії проти загонів генерала Попелева.

У зв'язку з передислокацією в січні 1924-го року на Україну з жовтня цього року корпус став називатися Сімнадцятим стрілецьким. З січня 1924-го по вересень 1939-го управління корпусу перебувало у Вінниці. За цей час ним командували:

1922 – 1925 рр. – Борис Миронович Фельдман.

1925 – 1927 рр. – Ян Фрішович Фабриціус. За нього у Вінниці збудовано Будинок Червоної Армії.

1927 – 1928 рр. – Юрій Володимирович Саблін.

1928 – 1930 рр. – Костянтин Августович Нейман.

1930 – 1931 рр. – Матвій Іванович Василенко.

1931 – 1935 рр. – Казимир Францевич Кв'ятек, він же – Ян Карлович Вітковський. Заарештований у грудні 1937 – го року у справі Польської Військової організації. Розстріляний двадцять п'ятого серпня, у понеділок, 1938-го року у віці п'ятдесяти років.

1936 – 1937 рр. – комдив Вадим Едуардович Гермоніус. Член бюро Вінницького обкому партії. Звинувачений у троцькізмі й заарештований вкупі з першим секретарем Вінницького обкому партії Володимиром Іллічем Чернявським, нагородженим перед цим орденом Леніна. Розстріляний у вересні 1937-го у віці сорока семи років.

1938-ий рік – Іван Васильович Болдин.

Січень 1938-го – серпень 1940-го – Костянтин Степанович Колганов.

14 березня 1941-го – 25 серпня 1941-го – генерал-майор Іван Васильович Галанін.

Того року, коли Сімнадцятим стрілецьким корпусом командував мордвин Іван Васильович Болдин, генерал-лейтенант, недавній заступник командувача Західним фронтом, нинішній командувач П'ятдесятою армією, товариш Сталін, рішуче звільнивши «людей сталінської епохи» від підлих підступів унутрішніх «ворогів народу», твердо постановив «визволити» братній слов'янський народ Чехословаччини від кровожерних домагань біснуватого фюрера Адольфа Гітлера на його недоторкану територію. І ось двадцять шостого липня, у вівторок, 1938-го, року Вісімнадцятого з'їзду ВКП(б) – «з'їзду переможців», – Головна Військова Рада Червоної Армії ухвалила перейменувати Київський військовий округ на Київський Особливий військовий округ – КОВО, а в самому окрузі сформувати групи армійського

типу. Управління Вінницької армійської групи формувалося цього ж таки дня на базі дислокованого у сонячній Вінниці Сімнадцятого стрілецького корпусу. Командувачем військами Вінницької армійської групи призначили комкора Пилипа Івановича Голикова, нинішнього генерал-лейтенанта, командувача Десятою армією.

До складу Вінницької армійської групи комкора Голикова увійшли: Сімнадцятий стрілецький корпус, Сімдесят друга стрілецька дивізія, Дев'яносто шоста Вінницька стрілецька дивізія імені Яна Фабріціуса, Дев'яносто сьома стрілецька дивізія, Четвертий кавалерійський корпус, Дев'ята кавдивізія, Тридцять друга кавдивізія, Тридцять четверта кавдивізія, Двадцять п'ятий танковий корпус, Четвертий легкотанковий корпус, Перша моторизована стрілецько – кулеметна бригада, Двадцять третя окрема легкотанкова бригада, Двадцять шоста окрема легкотанкова бригада, сім авіаційних полків (три полки винищувальної й чотири полки бомбардувальної авіації), укріплені райони «сталінської лінії»: Летичівський, Могилів-Подільсько-Ямпільський, Остропольський, Шепетівський, Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Кам'янець-Подільський, – наземно-підземні фортеці, що їх споруджували на Західному кордоні за проектами і під керівництвом Дмитра Михайловича Карбишева, генерал-лейтенанта інженерних військ, професора, доктора воєнних наук, зниклого безвісти на Західному фронті в перші дні гітлерівського нападу...

Народний комісар оборони маршал Радянського Союзу товариш Ворошилов видав директиву – висунути Вінницьку армійську групу комкора Пилипа Голикова упритул до державного кордону, привести в повну бойову готовність, аби подати будь-якої миті братню допомогу Чехословаччині, з якою Радянський Союз чотири роки тому налагодив дипломатичні відносини, а три роки тому підписав угоду про взаємодопомогу. Війська Вінницької армійської групи стояли на кордоні у повній бойовій готовності з вівторка двадцятого вересня по жовтень 1938-го року. Тим часом Адольф

Гітлер, «знаючи свій гешефт», окупував Судетську область, угорський «сухопутний адмірал» Хорті відірвав Словаччину й Закарпатську Україну, польський генерал Сікорський – Тешінську Сілезію... Товариш Сталін зробив вигляд, буцім нічого не помітив. Повну бойову готовність у виснажених чеканням військах Вінницької армійської групи скасували, наказали повертатись до Вінниці.

Та ось обидва «вожді», радянський і німецький, обидва головні партнери у великій політичній грі під гаслом – хто кого закопає у землю і в такий спосіб забезпечить собі «лебенсraum» – життєвий простір, як кажуть німці, у світовому масштабі, намацали спільний гешефт у «польському питанні».

В середу шостого вересня 1939-го року, близько півночі, командувач Київським особливим військовим округом командарм першого рангу Семен Костянтинівич Тимошенко отримав од наркома оборони маршала Радянського Союзу Климента Єфремовича Ворошилова директиву про таємну часткову мобілізацію під кодовою назвою «Великий навчальний збір».

А в четвер чотирнадцятого вересня Військова рада КОВО отримала директиву наркома оборони маршала Радянського Союзу Климента Єфремовича Ворошилова і начальника Генерального штабу Робітничо-селянської Червоної Армії командарма першого рангу Бориса Михайловича Шапошнікова за № 16634 «Про початок наступу проти Польщі». У директиві ставилося завдання: до кінця суботи шістнадцятого вересня таємно зосередити війська та бути готовими до рішучого наступу з метою блискавичним ударом розгромити війська супротивника.

У цьому наступі, названому «визвольним походом» до Західної України, звичайно ж, брала найактивнішу участь і Вінницька армійська група під командуванням комкора Пилипа Івановича Голикова; групі, укомплектованій переважно мобілізованими «хохлами», було наказано завдати нищівного удару Війську Польському в районі Тернополя,

оволодіти Тернополем, а далі здобути Львів... Вінницька армійська група та інші з'єднання Червоної Армії вирушали в похід визволяти з-під гніту польських панів ті західно — українські землі, що їх московські більшовики, розгромлені на Віслі 1920-го року українськими генералами Марком Безручком та Олександром Удовиченком, віддали білопольським панам за Ризькою мирною угодою.

Після успішного завершення «визвольного походу» Вінницьку армійську групу перейменували в Шосту армію, командувачем якої призначили комкора Івана Михайловича Музиченка, а Сімнадцятий стрілецький корпус під командуванням комдива Костянтина Степановича Колганова увійшов до складу Вісімнадцятої армії комкора Андрія Кириловича Смирнова, його управління передислокували з Вінниці до Чернівців, буковинської столиці, а військові частини зайняли бойові позиції уздовж румунського кордону.

Одна тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятий, коли вони ущент розгромили пихату Польщу, розпаювали поміж собою, буцім пиріг, категорично виступили проти збереження польської держави у будь-якому вигляді, розпалили Другу світову війну, хоча палями себе не вважали, — ювілейний рік для обох «вождів», німецького і радянського: двадцятого квітня, у п'ятницю, «стукнуло» півсотні фюрерові, а двадцять першого грудня, у четвер, виповнюється шістдесят йому, «батькові Сталіну». І от якоїсь історичної миті, що настала після тривалого спілкування з наркомом закордонних справ Вячеславом Михайловичем Молотовим, його, генсека ВКП(б) і голову Радянського уряду, осяяла геніальна думка: найкращий подарунок до ювілею обох «вождів», Йосипа Віссаріоновича Сталіна й Адольфа Алоїзовича Гітлера, — це їхня дружба, скріплена не тільки польською кров'ю, а й особистим знайомством!..

Справді бо, їм давно пора познайомитися особисто, бо давно він симпатизує цьому мюнхенському кнабові, по — нашому — хлопцеві, допоміг йому дорватися до влади; еге ж, якби він, Сталін, вождь світового комуністичного руху,

не наказав Ернесту Тельманові, лідерові німецьких комуністів, на виборах до німецького парламенту підтримати саме його, Гітлерову, партію, а не соціал-демократів, то де сьогодні був би Адольф Алоїзович?!..

Авжеж, треба зустрітися, потиснути один одному правичю, заглянути один одному глибоко в очі, отже, в саму душу, задушевно погомоніти, у них бо стільки спільного: обидва – холостяки, бо самовіддано служать кожен своєму народові, тому й став народним улюбленцем, на «бабів» нема часу, а головне – обидва будують соціалізм, і не який-небудь, а соціалізм... з людським обличчям у вигляді... лісових бараків, де так багато облич лісорубських, і все різних, хоча всі «лісоруби» мають одне назвисько – Зіновій Кузьмич, а не якийсь там письменник Остап Вишня, театральний режисер Лесь Курбас чи комкор Костянтин Рокоссовський або Олександр Горбатов чи комбриг Василь Поляков, командир Вінницької стрілецької дивізії імені Яна Фабріціуса.

Треба організувати нашу зустріч. Кому доручити цю справу? З нашого боку – Берії, наркомові внутрішніх справ, з їхнього, німецького, боку, – «папаші Мюллеру», начальникові гестапо... Ні, спочатку треба діяти через німецького посла, написати йому листа.

«Послові Німеччини в СРСР графу Вернеру фон дер Шуленбергу.

Вих. №960 від 3 вересня 1939 р.

Я в принципі згоден зустрітися з паном Адольфом Гітлером. Безмежно радий буду цій зустрічі. Організацію зустрічі я доручаю наркомові внутрішніх справ тов. Берії.

З повагою

Й. Сталін.»

«Послові Німеччини в СРСР графу Вернеру фон дер Шуленбергу.

Вих. №1000 від 20 вересня 1939 р.

Повідомте рейхсканцлеру Німеччини Адольфу Гітлерові,

що я готовий буду зустрітися з ним особисто 17, 18 і 19 листопада 1939 р. у Львові.

Сподіваюся прибути сюди спеціальним поїздом і провести зустріч у моєму вагоні.

З повагою

Й. Сталін.»

«Послові Німеччини в СРСР графу Вернеру фон дер Шуленбергу.

Вих. №1037 від 11 жовтня 1939 р.

Прошу Вас остаточно вважати часом зустрічі 17, 18 і 19 жовтня, а не 17 – 19 листопада, як це планувалося раніше. Мій поїзд прибуде до місця зустрічі о 15 год. 30 хв. 17 жовтня 1939 р. Органами НКВС вжито всіх заходів для безпеки запланованої зустрічі.

З повагою

Й. Сталін.»

Секретар вже забрав з-перед очей підписаного листа, уже й з кабінету виніс, а він, товариш Сталін, попахуючи люлькою, дивився у двері, за якими зник секретар, і відчував, що за якоюсь незвичною, казати б, химерною інерцією усе ще перебуває в силовому полі щойно підписаного документа, подумки проговорює текст, прораховує: нині, одинадцятого жовтня, середа, зустріч – сімнадцятого жовтня, у вівторок, отже... Заледве стримав себе, щоб не крикнути: «Ей, хлопче, повернись!.. віддай той папір!..» Товариш Сталін нараз усвідомив: тиждень!.. до запланованої зустрічі з Гітлером залишається тільки тиждень, а не якийсь там невизначений час, упродовж якого можна було б про цю зустріч і забути, вигадати безліч приводів, аби відкласти чи взагалі скасувати... тільки зараз, оцієї ось миті усвідомив у всій неосяжній повноті і моторошній невідворотності, тому й вихололо, так ганебно вихололо коло пупця, а далі – нижче, і душа панічно упала в п'яти...

Могітхан!.. Виходить, авжеж, виходить, що товариш Сталін сам себе наражає на смертельний ризик, важить своїм життям, якому ніхто ціни скласти не може...

Ось перед моїм, товариша Сталіна, внутрішнім зором виразно, буцім на кіноекрані, змалювалася-розігралася жаска сцена: озвірілі бойовики з ОУН – Організації українських націоналістів – ще на підступах до Львова улаштовують пастку, аби помститися за стрілецького полковника Євгена Коновальця, знищеного – за моїм наказом – Павлом Судоплатовим. Помститися якнайлютіше, якнайжорстокіше: дерти зі спини паси, топити з мене лій, заганяти голки під нігті, прищемлювати дверима медибейци, просилювати крізь вуха колючий дріт... Ой, вей!.. таких тортур товариш Сталін може і не витримати, він бо не сталевий, це тільки прізвище таке...

Ні, товаришу Сталін, вам не можна зараз їхати до Львова!.. Ви можете дозволити собі поїхати до Львова тоді, коли Берія вивезе до Сибіру усіх галичан, усіх їх поголовно поробить «лісорубами», «Зіновіями Кузьмичами», не раніше, товаришу Сталін, не раніше!..

Могітхан!.. З другого боку уявляється ще й таке. От приїздить товариш Сталін до Львова, приїздить живий-живісінський і неушкоджений, бо Берія виставив своїх таємних агентів уздовж галицької залізниці по одному через кожних десять метрів, а в самій галицькій столиці перетворив привокзальні квартали в мертві зони – не те що пес чи кіт, натреновані нападати на вождів, навіть миша не прошмигне привокзальним майданом...еге ж, приїздить Йосип Віссаріонович до галицької столиці, вичищеної від націоналістів, приїздить рівно о п'ятнадцятій годині тридцять хвилин, где у своєму царському вагоні на Адольфа Алоїзовича, друга задушевного, а той друг задушевний сам не з'являється власною персоною, присилає замість себе якого-небудь Фріца Фріцовича Фріцмана, черв'яка, одного зі своїх двійників... То що це воно виходить?.. Виходить так, що Адольф Алоїзович пошив Йосипа Віссаріоновича у дурні?!.. Е-е, ні, друзяко Шікльгрубер чи Пельц?.. ні, голубе мій, так, як ти задумав, не буде!.. Ти – хитрий, а я – ще хитріший, бо прожив більше, ніж ти, у владі трохи довше, ніж ти... Маєш Фріца

Фріцовича?.. Май собі, голубе сизокрилий!.. А я маю Овсію Овсійовича!.. Ото нехай наші дублери й зустрінуться собі у Львові, покалякають про погоду, у жовтні, кажуть, вона тут гарна, а ми займемося своїми невідкладними справами... Ось так воно буде, любий друже Адольфе Алоїзовичу, або... Кларовичу, як воно тобі більше до вподоби...

Ей, Овсію Овсійовичу, де ти там?.. Ану, виникни!..

— От що, товаришу Вінницький: готуйся до державного заходу!.. За тиждень поїдеш до Львова!.. Спецпоїздом товариша Сталіна!.. На зустріч з Адольфом Алоїзовичем Гітлером... Тижня тобі достатньо, аби проштудіювати літературу про нього, яку накопили хлопці Берії за сприяння кнабів «папаші Мюллера»... Тебе проінструктують, як поводитись і що казати, проінструктують Молотов і я, товариш Сталін... Чому я тебе туди посилаю, до Львова?.. Передчуваю, а передчуття ще ніколи не підводило товариша Сталіна, передчуваю, що Гітлер збирається пошити мене в дурні, сам на зустріч з товаришем Сталіним не зважиться, аби не зганьбитися перед товаришем Сталіним, бо відчуває перед ним свою нищість, свою мізерність, на рівних Гітлер почувається хіба що з Муссоліні, таким же блазнем політичним, як сам, отже, підставить, спробує підставити свого дублера, якого товариш Сталін, нічого не підозрюючи, сприйме за справжнього фіурера... А товариш Сталін, бачиш, брате Овсію, розкусив пана Гітлера ще до зустрічі у Львові... Отож, брате Овсію, поїдеш до галицької столиці ти і гратимеш там перед німцями роль товариша Сталіна, гратимеш так, як ти умієш, як уже грав перед паном Ріббентропом... Поїдеш спецпоїздом товариша Сталіна, як і годиться... Отже, готуйся, брате Овсію, до зустрічі на вищому рівні!..

Що залишалось товаришу Вінницькому?.. Що залишалось братові Овсію?..

Передовсім — порадіти з того, що побачить рідну Вінницю з вагонного вікна, відчує навіть у царському вагоні її дух, її ауру... Еге ж, у царському вагоні!.. Тільки подумати!..

За часів першої світової війни цим вагоном їздив на фронті останній російський імператор Микола Другий, зокрема, на Південно-Західний фронт, до штабу генерала од кавалерії Олексія Олексійовича Брусилова, через Вінницю – до Львова, далі – на Самбір... А нині у цьому вагоні, по-царськи розкішному, катається товариш Сталін...

Цей вагон – головний у спецпоїзді товариша Сталіна. «Обшитий» куленепробивною бронєю, салон-вагон поважав на двадцять тонн. З обох боків були вагони для охорони. Спецпоїзд, який складала ще штабний вагон з окремими купе для коменданта поїзда й членів охорони, вагон-ресторан, вагон-продуктовий склад, охороняли дев'яносто чекістів. Крім того, попереду йшов потяг з чотирма десятками чекістів, позаду – потяг з сімдесятьма чекістами. Спецпоїзд було обладнано таким чином, що міг витримати двотижневу облогу. За сигналом тривоги вікна у вагонах автоматично затулялися броньованими листами... На кожній залізничній станції за маршрутом руху спецпоїзда виставляли посилені добірні наряди міліції, які контролювали чини служби безпеки. Саму залізничну колію охороняли понад сімнадцять тисяч бійців НКВС, котрі мали наказ без попередження стріляти в кожного, хто наважувався наблизитися до рейок. По четверо-п'ятеро беріївців стояли ланцюжком на кожен кілометр залізниці уздовж насипу від Москви до Львова...

На жаль, товариш Вінницький не побачив рідного міста з вікна царського салон-вагона. Сталінів спецпоїзд не зупинявся на жодній залізничній станції. На кур'єрській швидкості проминув і нічну Вінницю. Якщо десь у привокзальному кварталі і світилися чийсь вікна, то надпильні вінницькі чекісти наказали світло вимкнути... Я, товариш Вінницький, тільки й угледів на пероні нового вінницького залізничного вокзалу темні постаті посилених міліцейських нарядів...

А тим часом товариш Сталін, зміцнивши радянсько – німецьку дружбу особистим знайомством двох «вождів» у

личині своїх «дублерів», якоїсь чудової миті спіймав себе на думці, як то приємно бути «визволителем Європи», і до кінця цього, ювілейного для нього, 1939-го року, бо двадцять першого грудня, в четвер, йому виповнювалося шістдесят, здійснив ще один «визвольний похід» у північно-західному напрямку – в «маріонетку імперіалістичних держав», себто – Фінляндію. Співчуваючи фінським трудящим, товариш Сталін постановив звільнити їх од барона Карла Августа Еміля Маннергейма, генерал-лейтенанта царської свити, катюги революції 1918-го року у Фінляндії, фінського маршала, головкома фінських збройних сил, котрий на закордонні гроші, з використанням зарубіжної техніки і фінських робочих рук, під своїм безпосереднім контролем спорудив на фінській частині Карельського перешийку потужну довготривалу оборонну систему, що нагадувала німецьку лінію Зігфріда або французьку лінію Мажіно, і назвав її егоїстично своїм іменем, і запропонувати фінським трудящим обрати керівником свого уряду видатного працівника Комінтерну, відомого діяча ВКП(б) і світового комуністичного руху Отто Вільгельмовича Куусінена... Щось товаришу Сталіну завадило здійснити цей гуманний план два роки тому, себто року 1937-го, коли наказав маршалу Ворошилову, наркомові оборони, передислокувати Двадцять четверту Сибірсько-Самарську Залізну стрілецьку дивізію під командуванням комбрига Пилипа Федоровича Алябушева з Вінниці до Ленінграда, а натомість сформувати Вінницьку піхотну дивізію імені Яна Фабріціуса, та відразу ж репресував її перших командувачів – комбригів Гавриченка Федора Миколайовича і Полякова Василя Івановича.

Полководницьке чуття підказувало товаришу Сталіну, що Двадцять четверта Сибірсько-Самарська Залізна стрілецька дивізія передасть барону Карлу Августу Емілю Маннергейму од Вінниці, де він служив двадцять шість років тому під рукою генерала від кавалерії Олексія Брусилова, такий бойовий привіт, що йому у вічу смеркнеться, а третя

почесна назва дивізії – «Залізна» такого страху нажене у п'яти оборонцям лінії Маннергейма, що вони панічно розбіжаться світ за очі.

Те, що розпочалося о восьмій годині ранку в четвер тридцятого листопада 1939-го року, за три тижні до шістдесятиліття товариша Сталіна, його воєначальники, зокрема командарм першого рангу Кирило Панасович Мерецков, скромно називають фінською компанією... У цій ганебній війні товариш Мерецков командував Сьомою армією, до складу якої увійшла Двадцять четверта Симбірсько – Самарська Залізна стрілецька дивізія... Кинута на прорив лінії Маннергейма, Двадцять четверта дивізія шостого грудня, в середу, тобто через тиждень відтоді, як розпочалась «фінська компанія», втратила свого командувача комбрига Петра Євгеновича Вещева, командувачем призначили сорокадворічного комбрига, нині генерал-майора Кузьму Миколайовича Галицького...

Закінчилась «фінська компанія» о дванадцятій годині дня, в четвер, тринадцятого березня 1940-го року... Товариш Сталін турнув маршала Радянського Союзу товариша Ворошилова з посади народного комісара оборони, призначив наркомом оборони маршала Радянського Союзу товариша Тимошенка...

Немовби у подяку за те, що, як і домовились на львівській зустрічі сімнадцятого жовтня, у вівторок, 1939-го, ювілейного для обох, року через своїх «дублерів» Овсія Овсійовича та «Фріца Фріцовича», Адольф Алоїзович не втрутився у «фінське питання», не подав військову допомогу барону Карлу Августу Маннергейму, Йосип Віссаріонович тайкома постановив улітку цього, 1940-го, року «звільнити» свого німецького друга, власне, його танки, літаки, кораблі, загалом усю промисловість од румунської нафти у Плоештах і від південних союзників, а далі через румунські Альпи рушити углиб Європи, одночасно завдаючи нищівних ударів зі Львівського та Білостоцького стратегічних виступів, утворе-

них унаслідок «визвольних походів» проти Польщі у вересні 1939-го року. Для цього таємно створили Південний фронт з командним пунктом стратегічного значення під Вінницею, на території літнього табору й стрільбища між селами Стрижавкою та Коло-Михайлівкою, призначили його командувачем Георгія Жукова, котрий наприкінці літа 1939-го, ювілейного для вождя, року зажив слави на Халхин-Голі, став Героєм Радянського Союзу, одним з трьох генералів армії і – головне – Сталіновим улюбленцем.

Халхин-Гол – це китайсько-монгольська річка. Вона бере початок на західних схилах китайського Великого Хінгану, плине через Східний аймак (регіон) Монгольської Народної Республіки і впадає в маньчжурське озеро Далай-Нор (Хулун-Нур). Наприкінці травня 1939-го року японська Квантунська імператорська армія, яка окупувала Китай, під команду генерала Камацубари, булого японського військового аташе у Москві, проникла на територію Монгольської Народної Республіки і стала просуватися до річки Халхин – Гол. Товариш Сталін заявив, що Радянський Союз не віддасть на поталу японським самураям-загарбникам своїх союзників, захищатиме кожен клаптик монгольської землі, як клаптик землі власної, і відрядив на допомогу маршалові Чойбалсану, головнокомандувачеві монгольським військом, зухвало-войовничого, рішучо-владного, байдужого до людських втрат, жорстокого комкора Георгія Жукова, заступника командувача Білоруського особливого військового округу, підпорядкувавши йому червоноармійські з'єднання Забайкальського військового округу.

Коли Шоста японська армія форсувала річку Халхин – Гол, захопила гору Боїн-Цаган, і дивізія генерала Ясуоки готувалася до нового наступу углиб сусіднього Сухе-Баторського аймаку, комкор Георгій Жуков попросив у товариша Сталіна дозволу на свій удар. Товариш Сталін дозволив.

Удар був страшний. З семидесятип'яти тисяч вояків японська імператорська армія втратила понад шістдесят

тисяч... Скільки полягло червоноармійців, комкор Георгій Жуков рахувати не звик. Тут, на берегах китайсько-монгольської річки Халхин-Гол, на схилах гори Боїн – Цаган комкор Георгій Жуков застосував тактику раптового, несподіваного для ворога, комбінованого удару з флангів на оточення артилерії, авіації, танків, чії колони виривалися далеко вперед і стискували «кліщі», та піхоти, яка довершувала розгром.

Такі полководці потрібні були товаришу Сталіну у його планах «визвольних походів»... Їхньою жорстокістю товариш Сталін приховував жорстокість власну. А головне – служили йому вірою і правдою, без його волі не могли і кроку власного ступити, взяти відповідальність за долю країни на себе, посвячені у Сталінові плани «визвольних походів», вони тримали язик за зубами, не віддавали військам рятівного наказу, коли нависла смертельна небезпека.

Через два місяці після завершення ганебної «фінської компанії» тривалістю у сто чотири дні Сталін запровадив у Червоній Армії для вищих командирів генеральські звання і наказав Берії повернути з лісоповалів до казарм тих «лісорубів» – комкорів з вибитими зубами, котрі уміють воювати, як, до прикладу, Олександр Горбатов чи Костянтин Рокоссовський, син залізничника з Великих Лук Псковської області, виключений спочатку з монолітних лав ВКП(б) «за втрату політичної пильности», а далі заарештований «за зв'язок з польськими та японськими шпигунами»... Це був такий собі Сталінів медівник після його репресивної сокири, що обезголовила Червону Армію. Серед тисячі новоспечених червоних генералів у «смугастих штанах», себто – з лампасами, і з п'ятикутними зірками на петлицях замість ромбів Георгій Костянтинович Жуков, учорашній комкор, став у Червоній Армії генералом номер один – йому начепили на петлиці аж п'ять зірок, що відповідало званню генерала армії. Високої Сталінової ласки удостоїлися ще двоє – Кирило Мерецков, начальник генерального штабу,

та Іван Тюленєв, командувач престижного Московського військового округу.

Генералові номер один треба було надати відповідну до рангу службу, і товариш Сталін надав їй — призначив Героя Радянського Союзу Георгія Костянтиновича Жукова командувачем Київського особливого військового округу, найбільшого і найпотужнішого серед семи прикордонних округів. І далі — командувачем таємного Південного фронту з командним пунктом стратегічного значення за сім кілометрів од Вінниці, на околиці села Стрижавки, у тій мальовничій місцині, яку тутешній люд називав коротким словом «стрільбище» від часів генерала Олексія Олексійовича Брусилова, командувача Дванадцятого армійського корпусу.

На новій службі новий генерал армії передовсім поготив череп і став схожий на маршала Радянського Союзу народного комісара оборони Семена Костянтиновича Тимошенка, як і генерал-лейтенант Пилип Іванович Голиков, учорашній командувач Шостої армії, сформованої під Дрогобичем на основі знакомитої Вінницької армійської групи, і новий начальник Головного Розвідувального управління, заступник начальника Генерального штабу. Товаришу Жукову довелося багато мотатися, бо КОВО — це ж тобі ціла Україна, а з поголеним черепом менше пігнієш.

Десь у ті дні, коли новий командувач легального Київського особливого військового округу і одночасно командувач таємного, ще не «розкушеного» абвером Південного фронту з командним пунктом стратегічного призначення під Вінницею, мотаючись до сьомого поту, зосереджував на радянсько-румунському кордоні потужні збройні сили для «визвольного походу», зокрема, й Шосту армію, якою після Пилипа Івановича Голикова, узятото до Москви, командував генерал-лейтенант Іван Миколайович Музиченко, Дванадцятую армію, до складу якої входили й Вінницька стрілецька дивізія імені Яна Фабріціуса і Сімнадцятий стрілецький корпус, — Жуков поміняв тут командувачів: на корпус ви-

сунув генерал-майора Івана Васильовича Галаніна, учасника боїв на Халхин-Голі, а на Дванадцяту армію – замість гонорового генерал-лейтенанта Пилипа Олександровича Парусинова слухняного генерал-майора Петра Григоровича Понеделіна, свого друга; в гирло Дунаю увів бойові кораблі, здатні висаджувати десант, інспектував стратегічні командні пункти на терені КОВО – в Броварах, Лубнах, Вінниці, Тернополі, Дрогобичі, споруджені за проектами і під контролем генерал-лейтенанта інженерних військ, професора Дмитра Михайловича Карбишева, «батька» УРів – укріплених районів уздовж західного кордону, як от Ямпільсько-Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, Шепетівський, Проскурівський, Летичівський, Ізяславський, Старо-Костянтинівський, і ці наземно-підземні фортеці з довжелезними тунелями назвали «лінією Сталіна», щось на зразок «лінії Мажіно» у Франції чи «лінії Маннергейма» у Фінляндії, такі ж потужні стратегічні пункти з бетонованими підземними комунікаціями на кількох рівнях, як і під Смоленськом, у селищі Гніздове, під Молодечним у Білоруському особливому військовому окрузі (БОВО), куди після завершення «фінської компанії» передислокували Двадцять четверту Симбірсько-Самарську Залізну стрілецьку дивізію, за Сталіновим планом «визвольних походів» дивізія мала наступати у напрямку Гродного, – десь у ці дні гітлерівські генерали, такі ж войовничі, як і він, Жуков, генерал сталінський, Герд фон Рундштедт, командувач армійської групи «А», Вільгельм фон Лееб, командувач армійської групи «Ц», танкові стратеги Гейнц Гудеріан, Евальд фон Клейст-Шменцін, Еріх фон Манштейн унд Левінські уточнювали деталі плану «Гельба», складеного у штабі ОКВ – оберкомандо дер Вермахт (верховне головнокомандування Збройних Сил), очолюваному Вільгельмом Бодевіном Йоганом Густавом Кейтелем. І ось десятого травня, в п'ятницю, о п'ятій годині тридцять п'ять хвилин ранку німецькі літаки П'ятдесят першої бомбардувальної ескадри з французькими розпізнавальними знаками

скинули бомби на німецьке місто Фрейбург. Гітлерівський уряд оголосив цю акцію злодійським нападом французької знахабнілої вояччини, отже, знайшли привід для бомбування французьких, голландських та англійських міст... І вибухнула німецько-французька війна.

Георгій Жуков називав цих гітлерівських генералів авантюристами, агресорами, загарбниками; себе ж, генерала сталінського, мав за «визволителя», уже готовий був до «визвольного походу» в Західну Європу через Румунію, її нафтоносний район Плоєшти. Чекав лише Сталінового наказу. А Сталінові потрібен був хоч якийсь привід. Розбомбити Одесу чи Вінницю радянськими бомбардувальниками з румунськими розпізнавальними знаками на борту – це повторити примітивного Гітлера.

Сталін вигадав інший привід.

Радянський уряд надіслав королівському румунському урядові ноту з вимогою: в інтересах відновлення справедливості повернути Радянському Союзові Бессарабію і Північну Буковину, населення яких зв'язано з Радянською Україною як спільнотою історичного походження, так і єдністю національного складу, мови і культури.

Так історично збіглося, що двадцять восьмого червня, в п'ятницю, 1940-го року, о вісімнадцятій годині п'ятдесят хвилин французька армія, якою командував генерал Гамелен, капітулювала перед гітлерівським Вермахтом, а румунський королівський уряд капітулював перед Сталіним, і цього ж дня генерал армії Георгій Жуков увів війська Київського особливого військового округу в міста й села Бессарабії і Північної Буковини.

Товариш Сталін подумав і постановив відкласти «визвольний похід» до Західної Європи через Румунію, її нафтоносний район на рік наступний – 1941-й, перевів генерала армії товариша Жукова з Києва до Москви на посаду начальника Генерального штабу і наказав цілком зосередитися над плануванням «визвольного походу» до Західної Європи

трьома фронтами: Південним – через Румунію, Південно – Західним – через Польщу, з утвореного внаслідок «визвольного походу» до Західної України Львівського стратегічного виступу, Західним – через Східну Прусію, з Білостоцького стратегічного виступу. Цей раптовий і потужно нищівний удар трьома фронтами, тобто «визвольний похід», південний і західний клини якого зйдуться на західному березі Ельби, а середній клин, фронтальний, довершить розгром оточених коричневих орд, треба здійснити в червні сорок першого.

На початку літа сорок першого старий пруський генерал – полковник Огейм фон Шоберт, чия одинадцята армія, відповідно до плану «Барбаросса», мала наступати на київському напрямку через Ямпіль, Жмеринку, Вінницю у взаємодії з Четвертою румунською армією генерала Петре Лупеску з території Румунії, доповідав своєму безпосередньому начальникові-командувачеві групи армій «Південь» Герду фон Рундштедту, котрому Гітлер після розгрому Франції надав звання генерал-фельдмаршала, що, за донесеннями його армійської розвідки, до Вінниці прибувають управління й відділи штабу Московського військового округу, на їхній базі створюється штаб відновленого Сталіним Південного фронту, і командувачем відновленого Південного фронту Сталін призначив сорокадев'ятирічного генерала армії Івана Володимировича Тюленєва, чию військову службу тісно пов'язано з вінницьким краєм: три роки тому командарм другого рангу уралець Тюленєв командував кавалерійською армійською групою в складі Вінницької армійської групи, сформованої для походу до Чехословаччини, наступного, 1939-го, року він командував Дев'ятнадцятою армією, яка брала участь у блискавичній війні проти Польщі; на південно-східній околиці Вінниці, у Гавришівці, з лютого сорок першого базується авіаційний полк спеціального призначення, здатний не тільки бомбувати румунські нафтові родовища у Плоештах, а й закидати диверсантів спеціального

призначення у глибокий румунський тил; з цього ж місяця на північно-східній околиці Вінниці, за сім кілометрів од міста, праворуч од стратегічного шляху Вінниця – Бердичів – Житомир – Київ, між селами Стрижавкою і Коло – Михайлівкою, у мальовничому урочищі, яке місцеві селяни називають «Стрільбищем», став до ладу стратегічний командний пункт з потужним розгалуженим залізобетонним підземеллям, звідки Сталін командуватиме Південним фронтом; перед Одинадцятою армією концентруються радянські гірсько-стрілецькі війська генералів Івана Галаніна, Родіона Малиновського, Петра Понеделіна, Андрія Смирнова...

За три дні до сигналу «Дортмут», що звістував початок операції «Барбаросса», у четвер, генерал-полковник Огейм фон Шоберт, при чиему штабі уже перебував італійський журналіст Курціо Малапарте, автор майбутнього роману «Капут», доповідав генерал-фельдмаршалові Герду фон Рундштедту, що в смузі дій його Одинадцятої армії радянські прикордонники покидають свої застави, на бессарабських землях між прикордонним Прутом і Дністром розгортається до наступу ударний Сімнадцятий гірсько-стрілецький корпус генерал-майора Івана Галаніна, учасника боїв на річці Халхин-Гол, камарада генерала Жукова.

Цього ж дня, у четвер, дев'ятнадцятого червня, генерал-фельдмаршал Герд фон Рундштедт, командувач групи армій «Південь», приїхав з Любліна, де стояв його штаб, до ставки «Тунель» на березі Вишні, притоки Сану, доповідав надзвичайно заклопотаному Адольфу Гітлеру, улюбленому фюрерові німецького народу, рейхсканцлерові Великої Німеччини, верховному головнокомандувачеві Вермахту – збройних сил, що у військах шойно створеного Сталіним Південно-Західного фронту, командувачем якого призначено генерал-полковника Михайла Петровича Кирпоноса, командувача КОВО, чекають приїзду генерала армії Георгія Костянтиновича Жукова, начальника Генерального штабу

Червоної Армії. Генерал Жуков – це наступ, це – несподіваний комбінований масований удар. З командного пункту стратегічного значення під Дрогобичем, де розгорнуто оснащений новими танками «КВ» («Клим Ворошилов») ударний танковий корпус генерал-майора Дмитра Рябишева, генерал Жуков, за наказом Сталіна, координуватиме навальний наступ трьох радянських фронтів – Південного, Південно – Західного і Західного.

Цього ж дня генерал-фельдмаршал Федор фон Бок, командувач потужнішої, ніж інших дві укупі, групи армій «Центр», яка, за планами «Барбаросса», наступала зі Східної Пруссії в напрямку Брест – Мінськ – Смоленськ – Москва і далі на лінію Волга – Архангельськ, доповідав своєму верховному головнокомандувачеві Адольфу Гітлеру у його ставці «Вольфшанце» – «Вовче лігво» під Растенбургом, куди він прилетів зі ставки «Тунель» на Вишні, що війська радянського Західного фронту, яким командує генерал армії Дмитро Григорович Павлов, демонтують на кордоні дротяні загорожі Бруно, фортифікаційні споруди в смузі дій армійської групи «Центр»; на залізничній лінії Москва – Смоленськ відбулося ходове випробовування спецбронепοїзда – Сталінового командного пункту на колесах; у самому Смоленську, на станції Гніздове, збудовано стратегічний командний пункт з потужним залізобетонним підземеллям, яке місцевий люд називає «бункером Сталіна», чекають на приїзд «кремлівського хазяїна» двадцять другого червня, неділю, опівдні...

Сподівався: у двох ставках перебувати одночасно Йосип Віссаріонович не зможуть. До Смоленська поїдуть самі, а мене, Овсія Овсійовича, відрядять до Вінниці укупі з товаришем Тюленевим, котрого затвердив на засіданні «півліт-рбюро» командувачем Південного фронту. Одначе Адольф Алоїзович, кривний друг, сплутав усі карти...

ОСЬ ДО ЧОГО, товаришу Вінницький, ось до чого можна додуматись, зустрівши земляка в нічному білосніжному полі під Москвою. Ці думки прокрутились у голові миттєво, і я, товариш Вінницький у личині Сталіна -Іванова, запитав Петра Бондарчука, молодого земляка-вінничанина:

— Ї відколи ж ви на фронті, товаришу випускник Школи особливого призначення?.. Ї що ви тут робили? У розвідку ходили?

— Доповідаю вам, товаришу Ста... товаришу Іванов. Спочатку нас, випускників Школи особливого призначення, мобілізували на виконання вашого, товаришу Ста... товаришу Іванов, наказу номер чотириста двадцять вісім від сімнадцятого листопада. Забезпечили усім необхідним, поставили на лижі, і ми діяли у смузі Десятої армії генерал — лейтенанта Голикова, спалювали дотла населенні пункти на двадцять — тридцять кілометрів праворуч і ліворуч од давнього смоленського шляху і на віддалі сорока-шестидесяти кілометрів у глибину від переднього краю...

— Усе спалили?

— Наказано було — нічого ворогові не залишати... саму лише спалену землю залишати... Потім, коли повернулись...

— Що потім?

— Укупі з курсантами двох Подільських військових училищ — піхотного й артилерійського — нас десантували під селом Нелідовим, де утримували оборону курсанти Кремлівського піхотного училища імені Верховної Ради Російської Радянської Федеративної соціалістичної республіки...

— Як саме десантували?.. Без парашутів?

— Так, товаришу Ста... товаришу Іванов... Парашутів не було... Бомбардувальники летіли низько, на малій швидкості... стрибали в сніг... бажано на схилах...

— Бажано!.. Ї скільки ж вас, десантників, укалічіло?

— Ніхто не рахував, товаришу Ста... товаришу Іванов...

— А ви самі... що звередили?.. руку, ногу?.. печінку відбили?..

— Обійшлося, товаришу... Іванов... Ще у Вінниці я займався парашутним спортом... У міському паркові стояла парашутна вежа, от з неї ми «десантувалися»... Хто з моїх товаришів цієї практики не мав, тим не пощастило: той руку зламав, той — ногу, той — шию, той справді печінку відбив... А мене контузило... Це вже тоді, коли послали мінне поле розмінювати, прокладали в ньому «коридор» для наступу...

— З міношукачами працювали?

— Без... вишикували лавою на всю ширину «коридора», лікоть у лікоть — і вперед... Міна вибухнула під товаришем... з правої руки... Очапався від холоду... В голові гуло, але — живий... Отже, тільки контужений... Місячна ніч... Поповз... од трупа до трупа... один стогне... санітари покинули, як і мене, думали — мертвий... а він — ожив, як і я... Потягнув я його... три доби у глибоких снігах борсались, поки нас не підбрали кіннотники генерал-майора Льва Михайловича Доватора... могли й замерзнути — у товариша ноги перебиті...

Великі сталінські полководці, так вас і перетак, і ще раз отак!.. Оце такою «малою кров'ю» здобуваєте блискучі перемоги?.. Кидаєте на вірну загибель цвіт армії — застрашніх командирів!.. У яких академіях ви цьому навчилися?.. Від яких стратегів розуму набиралися?..

Самодури-м'ясники, боягузи-заячі душі!.. Скільки вас, отих, хто напинає на дупу «смугасті штани», а на петлицях має зірки?.. Понад тисячу!.. І лише двоє серед вас — адмірал Микола Герасимович Кузнецов і генерал армії Кирило Опанасович Мерецков не побоялися Сталінового гніву, набралися духу підготувати агресору гідну зустріч, а ви всі мовчали, як риби, ви угробили армію і нині здобуваєте перемоги за будь-яку ціну... Ех, ви, батьки-командири... Ви — злочинці укупі з «батьком Сталіном». Збиралися воювати на «чужій території», а про елементарну оборону власної землі не подбали.

— Товаришу Доватор!

– Слухаю, товаришу Іванов!

– Накажіть одвезти пораних і контужених до шпиталю в «Озерах»!.. Одужуйте, синки!.. Матір ще жива, товаришу Доватор?.. Нехай вас береже материнська любов і молитва!..

– Спасибі, товаришу Іванов... Спасибі, Йосипе Вісаріоновичу...

ДОРОГОЮ ДАЛІ, до штабу Жукова, пригадував останню вінницьку зиму...

Якось надвечір зимовий дощ пересіявся у мокрій лапастий сніг. І от наступного дня, щедро обліплені снігом, стояли красиві дерева під низькими сірими хмарами, що летіли через Буг з боку Старого міста на округлих пагорбах. Ополудні сірі хмари розійшлися, а ті, що залишилися, перефарбувалися у рожево-біле, і в небесних ополонках ніжно заголубіло небо. Учорашній лапастий сніг, танучи, обтрусився з дерев, і дерева, чорновіті та безлисті, вилискували проти сонця над Старим містом, буцім несподівано розквітлі.. А при березі золотисті сонячні промені, пробиваючись крізь вербове гілля, тепло лягали на холодний білий сніг на маминому городі відразу за хатою. Сніги осідали, ущільнювалися, зі стріхи капотіло, утворюючи прозорі бурульки... До весни було ще далеко, але вже пахло весною, і в душі забриніла надія...

ЗА КІЛЬКА КІЛОМЕТРІВ перестріли командувачів армій: Шістнадцятої – генерал-лейтенанта Рокосовського, Десятої – генерал-лейтенанта Голикова, П'ятдесятої – генерал-лейтенанта Болдина і начальника Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної Армії генерал-лейтенанта Олексія Павловича Панфилова, однофамільця загиблого командира Триста шістнадцятої стрілецької дивізії, – генерали поверталися з військової ради у штабі командувача Західного фронту генерала армії Георгія Костянтиновича Жукова. Супроводжувані двома танками Т-34, генерали їхали німецьким усюдиходом марки «Штайер»,

відбитим у генерал-полковника Гейнца Гудеріана, котрого Гітлер турнув слідом за генерал-фельдмаршалами Вальтером фон Браухічем і Федором фон Боком (командувачем групи армій «Центр» призначив генерал-фельдмаршала Гюнтера фон Клюге, командувача Четвертої армії), відбили «лісоруби» Рокоссовського саме тоді, коли Гудеріан, мовлячи, що під Москвою вони зазнали серйозної поразки, яка у найближчі тижні матиме фатальні наслідки, передавав командування Другою танковою армією генерал-полковнику Рудольфу Шмідту.

Тиснучи Голикову руку, упритул поглянув йому у вічі:

«Не забули, товаришу генерал?.. Дев'ять місяців тому, двадцятого березня, у четвер, ви, тодішній начальник Головного розвідувального управління після репресованого Проскурова, Героя Радянського Союзу, подали товаришеві Сталіну доповідь про те, що Гітлер створив три армійські групи, які – орієнтовно двадцятого травня – розпочнуть наступ на Москву, Ленінград і Київ, а наприкінці підсумували: на основі усіх вище наведених висловлювань та можливих варіантів дій навесні цього року вважаю, по-перше, що найможливішим строком початку дій проти СРСР буде момент після перемоги над Англією або після укладання з нею почесного для Німеччини миру; по-друге, чутки й документи про неминучість цього року війни проти СРСР – це дезінформація, підкинута англійською і навіть, можливо, німецькою розвідкою... Як тепер, товаришу Голиков, розцінювати оту вашу доповідь?.. Брехали товаришу Сталіну, догоджали, лестили, підганяли свої погляди, смаки, сприймання реального світу під Сталінові примхи?.. Діяли саме так, щоб вижити?..»

Товариш Голиков, прочитавши моє німе запитання, жалюгідно знітився, промовив: «Я служив партії, особисто вам, товаришу Сталін... Служив, повторю, і служу...»

Генерала Болдина, великоголового, рукатого, широкоплечого, я запитав, також суворим поглядом: «Сумління вас не мордує, товаришу Болдин?.. У ваші сні не прихо-

дить Герой Радянського Союзу генерал армії Павлов Дмитро Григорович, командувач Західного фронту, у котрого ви були першим заступником?.. Павлова розстріляли, вас призначили командувачем П'ятдесятої армії... Вважаєте, це – нормально?.. Як ставиться до вас товариш Жуков?.. Вам, либонь, є що згадати...»

Болдин скинув шапку, почухав лисину, тоді поскубав кінчики солдатських вусів, зітхнув:

– Я солдат Вітчизни... Старий уже солдат... Як накажуть оті, хто вище, так і служу, товаришу Сталін...

– Товариш Сталін – у Кремлі, тут, на фронті, – товариш Іванов!..

З генералом Рокоссовським була інша розмова:

– «Красная звезда» пише про подвиг двадцяти восьми панфіловців... З'ясуйте, товаришу Рокоссовський, справді було таке під роз'їздом Дубосековим чи журналісти нафантазували... Якщо був подвиг, треба усім двадцяти вісьмом присвоїти звання Героя Радянського Союзу...

Головний розвідник не став чекати, коли до нього звернуться й запитують, що він робить у компанії командувачів армій, одразу ж після Рокоссовського став доповідати:

«У смугу дій Західного фронту повернулися з німецького тилу дві оперативні групи. Вони розповідали, що під Смоленськом, у селищі Гніздове, на місці будинку Червоної армії, споруджено Гітлерову східну ставку «Беренхалле» – «Медвежий барліг»; тут, у «Медвежому барлозі», Гітлер провів нараду з командувачами і начальниками штабів усіх сімдесяти п'яти дивізій, які наступають на Московському напрямку, він заявив перед ними, що Москву треба оточити так, аби з неї не вийшли ні радянські солдати, ні цивільне населення, ужити всіх заходів для того, щоб затопити Москву та її околиці, там, де нині стоїть Москва, повинно утворитися велике озеро, яке назавжди поховає столицю російського народу; неподалік од ставки «Медвежий барліг» засновано школу абверу «Сатурн», тут побував

шеф абверу адмірал Вільгельм Канаріс; а на Україні... а на Україні, під Лубнами, навпаки, будівництво ставки «Ейхенгейм» – «Дубовий дім» припинили; як тільки розпочався наступ Червоної Армії, обладнання стали вивозити на захід од Києва, згодом у район Вінниці...

Я, товариш Вінницький, вичікувально подивився на «вінничан» – Болдина, булого командувача Сімнадцятого стрілецького корпусу, і Голикова, булого командувача Вінницької армійської групи. Вони зрозуміли моє запитання. Першим озвався Голиков:

– Згодом це може бути територія літнього табору Двадцять четвертої Ульяновської – Самарської Залізної стрілецької дивізії, Сімнадцятого стрілецького корпусу, Вінницької армійської групи поміж селами Стрижавкою і Коло-Михайлівкою...

– Так, – погодився Болдин. – Зручнішої місцини в районі Вінниці – нема.

– Ваші пропозиції, товаришу Панфілов?

– Смоленський об'єкт піддати потужному бомбардуванню. Підібрати групу розвідників-вінничан, після відповідної підготовки десантувати у район Вінниці...

– Один з розвідників-вінничан лікується від контузії в «Озерах». Випускник Балашиської школи особливого призначення. Звати його – Петро Бондарчук...

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК КОНЄВ – ГЕНЕРАЛУ АРМІЇ ЖУКОВУ ПО ВЧ:

– Здоров був, Георгію Костянтиновичу!

– Здоров був і ти, Іване Степановичу!

– Як настрої, товаришу генерал армії?

– Наступальний, товаришу генерал-полковник!.. Одне слово, сталінський!.. Щойно, похвалюсь тобі, він у мене був, товариш... Іванов! Передовсім запитав: «Відіспались, товаришу Жюков?.. Мій помічник телефонує раз, удруге, утретє, а ваш ад'ютант відповідає, мовляв, генерал армії

сплять... Отак і царство небесне можна проспати!.. Наступати треба!.. Наступати, наступати й наступати!.. Утопити супостата в Березині!..! Німці зараз геть розгублені від поразки під Москвою. Вони кепсько підготувалися до зими. Нині вельми сприятлива мить для того, аби перейти до загального наступу. Наше завдання полягає в тому, аби не дати їм передиху, гнати їх на Захід, не зупиняючись, примусити їх використати свої резерви ще до весни, тоді у нас будуть резерви, а у німців не буде резервів. Тому й відповідаю тобі, Іване Степановичу: настрій наступальний!..

– А коли у тебе побував товариш Іванов?

– П'ять хвилин тому від'їхав!..

– Дива!.. І я п'ять хвилин тому випровадив товариша Іванова!.. Хотів тобі похвалитись... Не зрозуміло, як це йому щастить, товаришу Іванову, одночасно бути на Калінінському й Західному фронтах...

– Еге ж, не зрозуміло... Він ще мені їжака у матню запустив, товариш Іванов... Тобто запитав, чи мені коли доводилося десантуватися з бомбовоза без парашута?.. чи доводилося міни без міношукача виявляти під снігом?.. А далі й каже, що я, мовляв, ще молодий, мені тільки сорок п'ять, ще не пізно навчитися і першому, й другому... Мене у рясний піт укинуло після його слів.... Щоправда, на прощання хильнули з товаришем Івановим по чарчині коньяку «Старий Кахеті»...

– А у мене коньяку не було, обійшлися «Московською»... Мене він також «озадачив», товариш Іванов: наступати, наступати й наступати!..

– Зачекай, Іване Степановичу, маршал Тимошенко з Південного фронту телефонує!..

МАРШАЛ ТИМОШЕНКО – ГЕНЕРАЛОВІ АРМІЇ ЖУКОВУ ПО ВЧ:

– Бажаю здоров'я, товаришу генерал армії!

– Служу Радянському Союзу, товаришу маршал!

– Ну, то як там у тебе?.. «На Західному фронті без пере-

мін»?.. Гостей не ждеш?.. Бо я щойно випровадив товариша Іванова... Випили «на коня» по чарчині «Української з перцем»... Думаю, заверне дорогою до тебе, отож попереджаю наперед...

— Спасибі, товаришу маршал... Тільки товариш Іванов уже побував... Щойно випровадив... Щоправда, «Української з перцем» не знайшлося...

— Зачекай-но, Жоро, то що це воно, япона ма, виходить?.. Щойно я випровадив, щойно ти випровадив одного й того ж товариша Іванова!..

— Іван Степанович Конєв також допіру випровадив товариша Іванова. Я не знаю, товаришу маршал, що воно виходить... Може, ми всі спимо, і це нам тільки сниться?.. Чи товариш Іванов — усюдисущий?..

— Як той Фігаро?.. Мовчу, мовчу... І ти, генерале, тримай язика за зубами?... І Конєву скажи, щоб не розпускав гемби!.. О-о, Єременко з Брянського фронту телефонує... Либонь, і у нього побував товариш Іванов!.. Або — його привид...

Розділ четвертий

ГЕРР ВОЛЬФ І «ВЕРВОЛЬФ»

Тільки найдужчий перемагає у цьому житті і тільки він визначає, що таке справедливість і мораль.

Я скину зелено-синій військовий мундир, оддавна дорогий і святий для мене, тільки після перемоги над комуністично-червоною чумою, бо поразки я не переживу.

Адольф Гітлер

А МОЖЕ, ДАРМА, подумав фюрер, стомившись лаяти на чім світ своїх генералів, котрі так бездарно, так ганебно, так злочинно прогавили, м'яко кажучи, перемогу під Москвою, може, дарма я наказав Герберту Дорінгу, мажордомові, нікого не пропускати до мене, тим паче — жінок. Може, мені оце зараз і треба було б розважитися з бабою. Йозеф Геббельс навіть у своїх інтимних нотатках співчуває мені, бо я, мовляв, переживаю надзвичайно важкі дні, не маю найменшої можливості для розрядки...

Ось ці нотатки, копію яких кладе мені на стіл Генріх Гімлер, рейхсфюрер СС і шеф німецької поліції, імперський міністр внутрішніх справ, котрий давно дбає про те, аби я, фюрер, добре знав, чим дихає кожен партайгеноссе з

мого оточення, чи не копають мені яму. Буває, такі нотатки, які ще переписуватимуться, пристосовуючись до певних обставин, еге ж, буває, такі нотатки, де мовиться про твою персону, цікаво навіть перечитувати, нехай не підряд, а вибірково...

...Останнім часом фюрер трохи хорував. І це можна зрозуміти: адже нести на собі таку колосальну ваготу для людини уже з самого тільки психічного погляду тривалий час неможливо. До того ж, фюрер практично живе ніби у концентраційному таборі... Самотність у ставці й увесь характер роботи, природно, з часом діють на фюрера надзвичайно гнітюче... У нього нема найменшої можливості для розрядки, і він, коли взагалі не спить, пильнує роботи, постійно перебуває під тягарем відповідальності і завантажений справами. Усамітнення, у якому він вимушений творити, рано чи пізно повинне найрадикальнішим чином на людину впливати й підривати її сили...

Авжеж, це вже я, герр Вольф, а у мене, Гітлера, це – такий же псевдонім, як у друга мого задушевного (від слова – задушити) Сталіна – Іванов, давніший псевдонім, ніж у кремлівського тигра, авжеж, це вже я, герр Вольф, роблю зауваження на берегах Геббельсових інтимних нотаток, то треба, любі друзі, подбати про те, аби уже в новій ставці, ідея якої зародилася у моїй голові (онде-го Сталін-Іванов має аж сім підземних бункерів залізобетонних, чому ж я, Гітлер-Вольф, не можу мати хоча б половину?) і вже навіть назва вигулялася – «Вервольф», еге ж, саме так!.. «Вольфшанце», як і «Вольфшлюхт» («Вовча ущелина»), – не вельми вдала назва, хоча у ній і присутнє слово «вольф» – «вовк», статична, скажемо, назва, таке, буцім вольф-вовк тільки те й робить, що вилежується у своєму шанці-лігві, а він же, – динамічний хижак, вольф-вовк, войовничий, грізний, гострі міцні ікла – його зброя... «Вервольф» якраз означав – озброєний вовк!.. стережися, Сталіне-Іванов!.. то що я мав на оці?.. ага, треба, любі друзі, подбати про те, аби у новій ставці «Вервольф» десь на Україні, я ще вибираю

місцину, фюрер не був самотнім, мав не одну, а всі можливості для розрядки, тоді ніщо не підриватиме йому сили...

Читаємо Геббельсові нотатки далі.

...Якщо фюрер так добре переживає цю зиму, яка нізащо не хоче хапатися кінця, то це слугує доказом його воістину ведмежої натури (ось тобі й на!.. щось не те мелеш, любий партайгеноссе з кінським копитом... який же я ведмідь?.. таке визначення більше пасує московитам... і хіба вовк менш витривалий?.. отож бо!..). Генерали здебільшого також не були йому надійним опертям. Тепер уявлення про командування німецьким вермахтом у нього зовсім інше, ніж, скажімо, після наступу на Францію. Вищі офіцери, вихідці з генштабу, жодним чином не витримали суворих навантажень і важких душевних криз. Та вони цьому і не вчилися. Вони надто кепсько виховані на образах своїх прусських попередників, до того ж перші успіхи у цій війні породили у них думку, що все звершується за помахом чарівного жезла, і якісь труднощі навряд чи виникнуть...

Отут, знову зауважу я, Гітлер-Вольф, ти, пане імперський міністре народної освіти й пропаганди, буцім моїм язиком балакаєш. Авжеж, тому й ужив відповідних рішучих заходів... Одних спровадив у відставку, у відпустку на лікування, як от генерал-фельдмаршала Федора фон Бока, генерал-полковника Гейнца Гудеріана, інших підвищив, як от генерал-фельдмаршала Гюнтера фон Клюге і генерал-полковника Рудольфа Шмідта, з третіх наказав зірвати погони й віддати під військовий суд, як от мерзотника Геппнера, багатьом нагнав страху у п'яти... щоб не чванилися, не вдавали з себе військових геніїв з аристократичних родів, нащадків Бісмарка, Мольтке, Клаузевіца, Гінденбурга...

Ну-ну, любий друже, що ти тут шкрябаєш далі?

... Це фюрер сам один урятував фронт нинішньої зими. Те, що він не зламався і не подав ніякого знаку слабину, власне, й слугує причиною того, що здійснювана мною досі в Берліні діяльність в усіх відношеннях відповідає фюреровому визначенню громадянського ведення війни.

Зовні здоровий фюрерів вигляд децю оманливий. На пер-

ший погляд здається, що він — у найкращому фізичному стані. Насправді це не так. В інтимній розмові він каже мені, що останнім часом відчуває себе трохи хворим. Час од часу йому доводиться долати запаморочення. Рання й сувора зима так подіяла на його душевний стан, що все це не могло минутися йому без наслідків. Фюрер узагалі ніколи зиму не любив. Ще раніше ми не раз над тим сміялися, яку фізичну огиду відчував він до морозу та снігу. Він, до прикладу, ніколи не міг зрозуміти, як це трапляються такі люди, котрі навесні шукають засніжені місцини, аби покататися на лижах. Нині його відраза до зими отримала жорстоке й жахливе підтвердження. Але того, що зима ще раз піддасть особисто його й німецькі війська такому жорстокому випробуванню за всього інстинктивного несприйняття її він і передбачити не міг. Одначе це відбулося в такому обсязі, що його раніше собі й уявити було неможливо. Будь проклята ця зима, рання, сувора й жорстока! Вона поставила нас перед проблемами, що їх ми раніше взагалі не вважали можливими. Цієї зими жорстоке випробування повинен був витримати не тільки німецький вермахт, а й передовсім його верховний головнокомандувач. Те, що ми з цим упорались, можна вважати просто дивом. Те, як за цей час фюрер перестраждав, нині навіть і висловити неможливо. Він сам каже мені, що пізніше скористається з нагоди розповісти про це, а може, й написати...

Ах, майн готт!.. Як же плаксиво ти пишеш, Йозефе Паулю Геббельс!.. Тобі ж не чотирнадцять, а сорок чотири!.. І для кого ти це пишеш?.. Для нащадків?.. От прочитає років через півсотні якийсь нащадок твою писанину й скривиться: фе, який же нікчемний цей Гітлер-Вольф!.. Зібрався на війну проти Сталіна-Іванова, уже стояв під його столицею, а Сталін-Іванов, можливо, уже загнався аж за Урал, осідлавши сухореброго хорта, як то малюють карикатуристи, підписуючи свої карикатури: «Гітлер їде на коні, Сталін на собаці, Гітлер каже: — Дожену!.. Сталін каже: — В сраці»; топтався під Москвою, аж зненацька

випав завальний сніг, ушкварив дужий мороз – і Гітлер занепав духом, став нарікати на здоров'я!... Оце він був отакий жалюгідний, ваш фюрер?.. Справді бо, пане Геббельс, занадто жалюгідним я, Гітлер-Вольф, постаю з твоїх писань... Аж самому стало себе жаль... Навіть нюні розпустив, зашмаркався з жалю до себе...Крізь рясні сльози уже й написаного не бачу...

Витер сльози й шмарклі, читаю далі.

...Війна у ці місяці, починаючи з кінця листопада й понині, досягла своєї найгострішої концентрації... Іноді, каже фюрер, він навіть вважав: далі уже витримати усе це вже неможливої. Але тоді він знову останнім зусиллям волі протистояв натискові ворожих держав, і, дякуючи Богові, йому пощастило упоратися зі всім цим, а німецький народ довідався про це тільки частково. На цьому прикладі видно, як важливо відгородити народ од найтяжчого тягаря війни, а особливо такої душевної чесноти. Пізніше це стане для історії героїчним спомином.

Думка фюрерова про усілякі командні органи вермахту за цю зиму докорінно перемінлася. Він більше не такої високої думки про них, як раніше. Для багатьох з них він має тільки презирство.

Потім фюрер говорить про себе. Неабияк хвилюєшся, коли слухаєш його нарікання на зиму, яка завдала йому стільки труднощів і турбот. При цьому я помічаю, як густо він посивів і як розповідь про зимові тривоги зістарює його. Допусти він бодай на мент слабкість, Східний фронт покотився б назад, і сталася б така катастрофа, яка б затьмарила наполеонівську. Тоді мільйони бравих вояків було б принесено в жертву голоду й холоду, а слідком, либонь, сталося б те, що наші робітники, не кажучи вже про інтелігенцію, потрапили б у кріпацтво.

Велика вина за таку можливість лежить на Браухичі. Фюрер знаходить для нього тільки слова презирства. Марнославний, боягузливий тип, який виявився нездатним усвідомити ситуацію, не кажучи вже про те, аби з нею упоратися.

Він своїми постійними запереченнями, постійною непокорюю спаскудив увесь план походу, кришталево ясно розроблений фюрером. Наш фюрер мав план, який повинен був забезпечити перемогу. Якби Браухич зробив усе, що від нього вимагалося, ми стояли б не там, де стоїмо нині. Фюрер зовсім не мав наміру йти на Москву. Він хотів одрізати Кавказ і тим самим завдати нищівного удару радянській системі у її найчутливішому місці. Але Браухич увесь час гнав війська на Москву. Він прагнув престижних успіхів замість фактичного здобутку. Фюрер характеризує його, як боягуза й нездару. Він спаскудив і похід на Захід, але тут фюрер зміг своєчасно утрутитись.

На прийдешні весну й літо фюрер знову має ясний план. Він не хоче завести війну в неосяжні далі. Його мета: Кавказ, Ленінград і Москва. Якщо цієї мети буде досягнуто, він хоче за всіх умов закінчити все до початку жовтня (1942 р.) і своєчасно зайняти зимові квартири. Він згодом має намір спорудити гігантську оборонну лінію і на деякий час залишити східну кампанію у спокої. Нова зима, схожа на цю, більше не повториться! Либонь, справа на Сході перейде в столітню війну, яка не буде більше завдавати нам ніяких особливих клопотів. Ми будемо тоді протистояти усій решті Росії, як Англія протистоїть Індії.

Наступ, мабуть, розпочнеться наприкінці травня — на початку червня і повинен відбутися з нищівною силою. Фюрер не має наміру перейти в наступ по всьому фронту, він хоче наступально прорвати його, а потім завдати ударів справді вирішального значення. Перший натиск на більшовиків буде здійснено в Криму. Фюрер хоче повністю очистити Крим од більшовиків. Зрештою, фюрер відчуває до радянського військового керівництва певну повагу. Жорстоке втручання Сталіна врятувало російський фронт. Ми повинні у своєму веденні війни застосовувати аналогічні методи, аби таким чином утвердитися. Цієї жорстокости нам часом бракувало, і ми повинні це надолужити...

ОТЖЕ, СПІВЧУТТЯ, підсумував Гітлер-Вольф шойно прочитане. Один з партайгеноссе доктор Геббельс, «цивільний піджак», куди патріотичніший і відданіший, ніж деякі штани з широкими, як у рейхсмаршала Германа Герінга, лампасами, вважає, що нічого більше, окрім співчуття, фюрер німецької нації уже не викликає...

А я ж бо усі ці роки, відколи став на службу німецькому народові, пригноблюваному тривалий час лихими сусідами, відчував себе дужим і хоробрим, тому й сповідую й закликаю усю націю сповідувати єдиний у цьому житті вічний і завжди чинний «закон культурного розвитку», а саме: природний відбір і самоствердження дужчого й хоробрішого. На основі цього закону формуються такі поняття, як справедливість, мораль і таке інше, але все це — тільки допоміжний засіб для створення соціального ладу. Такі допоміжні засоби — людські винаходи і жодним чином не зачіпають вічного основного закону боротьби й відбору. Тільки найдужчий перемагає у цьому житті, і тільки він визначає, що таке справедливість і мораль...

Німеччина (і це треба знати всім!) веде боротьбу не на життя, а на смерть. Програє вона цю боротьбу, отже, виявиться біологічно слабкішим елементом і повинна буде визнати наслідки цього факту. Та якщо західні держави вважають, що й вони опиняться серед переможців, то це їхня величезна помилка. Адже якщо їм пощастить своєю політикою безумовної капітуляції знищити Німеччину, як бастион перед навалюю комуністичної чуми, переможцем стане не Захід, а Схід і при тому цілком заслужено. Отож у підсумку зовсім байдуже, яку політику тоді провадити щодо Сходу. Німецький народ у випадку поразки без нарікань зійде з історичної сцени цього періоду. І позаяк я, Гітлер-Вольф, знаю, що це означало б для Німеччини, я вимагатиму мобілізації усіх сил, боротьби до останнього патрона.

Якщо я, фюрер німецької нації, міркував герр Вольф далі, став викликати співчуття навіть зовнішнім виглядом, то це означає тільки одне — я зістарівся. Усі ці роки, по-

чинаючи з 1914-го, коли рейху було нав'язано світову війну, усі мої помисли, усі мої дії, усе моє життя визначали тільки любов до мого народу і вірність йому. Вони давали мені силу ухвалювати такі постанови, що їх не доводилось доти ухвалювати жодному смертному. За минулі двадцять сім років я використав сповна свій час, усю свою працездатність і своє здоров'я.

Брехня, нібито я чи хтось інший у Німеччині хотів 1939-го року війни, її хотіли й розв'язали виключно інтернаціональні державні діячі або жидівського походження, або ті, хто працював на жидівські інтереси. Світове жидівство систематично готувало війну проти Німеччини і врешті-решт відповідальне за її розв'язання. Я вважаю, що тільки англо-американське жидівство перешкодило єднанню з Англією, до якого я прагнув. Перед війною і після неї я вважав, що за комуністичною загрозою на Сході також стоїть інтернаціональне жидівство, саме воно привело Сталіна до наміру шляхом комбінованого нападу зі Сходу й Заходу перемогти й збільшовичити Німеччину.

А тоді, 1939-го, я не хотів війни. Багато разів я пропонував обмежити озброєння, що прийдешні покоління не зможуть вічно заперечувати, аби перекласти відповідальність за розпалювання цієї війни на мене. Далі, я ніколи не хотів, аби після першої злочасної світової війни виникла друга проти Англії або – тим паче – проти Америки. Минуть століття, але з руїн міст і пам'ятників мистецтва постійно виростатиме оновлювальна ненависть до народу, котрий у підсумкові несе відповідальність за все це, до того народу, котрому ми зобов'язані усім цим, – до інтернаціонального жидівства і його посіпак.

Ще за кілька днів до того, як спалахнула німецько-польська війна, я запропонував британському послові в Берліні розв'язання німецько-польської проблеми, як і у випадку з Саарською областю – під міжнародним контролем. Ця пропозиція також не може заперечуватися. Та її відкинули, бо впливові кола англійської політики хотіли

війни, а почасти підштовхувалися до неї організованою інтернаціональним жидівством пропагандою.

Та я не залишив також сумніву і на той випадок, коли народи Європи розглядатимуться, як пакети акцій інтернаціональних і промислових компаній, буде притягнуто до відповідальності і той народ, котрий єдиний винуватець цієї смертовбивчої боротьби... Я не залишаю жодної неясності відносно того, що цього разу справжнього винуватця — нехай і в гуманний спосіб, — але буде покарано, і він заплатить за те, що мільйони дітей арійської раси умруть з голоду, що свою смерть знайдуть мільйони дорослих чоловіків, а сотні тисяч жінок і дітей згорять у наших містах чи загинуть од бомбувань....

Виступаючи у рейхстазі першого вересня, у п'ятницю, 1939-го року, коли вибухнула німецько-польська війна, я сказав, що маю моральне право вимагати від німецького народу будь-яких жертв, бо й сам нині, як і раніше, ладен на будь-яку жертву, бо нема в Німеччині такого тягаря, що його умент не завдав би собі на плечі. Усе моє життя цілком і повністю належить моєму народові. Я не хочу нічого іншого, крім одного, — стати першим солдатом німецького рейху. Ось чому я знову зодягнув той зелено-сірий військовий мундир, який віддавна був для мене святим і дорогим. І я скину його тільки після перемоги, бо поразки я не переживу.

Отже, нема коли нам старіти, чи не так, Блонді, улюблена моя собако, найвірніша подруго, що скрашуєш мою самотність? Мені ще тільки п'ятдесят два... Утома?.. Оце — може бути... Отже, потрібна розрядка...

У серпні, коли в Україні зачастили рясні дощі, навіть зливи, розгаслі шляхи уповільнили наш переможний наступ, в Умані, у штабі командувача групи армій «Південь» генерал-фельдмаршала Герда Карла Рудольфа Рундштедта, на чотирнадцять років старшого, на банкеті, уже після параду на летовищі у селі Ладиженці, понад річкою Синицею, на південь од Умані союзних військ — вермахту,

італійських та румунських, на якому найвищий вишкіл продемонстрував лейб-штандарт «Адольф Гітлер» під командою штандартенфюрера СС Зеппа (Йозеппа) Дітріха, підтвердивши репутацію СС, як ордену справдешніх, двометрового зросту чоловіків і лицарів третього рейху, у вишуканій компанії, центром якої були дуче Беніто Муссоліні, маршал Йон Антонеску, котрому я дав орден, а він безсоромно натякав на Одесу й землі між Дністром і Південним Бугом, аж до Жмеринки, і Діонісій Рідруєхо, посланець каудільйо Франсіско-Пауліно-Ерменгільдо-Теодуло Франко-і-Баамонде (таке повне ім'я каудільйо), Генріх Гімлер, рейхсфюрер СС і шеф німецької поліції, імперський міністр внутрішніх справ, недбало кинув фразу, яка викликала загальний захват: справдешньому солдатові на війні для повного щастя потрібні три речі: сигарети, шнапс і баби.

Дуче, ласо поглядаючи у бік Лені Ріфеншталь, чи не єдиної дами на банкеті, заходився жваво розвивати цю тезу, посилаючись на багатий власний досвід, але тут йому принесли телеграму про те, що в авіакатастрофі поблизу міста Пізи загинув його двадцятитрирічний син Бруно.

Ні тютюн, ні шнапс мене давно не цікавлять, а щодо баб... Мене, Блонді, до печінок дістають їхні вередування... Яка там розрядка може бути з Євою Браун, якщо вона ревнує мене навіть до тебе, Блонді, вимагає, аби я не тебе брав з собою у мандри на фронт, а її, щоб не ти, а вона, Єва, скрашувала мою самотність у «Вольфшанці», а для цього — перебудувати ставку, обладнати у підземному бункері ще одну спальню з ванною для неї... Не хотілося б мені, Блонді, аби ця «німфа» зненацька сюди нагрянула, до моєї альпійської резиденції. А от для кого я знайшов би час, то це — для Ольги Чехової. Велика жінка, велика актриса. Як і наша Марлен Дітріх, якась там родичка Зеппа Дітріха. Від спілкування з такою жінкою кожен носій штанів виростає у власних очах, відчуває себе мало не володарем світу.

Свого часу ми з нею спілкувалися дуже тісно, з панею

Ольгою Чеховою. З осені 1938-го, коли вже завоював у Європі сім країн, я розважив, що варто подружити з «товаришем Сталіним», на десять років старшим і, за донесеннями московських таємних агентів, тяжко хворим чоловіком. Еге ж, доповідали, не сьогодні-завтра «вождь» складе ратиці, а поки що ми з ним, думалося, — єдині зі світових лідерів, хто виразно бачить будучину, звичайно, кожен по— своєму. Років за три до цього я сказав одному іноземному дипломатові, що ніколи й нізащо не зможу іти поруч з «товаришем Сталіним», бо неможливо заборонити німецькому народові грабувати і водночас дружити з найбільшим світовим грабіжником. Авжеж, сталінський більшовизм — рівнозначний соціальному злочині, а сповідуваний ним комунізм — жахлива небезпека для будучини усієї Європи... А далі побачив, що у нас багато спільного, ми багато в чому схожі між собою, як найвеличніші світові лідери: уміємо працювати з кадрами, зокрема, методом великих чисток, кадри бо вирішують усе, нема опозиціонерів — нема проблем; однаково ставимось до інтелігенції, сприймаємо її за таку собі довгу кишку, яку можна й вилучити з організму; зі всіх мистецтв понад усе любимо кіно; в сфері народної освіти вважаємо за головне навчити народні маси читати наші закони, укази, розпорядження, інструкції, заклики на зразок: «Про відповідальність за випуск недоброякісної продукції і недотримання обов'язкових стандартів промисловими підприємствами», «Про карну відповідальність за дрібні крадіжки на виробництві», указ про запеклих прогульників, заклик «Треба працювати краще!». У політиці маємо за головний інструмент брехню, яку можна виправдати метою, казати ж правду — буржуазний пережиток...

З практичного боку дружити з «товаришем Сталіним» було ще й вигідно: прикриваючи у наступній війні з пихатим Заходом мій східний тил, він, головний московський більшовик, ще й постачав мені стратегічну сировину: кокс, марганець, нафту, пшеницю, ліс, а я йому — воєнну технологію, бойову техніку — кораблі, літаки, гармати...

От саме на ці роки – роки дружби з «товаришем Сталіним», дружби, за його словами, скріпленої кров'ю, особливо сороковий, коли я розгромив пихату Францію; коли у серпні убили Троцького, Сталінового найпершого суперника, і, за Геббельсовими словами, у світі на одну злочинну свиню стало менше; коли румунський король Кароль, першокласний кавалок лайна, наляканий тим, що московитська сила може одібрати у них, «мамализників», нафтові родовища, зрікся трону на користь сина Михая і вкупі з жидівкою-коханкою Магдою Лупеску дременує до Локарно; коли наші союзники – «макаронники» – зганьбили себе перед усім світом у війні з греками, а тринадцятого листопада, дощової середи, до Берліна приїхав Сталінів посланець Молотов, увесь якийсь камінний, а не тільки його дупа, і з шістдесяти чоловік його свити наша розвідка не змогла ідентифікувати трьох чоловік, – на ці, пригадується, роки припадає тісне спілкування з панею Ольгою Чеховою. Таке «тісне», що Єва Браун погрожувала Чеховій висмикати патли й вибрати балухи. Ну, а після того, як «розкусив» кремлівського хазяїна, проник у його найпотамніші наміри й завдав удару перший, він отямився тільки третього липня і у своєму радіовиступі назвав мене катом і людоджером, хоча більшого ката й людоджера понад Сталіна світ ще не знав...

Пані Ольга Чехова – росіянка, виходить, і для неї пан Гітлер – кат і людоджер...

Зрештою, сам не підпускаю пані Чехову до себе.

Жінки такої яскравої зовнішності, як Марлен Дітріх, Ольга Чехова не уникають пильної уваги розвідок-суперниць. Світові розвідки, вербуючи з них таємних агенток за будь-яку ціну, прагнуть використати їх з метою обезголовити державу-суперницю. Ось німкеня Марлен Дітріх, донька уланівського офіцера. Типовий німецький «блакитний ангел». Хто сприяв її славі?.. Я, Гітлер, і доктор Геббельс. Ми пропонували їй приголомшливі гонорари. Але їй забаглося Голлівуду. А там, за океаном, «блакит-

ного ангела» помітили американські спецслужби й завербували. Секс-бомба погодилася стати не тільки шпигункою. Канаріс, Гімлер, Гейдріх доповідають: Марлен Дітріх обмізкувала план, як убити мене, фюрера німецької нації й верховного головнокомандувача вермахту, і відвернути Другу світову війну. Як вона збиралася спроводити мене до пекла?..

Це таки правда, що Марлен Дітріх розбивала чоловічі серця самим лише голосом. Отже, вона планувала спокусити мене, залишитися зі мною наодинці й укландати мене. У який спосіб?.. Вона розуміла, що до мене мої драбанти її не пропустять, ретельно не обшукавши. Вогнепальної зброї пронести не могла. Уявила собі, що зможе уштрикнути мене, скажімо, в дупу шпилькою для волосся. А та шпилька, зрозуміло, мала бути отруєною. Отрута викликала б миттєвий параліч, а далі – і смерть... При цьому «блакитний ангел» мала залишитися поза підозрою...

Якщо на таке зважилась чистокровна німкеня, то де гарантія, що у росіянки рука не зведеться?.. Ще влітку розвідка довідалась: Сталін наказав своїй спецслужбі знищити «ката й людожера»!.. Він собі гадає, Сталін, укупі з Рузвельтом, цим нещасним калікою, що доволі мене усунути з політичної арени, як гармати замовкнуть... Еге, замовкнуть...

ДЕСЬ ЗА ТИЖДЕНЬ по тому, як нас під Москвою стали атакувати фанатичні більшовики й небували від часів Наполеона морози, іншими словами, як через бездарних генералів опинились ми у суцільному лайні, в берлінських урядових колах придумали анекдот. Дипломат «формату Ріббентропа» питає Лакейтеля, начальника штабу ОКВ (дас Оберкомmando дер Вермахт): «Пане генерал-фельдмаршале, коли, на вашу думку, закінчиться війна?» – «Війна, пане дипломат, закінчиться тоді, – відповідає Лакейтель, – як рейхсмаршал Герман Герінг напне на свою розгодовану дупу штани кощавого рейхсміністра Йозефа Геббельса!»

Морозного четверга, одинадцятого грудня, я виступив з промовою у рейхстазі.. Сказав, зокрема, таке.

Я не шукав війни, я – навпаки – робив усе можливе, аби уникнути її. Та я занехаяв би свій обов'язок і чинив би всупереч власній совісті, якби не зважив на те, що нам не минути воєнного зіткнення з СРСР, не зробив з цього одного-єдиного можливого висновку. Переконаний у тому, що Радянська Росія – найсмертельніша небезпека не тільки для німецького рейху, а й для усієї Європи, я постановив – усього за кілька днів до цього зіткнення – подати сигнал до наступу.

Нині маємо воістину неспростовні й автентичні матеріали, які підтверджують, що Сталін готувався напасти на нас, зокрема, це – і знайдений у полоненого в липні під Вітебськом Якова Джугашвілі, Сталінового старшого сина, лист про таку собі «прогулянку до Берліна». Точнісінько так само відомий нам і момент, коли цей напад мав відбутися. Враховуючи усвідомлену нами в усьому обсязі тільки нині величезну небезпеку, можу тільки подякувати Господові нашому, Котрий напоумив мене слухної години і дав мені сили зробити те, що треба було зробити..

Боротьба – у ній бачу долю усього суцього. Ухилитися від боротьби, якщо тільки він не хоче бути переможеним, не може ніхто. Ми повинні з безоглядною рішучістю іти на ризик. Політик – так само, як і полководець, – повинен іти на ризик.

Важливий фактор: я, Гітлер-Вольф, за всієї скромності моєї власної персони, – незамінимий. Жоден військовий, жоден політичний, жоден громадський діяч мене замінити не зміг би. Нехай і повторюються замаху на мене, подібні до того, що стався дев'ятого листопада, в четвер, 1939-го року у мюнхенському пивному барі «Бюргербройкеллер», я переконаний у силі свого розуму й рішучості. Війни завжди закінчуються тільки знищенням ворога. Хто думає інакше – безвідповідальний. Отож пам'ятай, «друзяко Сталіне»: після зими настає весна!

Німецькі збройні сили — найкращі в світі. З німецьким солдатом я можу добитися всього, чого захочу, треба тільки добре ним командувати... Чи не так, вівчарочко Блонді?

Переді мною на столі — материна фотографія, портрет Фрідріха Великого, написаний Хубертом Ланцигером, котрий залюбки малює й мене, переважно у вождєвих поставах, мій, ще давній, пейзаж «Батьківський дім у Леондінзі», а бачиш, Блонді, розмовляю тільки з тобою, питаю тебе, так чи не так.

САМЕ ТАК. Францію було розгромлено за шість місяців... То був реванш за листопад 1918-го року. Хто командував німецьким солдатом?.. Особисто я, Адольф Гітлер, фюрер, рейхсканцлер і верховний головнокомандувач. Як командував?.. Добре?.. Увесь час я був на передовому краї. У своєму бункері в Ейфелі, гірському масиві.

Отже, враховуючи минулий досвід, я перебираю на себе командування сухопутними силами. А для того, аби це командування було ефективним, свою нову ставку «Вервольф» — «Озброєний вовк» (вер — зброя, вольф — вовк) я перенесу ближче до Східного фронту, туди, де з настанням весни розгорнуться головні події, — в Україну, конкретно — до Вінниці.

З міста-фортеці Бреста-Литовського, де оглядали виставку трофейної радянської техніки, до Умані, на парад союзних військ, летіли кількома літаками. І це був мій перший політ над Україною. А перед цим ми з генерал-фельдмаршалом Вільгельмом Кейтелем побували в групі армій «Центр», штаб якої стояв у Борисові, білоруському райцентрі на Березині, притоці Дніпра.

Та місцевість за своїми ґрунтами видається великою пісочницею. А ось Україна — нечувано чудова! Дивишся з літака і думаєш, що бачиш під собою «землю обітовану». Клімат в Україні — м'якший, ніж у нас, скажімо, у Мюнхені, земля — неймовірно родюча, а люди, особливо чоловіки, — ледарі понад ледарями. Напередодні ви-

пала злива, на шляхах і полях блищали калюжі, і я сказав рейхсмаршалові Герману Герінгу, відповідальному за економіку окупованих теренів, що нам треба терміново насадити в Україні ліси, аби запобігти рясним зливам, які тут, видно, – суща кара Господня... А доктору Йозефу Геббельсу, імперському міністрові народної освіти й пропаганди, наказав негайно сформувавши похідні фотоательє під команду Генріха Гофмана, залучивши кращих фотомайстрів, фотографувати українські мальовничі краєвиди, виготовляти для наших солдатів фотолистівки, що їх вони надсилатимуть зі Східного фронту до фатерлянду, аби домочадці бачили, які землі добувають для них в Україні... У цьому мене дуже активно підтримав Вільгельм Кейтель, начальник штабу ОКВ. Цей, уже літній, чоловік з типовим селянським обличчям, котрий, здавалося часом, випадково нап'яв на себе фельдмаршальський мундир, так розчулився від споглядання згори українських краєвидів, що у ньому, на загальний подив, прокинувся лірик. У його солдатському лексиконі проклюнулися такі вирази, як «хвилястий ландшафт», «цнотлива незайманість і прихована сила землі, що не використовується й на третину», «неозорі клини ріллі, не піддатні німецькій уяві»... Ніякої дивини тут не було. Генерал-фельдмаршала розчулило друге побачення з Україною. Уперше він тут побував двадцятишестирічним у березні 1918-го року, коли після Берестейської мирної угоди Українська Центральна Рада запросила німців та австрійців на терен України, незалежної держави, для боротьби з московським більшовиками. Австрійці з легіоном Українських Січових Стрільців викурювали більшовиків на лінії Одеса-Жмеринка, німці – на лінії Жмеринка-Київ...

Герман Герінг, уславлений ас, також тоді побував тут, в Україні, у складі німецького півмільйонного війська під командуванням фельдмаршала Ейхгорна. Їхній аеродром був тоді на схід од Вінниці, у Калинівці. Він, Герман Герінг, мріяв отримати від гетьмана Павла Скоропадського

маєток під Калинівкою, вирощувати на полях зелений горошок і кукурудзу у молочно-восковій стиглості, яку люблять вегетаріанці, зокрема, і наш улюблений фюрер.

Розмова перекинулась на Вінницю, бо полковник Вальтер Ніколаї, котрий відродив абвер і нині очолював відділ «Іноземні армії», прищеплюючи своїм підлеглим принцип «Ворога треба ненавидіти, але не менш важливо знати його!» – полковник Вальтер Ніколаї нагадав, що торік, коли Сталін збирався напасти на Румунію, загарбати нафтові родовища у Плоєштах і вже створив для цього Південний фронт, призначив його командувачем генерала армії Жукова, тут, у Вінниці, обладнували командний пункт, навіть, доповідали таємні агенти, заходилися будувати підземний бункер для Сталіна...

Групенфюрер СС Ганс-Йоган Ратенхубер, булий Гімлерів ад'ютант і нинішній шеф моєї охорони, уточнив, що вони з полковником Вальтером Ніколаї добре знають ту місцину, де розгорнулося було таємне будівництво. Тамтешні селяни й самі вінничани називають те урочище Табором або Стрільбищем. Це був літній табір Двадцять четвертої Самарсько-Ульяновської Залізної дивізії, розквартированої у Вінниці. Тут же улаштувалися й артилерійські стрільбища. Тоді, в тридцятих роках, коли більшовики допомагали нам, німцям, відроджувати власні збройні сили, наших офіцерів охоче запрошували на військові навчання. Отак свого часу побували там і ми з полковником Вальтером Ніколаї. Мальовнича місцина! Командир дивізії Євген Данненберг оповідав, що всю територію обстежила медична комісія на придатність її для військового табору з санітарно-гігієнічного й епідеміологічного погляду й дійшли висновку, що з цього погляду місцина цілком придатна – здорова і мальовнича.

У вінницькому небі нашу делегацію зустрів генерал-полковник Александр Лер, командувач Четвертої повітряної армії, наданої групі армій «Південь», зустрів не сам – з ланкою винищувачів, пілотованих уславленими асами

Францом Шіссом, Вернером Мельдерсом, Гордоном Голлобом, Германом Графом, Герхардом Баркхорном, Гюнтером Галлем, Гюнтером Шеелем.

А на військовому аеродромі під мальовничим селом, яке, сказали нам, колись називалося Степом, а нині — Гавришівкою, нас вітали вінницький комендант майор Курт Цабель, начальник поліції штурмбанфюрер СС Ганс Блюм і головний ідеолог і філософ НСДАП, головний редактор газети «Фолькіше беобахтер» — «Народний оглядач» рейхсляйтер Альфред Розенберг, котрого сімнадцятого липня, в четвер, за день до того, як Перша танкова група Клейста і Шоста армія Рейхенау легко здобули Вінницю, я призначив рейхсміністром окупованих східних областей. Нині Розенберг перебував у першому інспекційному відрядженні у цих областях, зокрема, у Вінницькій, яка входила до складу генеральної округи «Житомир», утвореної за його, Розенберговою, директивою з двадцяти дев'яти округів, популярно розтлумачує місцевій адміністрації суть нинішньої німецької світової політики: «Ми розгорнули «хрестовий похід» проти більшовизму не для того, аби навіки визволити з-під нього тубільців, а для того, аби навіки забезпечити собі можливість безперешкодно вершити німецьку світову політику й гарантувати безпеку рейху... Тому війна з метою створення неподільної Росії чи самостійної України, яку проголосили було у Львові деякі авантюристи, виключається. Завдання Німеччини — не тільки поділ Радянської Росії на малі терени, а й поширення німецької сфери впливу далеко за Урал...» Крім того, рейхсміністр нагадує місцевій, так званій провідній, верстві, котра все ще сподівається німецькими руками збудувати незалежну державу козацької нації, що ми прийшли сюди, як господарі, як нащадки славних готів, котрі заселили простори України й Криму ще на початку нашої ери й досягли такого розвитку, що воювали з самим Римом... Зодягнутий у генеральський мундир, пошитий у Парижі, герр Розенберг мав імпо-

зантний і войовничий вигляд, як Германаріх, найвойовничіший готський конунг.

Поки наші літаки дозাপравлялися на військовому аеродромі, адже летіти нам од Вінниці до Умані треба було ще двісті кілометрів, ми оглянули палаци графа Грохольського, котрий був колись подільським губернатором, — на П'ятничанах і під Шереметкою, а потім сіли на катер і прогулялися Південним Бугом, схожим за своїм ландшафтом з нашим Везером і також з порослими лісом берегами. Наш катер плыв проти течії, і від села Переорки ми побачили отой Табір-Стрільбище, де був бункер «товариша Сталіна». Справді, ця місцина справляє враження. Але про свою ставку тут я тоді не подумав...

Після серпневого «котла» під Уманню Сталінові вояки цілим фронтом опинилися у вересневому «котлі», київському. Тоді я наказав збудувати східну ставку під Лубнами... А нині, коли виникли, скажемо так, транспортні труднощі, мій вибір — за Вінницею...

Сталін ще раніше Вінницю сподобав. Тут мала бути його ставка... Така ж, як у Смоленську... Архітектор — один і той же... Уже на початку наступу фон Бок захопив у полон головного Сталінового фортифікатора — генерал-лейтенанта інженерних військ, професора Дмитра Михайловича Карбишева... Чому цей шістдесятилітній дід опинився на фронті? Чому не сидів у Москві?.. Сталін випер на фронт! Подбати про таємницю його ставки у Смоленську!.. Які там у дідька таємниці!.. «Вождь, ясніший сонця», був кротом, сонця не любив. Карбишев знав про це, розбудовував підземелля, «одягав» у залізобетон цілу мережу тунелей, один з тунелей виводив на берег Дніпра, а там чергував... підводний човен!.. Цікаво, у які моря-океани мав тікати «товариш Сталін»?.. У Вінниці підземні ходи виводять на берег Південного Бугу... А тут підводний човен стояв на березі?..

*Розділ п'ятий***ПОТРІЙНЕ КОЛО**

*Життя нашого улюбленого фюрера –
найвищий дар небес. Охороняти його –
святий обов'язок кожного німця.*

*Генріх Мюллер,
рейхсфюрер СС*

– А СКАЖИ-НО, *друже Г о р а ц і о*, ти згадуєш часом серпневий наш політ до Вінниці у товаристві самого фюрера й дуче Беніто Муссоліні, гостя його високого?

Слава Тобі, Боже, подумки перехрестився *друг Гораціо*. Відлягло від серця. Така служба: кожен виклик до вищого керівництва збурює в душі гостру тривогу. І відразу – думка, наче удар і спалах блискавки: замах на фюрера!.. Хоча, за службовим становищем, найперший мав би про це знати, запобігти цьому усіма мислимими й немислимими засобами подвійного кола. Завжди бути на сторожі. Особливо після того, як Сталінові бойовики формату мексиканця, котрий провалив льодорубом череп Лейбі Троцькому, розгорнули тотальне полювання на фюрера, усюди розставляють капкани, буцім на вовка... А фюрер, як на лихо, утратив пильність. Точніше геть збайдужів до замахів. Нехай, каже, хоч і щодня учиняють. Я вірю в свою долю, вірю в Боже провидіння, котре уберегло мене від замаху у мюнхенському

174

пивному барі... Тоді фюрер виголосив, як завжди, на самому подихові, емоційну промову, що викликала шквал оплесків, і покинув залу у супроводі найближчих соратників, а за десять хвилин пролунав вибух, обвалилася стеля... Авжеж, Боже провидіння уберегло фюрера... Нехай завжди береже!..

Слава Богу, слава Богу!.. Якби ішлося про якусь загрозу, рейхсфюрер був би сухо офіційним, не ужив би інтимного звертання – *друзе Гораціо*.

Звертання давне – від юнкерських часів, коли, власне, дев'ятнадцятирічний Генріх Гімлер почув його від знавця Шекспіра у юнкерській школі, де вони зустрілися, Гімлер і Раттенхубер. Ганс Йоган Раттенхубер був на три роки старший, устиг повоювати на Галицькому фронті у Двадцять п'ятому корпусі Південної армії на берегах Золотої Липи. Йому навіть пощастило побачити під Потуторами кайзера Вільгельма Другого, той приїхав сюди в липні 1916-го, його супроводив генерал Батмер, командувач Південної армії, а вітав генерал Петер Гофман, командувач Двадцять п'ятого корпусу. Він, Ганс Йоган Раттенхубер, котрого Господь Бог не обділив зростом, стояв у почесній варті, кайзер, обходячи варту, на мент зупинився перед ним, Раттенхубером, усміхнувся, поплескав по плечу, мовив упівоберта до генералів: «Ач, який бравий вояк! З нього вийде добрий офіцер!.. Подбайте про це, генерале Гофман!..»

Але в офіцерській школі опинився тільки через три роки. Отут і зустрів Генріха Гімлера і з його ласки став *другом Гораціо*. Нині Гімлер – рейхсфюрер СС і шеф німецької поліції, імперський міністр внутрішніх справ, а він, Раттенхубер, – групенфюрер СС, що відповідає армійському генеральському чинові, шеф особистої фюрерової охорони.

– Як можна, пане рейхсфюрере, таке не згадувати? – усміхнувся Раттенхубер, остаточно заспокоюючись.

– То, власне, був політ до Умані, де ми всі побачили, чого варті наші союзники – італійці й румуни... політ до Умані з нетривалим приземленням у Вінниці на зеленому аеродромі під селом Степом – Гавришівкою. Фюрерів гість Беніто Муссоліні був у захопленні від тієї повітряної ман-

дрівки... Фюрер також мав задоволення... Якусь годину тому ми з ним говорили про Вінницю... І про тебе, *друзе Горацио...*

Гімmlер прагнув говорити значущо, поважно й зверхньо, як усі ті, хто фізично програє поряд зі своїм співбесідником. А поряд з групенфюрером Раттенхубером, високим, широким у кості, міцноголовим, уже сивуватим, з вигляду потомственным військовим, рейхсфюрер Гімmlер здавався мізерним, якщо не миршавим, навіть чорний есесівський мундир не надавав йому войовничости, такий собі кабінетний поліцейський чиновник. Затятий прихильник і популяризатор Розенбергової теорії про те, що «міф крові і міф душі, раси, індивідуальности народу й особи, крові й чести може бути один, і тільки один, він повинен пронизувати усе життя нації, підтримувати її й визначати», рейхсфюрер СС аж ніяк не відповідав тому ідеалові, що його автор «Міфу ХХ століття» бачив у німецькому солдатові: «В усіх містах і в усіх селах Німеччини... обличчя під сталевим шоломом на воєнних пам'ятниках... мають подібність, яку можна назвати містичною. Прямий, покраний зморшками лоб, прямий сильний ніс з кутовою конфігурацією, міцно стиснутий вузький рот з глибокими складками у кутиках, що свідчать про тверду волю. Широко розплющені очі дивляться прямо, їх спрямовано в далеч, у вічність. Воля і мужність фронткових вояків помітно відрізняє їх од ідеалу краси минулих часів: внутрішня сила стала ще помітнішою, ніж за доби Ренесансу чи бароко. Така ж ідеальна краса властива й німецькому робітникові й загалом кожному німцеві... Тотожність цю хочуть приховати морфіністи-«батарди», які малюють у жидівських і «робітничих» газетах і журналах спотворені обличчя моральних калік, різьблять гравюри на дереві, де ідіотизм та епілепсія повинні відображати волю та боротьбу, її приховує церква, малюючи розп'яття та божих агнів...»

Гімmlер обскакав Раттенхубера не тому, що той був солдафоном і ним залишився, а він, Гімmlер, — здібніший, а тому, що хитріший, раніше став членом заснованої фюрером партії. Уся Гімmlерова зовнішність, на Раттенхуберо-

ву думку, спростовувала біблійну істину про те, що ніхто не може двом панам служити, він, Гімmlер, зможе послужити й кільком панам, аби тільки мати від такої служби вигоду. Такі службісти, як правило, жорстокі, безпошадні, не гребують ніякими засобами, не зупиняються ні перед чим.

На третій місяць по тому, як кайзерівський фельдмаршал Пауль Гінденбург призначив Адольфа Гітлера рейхсканцлером, Генріх Гімmlер, президент мюнхенської поліції, порадив Гансу Йогану Раттенхуберу, полковникові рейхсверу, котрий устиг побувати в Радянському Союзі, зокрема, у Вінниці, на маневрах Червоної Армії як гість, негайно вступити до фюрерової партії, якщо хоче зробити службову кар'єру, і призначив своїм ад'ютантом.

Адольф Гітлер не любив засиджуватися в Берліні, мандрував країною, часто навідувався до Баварії. Якось Гімmlер наказав штандартенфюрерові СС Рейнхарду Гейдріху сформувати спецкоманду, яка б супроводила фюрера у його мандрах Баварією. Дорогою в Альпи Гітлер запитав Раттенхубера, звідки той родом, Раттенхубер відповів: з поселення Оберхохлінг, що під Мюнхеном.

З наступного місяця спецкомандою опікувався уже він, Раттенхубер. А далі відзначився у «Ніч довгих ножів», з неділі на понеділок тридцятого червня 1934-го року, коли сам фюрер з найближчими соратниками нагрянув до курортного містечка Бад-Вієсзев і придушив штурмовиків воївничого капітана Ернста Рема... Раттенхуберова спецкоманда взаємодіяла з підрозділом лейб-штандарта «Адольф Гітлер» під командою двометрового горлоріза Зеппа Дітріха і «гумових левів» — генералів Вернера фон Бломберга, військового міністра, Вернера фон Фрича, командувача сухопутними силами, Вальтера фон Рейхенау, недавнього командувача Шостої армії, генерал-фельдмаршала, яким фюрер замінив генерал-фельдмаршала Герда Карла Рудольфа фон Рундштедта, командувача групою армій «Південь»...

Призначаючи штандартенфюрера СС Ганса Йогана Раттенхубера шефом Гітлерової охорони, рейхсфюрер СС Генріх Гімmlер визначив головне завдання — охороняти

фюрера подвійним колом на відстані півсотні метрів од нього в дні державних урочистостей:

тридцятого січня — день приходу Адольфа Гітлера до влади, коли, як усім німцям відомо, він проголосив, фюрер, що націонал-соціалізм усебічно підтримує героїчне вчення про цінність крові, раси, особи, як і законів відбору, а трохи пізніше поглибив цю думку так само, як відкриття того, що земля обертається довкола сонця, спричинило переворот у науці й створило абсолютно нову картину світу, так і вчення про кров і расу націонал-соціалістичного руху призведе до перевороту у людській свідомості і тим самим створить іншу картину історії людини минулого та майбутнього, хоча Ніцше й стверджував, що німці — плід небувалого змішування й плутанини рас, можливо, навіть за переваги доарійських елементів... Урочистості відбуваються у Берліні... Військові паради — на Вільгельмплац;

двадцять другого лютого — день заснування НСДАП. Мюнхен. Збори ветеранів партії у парадній залі ресторану «Тофбройхауз»;

двадцятого квітня — день народження фюрера. Берлін. Парад вермахту на вулиці Аксе. Урочисті прийоми з нагоди дня народження;

першого травня — день німецьких робітників. Берлін. Маніфестація на стадіоні. Вручення національних премій у галузі мистецтва і науки. Демонстрації на вулиці Аксе і перед фортецею у Люсгартені;

шістнадцятого червня — день національного німецького мистецтва. Мюнхен. Відкриття виставки художніх творів. Святкова хода міськими вулицями;

липень — святкові вистави опер Ріхарда Вагнера. Бойрот. Відвідування вистав фюрером;

вересень — урочисті дні, присвячені НСДАП. Нюрнберг. Зібрання й маніфестації, парадний марш представників організацій партії (СА, штурмових загонів, СС, охоронних загонів та інших);

жовтень — національне селянське свято «День урожаю». Бюккеберг;

листопад-грудень – маневри армії і флоту.

Тоді він, Ганс Йоган Раттенхубер, урочисто присягнув:

«Клянусь тобі, Адольфу Гітлеру, фюрерові й канцлерові Німецького рейху, бути вірним і хоробрим. Я урочисто обіцяю тобі і призначеним тобою начальникам зберігати послух до самої смерті, і нехай допоможе мені Бог!..»

«От і добре, *друзе Гораціо!* – вдоволено мовив Генріх Гімmlер, син мюнхенського гімназійного учителя, а не принц датський. – Ми з тобою запряглися в один віз, і нам його везти, поки фюрер дихає. Хайль Гітлер!..»

Рейхсфюрер СС сидів перед групенфюрером СС за величезним столом, не зовсім довершеною копією столів у венеціанському палаці «Палаццо Венеція», по праву руку лежало одна на одній три книжки: «Майн кампф» Адольфа Гітлера, «Міф ХХ століття» Альфреда Розенберга і «Від «Кайзерхофа» до імперської канцелярії» Йозефа Геббельса – про те, як Гітлер прийшов до влади («Кайзерхоф» – готель, де зупинявся фюрер, коли приїздив з Мюнхена до Берліна); під стіною, неподалік од шкіряного дивана, стояв ще один стіл, менший і круглий, засланий скатеркою, до нього було присунуто упритул двоє крісел. Раттенхубер на мент уявив собі, як Гімmlер підводиться з-за «венеціанського» столу, жестом запрошує до круглого столика, набулькує у срібні чарки напою французького виробництва:

«Як це там писав старий Шекспір?.. Либонь, отак: «Багато що на світі, *друзе Гораціо*, не снилось навіть нашим мудрецям...» Хіба тобі коли – небудь снилось, що ти питимеш отакий коньяк?.. Ну, то будьмо!.. Хайль Гітлер!.. Я уважно ознайомився з твоїм рапортом про те, як нам удосконалити охоронну службу. Він заслуговує на високу оцінку, твій рапорт... Спеціалісти врахують твої пропозиції...»

Раттенхуберові кортіло запитати Гімmlера, з якого приводу і в якому контексті вони з фюрером згадували його скромну персону, але не звик пертися поперед батька в пекло.

Увійшов Гімmlерів ад'ютант Рудольф Брандт і доповів, що обер-лейтенант Гюнтер Шваб уже підготував літак «Ю-52» до польоту у Вінницю.

— Летите до Вінниці, пане рейхсфюрере?

— Не я — ти полетиш, пане групенфюрере... Я допіру повернувся з Житомира, столиці генеральної округи «Житомир», куди входить і Вінниця... Там, у Житомирі, владарює відомий тобі штандартенфюрер СС Вольфганг Гельвіг...

— Я завжди готовий, пане рейхсфюрере, летіти будь-коли і будь-куди... Цікаво тільки знати, у якій справі я полечу до Вінниці...

— У надтаємній, пане групенфюрере... Рудольфе, накрійно стіл, хильнемо по чарчині за щасливе приземлення у Вінниці... А ти, пане групенфюрере, ось почитай тим часом один документ, привезений з Житомира.

Раттенхубер заходився читати.

«Надана мені П'ятдесят другим запасним полком справа «Про ставлення до цивільного населення на Сході» дає мені привід доповідати наступне.

Наприкінці липня ц. р. П'ятсот двадцять восьмий піхотний полк, яким я тоді командував, перевели до Житомира, де мав розквартируватися на відпочинок.

Коли в день прибуття туди, в другій половині дня, я зі своїм штабом розташувався у відведеному для нас місці, ми почули не дуже далеко від нас гвинтівочні постріли, що лунали один по одному з певними інтервалами, за якими по деякому часові чулися постріли пістолетні. Я постановив з'ясувати, в чому справа, і вирушив на пошуки з ад'ютантом і офіцером для доручень (обер-лейтенантом Бассевицем і лейтенантом Мюллер-Бродманом) у напрямку пострілів.

Незабаром ми відчули: тут відбувається щось жахливе, бо побачили силу— силенну вояків і цивільного населення, вони ринули залізничним насипом, де, як нам сказали, відбуваються масові розстріли.

Увесь цей час ми не могли бачити, що відбувається по той бік насипу, чули, однак, через певний час гучний свисток, а далі лунали залпи приблизно з десяти гвинтівок, після чого чулися пістолетні постріли.

Коли ми, нарешті, видерлися на насип, побачили відразу за своєю жорстокістю картину, яка потрясла й приголо-

мишила непідготовлену людину.

Там було викопано яму близько семи—восьми метрів завдовжки й приблизно чотири метри завширшки, край якої лежала кupa свіжої землі. Цю куну і прилеглу до неї стіну ями було геть залито кров'ю. Саму яму було закидано багатьма трупами чоловіків і жінок різного віку, загальну кількість яких визначити було важко, як і глибину ями. За насипаним валом стояла поліцейська команда на чолі з поліцейським офіцером. На їхній уніформі були сліди крові.

Неподалік довкола ями стояло багато вояків, розквартированих там частин; дехто з них були присутні як глядачі і мали на собі тільки труси; там було також багато цивільного населення, у тому числі жінок і дітей.

Підступивши упритул до ями, я побачив картину, якої досі не можу забути. Серед інших у цій могилі лежав дід з сивою широкою бородою, він стискував у лівій руці палицю. Через те, що він був ще живий і переривчасто дихав, я наказав одному з поліцейських добити діда, на що той відповів, усміхаючись: «Я йому увігнав сім куль у живіт, він тепер сам повинен здохнути!» Розстріляних у могилі не складали, вони лежали одне на одному, як падали згори. Усіх цих людей було убито пострілами в потилицю, і поранених добивали в ямі з пістолетів.

Я був учасником першої світової війни, французької кампанії і російської кампанії й зовсім не страждаю перебільшеною чутливістю. Мені довелося бути свідком багатьох неприємних речей, як учасникові добровольчих формувань 1913-го року, але ніколи я не бачив сцен, подібних до описаних.

Для мене ваги не має, на основі яких судових вироків відбувалися ці розстріли, та я вважаю несумісним з існуючими у нас досі поглядами на виховання й моральність, коли абсолютно публічно, ніби на відкритій сцені, здійснюється масове убивство людей.

Пригадую також, що, за оповідями вояків, котрі часто бачили ці страсти, таким чином щодня розстрілювали багато сотень людей.

**Майор Рьослер,
булий командир 528-го піхотного полку».**

Спостерігши, що ад'ютант зробив своє звичне діло, Гімлер відпустив його і кивнув Раттехуберові:

— Ну, давай, давній друже, хильнемо за твій благополучний політ до Вінниці.

Вони випили, сидячи навпроти один одного за круглим столиком, і Гімлер сказав далі:

— Справа таки надтаємна. Давши собі раду з нашим офіцерським корпусом, що розпустив нюні, як оцей майор Рьослер... він ще має, неборака, щастя, що обійшлося поки що запасним полком!.. фюрер шаленіє, коли чує про отакі настрої!.. отже, розв'язавши кадрову проблему з командувачами армійських груп, фюрер водночас дійшов висновку: зважаючи на, скажемо так, транспортні труднощі, які виникли останнім часом, мабуть, буде доцільно передислокувати польову квартиру з-під Лубен у зручнішу географічну точку.

— «Дубовий дім» міняє адресу?

— І кодову назву... Фюрер придумав нову — «Вервольф»... «Озброєний вовк» — і вдала, і слухна назва... В усьому, навіть у назвах таємних об'єктів, має відчуватися войовничий дух... Адреса ж «Вервольфу», як ти, давній друже, здогадуєшся, — Вінниця... Не сама Вінниця — район Вінниці, отой Табір або ж Стрільбище, де обладнали командний пункт для Сталіна, а ми оглядали в серпні... Загалом кажучи, ми повинні по-господарськи використовувати кожен об'єкт, відвойований у Червоної Армії... От я побував у Житомирі... Уже вдруге. Уперше я там побував перед тим, як туди мав прилетіти фюрер, і штандартенфюрер Вольфганг Гельвіг наказав поліції очистити околиці від злочинних елементів, і ця акція «приголомшила» майора Рьослера... Цього разу Гельвіг показав мені селище Гуйву на березі однойменної річки. У тому селищі стоїть Будинок Червоної Армії — так він називався. Добре зберігся, а довкола — заповідний ліс... Чому не використати цю місцину?.. Як наш фюрер каже?.. Він каже: ми нічого нового не будемо будувати на східних окупованих теренах, використовуватимемо те, що здобули

у більшовиків, ремонтувати, переробляти на свій смак – і використовувати, як ми вже вчинили зі ставкою Сталіна у Смоленську... А зараз мова про Житомир... Я навіть подумав, чи не влаштувати тут свою ставку, ще не відаючи, що фюрер обрав Вінницю... Хотів би зустріти там новий рік, пополювати у заповідному лісі, уже оголошеному Гельвігом забороненою зоною... Коли усе складеться так, як планую, візьму тебе з собою, з Житомира до Вінниці й навпаки – година лету... Давай-но, друже, ще по одній...

Раттенхубер випив до дна, а Гімлер тільки губи намочив. Облизавши губи язиком, примружився за скельця-ми пенсне:

– Затям, давній друже: Схід – це фюрерів подарунок! Усім нам. І це треба цінувати... Отже, Гансе, ти летиш до Вінниці. Не даватиму тобі жодних інструкцій. За твоїми плечима – досвід зразкової охоронної служби під час будівництва і функціонування ставки «Вольфшанце» у Растенбурзі, а також інших ставок – поблизу Ойскірхен, у Шварцвальді, під Смоленськом, у Галичині під Вишнею, побіля Ренхехоф... Фюрер не мав і не має жодних претензій до очолюваної тобою служби... У «Вольфшанці», до прикладу, чи «Тунелі» на Вишні, за подвійним охоронним колом він чувається у повній безпеці. У Вінниці, ближчій до Східного, німецько-радянського фронту, це коло має бути потрійним... Загалом кажучи, ми, Гансе, можемо, збиваючи Сталінових нишпорок зі сліду, водячи їх за ніс, поширювати інформацію відкритим текстом про те, що розгорнули на окупованому терені будівництво півтора-двох десятків польових квартир для верховного головнокомандувача. Для цього робочої сили нам не бракує. Як фюрер каже? А так: «Якщо я хочу змалювати у загальних рисах успіх цієї війни, то мені досить назвати число полонених, яке менше, ніж за півроку, досягло цифри понад три з половиною мільйона чоловік. І я забороняю усіляким англійським телепням розпатякувати про те, що, мовляв, це не підтверджено. Коли наша, німецька, військова установа що-небудь підраховувала, то

цей рахунок завжди правильний...» Отже, понад три з половиною мільйони полонених «іванів». Вони не повинні переводити німецький хліб, ці раби повинні працювати!..

— Туди, у район Вінниці, — казав Гімлер далі, — ми звеземо полонених Сталінових засранців зі всієї окупованої території, змусимо працювати «по-стахановськи», аби до літа, коли на південному крилі Східного фронту розгорнуться головні події, вінницька головна квартира була готова зустріти господаря... Скажу тобі, Гансе, на дорогу таке. Я завжди був радий, що тобі, моему товаришеві по офіцерській школі й партії, випала така висока честь — охороняти нашого фюрера... Ти не гірше мене розумієш, що сталінова розвідка зацікавиться, куди це переїхав з-під Лубен «Дубовий дім», у який район. Застосовуй будь-які методи, ні перед чим не зупиняйся, безпощадно винишуй наших ворогів, це — не люди, це — дикуни, це — звірі, їх треба убивати, убивати й убивати!.. Одне слово, давній друже, зроби усе від тебе залежне, аби таємниця «Вервольфу» залишилась за потрібним колом до нашої повної перемоги над червоною комуністичною чумою...

— До Вінниці летиш не сам, — сказав Гімлер на завершення. — Береш фахівців з Інституту окультних наук. У Вінниці, як, до прикладу, в Смоленську, вони вивчать місцину під «Вервольф» на той предмет, чи вона перебуває в зоні негативної земної енергії, здатної приборкувати людську волю на великій відстані. «Вервольфу», як і «Вольфшанце», «Тунелю», усім іншим ставкам, відводиться роль автоматично нагромаджувати і регенерувати цю надприродну енергію. Нашому фюрерові, як ти, друже, знаєш, подобається використовувати бойовий потенціал не тільки з метою суто стратегічною, а й окультною таємницею, він бо з ранньої молодости вірить у потойбічні сили, а у зрілому віці захопився окультизмом ще дужче...

Розділ шостий.

НА ЗАХІД ОД КИЄВА, ДЕСЬ У РАЙОНІ... ЖИТОМИРА...

Ця війна не має сенсу, якщо Україну, Крим, Новгородську, Псковську і Петербурзьку області, Польщу, Чехію не буде заселено німцями найчистішої раси й крові... Проти нас — стовісімдесятимільйона орда, суміш племен, чиї імена неможливо вимовити, а зовнішність така, що їх треба убивати без усякого милосердя й пощади. Це — звірі, до них не можна ставитися, як до порядних солдатів.

*Генріх Гімmlер,
рейхсфюрер СС і шеф німецької поліції,
гітлерівський міністр внутрішніх справ*

1

ЗАЛИШАЮЧИ позаду часові пояси, він надходив у ці суворі поліські праліси зі Сходу, звідтіль, де ревма ревля артилерія, від того ревиська кінецьсвітнього глухли в окопах по обидва боки лінії фронту, і надсадно, болісно, вимучено, мов тяжко поранена жива душа, стогнала промерзла чи не до самої магми земля, і над безмежними степами, роздмухані вітром, несамовито бурхали, металися багатохвості по-

186

жежі, тривожно підчервонюючи сніги, залізани, підталі та обледенілі; надходив нечутно, безшелесно, ніким не помічуваний, наче мав на собі розвідницький маскувальний халат, правдивіше – казкову шапку-невидимку. Як і всюди, його прихід на Полісся привітала передовсім природа. Небо, яке, здавалося, дрімало вже цілу вічність, поспішливо прокинулось, протерло й засвітило великий ліхтар та безліч маленьких ліхтариків, тоді розшнувало запасні снігові міхи й заходилося щедро натрушувати під валянки пухкої пороші, аби йому ступалося м'якенько, а вітри, по-солдатськи застебнувшись на всі петельки-гаплики й хвацько відкозирявши, запобігливо підхопили попід пахви, обережно провели крізь непрохідні нетрі та перемети, а тоді, зіп'явшись поза кущами навшпиньки, ще довго дмухали йому в спину.

Потішений з такої зустрічі, Новий рік поковзав лижвами далі, на Захід, і дерева у білих кожухах та малахаях знову міцно обнялися з тишею, приспали вередунку коло серця, а самі поринули у чаклунську задуму, ще дрімучішу, ніж досі; небо, солодко позіхнувши, з головою накрилося периною, а вітри побігли грітися та бешкетувати під солом'яно-очеретяні стріхи.

Тиша спала, проте, недовго. Далеко поза хмарами заклекотів літак, і морозяні крихкі згуки двигунів хвилями прошелестіли понад верхівками.

Пілот обернувся до штурмана, такого ж молодого, як і сам, і, киваючи на годинник, усміхнувся:

- З Новим роком тебе, друже!
- Спасибі. Тебе також, командире.
- Як там наші пасажери у білих шапках?
- Та нічого. Здається, дрімають...
- Далєбі, хвилюються. Летять, видко з усього, уперше. А білі шапки, мабуть, для маскування.
- Та вже. Біла шапка на снігу не така помітна.

- А кароока як себе почуває?
- Усміхається та й годі. Можна подумати – до бабусі на кутю летить. Славна дівчина. Усі четверо – славні.
- Молоді-зелені.
- Це добре, що молоді. Витриваліші.
- Звичайно, енергії у них багато, але, видно, летять уперше, а в такому ділі потрібен досвід.
- Усі молоді тепер воюють. Ї – треба визнати – воюють не гірше за тих, кому під сорок. Вони й виграють війну.
- Не забувай, друзяко, що одне діло воювати на фронті й зовсім інше – у ворожому тилу.

Командир замовк, подивився донизу. Нічого не видно. Жодної прикмети. Заметіль. А за приладами мали вже бути на захід од Києва, десь у районі Вінниці. Тут мали скинути своїх пасажирів...

Штурман помилявся – ніхто з них, чотирьох, не дрімав, хоча їм треба було б добряче відпочити. Петро, стуливши повіки, разів кілька прагнув заснути, нічого з того, однак, не виходило. Думалося про всіляку всячину, та найчастіше забігав думками наперед, загадував, як то зустрине їх ворожий тил. Уявляв його собі приблизно, отой ворожий тил. Під Москвою, коли, полатавши німцям боки, як ніхто й не сподівався, погнали їх назад, довелося йому пройти не одну сотню кілометрів звільненою землею. Люди оповідали: тяжко, ой, же як тяженько жилося в окупації!.. А їм же доведеться не просто жити в окупації, а й виконувати спецзавдання Центру... Крізь напівстулені повіки Петро бачив: не спить не тільки Ганнуся, а й друга пара – Василь і його радист Павлик.

Руда лисиця-кумаса зрихтувалась на полювання – роздобути для новорічного столу святочного сякої-такої свіжини. На широкій тасьмі, під сосниною з потрійним стовбуром, спинилася, задерла догори гострий писочок, застригла

вухами. Згуки, що соталися з неба, чула вже не вперше, та нічого підозріливого, тим паче загрозливого не вловлювала. Заспокоїлась і, обминувши старе дуплаве дерево, рушила знайомою стежиною далі, до узлісся. Ой, лишенько, а це що за напасть? На стежині, якою за звичай ходила тільки вона, пахло людським духом, хоча сліди й позамітало. Принюхалася ще раз, глибоко втягуючи повітря, сторожко повела писочком сюди-туди. Людським духом повівало з поля, з того боку, де була залізниця. Еге, сказала кумася сама собі, не така я вже дурна, як ви думаете! У капкан не попадуся!.. Пригнулася й цибула убік.

Двоє партизанських підривників лежало у полі, межі кущами, й не зводило очей з присадкуватого залізничного насипу.

Гул у небі подужчав.

— Наш! — мовив Перший, відкотивши вуха на білій за-
ячій шапці. — Чуєш: це — наш!

— Так, це наш, — погодився Другий, прислухаючись до гулу, що тривожив небо й ліс десь позаду й трохи стороною. — Чого він тут?

Над пілотською кабіною забликала сигнальна лампочка.

Четверо, долаючи шалену й пругку хвилю студеного повітря, що навально ринула у відчинений люк, один по одному пірнуло в оте ніщо, темне до мерехтіння білої тлі у вічу та безмежне до судом у шлунку, що починалося по той бік люку.

Першою стрибнула Ганнуся. Так було заведено межі ними: першим стрибає радист. Коли перестала нестримно падати, відчуваючи тільки лопотіння у вухах, сіпнулася й зависла, вона озирнулась довкола, сподіваючись побачити десь поблизу Петрів парашут. Дарма. Поглянула донизу і вся обмерла від ляку: навіть білого снігу під собою не угледіла! Там, унизу, розверзалася безмежна, огорнута суцільним мо-

роком прірва. На якусь мить навіть здалося, буцім падає не з літака на землю, а навпаки – усупереч законів земного тяжіння, від землі одірвавшись, падає кудись у Галактику, схожу на ріллю, яку хоча й не бачиш, та все ж відчуваєш, що вона десь отут, от-от перечепишся за скибу, коли ступнеш уперед ще крок-другий.

Що там, унизу?.. Куди ми приземляємось?.. Чи далеко до землі?.. Що й казати, бойовий нічний стрибок з рацією за плечима зовсім не схожий на денний тренувальний, коли все бачиш – і парашути товаришів, і ту місцину, де маєш бухнутися лантухом, накрившись парашутом чи заплутавшись у його стропах... Нараз і вона почула шум, поглянула догори й закітувала сигнальні – червоний і зелений – вогники... «Добре їм! – позаздрила пілотам. – Скинули і полетіли. За кілька годин будуть удома. Хильнуть за Новий рік – і відпочивати...»

– А ти не здогадуєшся, чого він тут? – відказав Перший.

– Так просто не пришлють. Уже, чути, відлітає... Зробив своє діло та й відлітає.

– Додому? На Велику землю? – уточнив Другий.

– Може, додому, а може, ще кудись полетить.

– А куди йому ще летіти?

– То не нашої голови діло, – розсердився Перший.

Скинувши пасажирів, літак на деякий час притих, ніби причікував, коли розкриються парашути, і, коли парашути розкрилися, знову захурчав пропелерами, прощально помахав крильми, наче хтось міг це бачити, й ліг на зворотний курс, а четверо округлих парашутів, долаючи зустрічних потоків опір, повільно ковзали у нічній пільмі донизу.

– Ти давай менше балакай, – порадив Перший уже спокійніше. – Уночі далеко чути, і нас можуть...

Деякий час партизанські підричники лежали мовчки.

– Щось довго нема, – не витримав Другий. – Я вже замерз, як...

– Потерпи, – обірвав Перший. – От-от повинен... Ану, ша!

Хтось ніби капустяні грядки безжально толочив. Дві по-статі промалювалося на залізничному насипі, зіщулені, аж ніби горбаті, й порослі їжакуватим інеєм.

– Не забув, Гансе, яка ніч сьогодні?

– Хіба можна, Курте, забувати про новорічну ніч? Таке свято випадає раз на рік.

– З обходу повернемося – відсвяткуємо. Я припас по добрячому ковткові... А минулої зими ти де святкував?

– У Норвегії. Нівроку було с в я то! Оце маю про нього пам'ятку – обморожені п'яти. Ось чому я тут, а не під Москвою... А ти де?

– Удома!.. Торік таких шмаркачів ще не брали. Це вже потім – тотальна мобілізація... Тут, у цих – Богом проклятих – лісах також не з медом...

– О-о, чуєш, камараде?! Таке, буцім радянський літак пролетів!.. І зовсім низько.. Чи, бува, не парашутистів скинув?.. Правду кажеш, тут також не з медом. Не знаєш, з-за якого куца смерть партизанською косою замахнеться... Коли це й справді парашутисти, то вони можуть підірвати залізницю, а нас... Чуєш: там, у лісі – шум! Це парашутисти! Їх, напевно, багацько! Вони зовсім близько. Жарти з ними кепські...

На півшляху до казарми налякані патрульні зустріли військовий ешелон з боку Коростеня. Наче близьку небезпеку передчуваючи, повільно й сторожко простугонів повз них і зник за прикрим закрутом у напрямку Києва. Слабшало, а далі й геть ущухло ритмічно-перебоїсте покалатування коліс, улігся на колії вихор – і тоді глухий гуркіт вибуху, підхоплений хвостатою луною, струсонув мовчазний праліс...

Несподіваний удар ізнизу немовби виштовхнув усі тривожні думки – Ганнуса пірнула в глибокий замет поміж

соснами. Заборсалась у снігу, низом злежалому, як сіль, а горою сипкому, буцім пісок, випорпалась назовні, перевела подих, витерла обличчя, облизала губи, прислухалась. Чула тільки, як гупає у скронях кров. Таке, подумала, чудне враження, коли приземлилася – піді мною, здалося, усе задвиготіло, гойднулося, наче я – фугас. Такого ще й не було. Звелася на рівні й заходилася скидати парашут. Вибила добрячу яму – отут і запорпаю. Звіддалеки долинув шум, він усе ближчав, ніби навпростець, крізь нетрі, дороги не розбираючи, хтось ломився прямісінько до неї. Вихопила пістолет, притислася до шорсткого, снігом забитого стовбура, зготувалася до захисту. Та наглий шум поволі знесилювався, ущухав, і вона витерла з чола холодний піт. Страх минув, почуття, притлумлені страхом, повернулися до неї – відчула навіть запах живиці, що струмував з-під замерзлої кори. Сосни, здогадалась. Хвилями налітає вітер і шурубурить у соснах... А все ж яка разюча переміна! Зовсім недавно, усього кілька годин тому, були ми з Петриком у Балашисі. Як же нам славно жилося у тітоньки Лізи, привітної й турботливої, наче мати! Вона, либонь, про все здогадувалася, бо, коли прийшла по нас машина, щоб везти уже на аеродром, пополотніла й заплакала. І це було тільки вчора увечері. А зараз – північ, і ми у ворожому тилу... Де ж Петрусь? Чому не чути його сигналів?..

Вагони, зіпхнуті вибухом з колії під укіс, безладно лізли на купу, проламували один одному боки, переверталися догори колесами, кабуталися за інерцією навіть на рівному, чавили повипадалих вояків, техніку, спорядження. Над залізницею звівся вихор, сніжинки летіли слідом за партизанськими підривниками, котрі щодуху квапилися до рятувального лісу...

«Як там Ганнуса? – думав Петро. – Де її шукати?». Звично, завчено, майже механічно складав парашут і роздивлявся довкола. Згори, крізь хмари, усе ж таки проби-

валосся місячне світло, а знизу білили сніги, і гріх було на-рікати на темінь; у лісі, здавалося, щойно смеркалось або ж розвиднялось. Одначе довкілля, позбавлене світлотіней, втрачало об'ємність, виглядало убого пласко, мертво, як на чорно-білому малюнкові, зорові годі було спинитись на чомусь такому, що стало б осередням цього світу, точкою опертя для душі, і на душі було незатишно, порожньо, немов і її огорнули смугастими арештантськими лахами. Наразі Петро загледів дебеле дуплаве дерево. Підступив ближче, зазирнув досередини. «Нівроку схованка для парашутів і — тимчасово — для рації!» Увіпхнувши в дупло парашут, він свиснув.

У відповідь на умовний сигнал, поданий Ганнусі, почув грубий посвист. Дівчина отак свистіти не могла, тільки — чоловік, поклавши на язик два пальці... Німці чи поліцаї?.. Що ж робити?.. Тікати?.. А як же Ганнуса?.. Ні, тікати — дурне діло... Який же я все-таки турок загранишний! Домовитись, що умовні сигнали одне одному подаватимемо посвистом, домовились, а щоб спрактикувати, як саме вона свистить, — не здогадався. Тепер гадай... Одне лишається: іти на посвист, мовчки, по-мисливськи скрадливо, нічим себе не виказуючи. Хоч би хто свистів, однаково — не зачувши більше мого сигналу, мусить подати його сам.

Уміло маскуючись, повільно, від дерева до дерева метаячись тінню, Петро рушив уперед, у той бік, звідкіль долинув підозріливий чоловічий посвист. І тут почув його знову, зовсім поряд. Придивившись, угледів під деревом людську постать. «Та це ж вона, Ганнуса!»

— Добре, що ти мене знайшов! — з потиску дівочої руки, зраділого і розслабленого водночас, Петро збагнув, що душевна напруга от-от мала скінчитися непритомністю. — Самотній так у лісі страшно!.. Не знаєш, куди й податися... Сосни такі ж, як і під Москвою, а як подумаєш, що ти у

ворожому тилу, стає не по собі... Ти, бува, нічого не чув?

— Або що? Чув якийсь шум, схожий на вибух... А зараз тихо... Здається, ми приземлилися непомітно.

— Було б добре, якби непомітно, бо по слідах...

— Усе ж погано ходити взимку на завдання: холодно, довго в лісі не висидиш, сліди лишаються. Та ще сніг такий завальний — важко буде йти.

— Тут, у лісі, й не зорієтуєшся... От якби нас на вогнища скинули!.. А так, звичайно, пілоти точно скинути не можуть.

Петро поглянув на світловий циферблат: настала вже друга година ночі.

— З Новим роком, Ганнусю!

— З Новим роком, Петрику! Нехай Новий рік принесе нам щастя на нашій рідній землі!

— Ти куди сховала свій парашут?

— Запорпала в сніг.

— Е-е, це не годиться!..

Автоматні черги, що ворохобно, безладно й оскаженіла били на залізниці, поволі наближались до узлісся, де, притулившись до соснини, перепочивали партизанські підпривники.

— Ну, — сказав Перший, — будемо завдавати ноги на плечі... Слухай, брате, а де твій білий заєць? Ти що, загубив шапку?

— Ти ба! — здивувався Другий. — А я думаю: чого мені вуха мерзнуть?.. Мабуть, здмухнуло. Нівроку бабахнуло!

— Це погано, дуже погано — слід лишили!

— Який же може бути слід від шапки?.. Шапка як шапка. Лихо в тому тільки, що вух можу позбутися... Шкода все-таки шапки. Білу не так просто роздобути. До того ж вона була ще нова.

— Шапка чи інше щось — однаково слід. Через отаких

гав, як оце ти, не тільки вух позбуваються... Ну, гаразд, ще-заємо...

Німці, котрі їх переслідували, далі узлісся не рушили. Подиркали трохи зі шмайсерів, збиваючи з гілля ворохи снігу, й повернули назад.

Один з передніх автоматників нагнувся й крикнув:

– Пане фельдфебелю, трофей!

Фельдфебель підійшов, повертів у руках білу заячу шапку.

– Лайно, а не трофей! Та – про всяк випадок – прихопи...

2

ШТАНДАРТЕНФЮРЕР СС Вольфганг Гельвіг якусь хвилю роздивлявся кришталевий келих з шампанським, добирав слова для завершального новорічного тосту. Увійшов Пауль, ад'ютант, і нахилився до начальника вуха.

– Вибачте, дами й панове, – заклопотано мовив Гельвіг.
– Невідкладна справа!

Вислухавши нове донесення, він уже не повернувся до банкетної зали. Стояв перед розштореною картою генеральної округи «Житомир», пильно вдивлявся в зелену пляму – топографічну позначку лісу.

Оце так Новий рік! Щойно настав, а вже стільки донесень про всілякі диверсії. А тепер от – ще одне, найтривожніше. Ніколи раніше радянські літаки не скидали парашутистів так близько до Житомира. Встигли підірвати військовий ешелон. Судячи з усього, це не їхня робота. Для диверсій на залізниці достатньо партизанів. Справді, чи стали б «івани», як на здоровий глузд, скидати парашутистів задля того тільки, аби пустити під укіс якийсь паршивий військовий ешелон? Далєбі, тут щось інше. Але що? Чи не пронюхали, бува, про польову штаб-квартиру рейхсфюрера

СС? Не дай Боже! Тоді всім нам перепаде, як тому чортові у мішкові, і передовсім – мені. Ну, звичайно, звичайно. Дивно, як це я раніше не додумався, це на мене щось не схоже. Отже, диверсія на залізниці – це маскування, щоб приспати пильність охоронців забороненої зони! Маневр мистецький, відчувається досвідчена рука. Треба віддати належне радянським чекістам. Що ж, тим приємніше розгадувати підступні ходи такого серйозного ворога.

Бачив уже перед собою не просто зелену пляму, а нічний засніжений праліс. Дебелі, чудово натреновані, озброєні до зубів, радянські парашутисти підкрадаються до надтаємного об'єкту, безгучно знешкоджують вартових і...

Гельвіг натиснув під стільницею кнопку і, коли ад'ютант увійшов з розгорнутим блокнотом, ляснув пальцями:

– Пишіть, Пауль. Перше. «Цілком таємно! Начальникові охоронної зони штурмбанфюреру СС Фріцу Мюллеру. Сьогодні вночі на захід од забороненої зони скинуто радянських парашутистів-диверсантів. Вони вже пустили під укіс військовий ешелон. З огляду на те, що досі радянських парашутистів-диверсантів не скидали так близько до забороненої зони, є побоювання, що, можливо, їм стало відомо про особливий об'єкт. Негайно вживіть додаткових заходів для його охорони. Підпис». Друге. «Всім гарнізонам СС і поліцейським командам, прилеглим до Чеповичівського лісу...».

Відпустивши ад'ютанта, Гельвіг закуриє і підійшов до вікна.

Невеселі справи, га, пане штандартенфюрере? – мовчки звертався до свого двійника у темному склі, мовби пропалюваного наскрізь червоним вогником. Еге ж, дуже невеселі. Останнім часом активізували свої дії партизани. Повсюди підняло голову комуністичне підпілля. На жаль, ми так і не змогли його обезголовити, хоча до «фільтрації» вдалися ще в липні минулого року напередодні першого приїзду фюрера до Житомира, тоді «профільтрували» кілька сот «іванів»... Та

ось генеральний комісар Житомира Отто Клемм доповідає: минулої суботи, пообідньої години, під час обходу міста було обстріляно одного з працівників жандармського управління. Увесь житловий район, де пролунали ці постріли, було оточено жандармами і тридцять одного чоловіка було взято в заручники. Через те, що злочинця виявити не пощастило, троє з цих заручників було розстріляно в ранкові години недільного дня... Крім того, про цей випадок повідомлено населення. При цьому вказано на те, що у випадку подальших диверсій, спрямованих проти відбудовної роботи, яку провадить цивільна адміністрація за вказівкою фюрера; за кожен постріл, спрямований у німця, буде розстріляно десять, а за кожне поранення чи убивство німця буде розстріляно сотню чоловік і жінок з числа місцевого населення. На завершення було негайно заборонено український театральний спектакль, призначений на цей день і раніше дозволений владою, а далі було заборонено і всі інші подібні спектаклі... Усім міським і районним комісарам пан Клемм пропонує чинити так само за подібних випадків...

До всього, зустрічай уранці ще й високих гостей, чорт би їх побрав!.. Гімmlерові з Раттенхубером закортіло полювати під Житомиром у заповідному лісі...

Гельвіг кутив край вікна і чекав, що з хвилини на хвилину сюди, до його службового кабінету, надійдуть утішні вісті, і тоді він матиме моральне право проголосити завершальний тост за Новий, 1942-ий, рік...

3

ВІД СТАРОГО дуплавого дерева рушили в дорогу, на захід, згідно за легендою.

Сніги випали такі завальні, що борсалися, мов діти, котрі тільки-но зіп'ялися на ноги, через кожен ступінь-другий падали долілиць.. Коли ж дерлися крізь молодий ялиник,

згори обвалювалися справдешні лавини, ховали під собою. Ганнуся перестала сміятися, усе частіше витиралася рижком хустини. Так само знесилено мовчали, тільки прискорено сапали, коли сідали прямо в сніг трохи перепочити, охолонути. Перепочивали часто й довго, та після кожного такого привалу налягала ще більша втома, і здавалося, тільки відчуття власної провини перед товаришем, сорому й ганьби за злочинну безпорадність змушували, долаючи страшенну знеохоту, навіть байдужість, зводиться на рівні і якось-такось рухатись далі – сунути, брьохатися, повзти. Під час руху, нехай навіть і по-черепашачому забарного, чіткіше, виразніше малювалася мета: треба – кров з носа! – вибитися на якусь дорогу.

Крізь гарячу й солону пелену, що застила зір, Ганнуся побачила, як Петро, котрий місив сніги трохи попереду й мовби торував для неї стежину, раптово зупинився, навіть одсахнувся..

– Чого ти? – поспитала стривожено, їй здавалося, що довкола нічого підозріливого не було.

– Дротяна загорожа!.. Не одна – аж цілих три ряди!.. Мало не вибрав собі очі...

– Еге ж, зовсім непомітно... Звідки ж вона тут узялася, ця дротяна загорожа?.. Може, тут якийсь важливий таємний об'єкт?

– Ясно одне: подвоїти пильність! Будемо рухатись на певній відстані, щоб тільки бачити дротини, може, нам пощастить дещо розвідати... А потім... Я оце подумав: якщо тут наснували колючого дроту, то десь має пролягати й дорога.

– О-о, диви-но, Петрику, ось і табличка з написом:

ЗАБОРОНЕНА ЗОНА!

Вхід цивільним особам заборонено! Кожну цивільну особу, зустрінуту у цій смузі, буде розстріляно!

Німецьке командування.

І вони повільно рушили уздовж загорожі. Незабаром Петро зупинився знову.

— Оце так халепа! Бачиш, вона повертає під прямим кутом, оця сама таємнича загорожа... От улипли!..

— Дивись! — прошепотіла Ганнуся. — Там, під другим рядом колючого дроту, хтось лежить!

— Здається, лисиця... Чого ж вона там лежить? Хто підстрелив? — розмірковував Петро уголос. — Он воно що! У тому, середньому, ряду — бачиш? — дротів більше. Через оті додаткові дроти пропущено струм. Перший ряд лисиця пройшла безперешкодно, а в другому — її вбило... Хитро придумано.

— Ходімо звідсіль, — сказала Ганнуся. — Щось мене за плечі ловить коло цієї загорожі.

— Ходімо.... Стій! Ти нічого не чуєш? Ніби автомобіль десь хурчить, тобі не здається?

— Хурчання чути, але це, мабуть, літак.

— Ні, це не літак... Чуєш? Уже значно ближче. Значить, тут поблизу дорога!

Справді, автомобільний гул долинав усе виразніше, дужчав, ближчав.

— Ура, нам поталанило! — притишено вигукнула Ганнуся. — Там — дорога! Але чого не видно світла фар?

— Маскуються. Давай сховаємося в оцих куцах, трохи постежимо.

Тільки-но вони залягли у чагарникові, як перед ними, на імристо-білому тлі поля, промалювався силует бронетранспортера.

— Есесівці! — прошепотіла Ганнуся. — Як сірників у коробці. Бачиш? Значить, десь тут має бути важливий об'єкт!

— Так, десь тут неподалік має бути важливий об'єкт.

Невдовзі дорогою пролопотів мотоцикл, також наосліп. Чутно було, як він зупинився, і з того боку долинули невідразні голоси.

— І цей — есесівець, — сказала Ганнуся. — Тут самі лише есесівці.

— Це, звичайно, зле, що на дорозі багато есесівців. Та головне, Ганнусю, не це. Головне те, що ми таки натрапили на дорогу. Не журися, дівчинко! Незабаром ми звідсіль непомітно зникнемо. От що: ти лишайся тут, а я піду на голо- си, розвідаю, що там і як.

— Будь обережним, Петрику!

4

— ПАНЕ НАЧАЛЬНИКУ! Та прокиньтесь же, на- решті, пане начальнику! От лихо, і треба ж було отак на- братися!

Новорічна п'ятика у комендатурі потіївської поліції три- вала доти, поки було що хиляти; іти додому о такій непевній порі Чапля побоявся й облігся спати у службовому кабінеті, на вичовганому дерматиновому дивані, скинувши тільки чо- боти, бо пекли нестерпно, мов лещата. Черговий термосав його за плече, перевертав з боку на бік, а він тільки мо- тав головою, мукав, слинив і хвицався. Нарешті добудився таки — начальник розліпив підпухлі повіки, втупився в нього очиськами, які, навіть тверезі, скидалися на два плювки.

— Ну, чого тобі, клізьмо, треба?

— До телефону вимагають! Негайно!

— Давно?

— Та вже, чути, сердяться... Коли б не нагоріло...

— Ой, мамо, як голова тріщить!

— Бо ви трохи теє...

— Щезни з очей! Розкаркався тут...

Черговий позадкував, наче перед його величністю, й зник за дверима.

Чапля сгннув рукою по чоботи. Диван поплив з-під ньо- го, у вічу потемніло, з нутра накопилася млосна хвиля, за- нудило. Таки справді набрався, як дурний мила. І чоботи

не налазять, треба халяви розпорювати. Ї штани тріщать на озадді, видко, вбиваюся в чоловічу силу. Воно й не дивина – харчі добрі. Треба буде справити новий мундир і чоботи, щоб не мати мороки... Розпорюючи халяви ножем, він зітхнув: харчі добрі, а служба собача! Ї новорічної ночі нема тобі спокою. Що там ще скоїлося?

Узяв телефонну трубку, спочатку звично, по-дядьківськи похукав, тоді доповів:

– Чапля слухає!

– Слухайте мене, Чапля, уважно!

Зачувши лихий голос, Чапля автоматично виструнчився.

5

ПЕТРО СКРАДАВСЯ уперед на оті чужі голоси, і раптом саме тепер, коли відчуття смертельної небезпеки загострилося до крайньої межі, напружило кожен нерв, ізгадав другу пару розвідників – Василя Гоголя та його радиста Павлика Подоляна, котрі десантувалися з літака слідом за ними... Де ви, хлоп'ята? Чи все у вас гаразд? Чи, може, так само, як оце й ми, блукаєте лісом і всюди натикаєтесь на колючий дріт?.. У вас – своя дорога, у нас – своя, та було б добре, коли б оце зустрілися...

Вони, проте, були миттєві, спогади й думки, смертельна небезпека, чий подих, здавалося, відчував на своєму обличчі, знову зосередила усі душевні сили, усі почування тільки на одному – нічим себе не виказати, розвідати, що це за дорога, куди вона веде, чи можна якось вибратися нею з цієї таємної небезпечної зони.

Обережно розсунувши уважисті од снігу віти, побачив попереду, там, звідкіль долинали промерзлі, аж мовби луджені голоси, смугастий шлагбаум, що перекивав дорогу, а коло нього – купу есесівців.

Шлагбаум і есесівці... Означати це може щось одне –

в'їзд або ж виїзд з небезпечної зони... Невже й справді пілоти скинули нас у район забороненої зони?.. Є від чого умитися холодним потом... Ота лисиця, убита струмом. Вона лежала головою до нас. Отже, бігла з лісу. І шлагбаум по той бік загорожі. Виходить, ми – всередині забороненої зони? І довкола нас – три ряди колючого дроту, до того ж середній – під напругою... Тоді нам сподівалися можна лише на диво... А може, не всередині?..

– Ну, що там? – поспитала Ганнуса, коли він повернувся.

– Це не та дорога, що нам потрібна.

– То що будемо робити?..

...І ті двоє, яких ізгадував Петро, уже не одну годину брели лісом, по коліна потопаючи у снігах, – Василь, командир групи, попереду, Павлик, радист, трохи позаду.

– Погано, що маскувальних халатів у нас нема, – сказав Павлик. – Наші білі шапки на фоні снігу непомітні, а ось півпальта – темніють. Треба було від парашутів по шматині відшабатати й поробити накидки.

– Еге ж, маскувальні халати були б до речі, – погодився Василь. – Не здогадалися, бач.

Густий ліс несподівано розступився – перед ними було поле, а далі – улоговина, поросла на схилах чагарником.,

– Як тут затишно! – сказав Павлик і запропонував: – Давай, командире, трохи перепочинемо.

– Можна.

Снігопад, який тривав усю ніч, ушух. Пробився крізь димчасті хмари холодний місяць, оточений яскравими зорями, цідив мертвотне світло.

Павлик одразу ж заснув, поклавши під голову речовий мішок з рацією. Нехай трохи поспить, подумав Василь, хлопчина геть ухоркався. Та й самому не завадило б.

Він дивився на місяць, мружився, прагнув розрізнити йодисто-рудаві плями, і нараз одна з тих плям перетворилася на дебелого фашиста. Фашист ухопив лівою за барки, правою вихопив «вальтера», тицьнув у зуби холодну цівку:

«Ага, попався!». Василь здригнувся усім тілом і над силу розтулив солодко обважнілі повіки — у вічі йому так само байдуже світив місяць... От напасть, вилаявся Василь, ніяк не позбудуся, уже стільки часу переслідує!.. Це сталося з ним ще у школі особливого призначення, як виконував перше учбово-практичне завдання. Доручили «розвідати» у Москві певний об'єкт, і там його затримав патруль. Не було б так образливо, коли б «узяли» його контррозвідники, а не звичайні собі солдати. Ну, думав, потурять тепер мене, бевзя, зі школи, а я так мріяв стати розвідником. Потерпав дарма. «Таке буває з кожним, — сказав начальник школи. — І розвідники вчать на помилках. Тільки ти врахуй, Василю, цей гіркий урок, щоб не повторилося подібного там, на самостійній роботі у ворожому тилу...

Вночі, либонь, од переживань і приснився йому вперше оцей моторошно-безглуздий сон... І от — знову... На душі й так паскудно, досадливо подумав Василь, а тут ще усілякі тобі видива. Ех, не подобаються мені ці місця. Скільки вже протопали, а на дорогу досі не натрапили.

Павлик усе ще спав. Йому, видно, щось хороше приснилося, бо на якусь хвилю обличчя зворушила майже дитяча усмішка. Нехай ще трохи покомарить, подумав Василь і поправив на Павликові шапку. Павлик одразу ж прокинувся, провинно кліпнув.

— Не зчувся, як і заснув.

— Трохи перепочив — це добре. А тепер — у путь.

Перед досвітком знову пустився сніг. Він посіявся тихо, але так густо, що немовби утворював два зустрічних потоки, — один ринув з неба, а другий струмував од землі, і між небом і землею вони пересновувалися, як нитки у ткацькому верстаті, і все те, що було темним, робили дрібно-рябим, крапчастим. Потому налетів стрімкий вітер, потужно загув у верхів'ї, і ліс тривожно загойдався.

Петро з Ганнусею верталися до старого дерева, в дуплі якого сховали парашути й рацію, а самий отвір заліпили снігом. Ганнуся тривожилась:

- Хоч би ми його не загубили!
- Як же ми його загубимо? А прикмети нащо?
- Які там ще прикмети?
- Наше дуплаве дерево – за триста ступнів од дрянової загорожі. Верхівку зламано... За п'ять ступнів – широка тасьма, якою ми йшли до загорожі. Край тасьми росте сосна з потрійним стовбуром, а поряд – сосна повалена.
- Здорово! Як же ти все це запримітив?
- У лісі без прикмет не можна.
- Поглянь-но, Петрику, там, по той бік загорожі, щось темніє. На колоди схоже.
- Ні, то трупи... Он і ворони сидять на дротах.
- Вони схожі на чорні міни, почеплені на дроти хвостами донизу... Моторошне видовище... То – партизани?
- Напевно. Підірвались на мінах.. А де міни ставлять? Міни ставлять на підступах... Есесівці, лягай!.. Мерщій возьемо до отих ялинок!

Це був єдиний їхній порятунок. Густі, гіллясті, ялинки могли приховати од ворожого ока... Вони залягли й затамували подих.

Прямісінько на них, ланцюжком, ступаючи крок у крок, рухались чорні, зловісні постаті з автоматами напереваги. Петро полічив – їх було десятеро. Вони рухалися сторожко, не опускаючи рук зі шмайсерами, пильно, з вродженою пунктуальністю промацували поглядами довкілля. Перший дивився прямо перед собою, четверо, що йшли за ним, – у праву руку, решта, п'ятеро, – у ліву.

– Ніби когось шукають, – прошепотіла Ганнуся. – Може, нас?

– Звідки їм знати про нас? Ідуть з протилежного боку.

– Справді, вони йдуть з протилежного боку, але вони сунуть просто на нас!

– Приготуй зброю! Але без команди не стріляй!

Есесівці підходили усе ближче.

Лишилося приблизно сорок кроків, лічив Петро. Ще п'ять кроків зробили – тридцять п'ять лишилося, ще п'ять

– тридцять лишилося...

– Вони вже зовсім близько, – не витримала Ганнуся. – Треба стріляти!

– Ще рано, не поспішай! – владно наказав Петро, а сам не зводив з них погляду.

...двадцять п'ять... двадцять кроків лишилося...

Уже чутно, як хекають; чутно запах... ні, не запах – тяжкий дух застояних самців...

– Треба стріляти! – ще вимогливіше прошепотіла Ганнуся.

– Тихо!.. Без паніки! – відповів Петро уже люто.

Раптом есесівець, котрий ішов другим, зупинився, щось викрикнув, показав шмайсером у праву руку, і всі, мов на команду, завмерли, насторожились і спрямували туди зброю. Отак вони трохи постояли, тоді передній звернув праворуч, а слідом рушили й інші.

– От бачиш, – полегшено зітхнув Петро. – А ти – треба стріляти!

– Вони повернули туди випадково, а могли й не повернути.

– Вони випадково вийшли на нас; вони випадково звернули вбік – геть-чисто все робиться випадково й не випадково...

– Невже це кінець? – у відчаї мовила Ганнуся. – Розумієш, образливо. Вчили нас, покладали на нас великі надії, а ми ... А ми ще нічого не зробили, а вже влипли... Ну, чого ти мовчиш, як ідол? Ти ж командир! Що ж, ми отак і сидітимемо й чекатимемо, поки нас не перестріляють, мов куріпок?

– Ти чого зі мною ціпи в'яжеш? Не горячкуй, охолонь трохи. Смерті боїшся? А ти забула, куди йшла?.. Та не перестріляють вони нас, мов куріпок! Хіба ж ми куріпки? Ми – бійці-розвідники! Нема у нас автоматів, гранат, але пістолети – також зброя. Перш, ніж вони нас пристрелять,

ми не одного відправимо на той світ. Та й стріляти по нас вони не будуть – ми потрібні їм живі. Зрозуміла? Ми живі їм потрібні! Вони катуватимуть нас, аби випитати усе, що ми знаємо. А ти запам'ятай: розвідники живими ворогові не здаються. Остання куля – наша!.. Ось так, дівчинко моя...

Ганнуся знітилась, і Петрові стало шкода її. Бачив: дівчині самій уже незручно за спалах відчаю.

– Це, Ганнусю, ще не кінець. Поки не обстежимо всю зону, про кінець балакати рано.. Може, втрапимо на іншу дорогу, і взагалі, не про це зараз треба думати. Наше завдання: насамперед розвідати, що це за таємнича зона, куди ми потрапили, й повідомити Центр. А вже потім будемо думати, як нам звідсіля вийти... Ну, ходімо.

Ганнуся ішла за Петром, слід у слід, і мало не впала на нього, коли він раптово зупинився.

Попереду виднівся шлагбаум і коло нього двоє есесівців.

– Це схоже на лихий сон, – сказала Ганнуся. – Що ж це виходить? Посеред лісу – знову зона?

– Так, зона в зоні. Видко, об'єкт надзвичайно важливий, що його оточили подвійним кільцем... Вертаймося назад.

По своїх же слідах рушили назад. А сніг усе валив і валив...

6

ЧОРНОВУСИЙ ПОЛІЦАЙ спинився перед ветхими, підпертими кілком ворітьми крайнього від лісу двору, поглянув у бік комендатури. Хоч у вікнах світилося, та вона, здавалося, ще спала, як і хати зокола, і вулиця порожньо слалася з кінця в кінець. Поліцай безпечно рушив углиб двору, до хатини, по самісіньку стріху завіяної снігом. Підійшов до причілкового вікна, тихо, проте вимогливо постукав.

Надсадно, ніби роздираючи загуслий столярний клей,

зарипіли двері – на порозі, в сінешньому мороці, забовванів господар у кожушкові, накинутому на спідню білизну.

– Ти, Миколо?

– Я на хвилинку до вас, Михайле Єгоровичу. Уночі між Чоповичами й Житомиром наші скинули парашутистів. Всю поліцію піднято на ноги. Вони, каже Чапля, встигли підірвати військовий ешелон. Удосвіта вирушаємо на облаву. Треба щось робити, бо...

– Добре, що попередив. Я пошлю свого чоловіка до партизанів. А ти, Колю, як повернешся, заскоч до мене, розкажеш.

– Коли повернусь – неодмінно заскочу. А зараз – бувайте.

Микола ще простував крізь віхолу до комендатури, коли Михайло Єгорович вийшов з двору, уже зрихтований у дорогу, подивився Миколі услід і подався у протилежний бік, до сусіднього села...

7

ВІД ОТИХ ЧАСІВ, коли тут діяв літній табір Двадцять четвертої Ульяновсько-Самарської Залізної стрілецької дивізії, на південно-західній околиці соснового лісу збереглися на одній «вулиці» чотири казарми, дві їдальні – командирська й червоноармійська, три комори, кілька адміністративних бараків.

Полагодивши, передовсім, дахи, казарми – дерев'яні, кладені у зруб курені, пристосували під житло для «групи Классена» і «людей Тодта» – фахівців, виконробів і рядових будівельників з військової організації Тодта, котрі уміли будувати шляхи, оборонні вали і надтаємні об'єкти, зокрема, ставки для Гітлера, напередодні їх доправили з-під Лубен, з недобудованої через «транспортні труднощі» (отак закодували розгром вермахту під Москвою) ставки «Дубовий дім», адміністративні бараки відвели під комендатуру, штаб служби безпеки, гестапо, офіси Раттенхубера й Фрідріха Классена, імперського радника, архітектора, ав-

тора проектів і керівника робіт на будівництві Гітлерових ставок на Вишні, під Растенбургом, Смоленськом, Лубнами і тут, у районі Вінниці, у коморах-складах зберігали будівельний інструмент і «техніку», одноколісні тачки.

Раттенхубер мешкав у палаці графа Грохольського на П'ятничанах, посеред давнього англійського парку, посадженого ірландцем Діонісієм Маклером; північне крило парку прикривали видовжені стайні з верховими кіньми; уранці гарцював верхи парковими алеями, почувачи себе у повній безпеці, бо, як доповідало йому місцеве гестапо, ще в середині вересня цей район Вінниці якнайретельніше профільтрували, розстрілявши три з половиною сотні мешканців П'ятничан; снідав, оглядав себе з голови до ніг у високих дзеркалах на кожному з трьох поверхів, допевнявся, наскільки його зовнішність відповідає ідеалові «нордичної людини», описаної одним з расових «експертів» Германом Фрізе: «Нордична людина висока на зріст, струнка, довгонога. З першого ж погляду вона здається гнучкою. У неї вузькі стегна й широкі плечі. Голова у нордичної людини вузька, череп видовжений, лоб високий. Особливо характерний для цього обличчя ніс, високо посаджений, сильно випнутий уперед. Так званий орлиний ніс належить до нордичних форм носа. Крила носа вузькі. Завдяки цьому обличчя набуває особливого виразу шляхетности. Губи вузькі, трохи припухлі, уміру вигнуті. Нордична людина світло-русява, у неї тонке пухнасте волосся. Очі голубі, іноді сіро-голубі або сірі»...

Оглянувши отак себе уранці, потім, уже на об'єкті, Раттенхубер пильно придивлявся до кожного, з ким мав справу, наскільки його зовнішній вигляд відповідає нормам «нордичної людини». Ті, хто будує для фюрера головну польову квартиру на Східному фронті, хто охороняє це будівництво, хто його, фюрера, оточуватиме, коли вже ставка функціонуватиме, повинні бути винятково «нордичними людьми».

Приїхавши на об'єкт, Раттенхубер викликав до свого офісу коменданта «Вервольфу» оберста Зігфріда Томаса, штурмбанфюрера Еріха Шмідта й унтерштурмфюрера Карла

Даннера, котрі приїхали з-під Лубен одночасно з будівельниками.

Передовсім Раттенхубер докладно ознайомився з макетом «Вервольфу», на якому налічив вісім десятків об'єктів.

— Це що, пане імперський раднику? — тицьнув кольоровим олівцем у квадратик під першим номером.

— Плавальний басейн, пане групенфюрер!

— А бункер де?

— Осьдечки, під п'ятим номером. Поряд з наземною фюреровою резиденцією. На одній «вулиці» з казино «Чайний дім», прес-центром, телефонною станцією, лазнею.

— А це що?

— Хатинка для рейхсляйтера, заступника фюрера з партії Мартіна Бормана... Праворуч — гаражі, ліворуч — зоопарк...

— А де хатинка для генерал-фельдмаршала Вільгельма Кейтеля, начальника штабу верховного головнокомандування?

— Осьдечки, під чотирнадцятим номером, між гестапо і кірхою.

Полковникові Томасу Раттенхубер наказав негайно обгородити об'єкт потрійним рядом колючого дроту з кулеметними вежами, Шмундту й Даннерові — створити свої спецкомендатури в усіх довколишніх селах: Стрижавці, Коло-Михайлівці, Лаврівці, Переорках, Стадниці, Сиваківцях, Сосонці, Лісовій Лисіївці, Сальникові, Медведівці, Мізякові, Мізяківських Хуторах, Супрунові, Пеньківці, Зарванцях, Якушинцях, Дашківцях, Ксаверівці, Гавришівці, Вінницьких Хуторах, Гуменному, Пироговому, Медвежому Вушкові, приступити до негайної якнайретельнішої фільтрації мешканців цих сіл! Запровадити карткову реєстрацію мешканців! Це вкрай необхідно для того, щоб, здійснюючи систематичний контроль, можна було з'ясувати особу окремих мешканців сіл і хуторів. Так званих партизанів і всіх, хто їх підтримує, — ліквідувати!..

Оперативні команди таємної польової поліції ревно виконували його, Раттенхуберів, наказ: у Стрижавці, Коло-Михайлівці та інших найближчих селах нумерували хати, реєстрували мешканців, хапали підозріливих, привселюдно

страчували, через старост попереджували: «Кожного, хто надасть притулок, нагодує чи підтримає так званих партизанів, чекає смерть! Поселяти, чи надавати притулок іногороднім забороняється якнайсуворіше!»

Здавалося, машина закрутилася, аж раптом, напередодні Нового року, — тривога! Унтерштурмбанфюрер Карл Даннер доповідав Раттенхуберові:

— У Вінниці, на залізничній станції, розвантажували ешелон з полоненими, що прибув з Юзівки, до війни — Сталіно. Стали лічити «іванів» і виявили одного зайвого.

— Як це розуміти — зайвого?

— Я докладно розпитав старшого фельдфебеля охоронної роти Гуннара Меле, а також стрільців, чи, бува, не приймали вони в Юзовці або десь дорогою ще одного полоненого. Ніхто з них не міг сказати, де саме і за яких обставин приєднався до них сторонній чоловік.

— Що з цього, Даннере, випливає?

— З цього випливає, пане групенфюрере, що тисяча триста перший «іван» приєднався до ешелону таємно й під час подорожі переховувався. Цілком можливо, він отримав од НКВС чи іншого ворожого закладу завдання проникнути на об'єкт «Вервольф» і з'ясувати характер будови...

— Повальний обшук!.. Допитати кожного «івана» з юзовського транспорту!.. Кожного третього — розстріляти!..

За кілька годин до нового року нагрянув Гімmlер. Не сам — укупі з рейхсміністром Фріцем Тодтом. Спочатку Тодтове відомство займалося тільки будівництвом шляхів і надтаємних об'єктів, а нині виробляє ще й зброю та боеприпаси. Приїхали спецпоїздом, причепивши платформу з двома «Мерседесами». Привезли фахівців-залізничників, котрі мали прокласти від станції Вінниці до «Вервольфу» окрему колію — тут зупинятиметься фюрерів спецпоїзд «Європа», і «бойових подруг» з «Салону Кітті», гестапівського борделю для вищих чинів, заснованого тридцятисемирічним шефом Головного імперського управління безпеки Рейнхардом Гейдріхом, де послуги надавали «нордичні дами» з аристократичних кіл, — вони любили позувати перед

фотооб'єктивами, осідлавши голенькими дула далекобійних гармат... Рейхсміністра Фріца Тодта, як зрозумів Раттенхубер, oprіч будівельного гешефту на «Вервольфі», зацікавили палаци графа Грохольського у самій Вінниці і довкола неї – він бачив їх на фронтових кольорових листівках, які стали друкувати за наказом фюрера від минулого літа...

Новий рік зустрічали на «Вервольфі», у казино «Чайний дім», відповідним чином пристосувавши під нього одну з двох їдалень – командирську. Рейхсміністр Фріц Тодт сказав, що така назва – «Чайний дім» – повинна фюрерові заїмпонувати, і похвалився, що до фюрерового сорокаріччя його, Тодтові, люди підготували скромний подарунок: від альпійської резиденції «Берхоф» проклали підземний хід на вершину гори Оберзальцберг, звідкіля відкривається пречудовий краєвид на всі Альпи, і там, на вершині, звели «Чайний дім»...

Перший тост виголосив Гімлер, котрий подбав про те, аби за столом сиділо не більше дванадцятро душ.

– Ми зустрічаємо новий, 1942-ий, рік, як і фюрерові хоробрі солдати на фронті. Хоча наш фюрер фізично за цим столом не присутній, але його високий дух – з нами. І поки його високий дух з нами, ми, німці, нездоланні. Ми доведемо цю війну до переможного кінця...

– А після війни, – вів Гімлер далі, усе дужче збуджуючись, – наш улюблений фюрер нам скаже: уперед на Схід! І потік потече на Схід... авжеж... Я згоден, панове, що ми безжальні у своїй політиці переселення. Але нові, здобуті нашими хоробрими солдатами, провінції мають стати німецькими, білявими повинні стати ці провінції...

– Слушно каже пан Фріц Тодт, – уклонився Гімлер у бік рейхсміністра, – ми створимо німецький вал! Зі всіх німецьких земель приїдуть на Схід люди і будуватимуть тут по-царськи. Але виникає питання: що ми зробимо з мільйонами аборигенів, з так званим мішаним населенням, що ми зробимо з ним? Думаю, ми будемо розв'язувати це питання за чисто расовими прикметами. Аборигенів профільтруємо через расовий фільтр!.. Якась частина зможе стати німцями,

частину монголів, гуннів одішлемо в резервацію... Німці матимуть багато дітей, і діти тут, на Сході, стануть багатством. Схід – це подарунок фюрера!

– Нині точиться боротьба між Європою й Азією, – сказав далі Гімлер, перевівши подих, – між німецьким рейхом і нижчими істотами в людській подобизні. Це – расова боротьба. Московити – звірі. У нас кров чистіша, серце твердіше, нерви міцніші. Війна не має сенсу, якщо Україну, Крим, Новгородську, Псковську й Петербурзьку області, Польщу, Чехію не буде заселено німцями найчистішої раси й крові... Крім того, ці простори треба заповнити рабами, вони, хоч і здихатимуть, будуватимуть наші міста, наші села, наші маетки. Схід має для нас тільки одну мету – допомогти нашій економіці. Ми повинні витиснути зі Сходу все можливе, аби посилити військовий потенціал Німеччини. Проти нас – стовісімдесятимільйонна орда, суміш племен, чії імена неможливо вимовити, а зовнішність така, що їх треба убивати без усякого милосердя й пощади. Це – звірі, до них не можна ставитись, як до порядних солдатів. Наша мета – посунути кордони на п'ятсот кілометрів на Схід. На гребенях Уральських гір буде споруджено пункти протиповітряного оповіщення. Хайль Гітлер!..

Од Гімлерової промови-тосту Фріц Тодт перейнявся таким войовничим духом, що заспівав під Хорста Веселя:

*В могилах тремтять костюмахи,
Лякаючись грому борні.
Вагання, розвійтеся прахом!
На приступ – і ми на коні!
Ну, що нам якісь там святині?
До дідька! Давай динаміт!
Здобули Хохландію нині,
А завтра – підкоримо світ! ¹*

...Уранці, коли Фріц Тодт, котрий збирався до Вороно-

---

1) Переказ Миколи Рябого

виці оглянути палац Грохольського-Можайського, Гімлеровим «Мерседесом», у супроводі двох бронетранспортерів з есесівцями, вирушили за дев'яносто кілометрів до «Заповідного лісу». Перед Гуйвою Гімлер пошкодував, що тут, на Житомирщині, нема гір, інакше, «люди Тодта» подарували б і йому «Чайний дім»... А Раттенхубер навіть подумати не міг, що Фріц Тодт був на «Вервольфі» уперше і у останнє... На початку лютого рейхсміністр загине над Растенбургом. Пілот «Хейнкеля-III» випадково натисне кнопку системи самоліквідації літака, й уламки упадуть на «Вольфшанце», збудоване «людьми Тодта»...

8

ДВА БРОНЕТРАНСПОРТЕРИ і легковик, замуфльовані під зимовий пейзаж, зникли поміж деревами, і вони, лежачи в кущах за якийсь десяток ступнів од лісової дороги, запитливо презирнулися.

— На бронетранспортерах повно німців, — сказав Павлик. — І все — есесмени. Вони охороняють легковик. А там, у легковикові, їхало, мабуть, якесь велике цабе.

— Так, охорона сильна, — погодився Василь. — Тут десь має бути важливий штаб. Добре було б довідатись, що за штаб. Але в якій він стороні? Чи то вони поїхали до штабу, чи вертаються зі штабу? Не вгадаєш, лежачи в оцих кущах. Хіба що захопити «язика» чи укландати одного-другого, погортати документи...

— Не наша справа, командире, займатися диверсіями. Ти хіба забув, як начальник напучував? «Ваша справа, хлопці, — напучував він, — розвідка і тільки розвідка!»

— Слушно кажеш, брате Павлику, наша справа — розвідка. Фіксуй отож у пам'яті геть-чисто все, що бачиш. Влаштуємося — передамо. Тільки треба до пуття розвідати. Та коли б мені трапився дорогою який-небудь генерал, я не дивився б йому в зуби!.. Скільки вони, гади, наших людей замучили!.. Ну, це я так, до слова... А тепер, коли ми натра-

пили на дорогу, ходімо подивимось, що це за дорога.

На цю дорогу натрапили вони так само, як трохи раніше і Петро з Ганнусею, – орієнтуючись за шелестким гулом автомобільних двигунів.

– Чого там на неї ще дивитись? – заперечив Павлик. – Дорога як дорога.

– Е-е, ні, брате Павлику, це тобі не звичайна дорога. Ось кмітуй: на ній самі лише сліди автомобільних шин. Жодного людського чи кінського сліду. Виходить, цією дорогою їздять тільки німці. А нам потрібна дорога, якою ходять люди... Стій! Чуєш? Знову гуде машина! В кущі!

Вони знову залягли в тих самих кущах. Обережно розсунувши віти, Павлик сказав:

– Чорний легковик... Один, без охорони.

– «Мерседес», – визначив Василь.

– Здається, гальмує! Може, нас помітили?

– До бою! – скомандував Василь.

Та «мерседес», що пригальмував було на розбитій колії, де заносило в затоки, рухався далі; відстань між ним і кущами помітно куцішала, і коли «мерседес» порівнявся з кущами, крізь вітрове скло з обледенілими закрайцями Василь розгледів обличчя в круглих окулярах; обличчя ледь сіріло, розпливалось, та все ж нагадувало когось дуже знайомого... Кукринікси! Їхні карикатури в газетах на фашистських «фюрерів», – невже це справді Гімmlер?. Звідкіль йому взятися у цій закутині? Десь у своєму Берліні сидить... Але як же різоче схожий!..

– Номер! – збуджено прошепотів Павлик. – Номер бачиш?

– Що номер? – не зрозумів Василь. – Який номер?

– Номер машини – перший, а попереду – знак СС!.. Машина самого Гімmlера, не інакше!

Василь поглянув на номер і тихо свиснув. Поза найменшими сумнівами, це була машина рейхсфюрера СС Гімmlера!.. Тим часом чорний «мерседес», поминувши кущі, за якими вони лежали, рухався далі.

— Утече гад! — Василеві потемніло у вічу, і ноги самі винесли його на дорогу. Викинув уперед руку з пістолетом — один по одному гримнули два постріли. — Н-на, гаде, н-на!

«Мерседес», немовби осліпнувши, безпорадно повихляв туди-сюди, збочив праворуч і вперся радіатором у сосну.

— Відходимо! — крикнув Василь. — Мерщій!

Перебігши дорогу, Павлик слідом за Василем кинувся углиб лісу. І раптом Василь немовби крізь землю запався, тільки кубло пороші вибухнуло над ним. Павлик розгублено зупинився, нагнувся над проваллям, звідкіль долинув при-тамований стогін.

Провалившись на дно замаскованої снігом ями, Василь зопалу підхопився, та в правій нозі так пронизливо стрельнуло, знизу догори, в пахвину, що він присів і застогнав крізь міцно зціплені зуби: «І треба ж було мені влетіти в цю прокляту яму! Нам чимдуж утікати звідсіль, а тут — нога».

— Ей, Василю! Як ти там? — погукав Павлик. — Живий?

— Та поки що живий.

— Нівроку ямище! Як же я тебе витягну?

— Скидай мерщій пасок!

9

СІРІЛО, КОЛИ Михайло Єгорович підійшов до криниці з журавлем, витягнув води, напився з обледенілої баді, роззирнувся довкола й непоквапливо попрямував до найближчого обійстя.

— Рано ви сьогодні, Єгоровичу, — мовив господар, упускаючи його до хати. — Видко, пахне мені доріженька.

— Угадав, Сергію. — Гість уместився край вікна, розмальованого крижаною папороттю, похукав у долоні, міцно потер, виганяючи зашпори, й загомонів про те, що привело його сюди в таку рань. Під кінець додав: — Можна було б і когось іншого послати, але у тебе ж родичі в Чоповичах. Затримають — скажеш, що прийшов навідати. Та хіба тебе треба вчити?

— Зараз я хутенько зрихтуюся.

На печі завовтузилося, тоді з-за лежуха долинув хлопчачий голос:

— Татку, ти куди?

— О, ти не спиш, Петрику? А я вже збирався тебе будити. Я піду в Чоповичі; якщо затримаюсь, можеш піти до діда Марка, у нього й заночуєш.

— Та чи я маленький?.. Я нікого не боюсь!

— Ну, то поспи ще трохи. А тоді поснідаєш, я там зварив барабольку.

Сергій зодягнувся, і вони вийшли з хати.

— Виріс твій Петрик, — сказав Михайло Єгорович. — Добре, що маєш сина... А я сам-один... Дружина й діти... самий лише попіл застав...

— Петрик у мене — молодчага! Не бешкетник, хоча й виріс без матері... Допомагає листівки розклеювати та й інші доручення ...

— Ти, Сергію, обережніше з цим!.. Пацанчик. Ще попадеться. А вони ж не милують нікого.

— Йому не вперше. Хоч і пацанчик, та розумака!

За ворітьми розійшлися хто куди: Михайло Єгорович — додому, в Потіївку, Сергій — до Чоповичів.

10

ПЕТРО ЗУПИНИВСЯ, обернувся до Ганнусі й сказав:

— От ми й прийшли. Упізнаєш? Ось тасьма і сосна з потрійним стовбуром, а онде — дуплаве дерево!

— А слідів наших зовсім не видно.

— Великий снігопад. Це — добре... Нам треба відпочити... Зашиємось у дупло, там затишно. Звідтіля і спостерігати зручно. Тебе не видно, а ти бачиш усе.

У дуплі й справді було затишно, тихо. Тільки-но вместилися на парашутах, як одразу ж тіло розслабилось, повіки солодко злипалися від сну. Давалася взнаки утома. Раптом

десь неподалік зрадливо застрекотіла сорока.

— Чуєш, Петрику? То нас увесь час, проклята, супроводжувала, а тепер когось іншого супроводить... Усе ближче, ближче... Ану ж виглянь... Ні, давай разом.

— Німці!.. Двоє... Ідуть уздовж огорожі... Добре, що наших слідів не видно.

— А дебели ж які!.. У нас такі всі на фронті, а ці в тилу, в охороні... Ой Петрику! Що це діється? Задній німець ударив переднього! Той упав і не кивнеться... Невже він його убив?.. Потягнув за ноги в куші...Що це все може означати? Може, він антифашист і прикінчив фашиста... Але що він робитиме далі?

— Побіг до загорожі!.. Розгрібає сніг руками... Підкоп робить чи що?... Та як же спритно!.. Він уже під другим рядом дротів!..

— Який же я дурень! — сказав Петро. — Як же я раніше про це не подумав?.. Сама бачиш: там, де він підкопав, дріт висить доволі таки високо над землею; виходить, загорожу ставили взимку, уже у великі сніги!.. Ось тобі й вихід: попід дротами, в глибокому снігу, можна — за прикладом того німця — зробити підкоп!.. А я цього не врахував, думав, загорожу ставили ще до снігів...

За кілька хвилин німець опинився по той бік дротів. Підвівся, обтрусив сніг і побіг до лісу. І раптом шубовснув гучний вибух.

— Наскочив на міну, — сказав Петро. — Ну, тепер чекай німців з вівчарками... Хоч добре, що весь час іде сніг...

— Вівчарки — це небезпечно... Чуєш? Гавкають!..

...Василь увесь час накульгував, і Павлик співчутливо поспитав:

— Дуже болить?

— Не звертай на мене уваги... Треба якомога швидше відходити. Незабаром почнеться погоня... Чуєш? Собаки!.. Не встигнемо. А тут ще ця нога, — Василь заскрипів зубами. — Давай заляжемо за оцими пнями. Дамо тут бій.

Вони залягли й напружено наслухали. Там, де знавісніло гавкали собаки, був ворог... Чим же закінчиться бій?.. Німців, напевно, багато. Та ще собаки. Натрапивши на слід,

спустять собак з повідка. А ті...

— Чуєш, командире? Гавкіт, здається, подаленів... Що це могло означати?

— Гадати не будемо, давай будемо відходити... Може, збилися зі сліду, і нам пощастить одірватись...

Павлик підтримував його, а він уже навіть не шкандибав — стрибав на одній нозі. Діло-швах, думав Василь, нога стала, мов колода, і розпухає все більше... Перечепившись за пень, він незграбно, долілиць упав у сніг і підвестися вже не міг. Павлик нагнувся над ним, спробував було підняти, але Василь, рукавом витираючи з обличчя піт, сказав:

— Не треба... З моєю ногою мені не втекти... Ти давай іди один... Я прикриватиму тебе... Може, тобі пощастить вирватися.

Павлик опустил голову й не рушався з місця.

— Ти чого стоїш? — прикрикнув на нього Василь. — Мерщій утікай!.. Дорога кожна секунда...

— Без тебе я нікуди не піду!

— Це наказ!. Чуєш?

— А ти десь чув, щоб розвідники залишали поранених товаришів у біді?.. Самого тебе я тут не залишу!

— Слухай мене, брате Павлику, уважно. Ти мені тут не допоможеш. Тобі треба неодмінно вирватися звідси. Той «мерседес»... Там сидів есесівець, дуже схожий на Гімлера... Ти знаєш — я завжди б'ю без промаху... Та цього разу міг і промахнутися. Від хвилювання — не кожного дня стрічаєшся з Гімлером віч-на-віч. А може, то був і не Гімлер... Але тут щось пов'язано з ним, інакше чого той «мерседес» опинився б у цій закутині?.. Треба, щоб Центр знав про це. Розумієш? Може, сюди закинуть спеціальну диверсійну групу... Розумієш?.. Гада треба ліквідувати.. Ну, чого ти стоїш?.. Негайно зникай, ну! — уже роздратовано, підвищивши голос до крику, наказав Василь.

Павлик, опустивши голову, стояв над ним і далі.

— Зрозумій же, брате Павлику. Не про тебе мова, я думаю передовсім про нашу спільну справу, — уже спокійніше сказав Василь. — Ти повинен це зрозуміти...

Павлик вагався... Товариша у біді залишати не годиться... Та Василь і справді міг промахнутися від хвилювання, і той гад житиме!..

— Н-ну, добре, — сказав Павлик непевно. — Я пішов...

— Їди, брате Павлику, йди!.. Поспішай!..

Павлик, часто оглядаючись, усе ще вагаючись, неохоче відходив од Василя углиб лісу.

Може, йому пощастить утекти.... Німці ось-ось нагрянуть... Мое завдання — затримати німців якомога довше... Мені бо звідсіль уже не вирватись... Прощавай, мила моя...

Квапливо видобув з бокової кишені маленьку фотокартку. Це була єдина річ, яку Василь — усупереч правилам — узяв з собою на завдання... Такі дороги і рідні оченята... Напередодні відльоту Варка, ніжна й зняковіла, повідала йому таємницю: у них буде дитя!.. А я навіть не знатиму, хто народиться: синок чи донечка... Хоча б украйока поглянути... Без мене Варці буде важко... Атож, не так просто виховати дитину без батька... Та що діяти?.. Я також виріс без батька, без матері... Мій син не буде сиротою. Батьком йому стануть усі ті, хто залишиться живий... Мої товариші, Петро Бондарчук...

З боку лісової дороги знову долинув собачий гавкіт. Василь сховав фотокартку і поповз до пенька. Нараз почув шурхіт снігу позаду себе. Невже фашисти зайшли мені з тилу?.. Василь озирнувся і побачив... Павлика.

— Ти чого вернувся? — закричав на нього Василь. — Ти яке мав право порушити наказ?

— Не можу я так, — схлипнув Павлик. — Не можу, командире! Будемо разом до кінця. — І впав поряд з Василем.

— Ех, ти, брате Павлику, — обняв Василь хлопчину, котрий дрібно здригався од внутрішнього плачу. — Рідний ти мій!.. Ну, коли так — будемо приймати бій!.. Готуйся, брате Павлику!.. Вони зараз покажуться...

— Єсть приготуватися, командире!

— Не забудь, брате Павлику: живими розвідники ворогові не даються! Остання куля в пістолеті — наша!..

...Петро з Ганнусею сиділи в дуплі й, терпнучи душею,

чекали, що собаки ось-ось загарчать під їхнім деревом.

От і кінець, думав Петро. А я ще, дурень, повірив тоді сліпому ворожбитові. «Лишишся живий. Лишишся живий», — двічі наголосив тоді той сліпий ворожбит... Невже вівчарки взяли слід?.. Увесь бо час валив такий сніг... Якщо навіть собаки нас і не виявлять, хіба довго висидиш у дуплі?.. Після цього німці посилять охорону... Зовсім поряд — і гавкіт собак, і голоси німців... Безглузда ситуація. З цього дупла навіть прицільного вогню не відкриєш... Так, це кінець... Добре, що скинули ще одну розвідгрупу. Василь з Павликом виконують завдання... Ми, очевидячки, повинні були працювати паралельно й дублювати одні одних... Аби тільки вони лишилися живі... Сплю я чи що?.. Здається, усе затихло...

— Ганнусю, ти чуєш?

— Вони нас не виявили! — радісно прошепотіла Ганнуся.

— Нас дупло врятувало. Колись треба буде поставити йому свічку. Прийдемо й поставимо.

— Спочатку треба звідсіль вибратися... Вони, мабуть, більше сюди не повернуться... Якби не міни, зробили б підкоп попід загрожею...

— Прокопаємо там, де лежать убиті партизани. Нових мін, видно з усього, німці ще не встигли поставити.

— Так, це єдиний вихід.

— То не будемо гаяти часу!

...Вони лежали поряд, зовсім ще юні, у білих закривавлених шапках, а над ними, збившись тісним стадом, стояли есесівці, розпалені недавнім боєм. У цьому бою вони перемогли — надто сили були нерівні: два пістолети проти півсотні шмайсерів! Та ніхто з них поки що не нахвалявся один перед одним, як відважно й уміло діяв. Перемога дісталася дорогою ціною — поміж деревами темніли трупи, їх ще не встигли полічити, але видно було й так: набереться з добрий десяток. Мовчки, похмуро дивилися на мертвих юнаків, гадали: як же вони зуміли, двоє радянських парашутистів-диверсантів, непомітно пройти крізь численну охорону, секретити й засідки, систему прикриття? Проникнути в заборонену зону й вийти з неї?.. Це було неймовірно!..

*Розділ сьомий***ОПЕРАЦІЯ «БІЛА ШАПКА»****1**

ПОТІЇВСЬКІ ПОЛІЦАЇ рихтувалися на облаву неохоче, забарно, і п'ятеро їхніх саней вирушило в дорогу лише тоді, як забілів день. Повсідалися на перемерзлій соломі, пообіймали карабіни, засунувши голі п'ястуки в рукави, і кожен думав про своє, а всі вкупі — про наступну облаву.

Іван Цирканюк, котрий на новорічній учті змагався з начальником, хто кого переп'є, а тоді удвох споїли спійманого kota, безугаву гикав і спльовував.

— Ех, — поскаржився, — не завадило б похмелитись!

— Потерпи трохи, — розрадив Микола. — Там, під Чоповичами, радянські парашутисти влаштують нам похмілля!

— Гей, ви, клізьми! — люто grimнув начальник поліції. — Ану заткніть пельки! Без вас тоскно...

Чапля їхав на передніх санях і вертів на всі боки головою, сторожко, підозріливо вдивлявся в лісові нетрі, що підступали до шляху майже впритул, немовби стискуючи його,

– будь-якої миті могли сіконути автомати радянських парашутистів-диверсантів.

Треба було сідати на треті або четверті сани, а я, дурень, поліз на перші!.. Щоправда, екіпірувалися ми під партизанів, може, пронесе.

Форкання коней, покалатування орчиків, шипіння й повискування полозів болісно й млосно відлунювало всередині, каламутило випите й спожите, і воно нестримно рвалося назовні. Чапля заковтував назад, витирав рукавом сльози й кусав губи. Праглося спокою, тиші.

– А та клізьма, що хотіла мене перепити, має рацію: зараз би добру чарку й свіжу бабу... Нема луччого зілля, як свіжа баба на похмілля.... От собача служба!..

2

– ТЕПЕР, ГАННУСЮ, так, – сказав Петро, коли, зариваючись глибоко в сніг, вони проповзли попід дротами й опинилися по той бік загорожі, поряд з напівзавіяними, задубілими трупами партизанів. – Далі – мінне поле. Їтимеш слід у слід, кроків за десять позаду, не ближче. Хто його зна, де це поле починається і де кінчається... Неодмінно слід у слід!

І рушив обережно вперед, намагаючись дорогу попри самісінькі трупи... Стільки вбитих!.. Коли їх хто поховає?... Ще кілька років тому від такого видовища чуприна ворушилася б під шапкою, а тепер... До всього звикаєш, хоча війна така протиприродна людському єству... Уже очі сльозяться, а щось не помічаю тоненьких дротинок поміж чагарями... Чомусь мені здавалося, що це – міні натяжної дії... Згадав, як під час наступу під Москвою довелося нам знешкоджувати мінне поле... Та хоч як пильно, загострюючи зір, удивлявся він перед собою, ніяких дротинок не виявляв. Повільно, стараючись легко ставити ногу, крок по крокові просувався вперед. Ї лише тоді, коли подолав отак метрів зо двісті, зупинився й витер з чола гарячий піт.

— Здається, пройшли благополучно.

Тривожна безсонна ніч, обтяжлива ноша за плечима і важка дорога за умов звичайних давно б виснажили обох, а тут сили бралися не знати звідки, і вони все йшли та йшли, і, здавалося, кінця-краю цьому не буде. Ліс мовчав. І жодного разу не трапились їм ні стежина, ні сліди лісових мешканців, якими ці нетрі повинні були б кишіти кишма.

Ганнуся трималася понад усі сподівання. Рухалася за кілька кроків позаду, і Петро не чув найменших нарікань на втому. Сам же відчував, як зрадливо підводить серце. Билося усе частіше, мовби йому ставало тісно в грудях. Петрові згадався старенький лікар. «Бійтеся перевтоми, — чувся глуховатий голос. — Бійтеся перевтоми!» Хоч би Ганнуся нічого не запідозрила... Треба перепочити... Яка все ж таки вигода: нічого шукати місцини для привалу — сідай прямо на сніг, спирайся на речовий мішок і відпочивай!.. Хочеш пити — ковтни снігу...

— Ти чого так пополотнів?

Усе ж таки помітила, занепокоївся Петро й недбало зронив:

— Тобі здалося.... Трохи перепочили — пішли далі...

Відпанувала своє довга зимова ніч, розвиднялося, а дороги все не було й не було. І саме тоді, коли втратили будь-які надії вийти на дорогу, нарешті вийшли і спочатку не повірили самі собі. Це була звичайна лісова дорога. На ній карбувалися навіть свіжі сліди кінських підків і санних полозів.

— Вона біжить з півночі на південь. Але звідки й куди?

— Розгорни карту, — порадила Ганнуся.

— Карта не скаже, де ми. Еге... А тут — жодної прикмети.... От що ми зробимо: зачекаємо в оцих кущах на подорожнього. Спитаємо, звідкіль і куди мандрує. Повинні ж люди ходити цією дорогою... Поки не довідаємось, куди й звідкіль веде ця дорога, далі йти не можна. Зустрінуться німці чи поліцаї — ми не зможемо навіть відповісти на таке просте питання: звідки й куди ми йдемо. Відразу ж попадемося...

— Дивись, Петрику, подорожній! — раптом вигукнула Ганнуса та відразу ж і стривожилась: — А що, коли це поліцай чи який-небудь староста?

— Не, турбуйся — пістолет у мене під рукою.

Засунувши руки в кишені, Петро вийшов на дорогу.

...Сергій уже не раз ходив цією дорогою до Чоповичів. Вони, зв'язкові підпілля й партизанського загону, зустрічалися часто — без цього не можна. Тільки обережність — понад усе. Особливо тепер. У Потіївці розкрили підпілля, й на волі мало хто лишився. У підпілля проник провокатор.

Сергій пройшов уже половину шляху, і поки що ніхто йому не стрічався. Німці й поліцаї боялися партизанів і рідко появлялися на глухих лісових дорогах. Та й просто перехожі не так часто трапляються. Тривожна це закутина. І раптом він уздрів попереду зустрічного подорожнього...

Молодий парубійко... Звідкіль він тут узявся в таку рань? Одежа, схоже, на ньому міська, нова біла шапка... Може, хто з місцевих?.. Ба ні, місцевих — знаю... З приїжджих?.. Чого ж тоді без речей?..

Петро пильно придивлявся до подорожнього, що простував йому назустріч... Хто він такий? Ворог чи свій?.. Застромив руку до кишені. Там, напевно, зброя... Хто ж кого випередить? Хто з нас вистрелить першим?.. А-а, кисет вилучив, закурює... Це вже добре... Обличчя давно не голене, вихудле... Приязне обличчя... Та хіба з обличчя визначиш, хто перед тобою?..

Вони зійшлися посеред шляху, і Петро сказав:

— Дозвольте прикурити.

— Будь ласка.

— Чи далеко мандруєте?

— До Чоповичів. На базар. Нині там буде уся Житомирщина...

— А я оце з Чоповичів... Ну, спасибі за вогник.

Сергій дійшов до повороту й присів на пень перепочити. Поглянув у той бік, куди подався чорнявий парубійко, і здивувався: зустрічний подорожній повертався назад... Е-е,

тут щось не так! Казав, буцім-то іде з Чоповичів, а тепер — на тобі... Спинився. Роззирається. Таке, ніби перевіряє, чи ніде нікого... О, звернув до лісу!.. Чого він туди звернув?.. Чи він, бува, не з отих парашутистів? Може бути — весь час руку тримав у кишені. А на дорогу виходив, напевно, для того, щоб розвідати, де опинився... Але ні, на парашутиста не схожий — надто молодий...

Петро з Ганнусею роздивлялися карту.

— Виходить, закинули нас не у район Вінниці, а у район Житомира!.. Як же це так?..

— Пілоти помилилися... Молоді, як оце ми, недосвідчені... До війни пілотів готували у школах, училищах, а нині вважають, що достатньо й короткотермінових курсів...

— Ти знаєш, Петрику... от кажуть: нема лиха без щастя... ти знаєш, я оце подумала: може, воно й на краще, що пілоти помилилися, викинули нас не десь у районі Вінниці, а на Житомирщині, у Малинському районі...

— Звідки ти взяла, що це — Малинський район?

— Чоповичі, вони — у Малинському районі... Жив такий собі Гнат Чіп, княжий воєвода... Заснував на річці Їрші поселення, його й назвали — Чоповичі... Чула про це ще в дитинстві від діда та баби, про яких тобі оповідала, вони живуть у селі під Малином... А ще чула, що Гнат Чіп платив древлянському князю Малу данину — діжку меду... Підемо до них, діда з бабою... Перебудемо якийсь час, освоїмося з окупаційним режимом, може, пощастить розжитися на справжні документи, придумаємо нову легенду, тоді вирушимо у район Вінниці...

— Нічого іншого нам не залишається... Кажеш, під Малином?.. То це нам, дивлюсь у карту, доведеться переходити залізницю. А на переїздах — німецька варта.

— Підемо в обхід, через Потіївку, — запропонувала Ганнуса. — Так безпечніше. До того ж, у Потіївці живе моя інститутська подруга, може, пощастить дещо розвідати.

— Твій план приймається. А як бути з рацією та батареями? Сховаємо в лісі, а потім, коли легалізуємося, прийдемо й заберемо чи як ти кажеш?

— Ні, — заперечила Ганнуся. — Хоча з нашим вантажем іти ризиковано, та рацію й живлення в лісі не залишу. Це — не літо. По наших слідах можуть знайти, тоді залишимося без зв'язку, а без зв'язку завдання не виконаєш.

— З тобою не можна не погодитись.

Перепочивши, Сергій зібрався було рушати далі і тут знову заглядев того самого парубійка у білій шапці. Виходив з лісу на дорогу, а слідом брела тоненька дівчина, обоє несли за плечима речові мішки. Проводжав їх поглядом доти, поки не зникли за деревами, тоді й сам подався своєю дорогою.

За минулу ніч стільки пережили в цьому незнайомому, чужому лісі, та як же не хотілося тепер його покидати, рухатись далі дорогою, де міг стрітись ворог.

Воно бридке й принизливе, думав Петро, оце відчуття небезпеки, бо наганяє в душу тривогу й страх і наче плутає тобі ноги. Мабуть, оточенці, пробираючись до фронту й побоюючись зустрічі з ворогом, уникають доріг, крадуться лише лісами. У них одна мета: обминаючи ворожі пости й засідки, благополучно дістатися до своїх і знову влитися в діючу армію, бити німців, тому ліс був їхнім спільником. У нас же — зовсім інше. Нам не треба пробиватися до фронту — навпаки — треба залишатися тут, на окупованій території, і не уникати ворогів, а постійно бачити їх, постійно серед них перебувати. Отож ліс, хоча тут і безпечніше, не може бути нашим спільником.

— Чуєш, Петрику? А може, все-таки підемо лісом? — нерішуче озвалася Ганнуся, ніби відгадавши його думки. — Адже з нами такий небезпечний вантаж!

— Ні, Ганнусю, будемо й далі йти дорогою.

Йому стало соромно за свої думки... Ще подумає, що я — боягуз. Хоч і страшно, не подавай знаку...

Дорогу огортала тиша. Сліпучо мерехтів ранковий іній. Усе довкола дихало супокоем, красою, безпекою. Тривога, що тисла на серце, ослабла.

— Та знаєш, Петрику, — озвалася Ганнуся, — маю таке відчуття, ніби ми не у ворожому тилу, а в себе вдома.

— Облудне відчуття... Будь-якої миті...

Петро не доказав — з-за повороту, до якого підходили, безгучно, мовби з-під землі, одна по одній вихопилося кілька санних упряжок з озброєними пасажирами.

— Це поліцаї! — зойкнула Ганнуся. — Тікаймо до лісу!

Він був поряд, усього за два ступні, рятівний ліс, та Петро схопив Ганнуся за рукав:

— Куди ти? Ховатися пізно — вони вже нас помітили!

— Як же так? Обшукають — знайдуть рацію, батареї, шифри! Тоді — кінець!.. Ось і виконали завдання...

— Ану не панікувати!.. Треба йти їм назустріч, як і досі йшли. Нічим не виказувати, що ми злякалися. Розумієш? Це зараз найголовніше... Ідемо, буцім нічого не трапилось... Якщо спробують обшукати — будемо відстрілюватися й відходити до лісу.

Коні бігли шпарким клусом, і відстань швидко скорочувалась. Уже можна було бачити й розрізняти обличчя.

Ач, які вгодовані! Не те, що отой подорожній... Ось вони, запроданці!.. Озброєні карабінами... На кожних санях — по четверо поліцаїв... Усього — двадцять чоловік... Двоє проти двадцяти... Два пістолети проти двадцяти карабінів — сили надто нерівні... Були б у нас автомати — інша справа... А так відійти не пощастить... Усе-таки треба було сховати рацію з живленням у лісі, прийти по вантаж іншим разом...

Лісова дорога була вузька, і коли перші сани під'їхали майже упридул, Петро з Ганнусею зійшли на узбіччя, у глибокий сніг, пропускаючи їх уперед. Передні сани, одначе, зупинились, а слідом — і решта. Двадцять пар очей утупилось спочатку у Петра, котрий стояв трохи попереду, тоді — в Ганнуся.

Такі лихі очі... Найменшої людської цікавості... Таке, мовби на тебе дивляться не люди, а хижакі... Атож, хижакі... Оцінюють свою жертву, прикидають, як зручніше напасти... Здається, вони роздивляються нас уже цілу вічність... Нерви можуть і не витримати.

Та ось, помітив Петро, кругловидий, не так рум'яний, як

синюшний, мовби під шкіру упорснули бузинового соку, вусатий, видко, начальник, бо, опріч карабіна, мав на командирському паску витерту кобуру з наганом, завовтузився на передніх санях і хрипко гарикнув:

— Ти чого це, чорнява, либишся, як майська ружа? Чого тобі так весело? Га? Ти лучче скажи, звідки й куди претеса в таку рань, коли коні ще води не пили, а люди — чарки?

Петро поглянув на Ганнусю й не повірив власним очам: Ганнуся й справді усміхалася! Та ще й як — привітно й радісно, мовби здибала давніх і добрих знайомих.

— Та були оце в Чоповичах, а тепер прошкуємо до Потіївки, — так само усміхаючись, жваво відповіла Ганнуся.

І голос, і весь її вигляд ніби промовляв: «Вам що, робити нічого, що допитуєтесь? Та коли вам так хочеться — будь ласка!»

— Ага, значить, були, кажеш, у Чоповичах, а тепер ідете до Потіївки? — розтягуючи слова й обмацуючи Ганнусю поглядом, перепитав начальник. — А дорогою нікого не стрічали?

— Стрічали, авжеж. Якийсь чоловік мандрував до Чоповичів. А більше — нікого.

І знову запала нестерпна мовчанка. Поліцаї чекали, що скаже їхній начальник, але Чапля дивився на усміхнену Ганнусю й також мовчав.

На задніх санях стиха перемовлялося двоє поліцаїв.

Про що вони? Звичайно, про нас. Онде той, у рудій шапці, весь час позирає на мене.

— Може, їх обшукати? — поспитав той, що був у рудій шапці.

Петро міцніше стиснув у кишені руків'я пістолета: тільки хто підступить — стрілятиму!

— Що тут обшукувати? — відмахнувся начальник поліції. — Тюлька!.. Поїхали, ми й так запізнюємося!..

Здається, подумав Петро, пронесло. Та от задні сани несподівано спинилися перед ним.

— Ану підійди сюди! — сказав поліцай у рудій шапці. —

Шапка твоя мені сподобалась. Давай мінятися, тільки не моняйся!

Петро не зрушив з місця. Так ось про що вони перебалакувались поміж собою! Оцьому бамбулі моя шапка впала в око.

— Ти що, оглух? Чи, може, хочеш, щоб зірвав укупі з довбешкою?

— Віддай, Петю, шапку, — прошепотіла Ганнуся. — Нехай подавляться нею.

Не сходячи місця, Петро кинув білу шапку поліцаєві, той підхопив її і кинув Петрові свою. Задні сани рушили доганяти валку. Вони подивились їм услід і вибрюхались на дорогу.

— Який же ти смішний у цій шапці! — засміялася Ганнуся. — Руда, порвана.

— Зате голова — ціла!

Тепер, коли небезпека минула, їм зробилося весело, хотілося сміятися.

— А ти здорово їм усміхалась!.. Тут таке діло, а ти — усміхаєшся!..

— Та це ж для конспірації... Від напруги... На лиці усмішка від вуха до вуха, а руки й ноги делькотять зі страху... Я спочатку так налякалася, що хотіла було дременути до лісу... Добре, що притримав мене вчасно за рукав, а то б шаснула в кущі... І чого, скажи, ми оце регочемо, ніби дурники?.. Радіємо, що живі?..

— Таке, мабуть, з кожним буває... Кожен, хто переживе подібне, потім безугаву шкірить зуби... Усе це — нерви...

Незабаром вони вийшли на узлісся й побачили попереду завіяні снігом хатки.

— Тут можуть бути поліцаї або німці, — мовив Петро. — Але нам села не обминути.

— А може, нема нікого...

— Було б добре...

Можливо, тому, що небезпека переслідувала невідступно, Петрові здавалося, що і в цьому селі їм не уникнути зустрі-

чі з ворогом. Та він промовчав. Простували вже вулицею, а назустріч – ані душі. Порожньо було і в дворах. Якби над стріхами не сторчувалися дими, а в снігу від хати до воріт не темнавіли глибокі, щойно прокидані стежини, можна було б подумати, що село вимерло. А ось і жива душа – од криниці з «журавлем» назустріч їм жвавий хлопчина тягнув санчата. Спинився, поглянув сторожко, допитливо: що за люди?

– Диви-но, який славний хлопчик! – сказала Ганнуса. – Як тебе, хлопчику, звати?

– Який я вам хлопчик?.. Я вже, тітко, великий!

– Твоя правда, – підтримав його Петро. – А все ж, як тебе звати, козаче?

– Мене? – хлопчина підшморгнув носом. – Петро Сергійович!

– Ов-ва, то ми з тобою – тезки, бо я – Петро Кузьмович.

– А ви хто?

– Подорожні. Не підкажеш, до кого можна було б зайти – води напитися й трохи обігрітися з дороги?

– Можна було б до нас, але тата нема... Зверніть он до тієї хати, що на виріжку, там добра тітка...

3

СЕРГІЙ ЧВАЛАВ усе далі й далі, а тих двоє не йшли йому з ума... А що, коли вони й справді парашутисти?.. Чи не вернутись мені?.. А що я їм скажу?.. Та й чи повірять мені?.. Чого доброго, подумають – провокатор... Ні, треба йти туди, куди мене послано... Передам Миронові – там і без мене знають, що робити.. Такий молодий і дівчина, тонка, мов билина... Навіть і не подумаєш, що...

Зачувши позаду шум, Сергій оглянувся. Його наздоганяла валка саней... Невже поліцаї?.. Ох, і влип же я!..

– Стій! Хто такий? Куди йдеш?

– У Чоповичі. До родичів.

– Сідай! Там розберемося. З тобою й твоїми родичами...

Гей, на задніх санях! Підберіть цю клізьму!

Валка рушила далі, і Чапля заходився теревити вуса, викохувані відтоді, як став начальником потіївської поліції. Що ближче під'їздили до Чоповичів, де всіх їх збирав якийсь приїжджий гестапівський чин, то все непевніше мався... А може, запізнило розкаювався, треба було все-таки затримати отих двох?.. Хоча які там з них парашутисти! Мамина моня на писках ще не обсохла... А що, коли саме отаких більшовики і добирають, аби ніякої підозри?.. Ех, треба було бодай для порядку перевірити аусвайси і торби потрусити... Ні, то не парашутисти. Не може бути, ще ніхто не пошивав мене у дурні... А та чорнява – нівроку!.. Сказала – ідуть до Потіївки. А до кого? Навіть не здогадався запитати... Ну, нічого, я ту чорняву з-під землі добуду!.. А раптом ті двоє все-таки парашутисти?.. Добре, хоч цього затримав, усе ж не з порожніми руками приїду до Чоповичів. А там нехай розбираються, хто такий і чого поперся до Чоповичів.

Перед Чоповичами, на місткові через Іршу, їхню валку затримав поліцейський пост.

– Що, своїх перестали упізнавати? – скипів Чапля. – Протріть балухи! Оті парашутисти, думаєте, такі безголові, що посеред білого дня вештатимуться дорогами? Ех, ви, клізьми!

– Нічого нам тут указувати! – огризнувся один із поліцаїв, чорний, мов жук. – Ї без тебе є кому. Наказали нам затримувати й перевіряти всіх підозріливих, от ми й виконуємо наказ.

Чапля збирався було показати цьому занадто розумному жукові, де раки зимують, та зачепився поглядом за білу шапку на задніх санях.

– Де взяв? На тобі, здається, була руда.

– Обмінювся з отим, що здивався нам дорогою з дівулею.

– Спритний же ти, одначе.

Шапка подобалась йому самому. Я чорнявий, вона мені пасувала б. Треба буде відібрати...

У дворі чоповичівської поліцейської комендатури стоя-

ло кілька ваговозів з брезентовими халабудами і зо два десятки саней. Запізнилися, скрушно подумав Чапля, дадуть по шапці. Та, уздрівши за друкарською машинкою вродливу секретарку, він зупинився посеред приймальної.

— Здорова була, красунечко? Як тебе звати?

— Надійка.

— Звідкіль же ти взялася така хороша? Переходь до мене, бо тут краса твоя змарніє.

Воркував і всміхався, вважаючи, що і голос, і усмішка його відразу ж зачаровують навіть красунь понад красунями.

— Коли гарненько попросите, то, може, перейду.

— В середу увечері я до тебе приїду, чекатимеш?

— А не обманете? Ви з Потіївки? На вас уже чекають, — і Надійка, грайливо усміхаючись, кивнула за двері.

У кабінеті, куди він увійшов, було вже чорно від мундирів. За столом начальника чоповичівської поліції сидів сердитий штурмфюрер СС.

— Чорти б вас побрали! — напався він на Чаплю. — Ви змушуєте себе чекати, наче ви поліцайфюрер! Та ще й з друкаркою заграєте!

От руда клізьма, підслухав!.. Чапля оглянув присутніх і не знайшов у їхніх поглядах співчуття... За комір з потилиці поюшив піт; сягнув рукою до кишені по хустинку, і звідтіля випало на килим кілька інтимних чоловічих виробів з гуми, подарованих німцями... У вічу пожовкло, навернулись безпорадно-люті сльози... Пропав!

Не знав, як і вчинити, — нагнутись і підібрати чи вдати, буцім оті буржуазні штучки не його.

— Підберіть! — виручив його штурмфюрер і засміявся, а слідом за ним — присутні поліцейські чини. — От халепа, га?.. Ви знаєте, Чапля, що я прочитав на вашому обличчі, коли ви сюди увійшли? «Усе на світі — лайно! Швидше б до ліжка, та побавитися з бабою!» — ось та вивіска, яку прочитає й неписьменний, варто йому поглянути на вашу пику. — Штурмфюрер одліпив усмішку, очі стали пронизливо лихими. — Виходить, ви й на облаву набиваєте кишені пре-

зервативами? Гадаєте, росіяни скинули вам на втіху свіжих курвів?.. Чого запізнались?

— Дорогою затримали одного підозріливого типа, от і припізналися. Вибачайте, пане штурмфюрер.

— Де затриманий?

— Здали черговому.

— Покажіть на карті, де ви його затримали, і назвіть час.

Чапля, тверезий, наче постив сім років, підступив до карти, що займала півстіни, тицьнув пальцем.

— Ось тут, на дорозі, приблизно годину тому.

Штурмфюрер акуратно обвів те місце червоним олівцем, посеред кола виписав цифру «1», зазначив час і питав далі:

— Більше нікого не зустрічали?

— Зустріли ще двох подорожніх — парубійка і дівчину, але ці підозри не викликали, надто молоді.

— Покажіть, де ви їх зустріли й коли.

На карті зачервоніло ще одне коло з цифрою «2» і часом.

— Цих двох перевірили? Ну, документи, речі? Затримали?

— Та ні, що там було перевіряти? Кажу, вони були дуже молоді, ну, шмаркаті ще...

— Хоч спитали, звідки й куди йдуть?

— Певна річ! Вони сказали, що йдуть з Чоповичів до Потіївки. От я й подумав, якщо вони йдуть з Чоповичів, то їх тут перевіряли.

— Те, що ви думаєте, тримайте при собі. Треба діяти, а не думати. Помітили, як вони були одягнуті, взуті? Що несли з собою?

— Парубійко був у білій шапці, в пальті з рудим коміром... ні, здається, без коміра.... А ось дівчина, вона, здається, була покрита рябенькою хустиною. — Чапля збирався було доточити, що білу шапку з парубійка забрали його поліцаї, та про всяк випадок — змовчав.

— Що таке — покрита?.. Що таке — здається?

— Ну, покрита — це пов'язана... А «здається»... ну, я точно не пам'ятаю.

— Що ж ви пам'ятаєте? Треба все пам'ятати, треба постійно тренувати свою пам'ять — така ваша служба... Ну, пригадайте, в що вони були взуті?.. Що несли?..

— Взувачки їхньої я не бачив, бо вони стояли по коліна в снігу... А несли торби, мабуть, з барахлою. Тепер багацько таких вештається від села до села, міняє барахло на харчі.

— Погано! Дуже погано! Самі ви барахло, а не начальник поліції!.. Ваше щастя в тому, що ми розставили свої пости, наші люди не будуть думати, вони будуть затримувати й перевіряти, і тих двоє не вислизне!..

Вимолотивши Чаплю, як сам хотів, штурмфюрер махнув йому, щоб сідав, і звернувся до всіх присутніх. Карбуючи кожне слово, підвищеним різким тоном повів мову про те, що всі вони, на превеликий жаль, погано виконують свій обов'язок перед великою Німеччиною і фюрером; фюрер звільнив їх з-під більшовицького ярма, а вони, невдячні свині, служать йому абияк.

— Є випадки, коли поліцаї допомагають лісовим бандитам і навіть самі подаються до тих лісових бандитів замість того, щоб ловити їх і вішати. На таких чекає страшна кара! Попередьте про це всіх своїх людей.

Після цього перейшов до конкретної справи:

— Негайно посилити охорону доріг! Перевіряти й затримувала всіх підозріливих і непідозріливих! Так, так, і непідозріливих! Про все негайно доповідати мені, штурмфюреру СС Венцелю! Я залишатимуся в Чоповичах, поки не завершимо операцію.

Спровадивши поліцейських начальників негайно виконувати його наказ і залишившись у кабінеті на самоті, Венцель розгорнув службовий блокнот і написав на чистому, ще непочатому аркуші: «Операція «Парашут»... Поморщив лоба, посмикав кінчик носа, рішуче закреслив «парашут», натомість вивів — «Біла шапка»... Кожне діло, яке доручало йому вище начальство, він називав операцією і придумував їй кодову назву. Професійне чуття, яке майже ніколи не підводило, підказало йому, що в наступній операції голов-

ною ланкою, точніше ключем до операції будуть якраз не парашути, їх ще треба знайти, а в лісі це не так просто, а саме біла шапка, згадувана отим йолопом із Потіївки, бо це вже реальна річ.

Венцель, як і переважна більшість його співвітчизників, особливо тих, з ким тепер служив, любив точність і порядок, отож ретельно занотовував свої дії, аби потім проаналізувати всю операцію. Відчував, що в ньому прокидається стратег, а кар'єра ж бо тільки починається, і всі вони ще побачать, ким він стане завтра! Трохи подумавши, занотував: «1 січня 1942 р. Четвер. 12.00. Чоповичі. Провів оперативну нараду з начальниками команд. Слідів ворожих парашутистів-диверсантів поки що не виявлено. Як повідомив начальник потіївської поліції Чапля, о 10.00 дорогою до Чоповичів він зустрів двох — хлопця й дівчину. Вони сказали, що йдуть з Чоповичів до Потіївки. Документи й речі він не перевірів і не затримав їх, бо не викликали підозри (віслюк!). Об 11.00 ним же затримано підозріливого типа, котрий ішов до Чоповичів. Я певен: це — партизанський зв'язковий! Допитати особисто о 16.00».

Упоравшись з нотатками, Венцель глибоко замислився. Далєбі, тут не все мені ясно. Всі шляхи перекрито, а затримано тільки одного. Тим часом до операції вже залучено доволі значні сили — понад сотню вояків... Хоча, які там з поліцаїв вояки! Вони герої поза нашими спинами... Можливо, парашутисти причаїлися в лісі. Треба буде на ніч посилити пости. Радше всього вони спробують вийти з лісу вночі.

Причесав густе волосся, помилувався собою у потьмянілому дзеркалі над шапликом, підступив до карти, обмірковував наступні дії.

Стоп, Рудольфе! Цікава деталь: отих двох — парубійка й дівчину, котрих зустрів дорогою потіївський віслюк, у Чоповичах ніхто не бачив, хоча вони й сказали, що йдуть з Чоповичів до Потіївки! Коли б вони вирушили з Чоповичів, поліцейський пост на місткові через Іршу затримав би неодмінно. Отже, у Чоповичах їх не було. Коли так, то як вони могли опинитися там, де їх перестріли потіїв-

ські поліцаї? Інших доріг там нема. Таким чином, висновок: на дорогу оті двоє вийшли з лісу! Чи не вони саме ті парашутисти, котрих скинуто вночі з літака? Якщо вони парашутисти, то навіщо рушили до Потіївки, а не, скажімо, до Йосипівки? Там, у Потіївці, нема ні залізниці, ні будь-яких інших військових об'єктів. І хто тоді підірвав уночі військовий ешелон під Йосипівкою?.. Дивно, дуже дивно... Що ж, подождемо інформації з Потіївки; там, за три кілометри від села, на узліссі – наш пост; коли ті двоє й справді намірилися до Потіївки, то далі нашого поста вже не підуть... Ну, та пост постом, треба спорядити услід погоню. Час не жде. Наздогнати й затримати!..

4

– БІДНІ Ж ВИ, мої діти, бідні! Що ж ви тепер де виміняєте? Геть-чисто все антихрист загарбав, дотла вимів... А ще й так вам скажу, послухайте моєї ради-поради: бійтеся в таке люте врем'я ходити по селах! У нас тут хапають усіх молодих і пакують до Німеччини.

– А ви самі, тітонько Фросино? Чи, може, десь і діти?..

– Сама-самісінька. Синочка замордували, припаявши йому партизанщину, а донечку до Німеччини забрали. Ще коли забрали, а досі ніякої чутки.

Сиділа під іконою, така ж темна і скорботна, як і Матір Божа, переповідала гірке своє життя, припрошувала полуднувати – «Вибачайте, діти, чим хата багата, тим і рада», час од часу на вулицю поглядала крізь відтале в шибі вічко... Наразі підхопилася, стривожилася:

– Дивіться! Ось вони, супостати! Поїхали по чиїсь душі... Уранці поліцаї на Чоповичі гнали, а це вже вони, німаки, з Чоповичів женуть... Щось, видко, лихе затівають...

Петро, слідом і Ганнуся підступили до вікна. Сліпучо мерехтіли сніги. Видалося Петрові – сонце на весну повертає. І світить воно привітно й святково-обнадійливо, тільки для добрих людей, таких, як от тітонька Фросина. Для лиходіїв

не світило б, мало б почорніти. Та саме під оцим ясним сонцем і їхали вони, лиходії, на трьох залубних санях. Ліси ледь витримували їхні натоптані туші. Здебільшого, відзначив Петро, есесівці. Коні – змилені, хоч і добрі, пара валує кублами, видко дуже поспішають... «Поїхали по чийсь душі?.. Чи, бува, не по наші?.. Під щасливу хвилину зайшли ми до цієї хати. Ці вже б обшукали неодмінно!..

– Не кваптеся, діти, – порадила тітонька Фросина. – Нехай від'їдуть подалі...

За півгодини вони подякували і прощально вклонилися.

– Будьте, діти, обережні, – заплакала тітонька Фросина і перехрестила обох. – Нехай вас Бог береже і свята Матір Божа.

Легко сказати: будьте обережні!.. Розуміли гаразд і самі: обережність – найперша їхня спільниця. Але ж дорога – не ліс, а за плечима, у речових мішках, – такий вантаж. Постійно, всю дорогу нагадував про себе: не забувайте, що несете! А за отаких хвилин, як ота зустріч з поліцаями, здавалося, не тільки обпікав крижі, а й зрадливо вилазив з мішків. Куди безпечніше й простіше було б мандрувати без нього. Але ж не викинеш у сніговий замет.

– От що, Ганнусю, – сказав Петро, коли опинилися далеко за селом, – давай отак зробимо: будемо йти на певній відстані; на випадок чого – зможемо одне одного виручити; коли ж будемо йти пліч-о-пліч, зробити це складніше.

– Тоді я піду першою, а ти будеш іти позаду й охороняти мене, як лицар свою даму.

Ішла попереду, час від часу оглядалася й усміхалася, мовби підбадьорювала.

Е-е, пошкодував Петро, не так уже й весело тюпачити одному. Удвох бодай словом-другим перекинешся, усе ж відрадніше на душі. Велике це діло – відчуття плеча... От і знову ліс. Там, за тим лісом, повинна вже й Потіївка бути... Чи застане-мо Ганнусину подругу?.. Ганнуся уповільнила ходу, хоче, щоб наздогнав, і вже лісом ішли разом. Дивачка, лісу боїться... Ану, Петре Кузьмовичу, увімкни форсаж!.. Ганнуся вже на узліссі...

На разі перед Ганнусею виник німець з автоматом через груди. Петро ледь себе стримав, щоб не пуститись бігцем... Звідки ж він узявся? Лежав у кюветі чи сидів за кущами?... Хіба тепер не однаково? Головне — вчасно встигнути, виручити Ганнусю!.. Уже перевіряє документи!.. Перевірів, повернув. Тепер вимагає скинути речовий мішок, а там же — рація!.. Справи кепські!.. Хоч би встигнути!.. І не побіжиш — може запідозрити і сіконе з автомата...

Петро нагодився саме тієї миті, коли німець розв'язував Ганнусин мішок. Несподівана Петрова з'ява ошелешила німця. «Як же мені вчинити? — читав Петро його думки. — Чи то спочатку мішок потрусити, чи відразу взятися за цього хлопця?»... Ганнуся, без кровинки в лиці, стояла поряд і розгублено кліпала до Петра, забула, мабуть, що в кишені пістолет, — надто вже зненацька виник перед нею німець.

Якщо накинусь на нього, напружено думав Петро, мені його не подужати, такого бугая... Стрілятиму!..

Німець оговтався першим. Випустив з рук Ганнусин мішок, випростався, повернувся до Петра обличчям.

— Аусфайс!

Ти диви, подумав Петро, він шикирявить!.. Кивнув, мовляв, розумію, пане, зараз буде вам аусвайс, помацав себе по кишенях, удаючи, що шукає документи, й, коли закрітував, що на якусь хвилю забив німцеві баки, приспав його пильність, рвучко вихопив пістолета. Куля пробила шинельне сукно на палець вище лівого гудзика, другого згори, — німець не встиг навіть смертно ойкнути, лише обмерзлими закаблукками, ніби ратицями, ляснув, і той виляск пролунав, як ще один постріл, менш гучний.

Треба було ножем... Постріл можуть почути... Пізно... Уже не поправиш... Волоком — за кущі!.. Присипати нема коли... Аби тільки не посеред дороги... Може, захопити автомат? З ним безпечніше. Спокуса велика, та під полою не сховаєш.

— Ганнусю, тікаймо!

Не бігли — на крилах летіли, відлітали від тої місцини

все далі й далі, а відлуння пострілу, нагле й громохке, летіло слідом, понад лісовою дорогою, нестерпно било в барабанні перетинки... Тоді ліве Петрове крило зрадливо надломилось — гостре коріння пробило груди навиліт, спрудило дихання... Ну, що ж ти, серце, так мене підводиш? Не могло витримати ще хоч трохи... Оглянувся на бігу, — вона поряд, Ганнуса... Перейшов на крок... За нами ніхто не женеться. Пострілів не чути... Довкола тихо... Перестань же, серце, прошу тебе. Може, ти хочеш закропитися? Зараз я ковтну трохи снігу... Ну, спасибі тобі, ти в мене молодець!.. Лапастий сніг безшелесно спадав на землю, присипав їхні сліди і того німця — небораку, що здобув собі нарешті «життєвий простір» за кущами глоду, на узбіччі лісової дороги..

— Що з тобою, Ганнусю? Ти плачеш? Та ж усе вже минулося...

— Минулося.... Ти вже вдруге мене рятуєш... Ой, Петрику...

Упавши йому на груди, розридалася, мов дитя...

5

— ЧАСОМ не бачили сивого коня?

— Узимку всі коні сиві.

— Пароль правильний. Ну, здоров був, приятелю!

— Драстуй, друзяко! З чим прийшов?

— Я від Надійки. Перекажи командирові, що...

Опівночі, вислухавши зв'язкового, командир викликав до штабної землянки начальника розвідки.

— Виходить, не тільки ми чули минулої ночі гул нашого літака. Німці також гав не ловлять. Ну, що ти скажеш? Німці з поліцаями обнишпорили все довкола — парашутистів не знайшли, твої хвалені розвідники — також... Не думаю, що на тих хлопцях шапки-невидимки.

— Не знаю, командире, що й казати, — образився начальник розвідки. — Мої хлопці дарма хліба не переводять, справу знають добре. Та що вдієш, коли позамітало всі сліди...

— Ти зрозумій: у лісі вони довго не висидять, зараз не літо. Наше завдання — зробити все можливе, щоб ті хлопці не потрапили німцям у зуби. Коли треба, зміцни пошукові групи.

— Посилювати пошукові групи, командире, не варто. Щоб перешкодити німцям, я вважаю, треба направити їх на фальшивий слід.

— Цікаво, як ти собі це уявляєш?

— Дуже просто, Іване Івановичу. Повідомити цьому гестапівцю Венцелю, котрий сидить у Чоповичах, фальшиву місцину, де буцімто переховуються парашутисти, нехай пошукає їх там!

— Ідея непогана, але як ти повідомиш, щоб той Венцель нічого не запідозрив?

— Ну, це вже справа техніки. Можна зателефонувати до комендатури й розпустити чутки по селах. Там він має своїх інформаторів, ці донесуть негайно.

— Гадаєш, Венцель повірить?

— А чому б і ні? Якщо передамо телефоном, а слідом ще й інформатори, котрі отримали завдання шукати парашутистів, підтвердять, то чому Венцелю не повірити? Ї поки він там їх шукатиме, парашутисти відійдуть тим часом у безпечніше місце, або ж наші розвідники виявлять і виведуть їх куди треба.

— А як ти дивишся на те, коли ми не тільки пустимо цього Венцеля фальшивим слідом, а й влаштуємо пастку? Спрямуємо на фальшивий слід і влаштуємо засідку: там його й прищипнемо! Якщо навіть і не прищипнемо, то добряче провчимо: нехай не забуває, хто на цій землі господар!

— Звичайно, було б добре його пристукнути. Та Венцель може сам і не поїхати — спорядить поліцаїв.

— Усе буде залежати від того, яку місцину назвемо. Коли та місцина, де буцімто переховуються парашутисти, видасться Венцелю і підозріливою, і небезпечною, бо треба буде потикатися далеко в ліс, він може й не поїхати. Венцель нахабний, та боягузливий. Та коли назвеш місцину не-

подалік од Чоповичів, поїде неодмінно.

– Яку ж місцину виберемо?

– Підсідай ближче до карти, подивимося, де зручніше.

– Мені здається, командире, що ліпшої місцини, як дорога на Горобці, годі й шукати. Ї від Чоповичів недалеко, і є де засідку влаштували. Отут, край галявини, і засядемо – там ліс густий, а через галявину пролягає дорога.

– Ні, галявина не підходить. Задалеко для Венцеля. Влаштуємо засідку отут, на узліссі. До лісу їх не пустимо, а в чистому полі їм ховатися ніде. Згоден?

– Згоден, Іване Івановичу. Ну, а якщо Венцель не поїде?

– Ну, не поїде, то не поїде, інших провчимо! А для більшої певності сам же й зателефонуй цьому Венцелю й одночасно розпусти чутки по селах.

– Буде зроблено, товаришу командир!

– Ти це роби, але пошуку парашутистів не припиняй. Шукай повсюди!

6

ШТАНДАРТЕНФЮРЕР СС ГЕЛЬВІГ, шеф окружної служби безпеки, дарма сподівався на втішні вісті упродовж новорічної ночі. Інформації стали надходити лише тоді, як дав Бог день, а чорт – роботу, втішного, проте, було мало. Спочатку – від штурмфюрера Фогеля, котрому доручив ретельно розслідувати диверсію на перегоні Коростень–Малин. Доповідав: унаслідок якнайретельнішого розслідування встановлено, що військовий ешелон безсумнівно пустили під укіс радянські парашутисти-диверсанти; убито й поранено понад сотню вояків; диверсантам пощастило зникнути в лісі; під час переслідування знайдено білу заячу шапку, загублену одним з них. Відтак посипались депеші від штурмбанфюрера СС Мюллера. Гельвіг найдужче потерпав за охоронну зону, а те, про що доповідав Мюллер, просто приголомшувало.

Неймовірно! На території забороненої зони виявлено

труп Юнга з ножовою раною і підкоп попід загорожею, а по той бік загорожі – труп Носке, котрий підірвався на міні. Цілком можливо, передбачає начальник охорони, що Юнг відмовився від участі в акції проти рейхсфюрера, і тоді Носке убив його, а сам спробував непомітно шезнути та нарався на міну. Ні, цей Мюллер щось плутає. Про яку акцію мова? Солдати фюрера на таке не підуть ніколи! Усе це – робота агентів Москви, радянських диверсантів.

Наступну Мюллерову депешу Гельвіг побоявся навіть до рук узяти. Обстріляно машину рейхсфюрера! Убито водія та ад'ютанта!.. Слава Богу, хоч сам рейхсфюрер живий!.. На щастя, його там не було. Однаково біди не минути.

– Мюллера до мене! Нехай хоч і пропелера в зад собі вставить, а щоб за годину був тут!

Коли Мюллер увійшов до його кабінету, Гельвіг поглянув йому в обличчя, обпечене морозом, і невдоволено поморщився: і чого він, йолоп, сяє, мов нова копійка?

– Я не з порожніми руками, пане штандартенфюрер! – Мюллер одімкнув шкіряний портфель і виставив на стіл пістолети, компаси, топокарти і недокурки. – Усе, що перед вами, пане штандартенфюрер, – російське!

– Що це? Звідкіль?

– В лісі, за межами охоронної зони, неподалік від того місця, де було обстріляно машину рейхсфюрера, а в сутичці вбито двох невідомих у цивільному – чорних пальтах і білих шапках. Обшукали трупи й знайшли оце. Я думаю...

– Він ще думає! Та ви баран, Мюллер! Навіщо мені оці ваші цяцьки? Чому ви не захопили отих, у білих шапках? Навіщо ви їх убили? Ви хоч розумієте, що ви наробили? Мені трупи не потрібні! Мені потрібні були живі диверсанти. Хоча б один. Тоді б ми знали напевно, скільки їх скинуто, з якою метою, де решта... Тепер уже пізно думати. Треба було думати раніше... Ех ви, олух царя небесного! Чи, може, на фронт закортіло?

– Я обмовився, пане штандартенфюрер, просто обмовився. Тих двох не вбито, вони самі, щоб не попасти до нас

живими, покінчили з собою. В їхніх пістолетах не лишилося жодного патрона.

— Наші втрати великі?

— Десятеро вбитих і п'ятеро поранених, не беручи до уваги Носке і Юнга.

— Висока ціна за оці штучки. Хто чергував на прохідній від четвертої до дванадцятої першого січня?

— Унтерштурмфюрер Носке.

— Значить, він і пропустив російських диверсантів на територію зони. Іншим шляхом проникнути вони не могли. Посильте охорону! Нема жодної гарантії того, що диверсанти не спробують проникнути на територію ще раз.

Ад'ютант доповів, що телефонує знову Венцель з Чоповичів.

— Гарзд, Мюллер, їдьте до себе. Мушу вас попередити, одначе: про події в зоні я доповідатиму Гімлеру. Не знаю, як він вирішать з вами, ну, і, ясна річ, зі мною. У нас з вами тільки один шанс оправдатися перед вищим начальством: рівно через двадцять чотири години доповісти йому, що парашутистів-диверсантів знешкоджено, в охоронній зоні — спокійно. Щасливої дороги!

Спочатку Венцель розрадив Гельвіга: знайшов у лісі два парашути! Похвалив штурмфюрера за старанну службу й пообіцяв нагороду, коли й надалі отак діятиме, потім відчув, як Венцель на протилежному кінці телефонного дроту раптом завагався, і суворо наказав:

— Нічого не приховуйте, Венцель! Доповідайте про все! Навіть про власні похибки!

— Власних похибок, пане штандартенфюрер, прагну не допускати. Тут місцеві поліцейські віслюки дали маху. Прогавили на дорозі між Чоповичами й Потіївкою двох підозріливих подорожніх — дівчину й хлопця у білій заячій шапці. Більше ніж певен: це — парашутисти-диверсанти. Негайно організував переслідування, перевірів усі дороги в районі Чоповичів, на узліссі, північніше Потіївки, встановив додатковий пост, та поки що — ніяких наслідків. Більше того,

автоматник з поста зник.

— Кажете, біла шапка? Затримувати й допитувати всіх, хто в білих шапках! Усіх без винятку! Зрозуміли, Венцель?

— Яволь, пане штандартенфюрер!

Гм-м, загойдався Гельвіг у кріслі, роздивляючись привезені Мюллером трофеї, біла шапка... Всюди — біла шапка... Помітна прикмета, тому, либонь, і понатягували, щоб упізнавати один одного ще звіддалеки... Скільки ж їх?.. Чотирма шапками тут не обійшлося... Знайдено два парашути, а шапок — чотири!.. Що ж вони — по двоє на одному парашуті спускалися?.. Безглуздо... Не знайдено жодної рації. Отже, основна група російських парашутистів-диверсантів десь переховується, вичікує. Чого?.. З якою метою їх закинуто?.. Замах на рейхсфюрера?.. Звідкіля ж пронюхали, що саме в цих лісах споруджується Гімmlерова польова штабквартира?.. Вистежили за номером машини?.. Справді, номер не зашифровано, тут і дурень здогадається, що в машині під номером «СС-1» може їздити лише перший чин в СС — рейхсфюрер. Ось до чого манія величчї призводить!.. Сидів би у столиці, на Принц-Альбрехтштрассе, у кабінеті на третьому поверсі, вікна якого виходять на берлінський Тіргартенн. Чи у лицарському замку Вевельсбург у Вестфалії, неподалік од Падеборна. Ні, закортіло гострих вражень од новорічного полювання у «Заповідному лісі»... На, маєш!..

А тобі, Гельвігу, віддувайся!.. Усю лють Гімmlер вимістить на тобі. Ніби це я улаштував на нього замах...

Гельвіг узяв зі столу недокурок російської цигарки. Штамп тютюнової фабрики, напис, котрий можна прочитати і без окулярів, — «Беломор-Ява». Картон гільзи цупкий, не деформований, а цигарковий папір навіть не звогчів од снігу. Свіжий недокурок. А пахне ж як! Куди приємніше, ніж наші сигарети. Тютюн першого гатунку... Мабуть, це була остання їхня цигарка... А де ж нам шукати самих курців?.. Треба, щоб служба радіоперехоплення абверу посилила контроль за ефіром, а окремий поліцейський полк Оберлендера блокував усі дороги і прочесав усі ліси... Та,

судячи з усього, без пана Голуба нам не обійтися. Спритний і винахідливий чоловік. Онде в Потіївці скільки не товклися, так і не змогли викрити підпілля. Допоміг пан Голуб, власне, його підсадні качки. Качки Голуба! Доречніше було б сказати — голуб'ята!

Задоволений зі свого каламбуру, Гельвіг усміхнувся.

Авжеж, треба залучати Голуба. У Малині також зумів проникнути у підпілля — незабаром там усіх похапаємо. Не помилився в цьому Голубові, призначивши його шефом таємної служби місцевих інформаторів— провокаторів. По-первах, щоправда, полюбляв теревенити про самостійну соборну Україну, тепер увійшов у смак нової посади, служить нам вірою й правдою і все рідше згадує «самостійну соборну Україну». І з конторою «Маслопром» добре придумав. Кому спаде на думку, що тут — наші люди? Такі типи, як Голуб і Литманченко з відділу політреферату кримінальної поліції, — справдешня знахідка в нашій роботі... Що ж, запросимо пана полковника Голуба, він любить, коли ми його запрошуємо...

За чверть години Голуб увіходив до його кабінету, такий собі літній, показний добродій з військовим вишколом.

— Радий бачити вас, пане полковнику! — привітав його Гельвіг. — Прошу сідати. Закуримо?

— Щоб удома не журились, трясця його матері?! Дякую, пане полковнику. — Голубові імпонувало, що Гельвіг величав його паном полковником, ніби зрівнював у чині з собою, і не заперечував, коли і йому казав — пане полковник, хоча мав звання подвійне: штандартенфюрер СС і полковник поліції. — Чим прислужитися можу, пане полковнику?

— Ми високо цінуємо вашу відданість, пане полковнику! Як там просуваються ваші справи у Малині?

— Гріх на щось нарікати, пане полковнику. Просуваються, можна сказати, як по маслу.

— Похвально! Недарма ваша фірма називається — «Маслопром», — полестив Гельвіг. — А конкретніше?

— Чекаємо тільки на вашу команду.

– Таку команду незабаром отримаєте. А зараз я просив би вас, пане полковнику, зайнятися російськими парашутистами. Мої люди докладно вас поінформують. Хочу підкреслити: особисто я покладаю великі надії на ваші здібності, пане полковнику!

– Радий служити великій Німеччині та її фюрерові! Коли накажете приступити до роботи?

– Негайно, пане Голуб! Справа настільки невідкладна, що не терпить найменших зволікань. Ідеться про вищі державні інтереси великої Німеччини.

– Зрозуміло, пане полковнику! Зі шкури вилізу!..

7

– ПОЗНАЙОМСЯ, МАРІЙКО: це – мій чоловік. Жили коло його рідні, у Вінниці, тепер у містах скрутно, то йдемо до моїх. Давай-но, Петре, кажу дорогою, давню й хорошу подругу мою навідаємо. То от маєш гостей.

Ти ба, подумав Петро, як усе просто у Ганнусі виходить: «мій чоловік», «коло його рідні», «йдемо до моїх»!.. Що ж, так воно – за легендою, так воно – за документами. Готуючись до завдання, вивчили «на зубок» свій – досить таки довгий – маршрут од Вінниці до Малина. Розбуди посеред ночі – перелічимо, як на духу, геть-чисто всі містечка, села й висілки, які «стрічалися» нам дорогою, де ми «ночували» та інші подробиці легенди.

Так от яка вона, давня й хороша Ганнусина подруга-однокурсниця по Житомирському вчительському інституту. Не скажеш, що бідує в окупації. Ї вродлива, холера, хоч води з лица напийся, либонь, ще краща за Ганнусю. Русяве волосся гладенько зачесане, чоло високе, шляхетне, в світлих очах – лукаві бісики... Щось занадто довго тисне мені руку, занадто безцеремонно оглядає мене з голови до п'ят. Може, вдовичка, то чи не думає «позичити»?.. А я вже раків печу. Проклята сором'язливість!.. Обличчя в розвідника має бути непроникним, а я все ніяковію, знічуюся. Коли б не

розвідник, ще можна було б якось терпіти, а так – нікуди не годиться... Треба взяти себе в руки!..

– А знаєш, Ганнусю, – так само лукаво усміхаючись, мовила Марія, – твій вибір я схвалюю. Нівроку підчепила чоловіка!

Аж тоді відлягло від серця Петрові, коли відпустила його руку, заходилася рихтувати вечерю ..

– Ну, а ти, Марійко, як живеш?

– Ет, яке тепер життя? Німці налякані партизанами і за найменшою підозрою хапають і розстрілюють людей. У нас, у Потіївці, нещодавно стратили велику групу підпільників; спочатку їх катували, потім стратили, а секретаря райкому живцем у землю закопали... Тут кожен нинішнім днем живе, прожив день – добре, а що буде завтра – один Бог відає.

– Ну, а твій чоловік хто?

– Микола мій... у поліції служить. Пішов туди, щоб до Німеччини не взяли...

У хаті було тепло. Петрові, хоч як він кріпився, обважніло-солодко злипалися повіки. Розмову їхню чув ніби крізь глуху перетинку. Коли ж дійшли до свідомості Маріїні слова про чоловіка – поліцяя, він мотнув головою й струсонув з себе дрімоту.

Хай тобі грець! І надоумило нас у поліцаєвій хаті спинитися з отаким небезпечним вантажем!.. Дружина поліцяя... Через те й весела така... А чого їй боятися?.. Ї зовсім вона не вродлива, як видалося попервах. Така собі. Ганнусі не рівня!.. А може, це й добре, що ми тут спинилися на ночівлю?.. Кому спаде на думку перевіряти поліцаєве помешкання?.. Треба лише «сидори» добре приховати, а то поліцай «з обов'язку служби» – чого доброго – ще загляне туди.

– А де він зараз, твій Микола?

Марія відповіла – і мовби відро холодної води на голову Петрову зненацька вилила.

Виходить, оті поліцаї, що здибалися нам дорогою, їхали нас ловити! Ї серед них був – Микола! Двадцятаро пар очиськ – досі відчуваю їх на собі, навіть отут, у хаті... Варто

було викликати найменшу підозру — і клямка!.. Та їм, либонь, і до голови не припливало, що ми — ті самі парашутисти. Вони, видно, уявляють собі радянських парашутистів отакими кремезними паруб'ягами, обчепленими зброєю...

Вечеряли, коли в сінях зашаркали чийсь кроки. Петро насторожився: а що, як німці з поліцаями напали на наші сліди?.. До хати увійшла стара жінка з порожньою діжею, в якій розчиняють на хліб, а слідом за нею — старий.

Дивні якісь. У хаті — чужі люди, а вони — нуль уваги. Навіть «добривечір» не сказали. І Марія промовчала. Видко, нема злагоди межі молодими й старими. Чи взагалі вовкуваті за натурою. Так чи сяк, не подобається мені ця хата і ця сімейка...

— Бачу, дорога вас ухоркала, — озвалася Марія. — Петро кліпає, мов курка на подрах. Ти, Петре, лизь на піч, там тепло, а тобі, Ганнусю, постелю у межигрубах. Думаю, ти, Петре, не ображатимешся, що розлучу тебе з молодого жінкою. Попереду у вас ще багацько ночей, встигнете накохатись!

Ну й ну! Потрапиш отакій на язик — пропадеш!

— Коли дозволите, я хотів би наші «сидори» трохи підсушити на печі.

— Суши, печі не шкода!

З їхньою ношею під боком було спокійніше. Петро лежав і думав: як же нам бути? Попереду далека дорога, а на дорозі — пости. Добре було б день-другий перечакувати у надійному місці, але де? В поліцаєвій хаті — небезпечно, в зимовому лісі довго не висидиш. Лишається одне: іти, як і досі, дорогою.

Розморений теплом, не зчувся, коли заснув.

Звідкілясь долинув церковний спів. Спочатку забринів десь далеко-далеко, потім став ближчати, поки не виповнив усю хату.

Петро розжмурич очі — спів не зникав. Що за мана? Може, просто причувається? Звідки тут посеред ночі церковні співи?..

Спершись на лікоть, виглянув з-за комина. Посеред

столу горіла гасова лампа, поряд лежала розгорнута стара книжка. Схилившись над нею, Маріїні батьки співали якусь церковну пісню. Світло від лампи падало їм на обличчя й робило їх морквяними. Що вони співають? І чому посеред ночі? Може, поминають когось? Він знову ліг і, думаючи, що це може означали, став дрімати. Раптом знадвору хтось гучно постукав у двері. Петро підхопився, намацав зброю. Долівкою залопотіли чийсь кроки, хтось пішов одчиняти. Зарипіли двері, молодий чоловічий голос пробурмотів:

— Ну, й спите ж ви! Ледве достукався.

— Тихіше, Колю, — мовила Марія. — У нас гості, не розбуди.

А-а, Маріїн чоловік, поліцай. З облави на парашутистів повернувся... Цікаво, що б він робив, якби довідався, хто ми такі?.. Запродав би чи ні?..

Петро знову нечутно звівся на лікоть, обережно виглянув. Поліцаєве обличчя було знайоме — бачив на лісовій дорозі. Микола сидів тоді поряд з отим, що забрав білу шапку.

Стало не до сну. Пригадував події минулої доби, думав про день наступний... От якби всі наші тривоги та відійшли вкупі з минулою добою, і подальша дорога послалась благополучно!.. Та чи вийде на наше? Якби ж доля прислухалася до наших побажань, можна було б їй помолитись. Не прислухається, по-своєму чинить... Треба буде вийти з хати удосвіта, тільки засіріє, щоб уникнути зустрічі з поліцаєм.

Уранці, коли він зібрався, Ганнуся з Марією вже чекали на нього коло хвіртки. Ганнуся тримала в руках мотузку від санчат, на самих же санчатах горбився лантух, прикритий рядниною.

— Це чії гринджоли? А де наші «сидори»?

— Марійка продала нам півмішка пшениці й дала санчата, щоб довести, — сказала Ганнуся. — Наші бебехи я запакувала до мішка. Легше в дорозі: везти — не нести. А друге, не з порожніми руками прийдемо до моїх старих. Може, хліба у них і нема.

Ганнуся не сказала найголовнішого: лантух з пшеницею – добре маскування! Не могла цього сказати – поряд стояла Марія.

– Ну, Марійко, спасибі тобі і бувай здорова!

– Куди ви квапитеся? Я на вас тяжко сердита. Навіть з чоловіком не познайомились. Зачекайте, піду розштовхаю.

– Не варто, Марійко, нехай спочиває. Іншим разом познайомимось. Треба їхати: дорога далека, а день – куценький.

– Хоч би трохи погостювали, з Миколою, чоловіком моїм, познайомились... Яюсь не по-людськи виходить...

От сорока, досадливо подумав Петро, страшенно цікаво нам з твоїм поліцайчуком знайомитись!.. Спитав для відчепного:

– А що це за церковну пісню співали старі посеред ночі?

– Мабуть, і виспатись не дали?.. Я вже звикла й не звертаю уваги. Надумали, бачте, під старість у баптисти записатися. Тут їх чимало розвелось за німців.

– Ну, а вони як же на це дивляться, німці?

– Німцям тільки на руку. Баптистам забороняється убивати ближнього, отже, баптист не піде партизанити. За їхнім ученням так: якщо тобі зайдуть у праве вухо, мерщій підставляй ліве. А така покірність для німців підходить...

Попрощались і рушили в дорогу.

Уночі мела хуртовина, і тепер, коли вона вщухла, сліпучо білили обновлені кучугури. Небо очистилось од хмаровиння, привітно світило сонце.

Санчата ковзали легко.

8

МИХАЙЛО ЄГОРОВИЧ до вечора так і не дочекався Миколи; той навідався тільки наступного ранку.

– Ну, як? – зустрів Миколу тривожним запитанням. – Розкажуй! Напали на слід парашутистів?

Миколина розповідь його засмутила. Діло – швах. Шко-

да Сергія. Треба негайно посилати до Чоповичів іншу людину.

— Учора ввечері не повернувся з поста німецький жандарм, — додав Микола на закінчення. — Сьогодні вранці знайшли в лісі його труп.

— У Потіївському лісі партизанів нема. Виходить, убили не вони. Якщо не партизани, тоді хто?

— Може, це зробили парашутисти? Їх шукають під Чоповичами, а вони тут, під Потіївкою, опинились.

— Усе може бути... Лісом тепер пробиратися тяжко. Повинні вийти на дорогу. А на дорозі... Ти ось що, Миколо: давай-но по навколишніх селах гайни, уважненько придивися до подорожніх — а раптом вони тобі зустрінуться? Тільки не гайся, сьогодні ж виїзди... Коли зможеш, навідайся увечері...

Останні дві ночі Микола майже не спав і тепер, сидячи на снях, дрімав. Конячина трюхикала, під полозами поскрипував пухкий сніг, безугавно, монотонно.

Дорога бігла назустріч пустельна до пронизливого щему в сиротливих грудях... Ніхто Миколі не зустрічався, ніхто його не наздоганяв — ні піша-пішаниця, ні саньми. Та ось далеко попереду замаячили дві постаті, чоловіча й жіноча, вони тягли невеликі санчата.

Наздогнавши подорожніх, Микола їх упізнав. Учора стрічали дорогою, коли їхали до Чоповичів ловити радянських парашутистів. Тоді були без оцих санчат і казали, що йдуть до Потіївки, а нині прямують кудись далі, на парубійкові була біла заяча шапка, і Цирканюк Іван «обмінює» на свою, вискубану та зашмаровану... Дивно, подумав Микола, їхні санчата схожі на наші, сам же прив'язував оцю мотузочку!.. Треба буде погомоніти з ними, довідатись, хто такі, куди чимчикують і що везуть...

Коняка форкнула — Петро оглянувся.

О-о, Микола-поліцай! Ти звідкіль, голубе, взявся? Чи не полюєш, бува, за нами? Ну, ти нам не страшний, з тобою якось упораюсь, коли ти й справді по наші душі.

Сани зупинилась, Петро стиснув у кишені руків'я пістолета... Хоча ти, голубе, й чоловік Ганнусиної подруги, та якщо закортить перевірити наш мішок, пощади тобі не буде!

– Чи далеко мандруєте, добрі люди? – поспитав Микола.

– Або що? Ми, скажімо, до Малина, то, може, підвезете?

– До Малина я не їду, а до сусіднього села – сідайте!

Петро прив'язав санчата до ліси, й вони сіли, їхали мовчки. Поліцай ні про що не розпитував, та весь час оглядався на санчата, і Петрові це не подобалось.

9

ШТУРМФЮРЕР СС ВЕНЦЕЛЬ гортав службовий блокнот, перечитував нотатки. Вичитати більше, ніж занотував, не міг. Настрій псувався дорешти. Час минає, операція ж «Біла шапка» бажаних наслідків не дає. В лісі знайдено два парашути, затримано з десятків підозрливих типів – оце і весь набуток.

На столі задеренчав телефон.

– Венцель слухає!

– Пане Венцель, я знаю, де ховаються сталінські парашутисти-диверсанти!

– Це хто говорить?

– Телефоном не можу цього сказати, та я ваш доброзичливець. Слухайте ж: сталінські парашутисти ховаються в лісі, за вісім кілометрів на північ од Чоповичів, обіч шляху на Горобці.

І голос у рурі замовк.

Венцель кілька разів прогукав «алло!», більше голос не обзивався... Хто б це міг телефонували?.. Мабуть, провокація. Еге, не на того напали!.. А якщо правда?..

Увійшов черговий і доповів, що затримано ще шістьох.

– Серед них є в білих шапках?

– Двоє, пане штурмфюрер!

– Білі шапки – це добре! Допитуватиму особисто!

Таки й справді добре. Житомир вимагав затримувати

геть-чисто всіх у білих шапках і перевіряти якнайретельніше. Отже, я не помилюся! Був далекоглядний і цього разу, коли придумав для операції кодову назву «Біла шапка»!

Насвистуючи мелодію народної пісні «Зійшла сумна зоря», вийшов до приймальної і несамохіть затримав погляд на секретарці... Красива! Навіть дуже красива!.. Секретарка усміхнулась йому, зашарілася й опустила очі долу.

— Тебе звати Надійка, чи не так?.. Ти дуже гарна дівчина, Надійко!

— Скажете таке, пане офіцер! У нас у місті куди красивіші панянки!

— Таких, як ти, нема. Ти шоколад любиш?

— Хто ж не любить шоколад? Це ж ласощі!

У глибині коридора загупали кроки, у відчинені двері боком просунувся непоказний чоловік, запобігливо усміхнувся:

— Маю до вас пильну справу, пане офіцер.

Венцель оглянув його з голови до ніг, досадливо поморщився, та, подумавши, запросив жестом до відчиненого кабінету.

— Я від Голуба, пане офіцер, моє псевдо — Рудий.

— З чим прийшов, Рудий?

— Я довідався, де переховуються парашутисти! Вони переховуються в лісі, за вісім кілометрів звідсіля, — по дорозі на село Горобці!

— Звідки ж пронюхав про це?

— У Горобцях та інших селах одверто кажуть, що вони там. Дехто навіть бачив, як по дрова їздив.

Гм-м, інформація Рудого співпадає з телефонним сигналом. Отже, не провокація. Нарешті! А то начальство вже сердиться, телефонує кожних щогодини.

— Підійди до карти, покажи, де це!

— Це має бути отут, пане офіцер.

— Багато їх там?

— Одні кажуть — п'ятеро, другі — шестеро.

ЛИШИЛИСЯ ПОСЕРЕД шляху самі, і Петро запитав:

— А ти знаєш, Ганнусю, що поліцай, котрий оце нас підвозив, — чоловік твоєї інститутської подруги?

— Марійн Микола? Невже?.. А я навіть не підозрювала... Як ти думаєш, Петрику, невсе всі поліцаї — запроданці?

— Думаю, не всі. Та на лобі не написано, хто з них запроданець, а хто — ні...

І знову міряли верстви, яким, здавалося, не буде кінця-краю. Лише тоді, як сонце покотилося згори, попереду, на решті, затемнали околиці Малина.

Увійшли у міську вулицю і побачили, як двоє поліцаїв зупинили хлопця у білій шапці, що крокував трохи попереду, здерли шапку з голови, збили з ніг і заходилися місити чобітьми.

— От гади! Як же по-звірячому б'ють!.. За віщо?

Підійшли ближче; поліцаї покинули хлопця, підозріливими поглядами обмацували і їх самих, і санчата.

Може, насторожився Петро, і з нами вчинять отак, як з оцим юнаком?.. Та поліцаї, перевіривши документи, затримувати й обшукувати не стали.... Значить, документи у нас надійні, зроблено на всі сто!

У середмісті поліцаї траплялися частіше. Здавалося, вони, мов ті хорти, принюхувалися до всіх і кожного. Кудись — чи не до лазні — важко й незграйно прогупали вермахтівці з чавунно-чорними від морозу видами; знуджено вешталися офіцери. Цивільні стрічалися зрідка, обличчя сторожки, заклопотані, хода покваплива і водночас вичікувальна, мовби остерігалися пострілу в спину.

— Знаєш, Петрику, — стиха озвалася Ганнуся, — мені здається, що на санчата наші поглипують усі підозріливо.

— Мені — так само, — зізнався Петро. — Насправді ж, дивляться на них, як і на все інше.

Неприємно й тривожно було не тільки від підозріливих

поглядів, а й від незвичного ядучо-зеленого кольору німецьких шинелин, які мелькали то тут, то там. Ядучо-зелений колір солдатської уніформи був тут чужим не тільки тому, що незвично різав очі і не гармоніював з довколишнім середовищем, а й тому, що це було протиприродно за своїм сенсом і змістом.

Щоб на своїй землі боятися й стерегтися – це видавалося попервах лихим сном; все це було неймовірно, мовби все це було з чужого життя. Та це була реальність, гірка й важка. Треба, було зводити до чужих і принизливих окриків «Хальт!», «Шнель!» і багатьох інших. Треба було пристосовуватися до окупаційних порядків задля того, щоб можна було боротися з чужинцями-зайдами. Бачити цих чужинців на своїй землі – боляче й образливо. Думалось: є ж на білому світі землі, що їх століттями обходять війни, а наша праведна свята земля споконвіку приналежить загарбників, і вони повзуть і повзуть на неї, наче мухи на мед.

– Ти що, Петрику, ногу натер, що накульгуєш? – перебила Ганнуся його думки.

– Просто натрудив... ледачу ногу... Переходи чималі... Вважай, другу добу на ногах.

Як не одне, то друге, а тепер усе вкупі дається узнаки після контузії: і серце, і нога... Ні на що я не здатен. А ще поліз у розвідку... Який же з мене після цього розвідник?... Каліка німецький!.. Навіть перед Ганнусею незручно.... Вона – дівчина, а, бач, геть і вигляду не подає, що стомилася. А я – шкапа шкапою, то зіпаю пискком, то кульгаю. І треба ж – таке безглузде поранення!.. Здавалося б, дурниця: накістень на підшві там, куди поранило, та саме від цього проклятого мозоля – весь біль. Скільки його стинав, а він знову наростає. І варто натрудити ногу – вже волочиш. Не міг той осколок улучити трохи вище, усе було б гаразд, ні, в підшву, зараза, уп'явся!..

Поминули середмістя, де, здавалося, саме повітря було наелектризовано тривогою, і знову назустріч вели хлопця, побитого, простоволосого, один з есесівців ніс у руках білу шапку..

Знову біла шапка!.. Затримали хлопця у білій шапці на південній околиці, тепер – на північній... Невже скоїлось лихо з Василем і Павликом, що затримують усіх у білих шапках?.. Білі шапки... Авжеж, вони помітні... А все – Василь... Напередодні пішли з ним на базар. Василь помітив старого, що продавав білі заячі шапки.. Узяв одну, повертів у руках, нап'яв на голову. «Ну, як, Петре Кузьмовичу? Пасує мені?» – «Як на тебе пошита!» – «То давай купимо собі по шапці!» – «Навіщо вони нам? Шапки у нас є». – «Біла шапка взимку – чудове маскування. Коли ж будемо на завданні, білу шапку, навіть у великому натовпі, видно здалеку. Може, кому з нас треба буде допомогти?» – «Що ж, давай». – «Візьму й для Павлика»... Отак появились у нас білі шапки. На аеродромі начальник здивувався: «Звідкіля вони у вас?» Відповів за всіх Василь, і начальник осудливо похитав головою: «Білі шапки – це не діло. Вам же нічим не можна виділятися. Слід було б замінити, але вже не встигнемо. Виліт не затримаєш.. Ех ви, хлоп'ята!.. Навіть не порадилися!.. Там, на місці, за першої ж нагоди замінить!» Авжеж, неспроста хапають усіх у білих шапках... А може, просто збіг обставин?.. Принаймні, добре, що той поліцай зазіхнув на мою білу шапку, інакше могли б і мене ... А тепер того поліцай схоплять, гестапо не подивиться, що поліцай. Так йому, гадові, й треба!.. А для мене – наука. Начальник правду казав: розвідник повинен бути непомітний, нічим не виділятися... Ет, усе це – дур-ни-ці... З Василем і Павликом усе гаразд,... І чого це я відразу вдарився в паніку? Пора навчитися стримувати себе. Це просто випадковість.

– Бачу, Петрику, ти геть підбився, – співчутливо мовила Ганнуся, коли поминули останнє подвір'я передмістя.
– Болить?

– Заніміла зараза, – провинно відказав Петро.

– Уже недалеко, – підбадьорила Ганнуся. – Кілометрів сім...

– Нічого, витримаю. Не такі робив переходи.

– Ти робив тоді, як мав здорові ноги, а тепер...

— Авжеж, лучче було б руку зачепило, — витираючи рясний піт, сказав Петро. — Поранення в підшшву — найпаршивіше діло.

— Ти, Петрику, ще й так витривалий. З пораненою ногою стільки пройти!

— Здається, проскочили благополучно.

— Ой, Петрику, не зуроч. Нам треба ще проскочити залізничний переїзд, а там повинен бути німецький пост.

Справді, попереду, на залізничному переїзді, забовваніла постать німецького солдата.

— Обминути стороною не можна?

— Влітку можна була б, а зараз через глибокі сніги та ще й з оцими санчатами — нічого не вийде... Якщо нас — боронь, Боже! — він затримає і спробує перевірити, що веземо, ти, Петрику, дій ножем. Зчиниш тривогу, а місто зовсім близько... А ще краще — давай гратися в сніжки. Розумієш: у сніжки гратися!

— В які сніжки? — спантеличено поглянув на збуджену Ганнусю. — Про що ти?

— Ну, в сніжки! Як ото діти. Може, пощастить відвернути німцеву увагу від санчат. — І, зачерпнувши снігу, зліпила м'ячик, метнула в Петра, а сама зі сміхом, ніби втікаючи від нього, часто оглядаючись, побігла вперед, до переїзду з німцем.

Нарешті Петро збагнув, що й до чого.

— Ось я тобі зараз дам! — кинув у Ганнусю сніжкою і, підхопивши санчата, побіг слідом. — Не втечеш! Натру вуха снігом!

І звідки тільки сили бралися? Ще хвилю тому заледве ноги волік... Вони бігли, метали одне в одного сніжками й голосно сміялися, та якби хто прислухався пильніше, розпізнав би у тому сміхові надривне голосіння. Пробігаючи повз німця, Ганнуса засміялася ще голосніше, ще заразливіше і грайливо кинула в нього сніжкою, раз, удруге, гукнула, заохочуючи до гри:

— Пане солдат! Сніжки!. Сніжки!

— Давай, давай! — підігравав Петро, пробігаючи попри німця слідом за Ганнусею. — Давай, давай!

— Снішки? О-о, снішки! Гут, гут! — розвеселився німець, нагнувся, зачерпнув снігу й кинув у Ганнусю. — Гут, гут!

А Ганнуся бігла все далі й далі і гукала, мов заведена:

— Сніжки! Сніжки!

Петро біг слідом і також гукав, мовби закликав. Одбігши від переїзду на чималу віддаль, Ганнуся впала в сніг і, над силу усміхаючись, мовила:

— От і все... Я так стомилася... Подай руку, бо сама не встану... В усьому тілі — порожнеча...

— А ти, Ганнусю, молодець! Здорово придумала! Я ніколи не додумався б до такого... «Снішки?.. О-о, снішки! Гут, гут!..»

У полі сумно мела поземка, тонко підвиваючи, крутила, гнала снігові струмені, зашальовувала дорогу врівень з узбіччям. Тепер, коли небезпека минула, кожен крок уперед, здавалося, був уже останнім, мав стати останнім. Петро похилив голову і дивився тільки під ноги. Отак чинив завжди, коли дуже стомлювався. Тоді відстань ілюзорно скорочувалась, і йти було легше.

Вітер непомітно ущух, останні відсвіти сонця погасли за далеким темним лісом. Спонучіло. І тут Петро почув схвилюваний Ганнусин шепіт:

— Ось, Петрику, і наше село,!..

11

...УВЕЧЕРІ, КОЛИ секретарка Чоповичівської поліції поверталася після роботи додому, в тихому провулку перестрів її літній чоловік.

— Ну, як справи, Надійко?

— Передайте командирові: Венцель телефонував до Жи-томира штандартенфюрерові СС Гельвігу. Доповідав, що натрапив на слід радянських парашутистів; вони переховуються в лісі, за вісім кілометрів на північ од Чоповичів, по

дорозі на Горобці. Завтра вранці з командою у складі десяти есесівців особисто виїздить на облаву.

— Зрозуміло... Більше ніяких новин?

— Ніяких... Скажіть командирові, щоб забрав мене звідси. Сил уже нема щодня бачити їхні огидні пики. Там усі ділом займаються, а я... сиди й усміхайся кожному гадові.

— Знаємо, тобі нелегко. Та що вдієш? Поки що ти потрібна тут. Ти робиш велику справу... Хтось до тебе в'язне? Новий залицяльник об'явився?

— Та будь вони прокляті! То начальник потіївської поліції набивався в ухажори, а тепер сам штурмфюрер Венцель зі своїм шоколадом проходу не дає.

— Потіївського «ухажора» ми перехопили дорогою, більше до тебе не приставатиме. З Венцелем також поквітаємось.

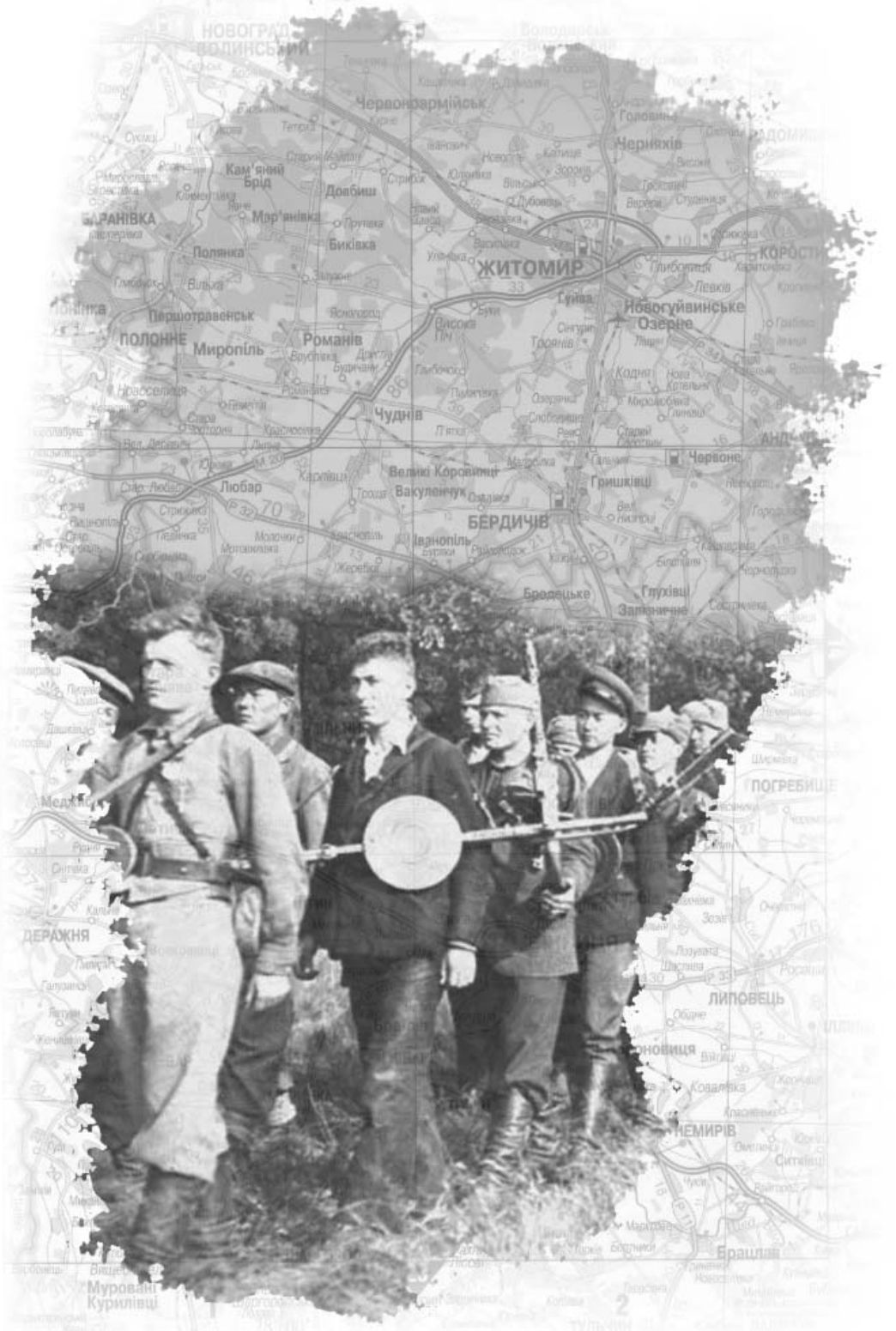
— Як там наші?

— Та помаленьку. Кланяються тобі.

— А Вітя?.. Нічого Вітя не передавав?

— Вітько?.. Не хотів тобі казати... Тепер скажу: загинув Вітько... Ти ... той... кріпися, доню!..

НОВОГРАД
ВОДИНСЬКИЙ

Червоноармійськ

ЖИТОМИР

Чудна

БЕРДИЧІВ

ЛИПОВЕЦЬ

НЕМИРІВ

Брацлав

Муровані
Курилівці

2

ТУЛЬЧИН

*Розділ восьмий***«ЦЕНТР» УТОЧНИВ ЗАВДАННЯ**

Розвідники – живі люди. Ніщо людське їм не чуже. Вони живуть не тільки розумом, а й серцем.

З розвідницького кодексу честі.

1

ХАТА СТОЯЛА на виріжку, край битого шляху. Рідко хто з подорожніх минав. То води напиться повертали, то дорогу розпитати, то негоду перечасувати. Неспокій, клопіт, шарварок, мов у корчмі, та – звиклося. Коли б запропонували: переселяйтесь отуди, під ліс, там спокійніше, дід Муха ніколи й нізащо не пристав би на таке. Докотилася у ці краї війна, і подорожні заходити перестали, зате від німців та поліцаїв – передиху нема. День у день, зі шляху збочивши, гримають у двері. Лиш поріг переступлять, одразу: подавай жерти!.. подавай пити!.. От і нині: рання зимова ніч упала, спати пора, а вони, гаспидські душі, попід вікна, чути, гупають.

— Мало їм дня, — стривожилась баба Мушиха, — уже й поночі нечиста сила їх несе!

Дід Яків лагодив стільчика. Зачувши гупання, випростався, вичікувально повернув голову до дверей. Тих німців і поліцаїв, котрі вирипували хату вдень, дід не боявся. Багато у них уже не візьмеш — лишилося дві курки. Боявся пізніх «гостей». Ці могли нагрятися й по саму душу. Такі часи настали, що можна пропасти ні за понюх табаки. Одне слово необережне — і нема чоловіка. Дід же Муха за характером був незалежний, уїдливий, не квапився шапкувати перед окупантами.

Двері відчинились; баба сплеснула, зойкнула й помолоділо метнулася від печі до порога.

— Якове! Та це ж наша Ганя! — обняла онуку, заголосила. — Донечко моя!... А мама?.. Мама де ж?..

— Мама... Налетіли літаки, стали кидати на біженців бомби, і мама... — Пригорнувшись до бабусі, Ганнуса заплакала й собі. — Поховала я маму...

Дід Яків стояв посеред хати з іржавим цвяшком під вусом і молотком у руках. Кліпав частіше звичайного, поки не капнула на сиву бороду сльозина... Таки й справді вона, онука Ганя... Торік, посеред літа, як сюди напочувався фронт, донька Ірина з онукою Ганею, котрі приїхали, було, погостювати, бо Ганя саме вчительський інститут закінчила, пристали до колони біженців. Пішли — мов за водою... І от онука повернулася... А доньки вже нема... А то що за парубійко уклякає край порога, облізлу шапку в руках тереблячи?

— Це Петрик, — узяла його онука за рукав, — мій чоловік.

— Твій чоловік? — спохопилась бабуся. — То чого ж він стоїть у коцюбнику, мов чужий?.. Роздягайся, сину, будь, як удома. ... Це ж ви пристали з дороги й голодні... Ну, я зараз...

Поки вони роздягались, бабуся, жалісливо причитаючи, заметушилась, закалатала посудом, засовгала в печі рогачами. Дід, накинувши кожуха наопаш, кудись вийшов і повернувся з двома пляшками. Заткані паперовими чопиками,

пляшки білясто відсвічували рідиною, схожою на вапняне молоко.

— Ну, діти, сідайте до столу та вип'ємо за те, що нас тепер стало удвічі більше! За Різдво Христове!

Петра посадовив з правої руки, наточив йому «молока» по самі вінці, шанобливо й значущо, як рівний з рівним, почаркувався. Хрумаючи квашену капусту, перемерзлу й пісну, нахилився до Петра:

— Чую, балакаєш по-нашому, часом не поліщук?

— Ні, я з подоляків.

— Ага... Ну, а де ж ви... тее... спізналися?..

— Та ми, дідусю, з дитинства знаємо одне одного, — засміялася Ганнуся. — Ще відтоді, як батько з мамою переїхали до Вінниці. Вінниця — рідне Петрикове місто... Петрик випасав на березі корів, а ми з мамою прийшли до річки прати білизну. І ось одного разу...

«Молоко» уже давалося взнаки, розлилося по жилах теплом, зігрілися й задубілі дорогою ноги; тепло хвилями струмувало від підошов, огортало затишком, відрадою, і розшарпана пережитими тривогами душа обм'якала, ріднилася з усіма, хто сидів за столом, тьмаво освітленим гасовою лампою з надщербленим і закіптюженим скельцем сьомого номера. Петро дивився на розпашілу Ганнусю, бо, здавалася йому, такою красивою бачив уперше, слухав жваву й веселу мову і тихо усміхався. Коли ж, схилившись на руки, прикривав на мент очі повіками — усе те, що оповідала Ганнуся, оживало чарівним сонячним видивом.

Спочатку виникало з далекої далечини рідне біле місто, і пахло йому яблуками; ті яблука, бувало, висіли поодиночі на вершечках у почорнілих садах до морозів і нагадували забуті прикраси на новорічних ялинках з обсіпаною глицею; тоді широка загальна панорама вужчала, ближчала, підступала впритул, і вже виразно бачив оті кутки, де народився і, як бабуся казали, витоквся, — десь положисті, а десь і крутобок і пагорби Старого Міста, звивисті узвози, загублені в травах стежини, триглаву церквицю, покладену взруб ще за

часів козаччини, урвища занедбаних каменярень, пастівник понад блакитною биндою ріки, очерети, верболози, човни, бабине подвір'я...

...Чого мені тоді найбільше хотілося – так це спати. Тільки-но, здається, припав головою до подушки, а над вухом – материн голос: «Вставай, Петрику! Вставай, синку! – Розжмуриш очі і відразу стрінешся з материними очима, засмученими, вибачливо-провинними, хоч мати й усміхаються. – Пора, синку. Бабуся чекають».

Одягаюсь і босоніж, тримаючись середини стежки, щоб не заросити ноги, чимчикую до бабусі. Та хіба перехитруєш росу, коли трава хилиться на саму стежку з обох боків? Зарошені ноженята відразу мерзнуть. Вийдеш на вулицю, а там такі глибокі порохи, що потопаєш у них по самі кісточки. Вдень і ввечері приємно відчувати ворухке тепло під ногами, таке, наче й не порохи, а попіл, щойно з розпашлої печі вигорнутий. Уранці ж – зле, порохи липнуть до мокрих ніг, розквашуються, тванюка набивається поміж пальці, береться там грудочками й муляє, а висохнувши, зверху стягує шкіру, тоді мовби взули тебе у тісні постолі. Але трави – то ще не велика біда. До бабуні треба йти городами, а там спинаються перед тобою цілі хащі бараболиння, і, хоч як стережешся, забрьохаєшся по самі пахви, намоклі рососою штани й сорочина бридко прилипають до тіла, стає холодно й незатишно, і тоді почуваш себе круглим сиротою.

Вулиця ще німа, навіть хати ще сплять, а от бабуся вже пораються на своєму обійсті. Ніби й рано прибігаєш, а корову вже подоєно, і на столі чекає на тебе сніданок, якого вдома – нема. «А хто вас будить, бабусю? Мене – мама, а вас хто?» – «Мене, внучку, будить півник. Тільки, пропіє – і я вже на ногах!» Молоко ще тепле, а хліб з підсмаженою шкуринкою такий смачнющий, особливо, коли ще трохи присолити.

Поснідавши, знаходжу за дверима батіжок і займаю на пастівник корову з телицею. Спочатку я не мав батіжка, за «підпасича» правила мені палиця. Один з дорослих пастухів

якось хмикнув зневажливо: «Ну, що ти за пастух, коли не маєш батога?» І я розжився на батіг, щоправда, невеликий, зате — справжній, з цупкої сириці, а пужално — з глоду, спеціально ходив по ньому в берег, бо з глоду вони гнучкі й міцні, пужална. А взагалі з палицею паслося надійніше. Деякі корови так прудко бігають, що нізачо не наздогнати і батогом не втнути, а ось палицею, коли влучно кинеш, будь-яку дістанеш.

Бабусіна корова була спокійна і — головне — в шкоду не перлася. Затє поборювала всіх корів, коли, бувало, зійдуться лоб у лоб і крешуть рогами, і з розпоротими клубами, як інші, не ходила. Чимсь нагадувала бабусю, передовсім — поглядом, задумливим і запечаленим. Інші корови, як устиг помітити, також нагадували своїх господарів, мовби переймали їхні вдачі, то вередливі, то жадібні, то вперті, то влізливі. Ось лиш бабина телиця, здається, складала виняток. Рослава, біла з яскраво-рудими плямами, ніби «залатана», вона була красунею і називалася красиво — Маргарита. Та вреднющої істоти світ не знав, відколи завелися в ньому корови. До всього, ще й билася, зараза. Ні палиці, ні батога не боялася. Ударив її, а вона — замість того, щоб, підібгавши хвоста, чимдуж утікати, як ото інші корови й телиці, — жваво поверталася у твій бік, погрозово фиркала і, опустивши низько морду, виставивши наперед невеликі, але гострі роги, мчала на тебе, тільки земля з-під ратиць летіла. Тут уже гав не лови, масти п'яти смальцем! Нападала Маргарита не тільки на мене, а й на всіх інших, не розбираючи, малий ти чи великий.

На берег, де я випасав бабусину «череду», часто приходила дівчинка з молодою чорнявою жінкою. Поки мати прала білизну, дівча гралося коло кладки. І ось йому заманулося, меткому тому дівчаткові, погладити Маргариту. «Не підходь — ударить!» — гукнув я застережливо. «А ось мене і не вдарить!» — відказало дівча і хоробро рушило до Маргарити. «Стій! — злякався і підхопився на рівні. — Ближче не підходь! Ударить!..» Маргарита перестала скубти траву, поко-

сувала у бік дівчинки лихим оком. «Телячих ніжностей» вона не терпіла. І я кинувся на виручку. І саме вчасно, бо Маргарита навально шарпнулася вперед... Збиралася провчити дівчинку, а тут раптом виник перед нею пастух!.. Маргариту це спантеличило, навіть загальмувала з несподіванки передніми ратицями. Але ж перед нею був «одвічний ворог», од якого не раз перепадало то батога, то палиці. Досі йому щастило вивертатися, уникати гострого рога. Тепер уже не вивернеться, тепер уже вона поквітається, тим паче, що «ворог» забув з переляку про батіг!.. Беззбройний, стояв перед Маргаритою, махав руками й щосили кричав: «Ану, гей!.. Ану, гей!» Та хіба Маргариту цим налякаєш?.. Ота мить, коли несподівана моя поява перед нею збила її з пантелику, минула, і Маргарита вергнулася на мене. Устиг би ще вивернутися, уникнути удару, коли б не оце тюхтіювате дівча. Чи то ноги віднялися з переляку, чи занадто вже було хоробре, воно не тікало, а стояло, мов укопане. Хіба ж не дурноголове?.. «Тікай!» – крикнув я, та воно стояло й далі, і тоді щосили відштовхнув його убік. На все це затратив зовсім мало часу, одначе затримався, вивернутися уже не встиг, і Маргарита садонула попід ребра й звалила долі. Зваливши мене долі, одійшла набік, помотала головою й не то заревла, не то мукнула незвично тихо: ме-бе-бе!.. Либонь, святкувала перемогу і водночас розкаювалася.

Дівча, пополотніле, зі сльозами на очах, підбігло до мене, нахилилося : «Тобі не дуже боляче?» – «Ні, не дуже, – збрехав, хоч насправді ледь дихав од болю; ребра, здається, цілі, то вже добре. – Я ж тобі казав – не лізь до неї!.. Вона могла і живіт розпороти й кишки випустити... Треба було б тебе, зашмаркану, добряче відлупцювати, щоб слухала, та не хочеться рук бруднити об тебе!» – «Ти це зробив через мене, так? Щоб мене вона не вдарила, так?» – «І чого ти причепилось?.. Через мене, через мене!.. А через кого ж?.. От ударила б тебе, а мені – відповідай!.. – Мій крик її здивував, і я додав уже спокійніше: – Ти до неї більше не лізь. Вона така скажена, що може і вбити».

Збоку хтось весело зареготав: «Добряче ж вона тебе,

хлопче, буцнула!» Я обтрусився і встав. Поряд стояв незнайомий дядько в солом'яному брилі і з портфелем у руках. «Бойова телиця! Таку б телицю в Іспанію. Могла б замість бика виступати на арені. Ти, хлопче, гав не лови, дістань червоної матерії і влаштувай кориду. Добра була б корида!» — «Не треба мені вашої ториди. — Цей тип мені не подобався. — Якщо ви такі спритні, то самі спробуйте! Вона вам покаже ториду!» — «Ех ти, не знаєш, що таке корида! Це бойова вистава, вельми популярна серед іспанців. Тореадор, себто циркач з червоним плащем в одній руці і шпагою (це така тонка шабля) — в іншій, виходить один на один з розлюченим биком і затіває бій. Бики червоного не люблять, нападають на тореадора, тореадор затуляється плащем і вбиває бика шпагою. Оце й називається — корида, а не торида... Кажеш, самому спробувати? А що, добра, знаєш, ідея! Спробую! До речі, маю в портфелі червону матерію, купив оце на прапори та лозунги до свят».

Він розщібнув портфель, видобув червону шматину, махнув перед собою: «Цілком замініть червоний плащ! А замість шпаги візьму оцю палицю. — Підняв загублену якимсь пастухом палицю, зробив кілька випадів. — Нічого, може бути».

Тоді закасав рукави сорочки по самі лікті, наче збирався битися з Маргаритою навкулачки, скинув бриля. Ми стояли з дівчинкою збоку й мовчки спостерігали. «А тепер зробимо невелику фіззарядку!» Кілька разів присів, кілька разів поперемінно задер догори ноги, тоді заходився боксували й боксував доти, поки геть не розпарився. «Підзарядився, тепер — до бою! — Білою хусточкою витер обличчя, насадив на голову бриля, перекинув через ліву руку червону шматину, правою підхопив палицю. — Почнемо кориду. Публіки, правда, малувато, ну, та потішимо трохи власну душу. Чекаю, сеньйори і сеньйорити, ваших оплесків!»

Спинившись за кілька ступнів, махнув перед Маргаритою «плащем». Махнув раз, удруге, утретє. Телиця не звертала на «тореадора» ніякої уваги, спокійно скубла траву.

«Еге, та вона, видно з усього, не годиться для кориди, — досадливо сказав дядько. — Дарма тільки хвалив!»

«А ви спробуйте підійти ближче!» — порадив я.

«Ближче? Думаєш, побоюєш? Ми нікого не боїмось!»

Він і справді наблизився майже впритул і навіть ляснув «плащем» телицю по морді. Це вже було занадто!.. Зі всіх чотирьох ратиць рвонулася Маргарита вперед, — і «тореадор» — неборака гепнувся задом у копанку з позеленілою застоюною водою, розполохавши в ній жабенят і пуголовків!.. Упавши, він лежав горілиць з міцно заплющеними очима, наче мертвяк. Бриль злетів з голови ще тоді, як він падав назадгузь від прицільного удару в живіт, і на лисині вигравали сонячні «зайчики»... Усе це сталося так блискавично, що ми з дівчинкою не встигли й розреготатися... «Мабуть, Маргарита його вбила! — я злякався не на жарт. — Ой, що ж тепер буде?.. Але чого не видно крові?..»

Опецькувата муха сіла «тореадорові» на кінчик носа, неборака розплющив ліве, потім праве око, злякано поглянув на Маргариту, яка стояла над копанкою й зацікавлено роздивлялася поверженого «ворога». Слава Богу, живий!.. Я відігнав телицю і підійшов до копанки: «Я вам зараз допоможу... Давайте руку!» Не подаючи мені руки, «тореадор» став окарач і по-собачому задріботів подалі від Маргарити. Нарешті звівся на рівні, підібрав червону шматину, не згортаючи, увіпхнув до портфеля, підібрав бриля, обтрисив на сідниці ряску та жабуриння, люто, спідлоба на мене глипнув, буцім то я присилював його затівати оцю саму «кориду», сплюнув: «Це не телиця, а... людоджерка!» — і подався до середмістя. І тільки тепер дівчинка голосно й весело засмілася: «Ха-ха-ха-ха!.. От вона йому дала, тому Кориді!»

Від Бугу надійшла її мати. «Чого це ви так регочете?» — «Ой, мамо! Дядька Кориду телиця побила! Він її дратував, дратував, а вона тоді розсердилась та як буцне!.. А цей хлопчик-пастушок — чуєш, мамо? — врятував мене від телиці та самому йому дісталось». — «О-о, то він справжній лицар! Ти вже з ним познайомилась? Знаєш, як звати?» — «Ні, ще не

познайомились. І як його звати — не знаю». — «Ось тобі й маеш! Він тебе врятував, а ти нездогадлива така. Хоч спасибі сказала?» — «Я так мамо, налякалась, що... забула. Як тебе, хлопчику, звати?» — «Мене?.. ну, і Петром». — «А мене — Ганнусею... Спасибі тобі, Петрику, що ти оборонив мене від битливої телиці!» — «Ну ось, — усміхнулася Ганнусина мати, — тепер інша справа!» — «Ми з Петриком будемо дружити... Правда ж, Петрику, ми будемо з тобою дружити?» — «Ніколи мені дружити, я корів пасу». — Про себе подумав: Тяжко воно мені потрібне — дружити з тобою! Де це бачено, щоб хлопець та з дівчиськом дружив?.. Тобі навіть слова не скажеш. Тільки що — відразу в сльози... Та Миколка з Бориском засміють! — «Петрикові дружити з тобою ніколи, — сказала Ганнусина мати. — Йому треба корів пасти». — «А я буду з ним дружити отут, на березі...»

— Оце відтоді, дідусю, ми й дружимо! — скінчила Ганнуся свою розповідь. — Дитяча дружба стала нам на все життя...

Петро, якому здавалося, що історію їхнього знайомства, власне, переповідала не вона, а він, чи, принаймні, удвох, поглянув на Ганнусю вдячно-щасливо, та водночас ніби й перепитав поглядом — для більшої певності, чи йому, бува, не причулися оті, такі значущі, слова про дружбу на все життя, в які, ясна річ, уклала тільки йому зрозумілий зміст.

Наприкінці вечері Ганнуся стала розпитувати своїх про близьких та знайомих. Петро мало кого знав, прислухався неуважно, думаючи про своє. Та ось вона запитала про старосту, і він повернувся з минулого у нинішній вечір. Доведеться мати з Весненком справу, і це було дуже важливо — знати, який він, староста, людяний чи вовкуватий, і те, що він почув, зіпсувало свято його душі, мовби зайвий раз підтверджуючи, що будь-яке свято ніколи довго не триває.

— Він такий, — сказала бабуса, — і нашим, і вашим. Буцім і по-хорошому з людьми, але й німцям зад лиже. Торік виказав їм нашого парашутиста, то за це Весненка чобітьми нагородили.

Ось вона, подумав Петро, ціна людського життя – чоботи!.. Видко, добрий гад... Кепські наші справи, Ганнусю...

Ганнуся підвелася з-за столу, пригорнула бабу за плечі:

– Стеліть нам, бабусю. Потомились ми з дороги... Ходімо, Петрику, спати, – і подивилась на Петра незвично ніжно.

– Ми ще трохи поговоримо, – заперечив підпилий дід Яків. – Ти, Петре Кузьмовичу, мене слухай, у цій хаті я командир!

Усміхнувшись, Петро ковзнув поглядом по дідовій кремезній постаті. Пишна, розчесана надвое борода робила діда схожим на старорежимного генерала. Та, власне, борода – то ще не головна прикмета. В усій дідовій поставі відчувались нерозтрачена внутрішня сила і владність. І Петро відповів уже цілком серйозно:

– Добре, Якове Ісаковичу, слухатиму.

– Ти славний хлопець, Кузьмовичу! Дай-но я тебе поцілую.

– Чи ти, старий, звихнувся? – напалася баба на діда. – Чоловік здорожений, присталий, а ти причепився, мов реп'ях...

Петро увійшов до суміжної кімнати. На дерев'яному ліжку, під стіною, запнутою домотканим килимом, лежала Ганнуся. Він роздягнувся і, остереігаючи себе, щоб не доторкнутись до Ганнусі, тихо й обережно приліг скраю, на самому пругові. Та тільки-но він приліг, як гаряча Ганнусина рука обняла його за шию, і тоді відчув на своїх губах палкі Ганнусині уста...

Потім, коли вона заснула, пригорнувшись до нього, він ще довго лежав, щасливо спустошений і немовби оновлений, уже зовсім інший, бо знав, що віднині відповідатиме за обох не тільки як командир групи, і почуття цієї вищої відповідальності робило його сильнішим і мужнішим.

...На все життя... Видко, нам і справді судилося бути разом усе життя... Досі так воно й складалося... Ми були разом навіть тоді, коли довго не бачили одне одного. І ні-

коли не виникало поміж нами ніяких непорозумінь, відчуження, байдужости, ми завжди були потрібні одне одному, жили одне одним... Принаймні, я усі ці вісім років, відколи познайомились на пастівникові, постійно відчував, що Ганнуса — поряд зі мною. Зостаючись у Вінниці, була зі мною в Одесі, де навчався у військовому училищі; і потім, коли почалася війна, коли ми відбивали безкінечні ворожі атаки і самі ходили в рукопашну, коли відступали, почорнілі від втоми й ганьби, яку ми, молоді командири Червоної Армії, відчували особливо гостро, бо, здавалося, злочинно гаяли час у військовому училищі замість того, щоб ґрунтовно опанувати суворовську науку перемагати, а тому й червоноармійців не могли нічому навчити, хоча все було далеко складніше, коли оборонялися під Москвою, витримали, не пустили німців до столиці, а тоді погнали їх назад, — скрізь і всюди відчував її, Ганнусину, присутність, мовби вона воювала в нашій роті. Убиваючи німців, я казав: «Це — за Ганнусю!»; коли ж наставало відносно затишшя на передовій, я щогодини складав їй листи, ділячись найзаповітнішим, найсокровеннішим. Вірив, що неодмінно зустрінемося на шляхах війни; було б несправедливо, світ обезумів би до решти, цілком можливо, що й запався б, коли б ми не зустрілись — зустрілись для того, щоб уже ніколи не розлучатись.

Закінчилось навчання у розвідшколі. Товариші один по одному вибували у ворожий тил на завдання. Чекав своєї черги, час минав, а радиста все не було. Дурне діло — чекати. Начальник, проте, був аж надто спокійний: «Устигнеш... Ще навоюєшся...». Того дня, нудьгуючи, подався, на ринок. Цікаво, чим же тут торгують?.. Торгували здебільшого лахами й продуктами, а ціни — не підступишся!... За мою місячну платню командира роти — сімсот п'ятдесят карбованців — можна купити лише дві хлібини!.. Як же скрутно людям живеться... І я подався до брами. Обабіч брами юрмились гадалки, ловили за руки, за поли, обіцяли сказати «всю правду». Тільки двоє сліпих ворожбитів, з грубезними книжками на колінах, не закликали нікого, мовчки сиділи на ящиках, і

їхні виснажені обличчя вражали закам'янілістю. І люди, особливо жінки, трохи повагавшись, ішли гадати. Ішли, плакаючи потаємну надію почути від «божих людей» оте єдине, чим жили: чи живий-здоровий чоловік або ж син, од якого давно вже нема ніякої звістки. Почувши заспокійливе «живий-здоровий», віддавали «божим людям» гіркі свої копійки і, нічого не купивши, зате з легким серцем, квапились додому, до голодних дітей... Я зупинився неподалік, і спостерігав, як пальці сліпих ворожбитів обмацували сторінки розгорнутих грубесних книжок з проколами замість літер... А що, коли й самому поворожити?.. Адже я в цивільному... Чи вгадає сліпий, що я військовий і незабаром піду на завдання?.. Може, ці сліпі усе ж трохи видющі?.. І що він скаже: чи залишусь живий?.. А коли скаже, що загину?.. Потім буду про це весь час думати... Ні, краще не знати, що буде з тобою!.. Та й звідки вони, сліпі ворожбити, можуть знати, кому що судилося?.. Усе це ерунда!.. А довідаються наші – візьмуть на сміх: комсомолець, а вірить у забобони!.. Ет, усе-таки, спробую, що буде, те й буде!.. Сліпий ворожбит приголомшив з перших же слів: «Тебе чекає далека й небезпечна воєнна дорога... Тобі доведеться бути серед ворогів... На тебе чатує небезпека... Але ти залишишся живий... Залишишся живий!..» Ти ба, вгадав!.. Угадав, що незабаром вирушу на завдання!.. І сказав, що залишуся живий!.. Навіть повторив: залишишся живий!.. Коли б і справді... Дурниці, звичайно, а все ж... солов'ї в душі витьохкують...

Повернувся на квартиру, сів край вікна і стиха заспівав. З вулиці у хвіртку повернуло двоє: начальник школи і дівчина у військовому. Мабуть, моя радистка... Тільки дівчат мені бракувало!.. Начальник роздягнувся перший, увійшов до кімнати, весело мовив: «Ну ось, Петре Кузьмовичу, тобі й радистка! – Повернувши голову до передпокою, захопив: – Давай, Зайченко, заходь! Годі тобі чепуритися, ти й так нівроку!» Дівчина увійшла, і я остовпів. «Петрику, це ти?» – вражено вигукнула Ганнуся, либонь, мав я вигляд не такий бравий, як личить командирові, бо начальник непо-

мітно підморгнув мені, сказав: «О, та вас, бачу, й знайомити не треба! Виявляється, ви знайомі. Це добре, не треба буде звикати... Ну, сьогодні ділової розмови у нас ще не буде. А завтра я прийду раніше і займемося справою...» Начальник пішов, і Ганнуся сказала: «Оце так зустріч!.. А пам'ятаєш?.. Я ж тобі казала, що нам бути разом, бо це – доля!.. Ти ще сміявся... Ну, а тепер, що скажеш?» – «Ганнусю» – тільки й сказав і спробував пригорнути. «Ну-ну, не треба... Навіщо ці телячі ніжності?» – «Так, так, звичайно... Сідай, будь ласка. Розкажуй, як тут опинилась». – «Сама не чекала, що тут опинюся... Нинішнього року, перед війною, закінчила вчительський інститут, мала їхати вчителювати в Західну Україну. Батьки взяли відпустку, і ми навідали бабу з дідом, вони в Житомирській області. Тут і застала нас війна. Батька взяла до війська, а ми з мамою рушила на Схід. Дорогою колони біженців часто бомбили. Я поховала маму і пішла на фронт, медсестрою до медсанбату. А звідти потрапила до школи радистів. А тепер ось тут опинилась... А ти теж добрий. Як поїхав до військового училища – жодного листа не написав!» – «Як же мав тобі писати, коли ти... коли ти ходила з отим довготелесим футболістом!.. Либонь, і досі листуєтеся?» – «Нікого у мене, товаришу Бондарчук, нема, – загадково усмінулась. – Не встигла ще покохати. Ну, а коли покохаю, то покохаю високого!..» Що ж, подумав ображено, прозорішого натяку годі й шукати. Твоя справа – шукай собі високих!.. І от – ця ніч... «Милий мій, коханий!..» Загадкова жіноча душа, навіть у таких, як Ганнуся, – загадкова...

Уранці вона зняковіло уникала його поглядів.

– Ти чого така невесела? – здивувався Петро.

– Не треба нам було цього робити... Розумієш?.. Ми ж на завданні!..

– Ну, то й що? – Такого він не чекав. Навіть розгубився і не знав, як йому бути, що казати... Що взагалі за таких випадків кажуть?..

– Це я винна... Благополучно дійшли... З радощів... Та

ще трохи дідової хильнули... А тепер, поки не закінчиться війна, ми *цього* робити не будемо...

– Ну, що ти кажеш?..

– Доки не закінчиться війна, ми більше *цього* робити не будемо! – повторила Ганнуся.

– При чому тут війна?.. Війна все спише!..

Він уже й не радий був цьому жартові, незграбному й недоречному попри всю свою «популярність» у певних колах.

– Як же тобі, Петре, не соромно? Такого від тебе ніколи не чекала!

– А що? Я нічого такого не сказав.

– Не сказав нічого такого!.. Навіщо ти повторюєш оці чужі пласкі й дурні слова? – заплакала Ганнуся. – Адже я добре знаю, що ти не такий... І раптом ці слова...

– Та я пожартував, а ти вже й образилась.

– Для декого – вельми зручний жарт... Прикриваючись цим жартом, вони чинять, що хочуть... Війна, може, й спише їхні капості, а совість?.. Хіба вона спише? Та ніколи!.

– Ну, що ти, Ганнусю! – Йому стало шкода її і заспокійливо погладив по голові, як маленьку. – Коли ти не хочеш, то нічого й не буде... Тільки ти не переживай...

– Мені, Петрику, образливо, що ти мене не розумієш... Як ти думаєш, що скажуть у Центрі, якщо раптом народиться дитя?

– Отак одразу й дитя!

– Який же ти дурненький!

– Ти все це кажеш тому, що... не любиш мене.

– Не ображайся, Петрику... Якби ми були не на завданні, тоді інша річ. Але ж ми на завданні... Народиться дитя – хіба я зможу тоді виконувати завдання?.. Адже ти такий хороший, ти мене зрозумієш. – Вона обняла його й поцілувала.

Нехай тобі грець! Каже, що не треба, і сама ж обіймає та цілує... Видко, наберуся з нею біди...

– Ти й справді образився? Не треба, дурненький...

– А як же ми від старих це приховаємо? Адже вони відразу про все здогадаються.

— Треба так зробити, щоб дідусь з бабусею ні про що не здогадалися.

— Як же ти це приховаєш, коли нам доведеться... окремо спати?

— Спати будемо разом. Якщо будемо спати окремо, тоді, звичайно, вони здогадаються.

— Будемо спати разом?!. Як же тоді стримати свої почуття?

— Як стримати? А сила волі навіщо? Треба вміти володіти своїми почуттями, а то які з нас розвідники?

— При чому тут розвідники? Одне одного не стосується.

— Як це не стосується? Розвідники повинні вміти приглулювати в собі будь-які почуття. І давай, Петрику, більше не будемо про це говорити. Давай поговоримо про нашу роботу. Знаєш, мені одне на думці — зв'язок. Відколи приземлилися, сумніви голову, здається, прогризли: чи, бува, не пошкоджено під час приземлення рацію?.. чи дійдуть наші позивні до «Центру» через такі величезні відстані?.. А тепер — новий клопіт: звідки виходити в ефір? Загальноприйнята настанова — виходити на зв'язок з лісу — за наших умов ризикована. Їти до лісу, потопаючи в снігах, нести на собі рацію, живлення, закидати на дерево антену — це можна раз, ну, від сили — двічі. Більше не приховаєш свої мандрівки до лісу.

— Ще б пак! Тут вулицею йдеш, і всі на тебе витріщаються.

— До лісу нема чого й потикатися... У діда — хлів, добре було б улаштуватися на горищі. Солом'яна стріха — чудовий сховок для антени. Високо піднята антена — значить, добре буде чути. А головне — з горища будь-коли можна виходити на зв'язок.

— То в чому ж справа? Давай працювати з горища.

— Тут є одна заковика: як це приховати від старих? Нам розкриватися не можна. Треба зробити так, щоб вони нічого не знали.

— Чи можливо це — щоразу приховувати від старих ра-

діосеанси? Дід Яків – мудрий чоловік...

– Ні, старих у цю справу ні в якому разі не можна утаємничувати!

– Звичайно, порушувати конспірацію не годиться. Та поки що нічого розумного придумати не можемо.

– Щось придумаємо. Я беру це на себе...

2

ДО КОМАНДИРСЬКОЇ землянки увійшов начальник розвідки.

– Дозвольте, товаришу командир?

– Навіщо питаєш, коли увійшов? Ну, що там? Переклали Венцелів щоденник? Є щось цікаве?

– Нічого особливого, приватні нотатки самовпевненого вискокчи... Останній запис – про віщий сон, який приснився йому напередодні завершальної стадії операції «Біла шапка». Приснилося, буцім штандартенфюрер СС Гельвіг власноручно начепив Залізного хреста!

– Що ж, сон у руку, тільки хрест – дерев'яний... А ти потерпав, що Венцель не приїде... Бач, приїхав... Ну, що у тебе?

– Ось пакет. Мої хлоп'ята перехопили зв'язківця-мотоцикліста поблизу Чоповичів, під вітряком... Самого його довелося ... Мало нашого розвідника не підстрелив.

– Давай подивимось, що там пишуть.

Командир розрізав пакет, видобув з нього цупкий аркуш папери, перебіг очима, й обличчя його посуворішало.

– Таємний оперативний наказ командира окремого поліцейського полку на знищення російських парашутистів-диверсантів. Складено за всіма правилами воєнної науки. Завдання батальйонам... Так-так-так... Видко, парашутисти ці завдали німцям клопоту, коли цілий окремий поліцейський полк на них підняли... Справа серйозна. Тут і нам треба бути насторожі. Запроси-но до мене комісара й начальника штабу.

Начальник розвідки вийшов, а командир загону замислився: «Що ж вони зробили, наші хлопці-парашутисти? Доброго шелесту нарobili, коли цілий полк проти них кидають!..» І він знову нахилився над паперовим аркушем:

«Окремий поліцейський полк. Таємно!

№ 2

Оперативний наказ на знищення російських парашутистів-диверсантів

1. Полку наказується вжити негайних заходів по знищенню небезпечних російських парашутистів-диверсантів.

У зв'язку з цим усі дороги в районі Малин—Житомир—Потіївка перекрити й організувати прочісування лісових масивів:

1-му батальйонові — в районні Малина;

2-му батальйонові — в районі Потіївки;

3-му батальйонові — в районі Чоповичів.

2. Батальйони повинні прибути на порубіжні пункти до 8.00 3.01.42 р.

3. Початок операції о 9.00 3.01.42 р.

4. Операцію проводити у суворій відповідності з даними мною усними вказівками.

Всіх осіб у білих шапках затримувати.

***Командир окремого поліцейського полку
штардартенфюрер СС Теодор Оберлендер».***

Так, мовив командир загону сам до себе, є над чим задуматися. Нам пощастило встановити, що довкола Житомира діють спеціальні каральні підрозділи служби СД «Айнзатцгрупи» та «Групи особливого призначення» таємної військової поліції. А вони завжди появляються там, де зосереджуються важливі об'єкти чи великі штаби. Посиляли своїх людей розвідати, що це за таємні об'єкта і високі штаби, та назад ніхто не повернувся. Останнім часом ми втратили зв'язок з підпіллям: спочатку — з потіївським, те-

пер – з малинським... Коли фашистам не допомагали ні поліція, ні жандармерія, ні спеціальні підрозділи СД, ні таємна військова поліція, вони вдавалися до підступного методу – проникали в підпілля, насаджували провокаторів. І які чудові гинули люди!..

А ці парашутисти виявилися досвідченими, чортяки! Зуміли непомітно проскочити мимо людей Михайла Єгоровича, мимо наших розвідників і крізь есесівські заслони Венцеля. Навіть окремий поліцейський полк не напав на їхні сліди.. Молодці! Та в який же бік ударились? Де могли подітись?..

3

ДІД ЯКІВ приніс од криниці води, молодят у вирипаній хаті вже не застав, баба, надламана у попереку, поралася коло печі, сніданок рихтуючи; дід, заважаючи їй, непевно потоптався у коцюбнику, зліпив цигарку, вигорнув на припічок вуглик, перекинув з долоні в долоню, прикурив, баба осудливо пробурчала: «Хоч би натщесерце не смалив!», сів край столу, визирнув надвір, поглянув крізь одхилені двері, чи, бува, молодята не у своїй кімнаті, й закректав:

– Уже, бабо, всеньке тобі село знає, що внука до нас прибилася, та не сама – з чоловіком!

– Було б дивно, коли б досі нічого не знало... Слава тобі, Боже, що прибилися! Уже й не сподівалися живу побачити...

– Еге, ти, стара, дивлюся, аж ніби воскресла!

– А ти буцім ні?.. Чи, може, й не помітив, як вона схожа на свою матір?

– Викапана Ярина замолоду.

– І чоловік у неї нівроку хлопчина – спокійний, встидливий і чемний. Тільки й ганджу, що малого зросту.

– При чому тут зріст? – розсердився дід. – І сам я не з височанів, на три вершки нижчий тебе, та нічого, живемо якось... Хіба в зрості діло? Аби макітра на в'язах... А Петро-

ва, бачу, не вітром надута.... Еге ж, стара, таки розвиднілося нам, уже маємо для кого жити... А де ж це вони?

— Та десь вийшли слідом за тобою, надворі не здибав?

— От банькарти!.. Оце мене, бабо, найдужче непокоїть, що вони якось дивно поводяться...

— Ти про що, діду?

— Одне — перешіптуються...

— Молоді, нехай собі перешіптуються, ти хіба не шептався?

— А друге... Невже ти не бачила, як привезли вони санчатами отой лантух? Він був повен, а тепер пшениці в ньому трохи більше половини! Виходить, у тому лантухові ще щось було, та вони встигли непомітно витягнути і десь переховати. Геть-чисто всі закапелки обнишпорив, а так нічого ніде й не знайшов.

— А може, тобі, Якове, здалося? Що ж вони могли такого привезти, щоб од нас ховатися?

— Я вже й спати не можу від усіляких здогадів. Може, там у них зброя чи інше щось таке?..

— Патку мій!. То ти, Якове, пильнуй, коли б і справді лиха не накоїли! Ще молоді й дурні. За ними треба пильнувати. З німцями жарти кепські!

— Вони, банькарти, обережні й хитрі. Уже нащо я хитрий, а от підглядіти чи підслухати, про що вони там перешіптуються, не вдається. Таємницю берегти уміють!

— Нехай березуть від чужих, навіщо ж ховатися від нас? Хіба ми їм вороги?

— Авжеж, не вороги... Знаєш, коли в сім'ї появляється молодий хазяїн, то ти, старий, уже ніби в хаті й не командир; коли ж від тебе ще й ховаються, то вже таке, буцім ти і геть тут зайвий...Та це я так, до слова... Якщо вони нічого нам не кажуть, відмовчуються, виходить, нам, стара, знати про те не подобає...Та не будь мені Яковом, якщо не перехитрую їх обох!..

По сніданкові спорядився у дорогу, дістав з-під лави мотуза, сказав, що подасться до лісу по хмиз і до обіду навряд чи повернеться.

Час минав. Дід Яків сидів у хліві, куди, як помітив, обоє частенько зазирали, та вони все не приходили. Либонь, усміхнувся про себе, вистежили мене, банькарти! Збирався було покинути темний засторонок, як знадвору смачно зарипів сніг. Вони увійшли до хліва з чималими зеленавими торбами в руках.

— Лізь перший, — сказала Ганя.

Вискнули шаблі, і дід Яків виступив зі свого сховку.

— Здоровенькі були, молодята? — мовив, сіно з бороди вибираючи. — Може, збираєтесь на горищі мишей труїти?

Од несподіванки обоє розгубились. Петро улякав на драбині, безглуздо-жалюгідна усмішка, поволі розповзаючись од вуха до вуха, надавала його поставі ще кумеднішого вигляду; Ганя перелякано ховала торбу за спину й зіпала ротом.

— А що це у вас, діти, за торби? — поспитав дід.

— Та, ми, дідусю, нічого такого, — отямилась Ганя. — Ми хотіли... Москву по радіо послухати...

— Москву по радіво?.. Це добре... Ну, а що ж воно буде, як про ваше радіво та німці довідаються? Ви про це подумали?.. Ще торік, знайте, видали вони грізний наказ: коли у когось партизанів знайдуть, зброю чи радіво, то пустять село за димом, а всіх людей — розстріляють!... Отож, діти, давайте домовимося раз і назавжди: нічого такого без нас не затівати! Ми з бабою вам не вороги, і ховатися від нас — гріх.

— Та ми, дідусю...

— Ти поперед діда в пекло не лізь!.. Трохи зачекайте. Ось я принесу струмент, зрихтую для вашого радіва сховок. Та й бабу треба попередити, нехай покаравулить, хата край битого шляху — може, нагрянуги якась нечиста сила.

Дід вийшов, вони Perezирнулися і розсміялися.

— Хотіли, бач, діда перехитрувати, а він узяв та й нас пошив у дурні!

— У тебе, Ганнусю, чудовий дід!

Незабаром дід повернувся, і поки Петро з Ганнусею на-

пинали й маскували антену, злагодив для рації та батарей надійний сховок. Тоді сказав:

— Ну, я теж послухав би Москву.

Помітно хвилюючись, Ганнуся припасувала навушники й заходилася чаклувати над рацією. Петро з дідом спостерігали, дід — допитливо-зацікавлено, навіть побожно, як усі, хто сподівається на диво; Петро — напружено й тривожно, загадуючи наперед, чи пощастить зв'язатися з «Центром», чи не підведуть часом батареї, чи взагалі справна рація, чи подолають їхні позивні такі простори?.. Ганнусин профіль, зворушливо юний і ніжний, нараз немовби засвітився контуром ізсереди:

— Москва!.. Послухайте, дідусю!

Дід скинув шапку, пригладив чуприну, схилив голову набік і притулив до правого вуха навушник. Слухаючи, він не дихав, тільки вусом та бородою ворушив, ніби повторював почуте, аби надовше запам'ятати. Потаємна надія, якою жив оці довгі місяці, заголубіла в суворих очах зірчастою радістю: коли Москва живе, то й вони всі житимуть наперекір німецькій брехні!

Повертаючи Ганнусі навушники, дід Яків шанобливо мовив:

— Такий маленький чамайданчик, а так далеко чує!.. Ну, я піду, а ви тут робіть своє діло. Дай, Боже, діти, щоб у вас усе було добре !..

Ганнуся впевнено й сквапно заклацала ключем, і личко її знову запломеніло золотаво-щасливим німбом, вона при-тамовано скрикнула навіть:

— Наші позивні почули!

І перша їхня радіограма, зашифрована словами з творів Максима Горького, полетіла в ефір.

— Усе, Петрику, нас почули!.. «Центр» уточнив наше завдання... А я так боялася, що не зв'яжуся з «Центром»... Одна справа — навчальний зв'язок і зовсім інша — бойовий...

Розквітла від щастя, вона обняла його й поцілувала...

ЧУВАВ ПРО ГОЛУБА уже давно, шукав з ним зустрічі та застати було не так просто, весь час у роз'їздах, і ось лише минулої осені доля знову звела їх у Малині, на ганку кам'яниці, яку займала українська поліція порядку, – Голуб звідтіль виходив, а він туди ішов. Став, мов укопаний, хвацько виструнчився, зраділо, хоча трохи непевно – Голуб помітно зістарився – поспитав:

– Пан полковник?

– Що, упізнав? – задоволено усміхнувся Голуб. – Га? А, може, не пан полковник, га?

– Я вас одразу впізнав, пане полковнику!

– Гм-м, твій патрет мені знайомий, та не пригадаю, на жаль, де бачив раніше.

– У Шепетівці... Тоді, ще за Петлюри, я служив у вашому полку...

– Печериця?! – здивувався Голуб. – Ти?

– Уже не Печериця, тепер я, пане полковнику, – Заславський...

– Чого це ти раптом перекинувся у Заславського? Прізвище батьківське не до шмиги стало чи що?.. Таке славне козацьке прізвище, і на тобі – поміняв на ляське!

– Так сталося, пане полковнику, що довелося поміняти... Ех, пане полковнику!.. Ви також перемінилися... А колись же орлом справдешнім були, хоча ваше прізвище – Голуб!.. Пам'ятаю як зараз: ви – попереду полку, на вороному конику, з козацькою люлькою в зубах, у смушевій папасі і кавказькій бурці!.. Не гірше головного отамана до міста в'їздили... А як нас зустрічали!

– Еге ж, були часи, та спливли... Ну, а зараз де ти служиш? Може, знову хочеш під мою руку?

– З радістю, пане полковнику, з великою радістю!

– Добре. Тоді от що. Ти маєш тут когось на прикметі з колишніх активістів? Склади мені список, я через тиждень заїду. Постарайся, щоб я був задоволений!..

Заславський старався і незабаром став першим агентом, якому Голуб доручав найвідповідальніші завдання.

Перед Різдвом вони зустрілися на конспіративній квартирі у Малині, і Голуб сказав:

– Нещодавно більшовики скинули парашутистів...

– Про цих парашутистів я вже чув. Хіба їх не спіймали?

– Облиш цю хамську звичку перебивати старших! Нащур вуха й слухай, що тобі кажуть. Якби їх спіймали, то й мови про них не було б. Так що давай повештайся трохи по селах, там у тебе свої інформатори, розпитай, чи не бачили часом чужаків у білих шапках.

– А які вони, оці самі парашутисти, – в літах чи молоді, і скільки їх?

– Ти питаєш таке, що я починаю потерпати, чи всі у тебе вдома... Та коли б ми знали, які вони, без тебе давно б половили!.. Саме задля того й посилаю тебе по селах – рознюхати геть-чисто все.

– Рознюхаю, пане полковнику! Але знаєте, було б добре здобути мені серед населення авторитет. Нехай би воно бачило, що я буцімто проти німців. Тоді було б простіше рознюхувати...

– Який же потрібен тобі авторитет? Може, ти хочеш, аби я підсунув тобі німця чи поліцай, а ти укландаєш для свого авторитету? Чи, може, ти хочеш, щоб я для твого авторитету підірвав військовий ешелон на залізниці?

– Боронь, Боже, пане полковнику, боронь, Боже! Я цього не хочу. А от звільнити одного-двох од вивезення в Німеччину – хіба це проблема?

– Це вже інша річ... Н-ну, добре, я дозволяю тобі влаштувати одного-двох робочими на залізниці – звідти до Німеччини не беруть, от і наживеш собі авторитет. Чи щось інше придумай: сьогодні його не візьмуть – пізніше підмуть, і знову ти не авторитет. Адже він потрібен тобі зараз, авторитет, чи не так?

– Спасибі, пане полковнику. Світлу маєте голову, відразу ж і розібралися...

ЗА СТОЛОМ СИДІВ староста з простацьким обличчям гречкосія. Час од часу втягував голову не так межі плечі, як радше в саме нутро, мовби остерігався, що на нього, зірвавшись з трьох іржавих цвяхів, упаде важкий портрет Гітлера; під портретом рябів підпис — «Визволитель», з огляду на цей титул фюрер мав би усміхатися хоча б про людське око, та він був похмурий, аж ніби невдоволений з поведінки тих, кого він «визволив», і від того портрет здавався чавунно-важким. На іншій, причільній, стіні з мальовничого плаката солодкаво усміхалися юнаки та дівчата, закликали: «Приїздіть до Німеччини! Тут ви знайдете щастя!» Опріч стола, у сільській управі з інших меблів була тільки лава і кілька слоновидних табуретів.

З того, як староста кивнув на лаву, вони здогадались, що він уже давно знав про їхню появу в селі. Поки вони роздивлялися службову обиталицю, староста уважно промацував їх маленькими очима, які, судячи з усього, звикли приховувати все те, що ворушилося трохи вище, під черепом.

— Ну, що, комсомолочка, принесла повинну голову чи як? — озвався староста. — Та ще й не сама — з чоловіком! Либонь, теж комсомолец?.. Чував, чував... Шкодуєш, мабуть, що не пощастило торік прослизнути з більшовиками у глибокий тил?

Після того, як налагодили зв'язок з «Центром», їм треба було узаконити своє перебування в селі, і, збираючись до сільської управи, вони, зрозуміло, не розраховували на старостову привітність, але й такої зустрічі, одверто ворожої, не чекали. Петрові несамохіть стискувалися кулаки.

От гад! Такий за німецькі чоботи будь-кого продасть з тельбухами. Пустить до хати переночувати, а вранці продасть.

— Ну, чо мовчите, буцім води в роті понабирали? А знаєте, що з вами німці зроблять, коли я дам знати, що ти

— комсомолка і тікала з більшовиками? — Староста сміявся самим лише ротом, очі ж лишалися незворушними, спиняючись то на Ганнусі, то на Петрові. — Ну, ну, кривитися не треба, я пожартував. А ти он як пополотніла, налякалася? Не бійся, я не такий. Ти на довго до нас приїхала з чоловіком?

— Ми ще не вирішили остаточно, трохи погостюємо, а там видно буде...

— Так, так. Це, звичайно, справа ваша. Але у нас такий порядок: усім новоприбулим треба реєструватися! Взяли з собою документи для реєстрації?

— А як же! — відповіла Ганнуса й подала старості документи. — Ми порядок знаємо.

Документи, крім паспорта, мали вони німецькі. Староста довго вертів їх у руках на всі боки, і вони зрозуміли, що по-німецьки він не тямить. На аусвайсах ряхтіло так багато яскравих різнокольорових печаток, штампів і штампиків, що це не могло не викликати поваги й довіри до них.

— Що ж, документи справні, та про ваш приїзд я мушу дати знати в поліцію — такий у нас порядок,

Оцього найбільше вони боялися. Тепер, коли повсюди розшукують парашутистів, старостова інформація про їхню появу в селі могла зацікавити ворога. Ганнуса, прагнучи відвернути біду, задобрити старосту-службіста, сказала:

— Та яка ж я нова жителька!?. Я ж — місцева і приїхала додому. А вашу добрість, пане старосто, ми ніколи не забудемо.

— Та хіба я що? Хіба я проти? Приїхали, то живіть собі на здоровля! Але порядок є порядок і порушувала його я не маю права. Після того, як у Потіївці похапали комуністів і партизанів, з цим тепер стало, молодята, дуже строго.

Двері відчинилися — до управи увійшов літній худорлявий чоловік. Староста підхопився з-за столу, наче перед начальством, зраділо вигукнув:

— О-о, сам Ян Янович! Давно у наших краях не бували.

— Та ось їхав у справах і вирішив дорогою навідати, —

сказав Заславський і кивнув на Ганнусю: – Хто ти? Дуже схожа на Ірину Яківну, чи не донька часом?

– Еге ж, донька, ось повернулася з чоловіком, а сама Ірина попала під бомбу...

– Дуже схожа на матір!

Знітившись під одвертими поглядами Заславського, Ганнуса поспитала:

– Нам можна йти, пане старосто?

Коли вони вийшли, Заславський прицмокнув:

– Не молодичка – перець!.. Ех, де наша молодість?.. Закуримо, старий спідничнику, щоб удома не журились, га?.. Бачу, ти оком накивав на цю чорняву, мене, голубе, не обдуриш... Але зараз не про це. Що тут у вас чувати? Ніяких новин? А про сталінських парашутистів-диверсантів ти чував? Новорічної ночі під Чоповичами скинули. Німці з поліцаями обнишпорили всю округу, але так нічого й не наїшли. Так що будь наготові. Мені тебе не вчити – досвід уже маєш, і в начальства на доброму рахунку. Ті чоботи, що отримав тоді за парашутиста, ще цілі?

– Цілі. Ось ношу, – староста висунув ноги з-під столу.
– Добрячі чоботи!

– Носи на здоров'я. За добру службу начальство може й медалью нагородити. Є така нагорода для нашого брата – «Східна медаль».

– Медалі мені не треба, медаль очі мозолить, лучче нехай дають гроші.

– Можеш заробити цілу купу, коли щось проюхаєш про оцих самих парашутистів.

– А як ви думаєте, Яне Яновичу, вони не можуть бути парашутистами, оця сама Іринина донька та її чоловік? Коли почалася війна, обоє вакувалися...

– Балакай, та не забалакуйся. Треба ж головою думати, а не тим, на чому сидиш!.. Сам поміркуй: які з них парашутисти?.. Більшовики не такі дурні, як ти собі думаєш... Ти за ними наглядай, та без мене чіпати не смій! Зрозумів? Коли десь щось проюхаєш – негайно давай мені знати!

— Само собою... А ви правду кажете, Яне Яновичу: не молодичка — перець!.. Хочете молодість згадати?

— Це моє діло. А те, що я сказав, — виконуй!.. Ну, мені пора, зараз у мене справ — по зав'язку.

Коні були добрі, дорогу знали, крім того, відчували, що повертаються вже додому, не треба було батогом хльоскати, ні віжками шарпати, і Заславський, надійно вкублившись у залубних санях, приліг набік. Зустріч з Ірининою донькою схвилювала його. Яка разюча схожість!.. Либонь, вона ще вродливіша...

І він заплющив нармагані вітром очі.

...Вечоріє. Парубки й дівчата збираються коло ставу, під прадавніми розлогими вербами... *«Ой зійди-зійди, ясен місяцю, як млиновеє коло»*, — злинає понад вербами Іринин голос... Не одна пара знайшла своє щастя на все життя коло того ставу... Може, і мені поталанило б, може, стала б Ірина моєю, якби інший час. А тоді була братовбивча війна. Селом прокочувалися хвилями то білі, то червові, то зелені, то «батьки», то отамани. Парубки приставали то до одних, то до інших. Я не розбирався, що й до чого, пристав до отамана Голуба, а Голуб пристав до Петлюри, з отамана став полковником... Скільки ж ми крові пролили, і грішної, і праведної... Полковник Голуб повторював після кожного побоїща слова Головного Отамана, себто Петлюри: *«Не до жалю, коли гине держава!»*... Усхула громадянська війна, і, як це завжди буває, настала покута... Ех, пішло моє життя шкереберть!.. То за ґратами плодив вошву, то світом блудив, як безпритульний пес... Ні кола, ні двора... Тепер знову — Голуб. Сам на службу до нього напросився, аби поквитатися з проклятими більшовиками, складав списочки активістів, а це — парашутистів шукай... Еге, шукай вітра в полі... Хутчій би додому та добряче хильнути з досади...

Староста сидів за столом, колував нігтем чорнильну пляму.

Ач, яке велике цабе стало! Без мене чіпати не смій, неґайно доповідай!.. І нічого не вдієш — занадто довгі має руки

оцей самий Печериця, чи як його там, лигається з отими, що носять чорну уніформу й моторошні нашивки — черепи й кості. От коли б самому злігатися з ними, тоді зовсім інша була б розмова... Старе луб'я, а як витріщався на доньку Іринину!.. Цей свого доможеться і чоловіка її не пожаліє, завдасть до буцегарні або ж табору, там йому жаба й цицьки дасть... Ну, туди йому й дорога! Не подобається він мені. З вигляду буцім і тихий, непоказний, а от нутром відчуваю, що тут напускне. Треба буде придивитися до нього... А цей Печериця-Заславський — дурень, він думає, що мені їхні медалі потрібні... Еге, вони мені аж десь... Тут політику треба гнути тонку, бо як довідаються партизани, тоді мені — капут... Хто це там стукає?

— Можна! — крикнув староста. — Заходь!

Увійшов дід Яків.

— Вечір добрий, пане старосто! Вернулися оце мої молодята додому й нахвалитися не можуть — так славно ви їх зустріли! То спасибі ж вам, пане старосто! Але, казав той, за спасибі тато маму не цілує, то я прийшов з тим, що все начальство любить!

Дід Яків виставив на стіл дві пляшки «молока».

Додому він повернувся пізнього вечора, п'яний і веселий.

— Аллес гут! Залагодив справу. Щоправда, довелося ще дві пляшки роздобувати, щоб він смоли напився...

6

«ЦЕНТР» ЗВАЖИВ на те, що недосвідчені пілоти помилково закинули їх не туди, куди треба було, і відкоригував їхнє завдання: поки роздобуватимуть документи, які не викликатимуть підозри, дозволять безперешкодно дістатися до Вінниці, вони мають налагодити контроль за ворожими перевезеннями на перегоні Коростень— Київ. Південніше цього перегону пролягала така ж двоколійна залізниця Козятин—Київ, північніше ніяких комунікацій не було, там

були ліси, потонули в глибоких снігах, отож велетенський Південно-західний фронт головним чином живили цих дві артерії, ворог перекидав цими залізницями живу силу й техніку туди, де з настанням тепла мали відбутися головні події... Крім того, «Центр» був стурбований мовчанням Василя й Павлика, питав, що відомо про їхню долю...

7

ТІЛЬКИ-НО ЗАСІРІВ досвіток у вікнах, як Петро вирушив з дому.

Зимовий день – на заячий скік, а до залізниці, куди вирушив на першу розвідку, сім кілометрів. На окупованій території видавалися вони дуже довгими, оці самі кілометри. Казав сам собі: ось і моя перша бойова розвідка, і попід грудьми повівав тривожний холодок.

На залізничній станції поодинці і невеликими гуртами туди-сюди походжали німці й поліцаї. Цивільних, за винятком кількох робітників з синіми пов'язками на рукавах, котрі переносили шпали, не було. Петро відразу ж відчув на собі здивовані, ба навіть насторожено-підозріливі погляди німців і поліцаїв. Він перейшов на протилежний бік колії і тут на парканах побачив вицвілі від негоди накази й розпорядження німецьких властей. Що уважніше вчитувався у них, то все студеніше ставало на душі, бо в кожному наказі й розпорядженні неодмінно натрапляв на лиховісні слова «забороняється» і «розстріл».

«...забороняється цивільному населенню перебувати поза житлом після настання темряви без спеціальної перепустки ... розстріл!»

«...забороняється приймати на проживання до себе осіб, котрі не належать до місцевого населення ... розстріл!»

«...кожен, хто бодай тимчасово перебуватиме за межами свого місця проживання, вважатиметься бандитом і його буде розстріляно вкупі з родиною, а майно його – спалено!»

«...за приховування зброї, за найменше сприяння більшови-

кам і бандитам винні караються на горло!»

«...забороняється для всього цивільного населення, за винятком робітників-залізничників, підходити до залізничного полотна на віддаль ближче ста метрів обабіч, залізниці ... будуть розстріляні без попередження!»

Так, не дуже весело. І відлучатися забороняється, і підходити до залізниці забороняється... Коли виконувати всі оці розпорядження, як же тоді виконувати завдання?.. А не виконуватимеш розпоряджень — пристрелять... Добре було б влаштуватися тут на роботу...

Читаючи вицвілі, вітрами пошарпані, патьоками заплилі різнокольорові папірці, Петро стеріг поглядом німців і поліцаїв. Зараз можуть підійти оцих двоє або ж отих троє і схоплять за те, що порушую накази німецьких властей... Треба йти звідсіля. А як же розвідка?.. Ні, нехай там що, але я не піду.

Він сподівався, що військові ешелони котитимуться залізницею один по одному, але їх чогось не було. Подув пронизливий сіверко, німці з поліцаями поховалися до вокзалу. Сиротливо й незатишно зробилося Петрові на шмальких вітрах.

— Документи! — зненацька виник перед ним поліцай. Перевірив, не знайшов нічого підозріливого, та все ж погрозливо прискалив ліве око з білими, ніби кролячими, віями. — Ти чого тут вештаєшся? Хіба ти не знаєш, що стороннім перебувати на станції забороняється? Давай ушивайся звідсіль! Коли ще раз мені отут здибаєшся, запроторю до буцегарні...

Додому повертався пригнічений.

Так, тут, на станції, стовбичити не слід. Треба з якогось іншого місця спостерігати. Але чому не було військових ешелонів? Можливо, проходять вони тільки вночі? Ну, звичайно, вночі! Настане ніч, піду на розвідку знову. Але звідкіль спостерігати, аби самому лишатися непоміченим?.. Може, з оцього чагарника? Залізниця — поряд, а чагарник — густий, підходи й маскування — кращих, мабуть, не знайти.

— Ти збожеволів! — сказала удома Ганнуся. — Спостерігати вночі та ще й узимку? Зимова ніч — як море, ти хіба висидиш на морозі? Ні, Петрику, ти справді не при своєму.

— Якщо треба, висиджу. Згадай, у грудні під Москвою, морози не такі були, висиджував, а тепер і поготів. Ти зрозумій: це — треба!

Споночіло, і він знову рушив до залізниці. Він ішов, туплячись до чагарників: на їхньому тлі був менш помітний, а на випадок небезпеки тут можна сховатися. Прагнув ступати скрадливо, нечутно, та перемерзлий сніг зрадливо-гучно рипів під ногами, і в нічній тиші оте рипіння, схоже на жвакання мокрої гуми, докочувалося, здавалося, до сторожових німецьких бліндажів. Лишалася до залізниці, може, третина шляху, коли поміж темними чагарями зненацька щось ворохобно залускотіло. Петро, мов підкошений, підкоряючись інстинктові самозахисту чи блискавичній команді «Лягай!», поданий сторожовим центром мозку, плюхнувся в сніг. Погляд пронизує кожен кущик, великий палець правиці примерзає до спускового гачка пістолета... Що там може бути?... Вичекав трохи — тихо, підповз до куша, звідкіль долинув шерех, придивився і сплюнув досадливо: хай тобі грець! куцохвостого налякався!..

Сім кілометрів — не такий уже й далекий світ, проте від тривожної напруги він стомився і навіть розпашів. Попереду була довга морозяна зимова ніч. Не встиг навіть випорпати собі в снігу сякий-такий шанець, як на полотні залізничному промалювалися дві постаті. Німецький патруль, догадався, залізницю перевіряє. Патрульні ступали неквапливо, один за одним, усе ближче підходили до чагарника, де лежав Петро. Порівнялися з чагарником... вони майже поряд!.. Погупали далі — не помітили. Отже, маскування надійне, зрадів Петро. Незабаром вони повернулись назад... Рівно через годину — знову, і через годину — знову.

Перейшло за північ, а військові ешелони не йшли. Мороз усе дужчав. Навіть місяць, червонястий з вечора, побілів од морозу. Дубіли ноги, передовсім поранена. Хтось

ніби прошепотів: «Оглянься!» Петро озирнувся – і йому відмовили не тільки ноги. Від лісу прямісінько до нього бігло двоє... Невже засідка? Вони мене засікли і тепер хочуть накрити! Але чому не відразу, не тоді, як отут заліг, чого вичікували? Може, подумали, що я партизан, і ждали, коли підкладатиму міну?... Оглянувся знову – тих двох не було!.. Єрунда якась! Може, мені привиділось? Від втоми тьмариться в очах?.. Та ні, я так виразно бачив їх на білястому тлі, дві людських постаті... Ось вони!.. Біжать, біжать, біжать... Попадали, причаїлися, прикипіли до снігу... Знову підвелися!.. Зовсім близько!.. Ото ще лихо, рука задубіла, ніяк пістолета з кишені не добуду... Слава Богу, видобув. На тобі, палець не лягає на спусковий гачок!.. Здається, пустився сніг. Це вже добре... Лапастий, наче пір'я... А ті двоє зникли десь. Радше всього, це партизани. Мінуватимуть залізницю. Та мені від цього не легше. Якщо мене закрітують, подумують, що німецька засідка, і ушкварять з автоматів... Снігова пелена зміщується в праву руку... Ага, ось вони, в сусідньому чагарникові, зовсім близько! Напевно, перечікують, коли пройде патруль... От улипнув у халепу!.. Треба лежати тихо...

Прогупав німецький патруль і зник у темряві. Тих двоє кинулися до залізничного полотна. Минуло кілька хвили, і вони побігли назад, до чагарника, звідтіль один за одним, короткими кидками – до лісу.

Вони замінували залізницю!.. Треба й мені завдавати ноги на плечі. Підірветься ешелон, зчиниться тривога – тоді мені звідсіль не вирватись. А що, як тих двоє сховалося й чекають, коли ешелон полетить під укіс? Помітять мене й подумують, що переслідую. Що це? Невже паровозний гудок?.. Треба тікати!..

Спочатку ледь переставляв задубілі до решти ноги, тоді, як вони трохи розходилися, пустився бігти. Біг щодуху, та паровозний гудок не тільки не даленів, навпаки – невблаганно, невідворотно ближчав. Мав таке враження, ніби ешелон збочив з колії і кинувся снігами навздогін.

Зненацька – оглушливий вибух!..

– Вони, мабуть, знають розклад руху, партизани, – оповідав удома Ганнусі. – Тільки замінували полотно, і відразу – ешелон!.. Зіпсували мені всю розвідку. Добре, хоч ешелон підірвали, буде чим оправдатися перед «Центром».

– Ти не сердься, Петрику, – вибачливо мовила Ганнуся. – Ти якийсь безталанний. Ходив на розвідку вдень, ходив на розвідку вночі – і все дарма... Ось піду я і відразу ж роздобуду...

– Нікуди ти не підеш! – роздратовано обірвав її Петро. – Ти – радистка, отож знай своє діло!

– Що ж, по-твоєму: раз я радистка, то вже мені й на розвідку не можна ходити?

– Зрозумій: тобі – не можна! Щось трапиться, хто виходитиме на зв'язок?

– Нічого зі мною не трапиться!

– Хто тут командир: ти чи я? – підвищив Петро голос. – Сказав – не підеш, значить, не підеш!

Він закурив і ображено відвернувся.

Ач яка! Для неї я – ніхто... І взагалі... То я безталанний, то... Та чи моя в тому вина, що перемерз на качан, а ті прокляті ешелони усе не йшли і не йшли?.. Ні вдень, ні вночі, буцім хто зурочив... Везуча яка знайшлася!.. До всього, ще й мораль читала: розвідник, мовляв, повинен уміти володіти своїми почуттями!.. Дає зрозуміти, що справжній розвідник – вона, а я – шмаркач.... Полягаємо спати – одвернеться до стіни, і... задає хрופака. Вважає, що в такий спосіб володіє своїми почуттями!.. Треба їй показати, хто тут командир, щоб не лізла поперед батька в пекло!.. І нехай не думає, що коли ми живемо в хаті її діда, то вона буде верховодити!..

Прикре мовчання западалося прірвою, звідтіля повівало крижаним холодом, на душі ставало розпачливо тоскно, і водночас вона вперто, затято кам'яніла, не впускаючи до найвразливіших закутів ні каяття, ні жалю, ні співчуття. За плечима по-дитячому жалісливо-образливо схлипнуло, Петро досадливо й недовіриливо повернув голову – мізинцем

Ганнуся витирала сльози, вони з очей натікали до кутиків уст.

— Добре, — поспішливо сказав Петро, — добре, підеш! Тільки давай без цього самого... давай без сліз...

Ото ще тютя! Нема в мене справжнього характеру. Побачив сльози — і відразу розкис...

— Та я нічого, — вона проковтнула сльози й усміхнулась йому.

Уранці вона пішла на розвідку, а він, вибавлюючи себе з нестерпної нудьги та невідступних тривожних думок, радо заходився відкидати сніг, рубати дрова, носити воду для прання, а тоді напивав іншу роботу — дерти крупи на куліш. Баба принесла з комори дідову примусію — ступку і товкач. Це був винахід суто воєнного часу. За ступку правила снарядна гільза від двадцятимільметрової гармати, баба казала просто — «снарад», а за товкач — сорокап'ятимільметрова гільза, насаджена на липовий держак. Робота була одноманітна, монотонна: засипай до більшої гільзи збіжжя, а меншою — товчи. Петрові гупало у скронях, потовчена пшениця зовсім не пахла хлібом, а горілим порохом, і, може, тому до голови припливали самі лише чорні думки.

Ну, навіщо я тільки погодився й відпустив її?.. Не дай, Боже, скоїться біда, «Центр» скаже: «Оце так командир групи! Дівчину спровадив у пекло, а сам бомки б'є!» Аби тільки повернулась... Ніяких розвідданих від неї мені не треба... Хоч би нічого з нею не трапилось... Більше нізащо не відпущу на завдання!..

До полудня спіхав коновку круп, а далі витримати вже не міг. Одягнувся й вирушив до станції. Далеко за селом, посеред поля, що викрешувало сльозу сріблястим полиском снігів, перестрів Ганнусю, і від серця трохи відлягло — вона ще звіддалеки усміхалася збуджено-радісно:

— Удача, Петрику! Два ешелони з танками пройшло!.. Та це ще не все. На станції зустріла свого родича Славка, він там працює колійним ремонтником. Я з ним домовилась, що він збиратиме потрібну інформацію й пересилатиме через

«поштову скриньку»... От бачиш, а ти не пускав...

— Зачекай, Ганнусю, почекай! А він, той Славко, — хлопець надійний?

— Та ти що? — навіть образилась вона. — Я його добре знаю. Він — комсомолец!

— Треба було попередити його, щоб стерігся й не робив ніяких записів. Можуть вистежити. От якби мені з ним зустрітися, гарненько б його проінструктував, а заодно розпитав би, як потрапив на залізницю, може, мені пощастило б на роботу влаштуватися.

— А знаєш, — пожвавилась Ганнуся, — ти можеш зустріти його на весіллі!

— На весіллі? Він що, жениться?

— Ні, не він. Якась наша далека родичка сина женить. Це в селі Городищі. Запросила на весілля діда з бабою і нас також. Буде там і Славко. Зручнішого місця для зустрічі й не придумати.

— Дивно все-таки: війна, німці, окупація, а тут — весілля!... Таке не вкладається мені в голову.

— Ну, то й що, як війна, німці, окупація? Життя є життя! Його не зупиниш нічим. Люди кохаються, одружуються, народжують дітей.

— Ти кажеш одне, а чиниш інакше.

— Ти про що? — здивувалась Ганнуся.

— Та все про те ж ... Недавно сама казала: поки не закінчиться війна, одружуватися нам не можна, а зараз кажеш: ні війна, ні німці, ні окупація життя не зупинять...

— Ну, ми — інша річ, ми виконуємо спеціальне завдання.

— Гаразд, не будемо про це. Розкажи-но, як добилась до станції. Ніхто дорогою до тебе не чіплявся? А як ти Славка зустріла? Тільки давай докладно...

— Добре, Петрику, розкажу тобі все докладно. До станції добилась благополучно. Дорогою, правда, зустрілися поліцаї, набурмосені такі, саньми кудись їхали, та не зупинили мене. Підходжу до станції, а назустріч — ешелон з танками!..

Ти знаєш, я так зраділа!.. Повешталася трохи коло станції – другий військовий ешелон! І теж – з танками!.. От бачиш, як мені повезло: відразу два ешелони!

Чому тут радіти? Тому, що німецькі військові ешелони ідуть на фронт? Але ж вони йдуть убивати наших людей! Лучче б вони туди зовсім не йшли... Зрештою, вона радіє не тому, що йшли ешелони, а тому, що вже нинішнього вечора «Центр» знатиме через нас про оці самі ешелони... Та й узагалі розвідників цінують за роздобуту інформацію...

– Не встигла я полічити, скільки танків на платформах другого ешелону, – вела Ганнуса далі, – як помітила поліцай, він очей не зводив з мене. Стежить за мною, здогадалась, слід би йти геть. Але й зникати небезпечно: поліцай відразу зрозуміє, що тут щось не те... Що ж робити?.. І я зважилась! Ти, певно, думаєш, що я зважилась негайно зникати? Ні, я постановила собі зайти до вокзалу!.. Відчинила двері і вже не рада була тому, що зробила: у вокзалі кишма кишіло німцями й поліцаями!.. Й жодного цивільного... Збиралася, було повернути назад, а той поліцай – відразу до мене: «Стій! Документи!..» Я розгубилась, ну, думаю, пропала!.. І тут, на моє щастя, до поліцай несподівано підскочив німецький офіцер та як гримне: «Ду, русіше швайне! Век!..» Офіцер так розлютився, що навіть запінівся. Наляканий поліцай позадкував надвір, і я лишилася з офіцером. «Данке, гер офіцір, данке шон!» – дякую, усміхаючись, а сама тим часом відступаю до дверей. Та офіцер підхопив мене попід руку і повів за столик край вікна, посадовив, налив келих вина. Ну, думаю, чорт з тобою!.. Смакую вино, усміхаюсь офіцерові й одним оком у вікно поглипаю, чи не проходить ешелон... Випила, кажу: «Ще хочу вина! Добре вино! Французьке?..» На мент забула про безпеку, мене охопив азарт гри. «О! Гут, фройляйн, гут! Айн момент!» – офіцер підхопився й кинувся до буфету по вино. А я тим часом дременула на вулицю. І тут налетіла на Славка...

ЛЮДЕЙ ЗІЙШЛОСЯ мало, здебільшого жінки-солдатки і старі, і те, що відбувалося в хаті, зовсім не нагадувало весілля, радше – сумовиті вечорниці. Ті з гостей, хто припізнівся, віталися з дідом Яковом та бабою Лукією, а на Петра з Ганнусею не звертали уваги, бо просто не знали. Славко усе не приходив, і Петро занепокоївся, чи той узагалі прийде. Та ось рипнули двері, впускаючи до хати ще одного пізнього гостя, і край порога спинився високий, стрункий і вродливий хлопчина.

– Славко, – тихо мовила Ганнуся й кивнула йому.

Славко підійшов, поручкався з Петром і сів з ними поряд.

Навпроти сиділи молодята. Од нареченого, здавалося, ще пахло материним молоком, і своїй судженій, либонь, ще нинішнього ранку він казав коло криниці – тітко. Він стуманів з першої ж чарки і соромливо усміхався. Найбільше усміхався він Ганнусі, він з неї очей не зводив, щиро-наївних і захоплено-безневинних. Ганнусі, як спостеріг Петро, це подобалось – час од часу вона усміхалася нареченому у відповідь, і наречена, сидячи незворушно й прямо, наче скіфська баба, заціплювала уста, доки не злиплися в нитку.

– Хлопчину повинні були гнати до Німеччини, от він і жениться, – нахилиючись до Петра, сказав Славко. – У першу чергу беруть холостяків.

Незнайомий дід з вицвілими очима, що сидів по праву руку від молодої, наче старший дружба, сягнув усохлою рукою по пляшку і поспитав, звертаючись до Петра:

– То як, поважаєте ви Марію Демченко?

– А при чому тут Марія Демченко? – повернувся Петро до Славка, котрий, здавалося йому, повинен був знати місцеві звичаї.

– Це так зашифровано самогон з буряків, – усміхнувся Славко.

На протилежному кінці столу підпилі солдатки незграйно заспівали сумовитої пісні:

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

Дід-дружба вишпортався з-за столу, заухкав і пустився посеред хати навприсядки. Петрові невесело було дивитися на ці веселощі крізь сльози, запропонував Славкові:

— Ходімо перекуримо.

Славко йому сподобався. Слухаючи його, подумав: тямуций хлопчина! Докладно пояснив Славкові, як треба діяти, тоді поспитав:

— А як тобі пощастило влаштуватися на залізниці?

— Та дуже просто: добряче почастували Тітуху, тобто начальника станції, він і прийняв.

— Як це почастували? — здивувався Петро.

— Тітуха любить випити. День у день мокне у забігайлівці, що на базарі. Батько сходив туди, поставив могорич — ось і працюю. Усі так роблять.

— Ну, що ж, дякую за пораду. Тепер можна й розходитися.

— Поки не обнесуть, іти незручно. Це такий звичай. Беруть велику миску і всіх обходять. Кожен мусить кинути гроші: хто п'ять, хто десять карбованців, хто скільки має. Це називається обносити.

— У нас, на Поділлі, це називається — дарувати... Що ж, ходімо до хати.

Поки вони курили та гомоніли на причілку, під яблунею, за столом появились нові гості. Дід-дружба питав глибооку дівчину, чи поважає вона Марію Демченко.

— Хто це? — торкнув Петро Славка за лікоть.

— Надійка. Правда ж, гарна?

— Дуже гарна! Як намальована.

Дід наточив по гранчакові, Петро почаркувався з Надійкою. Самогон гостро тхнув жомом, зате обпікав нутрощі, туманив голову.

Яка ж вона красива, думав Петро, захоплено роздивляючись Надійку. Неймовірної краси дівчина!

— Ти чого це весь час витріщаєшся на неї? — штовхнула його під бік ліктиком Ганнуся. — Я з тобою більше нікуди

не піду.

— А в чому справа?

— Господи, він ще питає! — обурилась Ганнуся. — Коли готувались до завдання, то все волочився, бувало, навіть ночувати додому не приходив. Тепер тут витріщаєшся на першу-ліпшу дівку... Яка ж ваша, чоловіча, порода капосна!

— Виходить, мені навіть подивитись ні на кого не можна?

— Та я вже бачу, як ти дивишся!

Коли повертались додому, Ганнуся всю дорогу мовчала.

Приревнувала! Ото ще клопіт мені з цими радистками. Нехай би летіла з Василем, а я — з Павликом, ніхто не сказав би: «Чого ти витріщаєшся?..» А ще й повчає: «Розвідник повинен притлумлювати в собі будь-які почуття!». Приревнувала й розсердилась. Мабуть, і спатиме вже окремо... Ну, й нехай!.. Невелика печаль... Дарма приревнувала. Хіба мало стрічалося мені вродливих дівчат?.. Якби не спитала, чого це я витріщаюся, то, можливо, не став би й думати про Надійку... Ні, Ганнусю, і розвідники — живі люди, тому нам так важко...

Удома вона послала ліжко на двох і, тільки-но мовчки обляглися, відразу ж пригорнулася до нього, прошепотіла:

— Ти знаєш, Петрику, напевно, я дурепа...

8

ОБЛИЧЧЯМ ДО ДВЕРЕЙ сидів поряд з Тітухою Заславський, і Петро завагався. Думка працювала напружено, знаходячи й перевіряючи на безпечність безліч варіантів того, як же йому повестися... Тітуха значно старший за мене, до того ж ми незнайомі, а головне — він не сам... Що за чоловік оцей Ян Янович, якого так радо зустрів тоді староста Весненко?.. Як вони обидва зреагують, коли підсяду до їхнього столу, замовлю горілки, скажу: «Давайте хильнемо, пани добродії, за ваше здоров'я, а за це, пане начальнику станції, візьміть мене на роботу!», чи не пошле він мене до

дідька?.. Коли діяти отак прямолінійно, нічого не вийде. Треба вибрати час, коли Тітуха п'є один. Та чекати нема коли... А може, це й добре, що з Тітухою – цей Янович, це вже якась зачіпка... Треба спробували... І Петро підійшов до їхнього стола.

– День добрий, панове! Ви не проти, коли приєднаюся до вашої компанії? Хочеться випити з досади, та самому не дуже воно й п'ється, а тут, бачу, знайомі... Не заперечуєте, Яне Яновичу? – Не чекаючи згоди, він сів.

– А ти звідкіль мене знаєш? – здивувався Заславський.
– Зачекай, зачекай, десь я тебе вже бачив.

– У старости Весненка, Яне Яновичу... Ми з дружиною приходили реєструватися.

– Так, так, тепер згадав.

– А мене звідкіль знаєш? – поспитав Тітуха, водячи пальцем по обідковій порожньої склянки.

– Хто ж не знає начальника станції! Вас, пане Тітухо, знає вся округа!

– Це правда.

Підійшов офіціант, і Петро недбало, мов непман (так йому, принаймні, хотілося, хоч непманів і не пам'ятав), сказав:

– Карафу горілки і закуски на трьох! Найкращу! А там подивимось.

– Горілки тепер – хоч залийся, – засміявся Заславський, коли офіціант подався до буфету, – а от з харчами – сутужно... А ви чули: недавно партизани Івана Калашника напали у місті на продовольчий склад, набрали чого і скільки хотіли й зникли у лісі. От відчайдухи!

– Ти менше базикай! – застеріг Тітуха. – За такі балачки...

– А чого мені боятися? Якби молодший, сам би до лісу подався до Івана Калашника. Згадав би молодість, коли з Будьонним, Семеном Михайловичем, біляків шаткували на капусту!..

Бравий старий будьонівець – нікого не боїться!

На Заславського оглядалися від сусідніх столів, він цього

або ж не помічав, або ж просто не хотів стишувати голосу, або ж сам себе недочував, і Петро подумав, чи не служив Заславський замолоду дзвонарем та й оглух, неборака, на тій Божій службі... А може, сидить у ньому такий собі амбітний актор, котрий завжди, нехтуючи навіть небезпекою, прагне повернути до себе загальну увагу, потішити своє честолюбство?.. Якби ж можна було проникнути йому в душу, розпізнати, хто він насправді!..

Розлив принесену офіціантом горілку, почаркувався спочатку з Тітухою, котрий відразу ж пожвавішав, тоді — з булим бравим будьонівцем, усміхнувся обом:

— Будьмо, панове! Як той казав: щоб ви жили, а ми не виздыхали!

Тітуха вихилив одним духом, бущім за себе кинув, навіть не скривився, не крякнув, хоча самогон, як і на отому весіллі в Городищі, відгонив кислим жомом. Заславський цідив повільно, надсилу, прагнув не дихати у склянку, і Петро подумав, що він, либонь, звик до інших, ароматніших, напоїв.

— От що то значить випити у добрій компанії! — потер Петро руки, оглядаючи обох, наче давніх щирих приятелів. — Уже після першої десь і досада розвіялась.

— А яка там у тебе, молодого, досада? — запитав Заславський. — Маєш таку гарну жіночку і ще нарікаєш!

— Гарні жінки, пане добродію, люблять гарне життя, а я, можна сказати, безробітний.

— А де б хотів робити?

— Та я хлопець неперебірливий, — відказав Петро, наливаючи по другій. — Ніякої роботи не боюсь. Аби гроші добрі. А тепер, кажуть, тільки на залізниці можна заробити. — І вичікувально подивився на Тітуху, котрий, забувши про виделку, зачерпував з миски п'ятірнею, кидав до рота й перемелював, наче жорнами.

— Еге, — підморгнув Петрові Заславський, — ти, бачу, хлопець з головою! Знаєш, куди на роботу проситися. На залізниці геть чисто всі хотіли б робити. Не такі вже там і великі гроші, так зате до Німеччини проклятої не беруть.

Між іншим, я вже не одного такого, як оце ти, врятував од Німеччини. Кого на залізниці притулив, кого ще десь... Ех, болить мені душа за нашу золоту молодіж!..

Заславський журливо покивав головою, і сльози капнули долі.

Дарма його підозрюю, подумав Петро. Чесне, видко, у старого серце. Накипіло на душі, от і розв'язався язик. А я вже потерпав, чи він, бува, не здогадується, чому хочу на залізницю... І Тітуха, либонь, неспроста день у день мокне в цій базарній забігайлівці.

– А ви, Яне Яновичу, де працюєте?

– Там же, на станції. Рахівник – великий чоловік!

– Ну, що, хлопче, – озвався нарешті начальник станції, витираючи масні пальці об штани, – наливай по третій. Ти мені сподобався, душа у тебе щедра, і я беру тебе на роботу. Приходь завтра вранці прямо до пана Заславського, він тебе оформить.

Випили по третій; Тітуха грузько наліг на стіл, притулив голову межі посудом і відразу ж «поїхав до Харкова».

– Пора й мені, – спохопився Петро. – Спасибі, Яне Яновичу, за добру компанію і за все, що ви для мене зробили.

– Не поспішай, посидь ще трохи, поговоримо. А він нехай проспиться, – кивнув на Тітуху. – Ум-гу... То звідкіль, кажеш, ви приїхали?.. Ти, бува, не вчитель? Називай мене Іваном Івановичем...

– З Вінниці ми приїхали:.... Ні, я звичайний слюсарчук.

Заславський помітив Петрову настороженість, нахилився:

– Ти мене, хлопче, можеш не боятися. Я всю громадянську з Будьонним у Першій кінній провоював... І чого ж ви переїхали?

– Переїхати сюди умовила мене дружина. Давай, каже, переїдемо до моїх, у нас лучче... Авжеж, у селі легше прожити... З харчами легше... Ось і переїхали, а тут заковика з роботою. Спасибі вам, що допомогли.

– Ми свої, повинні один одному допомагати... А як там,

у Вінниці, про партизанів Івана Калашника люд не гомонить?

— Ходили всілякі чутки, та я їх не бачив... Саме пожеглись, чи мені було до партизанів?.. Ой, як же голова тріщить!.. А вас, Яне Яновичу, я не боюся, раз ви з Будьонним воювали. Ви, можна сказати, герой...

— То, хлопче, було давно... А людина, вона не тільки минулим живе. Повинна думати і про нинішній, і про завтрашній день.

— Що правда, то правда. Тільки на п'яну голову думається мляво. Зовсім про інше тоді думається, Яне Яновичу. Самі були молоді, знаєте... Ми з вами ще не раз посидимо отак і погомонимо про всяку всячину, а зараз мені пора. Нехай і моя порадіє, що напивав, нарешті, роботу з допомогою добрих людей.

Заславський дивився на Петра і теребив пальцями брову.

Щось цей хлопець хитрує. Ач, яке щеня!.. Забиває мені баки, хоче пошити в дурні... Ну, ми ще побачимо, чия візьме!.. Прийму тебе на роботу, кожен твій крок пильнуватиму!..

— Добре, не буду більше затримувати. Спасибі, хлопче, й тобі. Завтра виходь на роботу...

Надворі Петро поглянув на небо, наче це була та перша рідна душа, з якою можна поділитися своєю радістю. Поталанило! Тепер матиму синю пов'язку на рукаві й надійний аусвайс!.. Тепер сам контролюватиму рух на залізниці!.. От Ганнуся зрадіє...

Мріяв, уявляв і загадував, як відтепер усе переінакшиться, наскільки безпечніше й простіше працюватиметься, які вигоди й переваги дасть робота на залізниці, і збагнув не відразу, що саме стало діятись довкола, чого так нестямно зворохобився базар, чому, охоплені безнадійним, запаморочливим розпачем, ба навіть смертельним жахом, заметалися люди, залементували, заголосили, звідкіль розітнулися німецькі команди, оскаженіло завалували собаки, поки наглим пострілом не вдарило понад вухом:

— Облава! Облава!

На мент зупинився, роззирнувся навсебіч, орієнтуючись, прикидаючи гарячково, куди, в який бік ударитись, піддатися загальному безумству й змішатися з натовпом, куди люди, туди й він, чи рятуватися на власний розсуд, покластися лише на власну винахідливість, власну спритність і власне щастя, і відразу вивітрився хміль, і тіло напружилося кожним живчиком, і засмоктало попід грудьми, і він побіг навперейми натовпові, що ринув до брами, петляючи, щоб ні на кого не наштовхнутись, і не впасти під ноги, побіг до найближчих будівель, завернув до найпершого двору. Позаду хтось невідступно тупотів, Петро оглянувся через плече — слідом за ним бігла дівчина. Шаснув за хлів, вона — за ним. Там був якийсь вузенький закапелок, Петро заледве втиснувся. Дівчина підбігла, розгублено роззирнулася — ховатися ніде. А гавкіт вівчарок і гупання чобіт усе ближче. У відчаї кинулася до Петра й притислася до нього так міцно, що навіть крізь одяг почув, як частить її серце. Дівчина звела голову, довірливо зазираючи Петрові в обличчя, і зовсім близько, на відстані дихання, забачив Петро великі блакитні очі. Це була Надійка, яку зустрів у Городищі на весіллі. Дівчина усміхнулася йому:

— Ох, я так налякалася!.. Думала: кінець!

— Мовчи!.. Німці близько!..

Дівчина притислася до нього ще міцніше, відчув на шії гаряче дихання, йому стало душно.

Шум облави подаленів, ущух. Тоді Петро сказав:

— Я знаю, як тебе звати. Ти — Надійка. Бачив тебе у Городищі на весіллі.

— А тебе як звати?

— А тобі навіщо?

— Хочу знати, з ким рятувалася від облави. За кого молитися, — тихо засміялась.

— Помолишся за апостола Петра, — відказав у тон.

— От бачиш, Петре, ми вже вдруге з тобою стрічаємося. Це, мабуть, добре. Значить, ми з тобою зустрінемося ще не раз. А тепер виглянь, може, минулося.

— Ти почекай, а я вигляну, коли кивну — виходь.

На вулиці було тихо й порожньо. Кивнув Надійці й, не чекаючи на неї, подався своєю дорогою.

Удома — на свій подив — промовчав про облаву й зустріч з Надійкою, зате докладно, до найменших подробиць, оповів, як залагоджував справу з Тітухою і Заславським.

— Не подобається він мені, — задумливо мовила Ганнуса. — Чи він, бува, не провокатор?

— Не думаю. Він же з Будьонним воював!

— Якщо він — свій, то чого злигався з нашим старостою?

— Може, виконував партизанське завдання, ти ж не знаєш... Хіба можна вважати Яна Яновича провокатором на тій лише підставі, що він до старости заходив?..

Повернувся з роботи дід Яків, підсів до Петра:

— Став на службу? Це твоє діло, а я казав і ще скажу: на біса тобі та залізниця? Що ти там заробиш? Буханець просяного хліба за місяць? Переб'ємося якимось. Лучче тут, у селі, роби що загадають, будемо разом і ходити. Ніхто з наших, сільських, на ту залізницю й не потикається, села тримаються. Нащо тобі на тих проклятих німців жили надривали? Що люди скажуть?

— Звідти, діду, до Німеччини не беруть. Матиму синю нарукавну пов'язку і німецький аусвайс.

— Люди не люблять цих усіляких німецьких пов'язок. Та й партизани в окрузі. Побачать тебе з цією самою пов'язкою, можуть і... А коли ешелон підірвуть на тому перегоні, де працюватимеш, усіх вас німці запроторять до табору. Під Чоповичами так уже було... А ти, Ганю, чого мовчиш? Може, я неправду кажу?

— Ви, дідусю, кажете правду, але ж Петро — міський, він ніколи не знав, що це таке — сільські роботи, от його й потягло на залізницю...

*Розділ дев'ятий***ДОНЬКА «ВРОГА НАРОДУ»
І РАДЯНСЬКА ШПИГУНКА**

ПЕРШОГО НОВОРІЧНОГО недільного ранку Раїса Миколаївна Окіпна, примадонна Київського оперного театру, донька «ворога народу» й радянська шпигунка, приїхала з Києва до Вінниці.

Вінниця була її рідним містом. Тут видатна співачка народилася тридцять років тому. І хоча назвали її Раїсою, що в перекладі з грецької означає — Легка, легким її дитинство, як загалом і життя, назвати не можна.

Раї виповнилося шість рочків, коли уперше побачила та почула німців. До Вінниці, як і до інших українських міст і сіл, вони увійшли не окупантами, загарбниками, а союзниками.

Після Берестейської мирної угоди Українська Центральна Рада, яка проголосила ні від кого незалежну, самостійну Українську Народну Республіку, запросила в Україну німців та австрійців, недавніх лютих ворогів Російської імперії, для боротьби з московськими більшовиками — московські більшовики, як і московські білогвардійці, не могли дозволити «вічній європейській наймичці» стати господинею у власній хаті, де «своя правда і сила, і воля». Готуючись захопити владу, більшовики вербували собі прихильників облудними

гаслами, зокрема, і про законне право націй на самовизначення. А далі товариш П'ятаков, один з більшовицьких «вождів», розтлумачив суть цього «права»:

«Самовизначення націй — це беззмістовне, голе гасло. Від нього ми з Божою поміччю відмовились, надбавши доволі великий та болісний досвід, надбавши його на околицях булої царської імперії.»

Нині точиться боротьба за утвердження диктатури пролетаріату в Україні, а ви знаєте чудово, що доля України викликає величезний інтерес не тільки у робітничих мас цієї країни, а й робітничих мас Росії, Латвії, Білорусії й решти радянських республік. Якщо радянська республіка утвердиться в Австрії та Німеччині, то в Україні будуть зацікавлені й ці республіки. Чи можемо ми допустити, аби форма існування пролетарсько-селянської України могла б визначатися виключно й незалежно трудовими масами України? Звичайно, ні!..»

Інший більшовицький «вождь», організатор і головнокомандувач московської Червоної Армії, ідеолог окупаційного режиму Лейба Троцький, засилаючи в Україну більшовицьких агентів-агітаторів, висловлювався ще відвертіше:

«Пам'ятайте також, що так чи інакше, а нам треба повернути Україну Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею — і радянська влада, і ми з нею... Ані на хвилю не забувайте, що Україна повинна бути нашою, нашою вона буде тільки тоді, коли стане радянською, а Петлюру буде викинуто з народної пам'яті назавжди...»

Учинивши у Пітері переворот і ставши володарями величезної імперії — тюрми народів, більшовики передовсім не могли обійтись без українського хліба... Тому їхній біснுவатий вождь Бланк-Ульянов-Ленін, завезений німцями у запломбованому вагоні для вчинення в Росії після лютневої революції політичного розгардіяшу, що сприяв би німцям змусити Росію капітулювати, відразу ж після перевороту, в січні 1918-го засипав своїх агентів-хохлуїв розпачливими телеграмами: *«Хліба! Уживайте якнайрішучіших революційних*

заходів для завезення з України хліба, хліба, хліба!.. Інакше Пітер може здохнути!..»

Німцям та австрійцям також потрібен був український хліб, тому й погодилися стати союзниками українських самостійників у боротьбі з московськими більшовиками. Повели себе, однак, не як союзники, а як загарбники. І в цьому нема нічого дивного. Ще жоден чужинець не приходив сюди, в Україну, аби визволити українців з неволі, завжди приходив по український хліб, завжди, відколи московський ведмідь випорпався з глибоких снігів.

З давніх давен український хліб був причиною навали і найгрізнішою зброєю у руках загарбників, бо доволі було його одібрати, як українці випускали з рук козацьку шаблю, гинули від голоду та наїдалися страху на вік цілого покоління.

Увійшовши до столиці Української Народної Республіки Києва, де за місяць до цього червона московська орда під командою булого царського полковника Михайла Муравйова учинила криваву різанину, німці-союзники недовго панькалися з Українською Центральною Радою, яка їх запросила, розігнали її так брутально, аж голова УЦР професор історії Михайло Сергійович Грушевський, проголошений напередодні першим президентом УНР, гірко заплакав од безпорадності й приниження, і на самий Великдень проголосили гетьманом усієї України Павла Скоропадського, недавнього царського генерала з «гнізда» генерала Олексія Брусилова, українського поміщика, котрий, звичайно, слухати не хотів про земельну реформу.

«Союзники»-німці повертали до маєтків утекших поміщиків, а поміщикам — землю, уже розподілену між селянами, відбирали у селян хліб. Селяни, звичайно, чинили опір. На придушення селянських бунтів «союзники» посилали Українських Січових Стрільців, їхній Легіон, сформований на початку Першої світової бійні з патріотичної української молоді, прийшов на Велику Україну у складі австрійської армійської групи. Січовики категорично відмовлялися воювати проти рідного народу, тому їхній Легіон на чолі з

Вільгельмом Габсбургом за такий непослух перекинули з Великої України на Буковину, до Вижниці над Черемошем.

Московським більшовикам, їхньому істеричному вождю Бланку-Ульянову-Леніну одного перевороту в Пітері було мало, вони бо замахнулися на світову революцію, аби над усім світом запанувати, зруйнувати його до основ, і на тому руйновищі збудувати новий лад, коли той, хто був останнім ледащом, стане великим начальником, отож через більшовиків-інтернаціоналістів спробували підпалити ще й Західну Європу. «Союзники» заквапилися додому – придушувати червоні заколоти.

А булому царському генералові Павлові Скоропадському, котрий уже забув, як українізував на Південно-Західному фронті свій корпус, як розганяв у Шепетівці й Старо-Костянтиніві більшовицькі воєнно-революційні комітети Одинадцятої армії, заарештував червоного полковника Єгорова, майбутнього Сталінового маршала, як призначив командувачем Південно-Західного фронту прапорщика Данила Кудрю, еге ж, Павлові Скоропадському, «щирому українцеві», перехотілося бути гетьманом усієї України, розбудовувати Українську Державу, далі удосконалювати «рідну мову», яку знав через пень-колоду, він уже бачив «Хохландію» у складі «єдиної і неделимої Расеї-матушки» на чолі з білим генералом Антоном Денікіним, котрий усіх українських державців називав бандитами, а себе, Скоропадського, – малоросійським генерал-губернатором на кшталт Шевченкового «капрала Гавриловича Безрукого». Полковник Євген Коновалець, командувач Київського корпусу Українських Січових Стрільців, сформованого з полонених січовиків у російських таборах на початку національно-визвольних змагань, застеріг Павла Скоропадського від зрадливого кроку й попередив про усенародне повстання проти зрадливого гетьмана.

Гетьман утік до Берліна, а повстанці відновили Українську Народну Республіку, проголосили новий уряд – Директорію.

Тим часом Українські Січові Стрільці, котрі стояли у

Львові, першого листопада 1918-го почепили над міською ратушею національний синьо-жовтий прапор, проголосили Західно-українську Народну Республіку, створили УГА – Українську Галицьку Армію, гвардією якої став легіон Українських Січових Стрільців.

Деякий час Вінниця була столицею Української Народної Республіки, тут, у готелі «Савой» та ближніх будинках на вулиці Богдана Хмельницького працювала Директорія, уряд УНР, що його очолював спочатку письменник Володимир Кирилович Винниченко, а потім – Симон Васильович Петлюра, публіцист і земський діяч. Винниченко справді був видатний письменник, новеліст, романіст, драматург, його п'єси ставив і вінницький театр, а от політика з нього не вийшло, він схибнувся на соціалізмові, казав, що нам потрібна Україна соціалістична або ніяка, за ці свої погляди й поплатився; Симон Васильович Петлюра, якого Винниченко за кожної нагоди паплюжив, зневажливо називав балериною у чоботях, у своїй діяльності сповідував принцип: «Нація – понад партіями, Україна – понад усе!»...

РАЇСИН БАТЬКО, панотець Микола, безпосередньої збройної участі у національно-визвольних змаганнях не брав, зі своїми парафіянами молився у Божих храмах за те, аби Господь Бог дав розуму українським керманичам, аби поміж ними, нарешті, дійшло до згоди, аби вони діяли у повному порозумінні, забули про свої «месіанські» амбіції, любили Україну, як до того закликав Тарас Шевченко:

*Свою Україну любіть,
Любіть її. Во врем'я луте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

І сам панотець Микола щовечора, перед сном, читав Шевченків «Кобзар», а найдужче любив його вірш «Мені однаково, чи буду...»

Уперше його почувши від батька, Рая відразу ж і запам'ятала, і ці слова гучали навіть у її дитячих снах:

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс меж чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину, за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Дуже вразила Раю татова оповідь про те, що цей вірш Тарас Григорович Шевченко написав того року, коли народився дід Василь Капшученко, батьків батько, — сімдесят два роки тому... А ще казали тато: чи не кожен Шевченків вірш — хоч «Гоголю» («За думою дума роєм вилітає; одна давить серце, друга роздирає»), «Стоїть в селі Суботові» («Стоїть в селі Суботові на горі високій домовина України, широка, глибока»), чи «Псалми Давидові» («Блаженний муж на лукаву не вступає раду, і не стане на путь злого, і з лютим

не сяде»), – авжеж, казали Раї тато, чи не кожен Шевченків вірш невимушено, природно, органічно лягав на музику... От Данило Якович Крижанівський, не професійний композитор, як, до прикладу, Микола Віталійович Лисенко чи Микола Дмитрович Леонтович, котрий у Тульчинській духовній семінарії, де Раїн тато деякий час навчалися, викладав співи, аматор, а яку музику написав на Шевченкові слова «Рече та стогне Дніпр широкий...». Кожному, хто чує цю народну пісню, перехоплює горло, а з очей ринуть сльози... У цій пісні – суть української душі у трьох вимірах: глибині, широті й висоті...

Якийсь час у Вінниці та її околицях стояла Українська Галицька Армія та її Начальна Команда. Восени 1919-го УГА опинилася у так званому чотирикутникові смерті, що його утворювали більшовики, денікінці, поляки й румуни. До всього ще й тиф черевний підкинувся, мало не щодня ховали померлих стрільців на Каліччі. Не обминув тиф і самого командувача УГА генерала Осипа Микитку. Рятуючи армію від повної загибелі, генерал Мирон Тарнавський, котрий заступив Осипа Микитку, наказав їй перебазуватися на південне Поділля, ближче до Дністра, аби, скориставшись двома бродами у Рашкові, форсувати ріку, перейти через Молдову у Карпати, дати армії перепочинок і переозброїти її. Вінничани проводжали вояків Української Галицької Армії зі сльозами на очах, бо це було чи не єдине військо, яке їх не грабувало, поважало їхню гідність. І вже Вінниця не чула більше дивовижних стрілецьких пісень, які, зокрема, відтворювали й історію УГА:

*Ой та зажурились
Стрільці Січовії,
Як Збруч-річку проходили,
Що стільки народу
Впало за свободу,
Встояти не було сили...*

СТІЛЬКИ НАРОДУ впало за свободу — встояти не було сили... У цих пісенних рядках — не тільки гіркий розпач, невимовна туга й пекуча журба українського січового стрілецтва, у них — трагедія усєї України, як Наддніпрянської, тієї, що була під москалями, так і Західної, тієї, що була під ракушаками, себто австрійцями. Західно-європейські держави, так звана Антанта, союзниця Миколаївської імперії у світовій бійні за розподіл сфер впливу, не визнавала нізащо ні УНР, ні ЗУНР, зате озброювала до зубів поляків і білу гвардію, вона, Антанта, бачила Наддніпрянську Україну у складі «єдиної і неділимої», а Західну Україну — у складі Польщі. З Україною, крім західних сусідів, воювали дві умиті кров'ю Московщини — Біла, керована царськими генералами, й Червона, збаламучена більшовиками-інтернаціоналістами; обидві Кацапщини вважали українські землі, хоч Поділля, хоч Полісся, хоч Галичину, хоч Київщину «ісконно рускімі»...

Лукавими обіцянками, залякуванням, примусом озвірілі від крові більшовики «поставили під ружо» чи не всю царську армію, таким чином сила червоної Московщини переважала силу українську в сорок разів! Де вже тут було устояти! Тим паче, що від часів отамана Івана Сірка, першого анархіста, українська сила, на лихо, дрібнилася на отаманію, і та сама себе звойовувала.

Голова Директорії УНР і Головний Отаман Симон Петлюра, котрий чи не єдиний з тодішніх керманічів сповідував державницький принцип «Нація — понад партіями! Україна — понад усе!», спробував, було, у боротьбі з московськими більшовиками заручитися братерством, нехай і трудним, з поляками, давніми історичними воріженьками. Генерал Юзеф Пілсудський, начальник Польщі, котрий сказав: «Ми всі їхали в революцію в одному поїзді під назвою «соціалізм», але на станції «Польща» я вчасно вийшов з вагона», київські ж соціалісти, на лихо, свою зупинку прогавили, загналися аж до Москви, — генерал Юзеф Пілсудський приїхав з Варшави до Вінниці, тимчасової столиці УНР, обіймався по-братськи

з Симоном Петлюрою, на привокзальному майдані польські ксьондзи й панотці Української Автокефальної Православної Церкви, яку відроджував Липківський Василь, закликав український люд молитися рідною мовою: «Настане час, і Господь запитає нас: «А якою мовою славив ти Мене? Я чув молитви всіма мовами, а от молитви твоєю мовою не доходили до Мене. Що це таке?» Що ти на це відповіси? Ми, скажемо, молились до Тебе, Господи, слов'янською мовою...«А чому ж не мовою своєю? – запитає Господь. – Хіба я дав тобі свій найкращий дар – твою рідну мову, аби ти лише сварився нею з сусідами чи лаявся на базарах, а не для того, аби ти Мене славив нею? Чому ж ти цей дар у Землю закопував, а не віддавав на служіння мені?», – на привокзальному майдані ксьондзи й панотці відправили молебень про дарування польсько-українському воїнству перемоги над більшовицькими супостатами.

Коли ж союзники здобули Київ, у братів-поляків озвався в жилах шляхетський гонор, і вони не пустили «бидла» до столиці Української Народної Республіки!..

Більшого приниження й чекати було годі... А вже на Віслі саме українські генерали Марко Безручко й Олександр Удовиченко не тільки врятували винахідливим маневром польську столицю, а й одігнали від Варшави Червону Армію Михайла Тухачевського. Поляки замирилися з більшовиками, загарбавши Західну Україну, й перед українськими воюючими, інтернованими до польських таборів, генерал Юзеф Пілсудський схилив голову, промовивши: «Препрошам, панове, препрошам!!!»

Отже, решта армії УНР опинилася на чужині, в самій Україні діяли окремі повстанські загони.

ТЕПЕР, коли військо УНР зазнало поразки у збройному національно – визвольному змаганні, опинилося за межею України, у таборі для інтернованих, на терені учорашнього союзника, у щирих українських патріотів, котрі омріяли незалежну вільну державу, у самого Симона

Петлюри, голови Директорії й Головного Отамана УНР, залишилася примарна надія хіба що на всенародне повстання, збурене скорим поверненням інтернованого українського війська на рідну землю.

Ще жив у людській пам'яті недавній Зимовий похід армії УНР під командуванням генералів Михайла Омеляновича-Павленка і Юрка Тютюнника запіллям денікінців та більшовиків – десять тисяч вояків пройшли з боями понад дві тисячі кілометрів, вирушили шостого грудня 1919 року, в суботу, і закінчили рейд шостого травня 1920 року, в четвер, не програвши жодного бою, – тоді похід завершився здобуттям Вінниці, а далі – Києва.

Але тоді була інша стратегічна ситуація. Армія УНР вирушала у рейд ворожим запіллям з власної, української, землі, їй не треба було ні в кого питати дозволу.

Цього ж разу акція передбачалася з території Польщі, яка уклала з більшовиками Ризьку мирну угоду, зобов'язавшись жодним чином не допомагати петлюрівцям у війні з більшовиками.

Планом рейду опікувалася, вважалося, польська «двуйка», себто Другий відділ Генерального штабу Війська Польського.

Другий похід важко назвати Зимовим, бо по суті він розпочався наприкінці осені і по суті тоді ж і закінчився. Історики і журналісти, які досліджували його, будемо казати, цей рейд, всю вину за невдачу звалюють на Головного Отамана Симона Петлюру. Ну, це вже така характерна риса українців – спаскуджувати наших видатних діячів і завжди шукати «винного», «цапа-відбувайла». Сучасники Петлюри, ті казали, що він походить із породи вождів. І не так його біда, як наше українське лихо в тому, що Петлюра зі своїм приходом до верховної влади запізнився, йому треба було прийти раніше Грушевського, Винниченка та інших соціалістів. Тоді б у нас було своє військо, не казали б керманічі, що, мовляв, соціалістична Росія ніколи не піде на соціалістичну Україну, тому нам ніяке військо не

потрібне. А Петлюра стояв на тому, що держава здобувається кров'ю! Державу здобуває військо!

Петлюру звинувачують у тому, що він зволікав з призначенням дати походу, розтягнув його обдумування на цілий рік, а можна було розпочати його задовго до п'ятого Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив амністію всім, хто боровся проти Радянської влади зі зброєю в руках, таким чином більшовики зіграли на випередження, і багато вояків, стомлених війнами, повірили їм і склали зброю, цим самим ослабили повстанські сили. Не врахували і жнив, коли більшовики, жадаючи хліба, відразу його забирали у мужика. Але не так просто у нього хліб забрати, коли він відчуває за собою якусь підтримку збройної сили, він одразу буде боротися на її боці.

Та й це не залежало від волі Петлюри. Жодна армія, що втратить свою територію, відкотиться на сусідню, не визнає себе переможеною доти, поки зберігається її боєздатність і вишкіл, а головне — незламний дух. Вона прагнучим реваншу, щоб піти походом на свою землю і підняти всенародне повстання. І жоден вождь, якщо він справжній вождь, не буде стримувати своє військо, яке горить таким бажанням, він — навпаки — буде думати над тим, щоб вибрати найдоцільнішу дату походу, тобто врахує ситуацію кліматичну, погоду, стратегічну і політичну. І лише тоді віддасть команду: «Хлопці, з Богом, пішли!..»

Але коли Перший Зимовий похід починався з території України, не з чужої території, то напередодні Другого Зимового походу вояки були у Польщі, в таборах для інтернованих, сковані; військо не могло зробити навіть кроку без дозволу цієї держави. Інакше — прикордонний конфлікт, тоді поляки вдарять з одного боку, а більшовики — з другого. Потребувався дозвіл на цю акцію, а дозволу поляки не давали, не давав польський Генеральний штаб, якщо конкретніше — Другий відділ, так звана «Двуйка». Поляки лише нещодавно уклали мирну угоду з більшовиками і боялися спровокувати їхній виступ проти Польщі, якщо дозволять петлюрівцям

перейти кордон. Тому вони всіляко зволікали з дозволом і озброєнням, на що так сподівалися вояки, ті, які, перейшовши колись до Польщі зі своїх теренів, зброю склали. Військо не мало кулеметів, тому, заскочене котовцями, було порубане шаблями до ноги.

Лише наприкінці осені поляки дозволили розпочати похід, не вірячи в його успішність, вони сподівалися на те, що, нарешті, таким чином позбудуться цих запальних українців, бо згинуть вони всі у снігах там до одного.

А ще поміж козаків шастали вербувальники, зманювали цих професійних вояків до легіонів різних країн, тим самим розпоршували колись могутнє військо.

Ще така загадкова ситуація. Не міг цього допустити Петлюра. Дозволивши вирушити трьом групам — Волинській Тютюнника, Подільській Палія і Бессарабській Гулого-Гуленка... дозволити їм переходити кордон і йти на з'єднання із Волинською групою в район Чоповичів і Малина, не залучивши до походу чи хоча б попередити про нього найбільші подільські повстанські загони «Орла»-Гальчевського на Літинщині і Заболотного на Ольгопільщині, де лише з одного села Баланівки, за словами керівника ДПУ України Балицького, пішло до лісу півтисячі дядьків з вилами і сокирами... І цю силу не залучили до походу, вони навіть не знали про нього!

Хоч як би там було, але перші дні Другого Зимового походу були успішними. У Чоповичах, на станції, розгромили бронепоезд і примусили котовців тікати... До речі, постає цікаве запитання: чому це якраз напередодні походу в район Чоповичів червоні поспішно перекинули кавалерійську дивізію Котовського? Значить, вони були попереджені і чекали вояків УНР...

Очевидно, намиливши котовцям шії, втомлені вояки розслабилися, хильнули зайвого з тієї переможної радості, заснули міцно і тому були порубані озвірілими котовцями, які отямалися від поразки і прийшли пізньої ночі за кривавим реваншем...

Трагічно загинули учасники Другого Зимового походу – подоляки Павло Коханко з Борівки, Іван Петренко з Сербів, Євген Новоленик з Бару, Олекса Зубків з Летичева, Ничипір Стародуб з Джурина, Павло Федорук, Дем'ян Калитський, Тиміш Очеретний, Микола Ананьїв, Іван Онищенко, Іван Штван, Василь Вередин і Михайло Мелентіїв з Ямполя, Володимир Харжевський з Піщанки, Володимир Кишківський і Павло Танасечук з Липовця, Михайло Гіньків з Могилева на Дністрі, Степан Майданюк з Брацлава, Андрій Данилевський з Немирова, Павло Рижак з Ладжжина, Максим Мороз з Гайсина, Карпо Шиманський, Василь Швець, Андрій Распашнюк з Літина, Діонісій Постеклинський з Вінницького повіту, Федір Чубко з Ольгополя, Олександр Пономарчук, Сава Лабун, Дмитро Радій, Степан Наавгуст, Зіновій Чубенко, Іван Федорченко, Василь Навроцький, Петро Гирич, Олекса Грицишин, Михайло Песецький, Антін Браславський, Григорій Оперсюк, Микола Моцедарський, Леонтій Слободенюк, Левко Скорич, Арсен Вовк, Володимир Силецький, Мусій Фарафонів, Петро Мельник, Сидір Нароган, Василь Маслоїд, Денис Гричковський, Василь Кобельський, Олександр Барбарина, Юхим Бучак, Іван Любко...

Так сила перемогла силу. Більшовики з жодним іншим військом так жорстоко не розправлялися, як з українським. Починаючи від Муравйова, який залив Київ кров'ю. І все через те, що «ці хохли», ця «вічна наймичка» дозволила собі стати незалежною у європейській спільноті держав. Бо хіба можна було так знущатися над людьми тієї пізньої осені, якщо іще навесні, з двадцять п'ятого лютого по третє березня 1921 року, п'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив амністію всім, хто боровся проти Радянської влади?!

Але так лютував Муравйов, тепер звірствував Котовський та інші «командарми», які ще вчора вважалися карними злочинцями і переслідувалися законом, аж поки не пристали до червоних, рідних їм за духом...

ЗВИЧАЙНО, десятирічній дитині годі зрозуміти, що діється на цьому білому світі, де немовби геть-чисто все перевернулось, чому довкола так багацько озброєних дядьків, котрі не тільки горлають по-чужинськи, по-московськи переважно, люто визвіряючи налиті кров'ю очі, а й убивають безпощадно тих, хто розмовляє по-українськи чи просто схожий на українця, тим паче зодягає вишиванку, хоча татусь, а його називали по-всякому — попом, батюшкою, панотцем, — щодня проголошує з церковного амвону чи не найголовніший заповіт Господа нашого Ісуса Христа: «Не убий!..» Цілий світ для дитини — це її рідна хата, татусь з матусею, дідусь з бабусею, братики й сестрички. Саме через них дитяча душа пізнає життя, а в ньому — добро й зло, зачаровується або озлоблюється. Та коли дитинство припадає на лихоліття, дорослішаєш раніше.

РАЇСИН ТАТУСЬ Микола Васильович Капшученко ще гімназистом захопився історією, залюбки читав історичні дослідження Миколи Івановича Костомарова, сина воронезького поміщика Івана Костомарова, змосковщеного козацького старшини, та кріпачки-українки Тетяни Мельник, сучасника Тараса Григоровича Шевченка, побратима з Кирило-Мефодіївського братства, передовсім — монографії про Богдана Хмельницького та Івана Мазепу. Микола Васильович Капшученко народився за чотири роки після смерті Миколи Івановича Костомарова — великий історик, як і його батько, потрапив під кінські копита, це сталося в день Кирила й Мефодія. Ніяк не пов'язуючи між собою ці події — професорову смерть і власну появу на світ, саме під його, Костомаровим, впливом Капшученко мріяв про історичний факультет Київського університету Святого Володимира, де викладав Микола Костомаров ще замолоду, коли зустрів у Києві красуню Аліну Крагельську, але через арешт кирило-мефодіївців побратись вони не змогли, стали подружжям через багато років, коли обом було вже за шістдесят, вона

побувала замужем за нелюбом, стала матір'ю двох дорослих дітей, а він після заслання й самотини у Петербурзі повернувся до Києва. ..

Ця історія про драматичне кохання в устах молодого панотця Миколи Капшученка, випускника Уманської духовної семінарії, яку раніше закінчив Василь Костянтинівич Липківський, засновник Української Автокефальної Православної Церкви, її митрополит, привернула до нього увагу молоденької сільської вчительки Окіпної з П'ятничан, і за два роки до Першої світової бійні Микола Васильович та Настя Павлівна стали батьками білявої дівчинки Райці. Дівчинка успадкувала від батька захоплення історією, а від матері – жіночу вроду.

Маленька Райця дуже любила слухати татову розповідь про дивовижні пригоди двох хлопчиків-галичан, синів-близнюків сільського панотця з-під Бережан, над річкою з незвичною назвою Золота Липа. Якраз на Великдень хлопчикам-близнюкам Фотію і Лаврінові забаглося повеслувати у човні. Весло зламалося, звіявся вітер – і вутлого човника винесло у широкий Дністер. До берега перестрашених човнярів прибило уже за Хотином. Таким чином, з імперії Австро-Угорської опинились в імперії Російській, зокрема, у Подільській губернії. Мандруючи від села до села, від повіту до повіту, наймитували, аби якось прожити. Опинилися у Липовецькому повіті. Ця назва нагадала їм, звідкіля вони, й хлопців стали називати Липківськими. У селі Попудні (нині – це Монастирищенський район на Черкащині) батюшка Халаїд виявив, що його наймити – метикуваті хлопці, уміють читати й писати, а тут якраз припекло батюшці, уже підсліпуватому, звернутися до Київського митрополита з листом. Найзмістовнішого і вельми результативного листа склав Фотій. На радощах батюшка Халаїд одпустив Фотія на волю, сказав – вибирай в селі найкращу дівку, женися й господарюй. У Фотія Липківського народився син Костянтин. Це був батько Василя Липківського, митрополита, засновника Української Автокефальної Православної Церкви,

яка мала півтора тисячі парафій.

Після того, як 1680 року тодішній «хазяїн» московського Кремля підкупив екзарха зубожілої Константинопільської єпархії і домогся підпорядкування Української церкви Москві, московська державна і церковна влади, об'єднані єдиним поривом задушити козацький вільнолюбний дух, придушували найменші спроби Української церкви відродити її традиції в українських храмах.

Та українські патріоти не упускали рук. Одним з таких був Василь Костянтинівич Липківський, який одинадцять років прослужив у Липівці на Поділлі, потім викладав у київській церковній школі, 1918 року очолив рух за відродження Української Автокефальної Православної церкви, а через рік, у 1919-му, був обраний головою Всеукраїнської церковної ради...

Навідуючись до Вінниці, яка стала тимчасовою столицею Української Народної Республіки за часів Директорії, хоча це було типове єврейське містечко, з сотні тисяч мешканців українців набиралося коли б третина, переважали євреї, москалі, ляхи, вони вороже дивилися на спроби «хохлів» стати вільним народом на своїй землі, раз у раз зчиняли заколоти, а потім галасували про «погроми», митрополит Василь Костянтинівич Липківський був гостем у їхній хаті, що стояла навпроти Преображенського собору, посеред грушевого саду, неподалік од Натансонів, чий старший син Янкель, друкар, верховодив у більшовиків – «інтернаціоналістів», називав батька не інакше, як «поп – медний лоб». Говорячи з митрополитом Василем Костянтинівичем Липківським, удвічі старшим, про події, що відбуваються на очах, панотець Микола Васильович Капшученко, розвиваючи думку улюбленого Костомарова про те, що історію творять не царі, а народ, вважав, що історію українську гальмують амбіції тих українських політичних і громадських діячів, котрі, не маючи на те жодних підстав, вважають себе «батьками нації». Приклад? Будьте ласкаві!

Коли на фронті після лютневої, справді демократичної

революції розгорнувся рух за українізацію військових частин, сорокап'ятирічний генерал Павло Скоропадський, чий штаб стояв у Сатанові, над Збручем, чи не перший українізував свій тридцятитисячний корпус, найкраще вишколений та озброєний, розігнав у Шепетівці, Старокостянтиніві й Меджибожі більшовицькі воєнно-революційні комітети, заарештував червоного полковника Єгорова, командувача Одинадцятої армії, призначив командувачем величезного Південно-Західного фронту прапорщика Данила Кудрю, узяв під свій контроль залізницю Жмеринка–Вінниця. Після цього з полковником Голубом приїхав до Києва, зустрівся з керівниками Української Центральної Ради, яку очолював п'ятидесятидворічний професор історії Михайло Сергійович Грушевський, а правою рукою у нього був Володимир Винниченко, і сказав їм, що його корпус, найбоездатніший зі всіх відомих йому військових формувань, готовий вірою і правдою служити вільній, незалежній Україні. З бойового генерала тоді посміялися великий історик і не менш великий письменник: «Соціалістична Росія ніколи не нападе на соціалістичну Україну!.. Отже, соціалістичній Україні ніяке військо не потрібне, для підтримання порядку достатньо й народної міліції!..»

А тим часом у голодній Москві уже готувалося до походу на хлібну Україну більшовицьке військо під командуванням недавнього царського полковника, організатора «ударних батальйонів смерти» Муравйова, котрий нахвалявся, що його воїнство понесе з півночі на південь на своїх багнетах революційну свободу... Триста київських студентів і гімназистів, кинутих керманічами Української Центральної Ради під Крути замість тридцятитисячного корпусу, не змогли зупинити Муравйова, і його «воїнство» підняло на свої багнети у Києво-Печерській Лаврі митрополита Володимира. На знак протесту проти такої «політики» Симон Петлюра вийшов зі складу Української Центральної Ради, подався на Полтавщину організувати українське військо. Довелося Українській Центральній Раді, емігрованій з Києва до Сарн, замість трид-

цятитисячного українського корпусу генерала Скоропадського запрошувати в Україну для боротьби з більшовиками тристатисячну армію німецького фельдмаршала Ейгорна.

Генерал Павло Скоропадський легко порозумівся з німцями, недавніми ворогами, і, ображений, їхніми руками розігнав Українську Центральну Раду, проголосив сам себе Гетьманом Усієї України, а Українську Народну Республіку – Українською Державою.

«ЩИРІ ПАТРІОТИ», котрі могли б утримати Гетьмана від хибного кроку – федералізму з «Білою Москвою», не пішли в гетьманський уряд, аби «не бруднити рук», професор Грушевський відкинув гетьманову пропозицію стати першим президентом заснованої ним Усеукраїнської Академії Наук; Володимир Винниченко, маючи шанси стати в гетьманському кабінеті прем'єром, організував проти гетьмана повстання. Очоливши після цього Директорію відновленої Української Народної Республіки, Володимир Винниченко дозволяв собі, м'яко кажучи, обмовляти члена Директорії Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюру. Отже, замість того, аби в ім'я України об'єднати зусилля, наші «батьки нації» поборювали один одного...

НИНІ, РІЗДВ'ЯНОГО ДНЯ року Божого 1942-го, тут, на пероні, під склепінням нового вінницького залізничного вокзалу на дві тисячі пасажирів, споруджувати який заходилися того року, коли у Києві розстріляли сімдесятирічного митрополита Української Автокефальної Православної церкви Василя Костянтиновича Липківського, а п'ятдесятирічному батькові Миколі Васильовичу Капшученкові, автокефалістові, «ворогові народу», доточили ще десять років заслання, а їй, двадцятип'ятирічній Раїсі Миколаївні, актрисі, доньці «ворога народу», сказали в одній «конторі», яку очолював Янкель Натансон, себто уже Яків Миронов: «Ми давно стежимо за вашим батьком, ще від отих часів, коли він освячував жовто-блакитні знамена в корпусі генера-

ла Скоропадського... Не раз по-доброму йому радили... сам товариш Балицький, коли приїздив спецпоїздом на Тульчинський округ, радив узятися за розум, через газету «Червоне село» зректися віри, написати, що всі ці роки обдурював наївних селян, отруював їхню свідомість релігійним опіумом, церква, тим паче автокефальна, – ворог трудящого люду... на жаль, він не прислухався до цих добрих порад, гнув свою лінію... ще ми зібрали матеріали про тісний зв'язок вашого батька з бандитськими отаманами, петлюрівським підпіллям, цього достатньо, щоб спровадити вашого батька пасти білих ведмедів... Отже, Раїсо Миколаївно, маєте вибір: або ви погоджуєтеся з нами співпрацювати, себто час від часу інформувати нас, яким духом дихають ваші друзі – актори, маючи за це відповідну плату, скажімо, в сумі вісімсот–дев'ятсот карбованців, або ваш батько навряд чи повернеться з тих екзотичних країв, де пасуть білих ведмедів...», а закінчили споруджувати залізничний вокзал того року, коли Сталін готувався напасти на Румунію, у Вінниці мав стояти штаб командувача Південного фронту генерала армії Жукова, а під Стрижавкою, в літньому таборі Залізної дивізії, відливали залізобетонний бункер для товариша Сталіна, і на привокзальному майдані, де понад два десятки років тому вирувало інше життя, і в тому виріві інколи зблискувала надія на українську Волю, – тепер Раїса Миколаївна Окіпна, тридцятирічна провідна співачка Київської опери, котра приїхала до Вінниці на різдв'яні святаки провідати п'ятничанських родичів, дати у місцевому театрі сольний концерт для української громади, відчула, як з перших же кроків на рідній землі дуже тісно обступають спогади, і вона тепло усміхнулася на думку про ще одного, казати б, незабутнього предка – діда Василя Васильовича, татогового батька на прізвисько Підкова з надбужанського села Печора у Брацлавському повіті.

ЦЕ ПРІЗВИСЬКО ніяк не пов'язано з іменем козацького ватажка Івана Підкови, котрий ішов цим шляхом через Печору до Молдови, аби посісти там, у Яссах, госпо-

дарів трон, трохи затримався тут, у давньому мальовничому поселенні, аби оглянути дивовижну церкву Різдва Христового на прибузькій скелі, помолився Богові, рушив далі, а дорогою його схопили ляхи, привезли до Варшави, укинули до мідного «бика» над розпаленим вогнищем, а козак, поки жило серце, глумливо гукав звідтіля, з розпеченого «черева»: «Мені зимно!..»

Про козацького ватажка Івана Підкову писав Юзеф-Апполінарій Ролле, відомий на Поділлі не тільки лікар, історик, краєзнавець, літератор, випускник Немирівської повітової гімназії, де учителювали Шевченкові друзі й шанувальники, як от Іван Сошенко, Опанас Маркович, Михайло Чалий, Матвій Симонов (Матвій Номис) та інші, кращої в тодішній царській імперії, недарма Немирів, звичайне подільське містечко, стали називати в інтелігентних колах Подільськими Атенами (Афінами), – про це Раїса прочитала, коли навчалася в Немирівському педагогічному технікумі, відкритому в навчальних корпусах тієї ж таки гімназії.

А дід Василь Васильович Капшученко розгинав підкови. Уперше він це учинив двадцятилітнім, на другому році по смерті Тараса Григоровича Шевченка, чий «Кобзар» побожно зберігали в хаті за іконою Матері Божої.

ВЕРЕСНЕВОЇ сонячно-вітряної днини, коли небеса над П'ятничанами, північно-західною околицею Вінниці, дихали густим яблуневим духом, а над Божою рікою вилися чайки, граф Адам-Фортунат Грохольський, пишновусий власник чотирьох маєтків – у Вороновиці, Стрижавці, Шереметці й П'ятничанах, де мешкав сам у триповерховому, схожому на замок палаці посеред англійського парку на прибузькому пагорбі, супроводив сина – живописця Тадеуша-Владислава до Бугу на етюди – попрохав його намалювати, як чайки шугають з прибережних скель на Кумбарах і пірнають у хвилі, а вони, Капшученки, обидва Василі, батько й син, його, графа Грохольського, недавні кріпаки, і не просто звичайні кріпаки, а бунтівники, пся крев, утекли

з-під Києва на Поділля, сподіваючись потрапити до ватаги розбійника Устима Кармалюка, а їх, утікачів, перехопили ще в Стрижавці графські гайдуки; власне, тоді, сорок років тому, то були інші Капшученки – брати Іван та Петро, молодшого Капшученка дід та дядько. А нині вони, обидва Василі Капшученки, – вільні, бач, люди, а не бидло, мають чи не найбаскіших на П'ятничанах коней – карого та гнідого, і воза, розмальованого квітами й птицями, фурманять, – а вони, Капшученки, звідкілясь поверталися, статечно сидячи рядком на возі, обидва в білому й широкополих солом'яних брилях, які скидають хіба що взимку. Чемно уклонилися графові, не зупиняючи коней.

Старий граф Грохольський мав звичку зупиняти на вулиці кожного стрічного й розпитувати, штрикаючи в груди загостреним кінцем ковіньки, звідкіля той їде чи йде. Коли Капшученки відповіли, що повертаються зі Стрижавки, від сватів Мельників, граф запитав далі, чи не зустрічалася їм його невістка Ксавера з роду соколівських Белін-Бжозовських, а далі весело мовив, що має для них, фурманів Капшученків, добрий заробіток. Граф Потоцький, тільки не той, що в Тульчині, Тульчин – це, будемо казати, родове гніздо Потоцьких, як, для прикладу, Вінниця – родове гніздо Грохольських, а той Потоцький, котрий тримає не менший маєток з палацом і парком з терасами понад Бугом у Печері, програв йому, Грохольському, три куфи, кожна по десять відер, доброго вина, треба завтра поїхати і забрати, бо от і син повернувся з Італії, де навчався живопису, а він таке вино любить.

Дорогою до Печери – через Вороновицю, Немирів – Василь-молодший розпитував Василя-старшого, чого це вони – Капшученки, якщо з діда-прадіда – козаки? Василь-старший відповів, що рід їхній ведеться від козака Тараса Босого, бандуриста. Яюсь, повертаючись до свого села Пирогового з Києва, де грав і співав на ярмарку, знайшов на шляху капшук, себто гаманець, з грішми. То він з Тараса Босого зробився Тарасом Капшуком. Ну, а ми, його нащад-

ки, – уже Капшученки... Еге ж, де козак, там і слава. От би нам, тату, знайти капшук!..

У Сокільці, селі, яке розмежує з Печерою Божа ріка в суцільних порогах, перед водяним млином, вони знайшли кінську підкову, зацурану якимсь помольником. Василь-старший кивнув: «Підбери, сину, підкова – на щастя...»

Коли виїхали на крутий правий берег Божої ріки й поминули церкву Різдва Христового, вулицю їм перейшла дівчина з повними коновками на коромислі. Василь-молодший так задивився на дівочу вроду, що розігнув у пальцях підкову, якою бавився відколи підібрав.

На зворотньому шляху, уже завантажені трьома куфами-барильцями з давнім вином, коли виїхали за Сокілець, Василь-молодший несподівано заспівав:

*Ой, у полі верба,
Під вербою – вода,
Гей, там дівчина
Води набирала,
Хороша, молода...*

І співав до самої Вінниці.

Василь-старший заплакав од розчулення й мовив знову – уже втретє: де козак, там і слава... А Василь-молодший сказав: «Як собі, тату, знаєте, а мені без цієї печерської козачки життя не буде... Отож, засилайте сватів...»

Ставши печерським приймаком, Василь Васильович Капшученко зажив слави не тільки як силач, котрий залюбки розгинає підкови, а деякі, ті, що перегартовані, розривав, піднімав коня чи бугая, залізши під черево і вхопивши за дві ноги – передню й задню. Слава його покотилася краєм од села до села, коли він став співати у церковному хорі. Послухати його приїздив Микола Дмитрович Леонтович. А коли Раї виповнилося сім років, дід Василь возив онуку на концерти до Тульчина, де Микола Дмитрович працював учителем музики в епархіальному училищі і керував церковним хором.

Тепер вона, Раїса, вважає, що голос її — від діда Василя... Від батька — захоплення історією, від матері — вдача, а від діда Василя — голос... А проте, подумала Раїса Миколаївна далі, я приїхала сюди, до рідного міста, не співати, а... шпигувати... Змаленства мріяла стати співачкою, виступати зі сцени, сам Леонтович, Микола Дмитрович, казав, що з мене будуть люди, а стала... шпигункою... І, здається, на мене уже звернули увагу саме як на шпигунку...

ВИСОКА, ПОСТАВНА, показна, щоб не казати — породиста, з постійним виразом жінки, котра добре знає собі ціну й понад усе береже власну гідність, вона завжди привертала увагу. Такою, за родинними переказами, була бабуня Раїна; вона, Раїса, їх уже не застала, якраз нащадилася, а бабуню Раїну відспівали у печерській церкві Різдва Христового, де любила слухати, як співає на крилосі Василь Васильович, чий один голос заміняв цілий чоловічий хор; бабуня Раїна відійшла, залишивши дідусеві Василю сімох синів, сімох доньок і три десятки онуків, і назвали її Раїною, а стала Раїсою... Вдалися у бабусю Раїну, кажуть, тітонька Ганна та її донька Даринка, котра віддалася за січового стрільця Мирона Онуфрійовича Верховинця, родом з Прикарпаття, вирятувавши від тифу; власне, виходив дідусь Василь, коли Українська Галицька Армія, в якій моровиця забирала кожного четвертого стрільця, відходила з Вінниці на південне Поділля, під Княжопіль, і в кожному селі, яке минали, маршові колони залишали кожного четвертого вояка, уже геть знесиленого... еге ж, дідусь виходили, а Даринка закохалася без пам'яті...

— Хальт! Аусвайс, фройляйн!

— Ой, пане капітане, будь ласка!.. Який ви милий, пане капітане, який делікатний, який чемний — називаєте мене фройляйн!.. Відразу видно справдешнього німецького офіцера!.. Будь ласка, пане капітане, будь ласка!..

— Я не капітан, я тільки...

— О-о, ще станете!.. Більше того, у вас — усі дані для

того, аби стати генералом, як от, до прикладу, мій добрий друг генерал-майор Курт Оберхард. Сподіваюсь, пане капітане, ви чували про цього бойового генерала Курта Оберхарда, воєнного коменданта Києва, звідкіля оце приїхала до Вінниці, свого рідного міста...

Що я питаю?.. А хто не чував про цього ката?.. Мало не щодня про себе нагадує своїми наказами, усіякими оголошеннями. От, наприклад, недільне оголошення від другого листопада:

«Випадки підпалів і саботажу, які почастишали в Києві, змушують мене застосувати суворі заходи.

Тому сьогодні розстріляно триста мешканців Києва.

За кожного випадку підпалу чи саботажу буде розстріляно значно більшу кількість мешканців Києва.

Кожен мешканець Києва зобов'язаний про кожен підозрілий випадок негайно повідомляти німецьку поліцію.

***Курт Оберхард,
генерал-майор і комендант міста».***

Або – суботнє оголошення від двадцять другого листопада:

«У Києві злісно зіпсовано засоби зв'язку (телефон, телеграф, кабель). Через те, що шкідників не можна було більше терпіти, то в місті було розстріляно чотириста чоловік, що має стати попередженням для населення.

Вимагаю ще раз про всілякі підозрілі випадки негайно повідомляти німецьким військам чи німецьку поліцію для того, щоби у належній мірі було покарано злочинців.

***Курт Оберхард,
генерал-майор і комендант міста».***

Готуючи її до цієї новорічної мандрівки, товариш Кудря, керівник їхньої київської підпільної групи, сказав на-

передодні: «Центр» має інформацію: на захід од Києва, десь під Вінницею, німці таємно будують ставку Гітлера. Твоє завдання, Раїсо Миколаївно, розвідати, де саме під Вінницею, з якого боку, якщо поглянути на карту: з боку Вороновиці, себто півдня, з боку Якушинець, себто заходу, з боку Стрижавки, себто півночі, з боку Стадниці, себто сходу, одне слово, там, куди прокладено шлях, шосейний чи залізничний». — «Як же це я, Іване Даниловичу, розвідаю?.. Це ж треба уміти. Це ж тобі не скласти інформацію про те, що каже, «чим дихає» в театрі, до прикладу, Борис Романович Гмиря». — «Для розвідника важливо уміти три речі: спостерігати, слухати й аналізувати, аналізувати побачене й почуте... Наприклад, ти побачила у якогось німця чи багатьох німців на одягові нашивку «ТОДТ»... А саме ця фірма споруджує ставки Гітлера... Ти ж, Раїсо Миколаївно, окрім усього іншого, ще й актриса, граєш на сцені. А якщо гратимеш і у розвідці певну роль, то заб'єш баки будь-якому суб'єктові і вивідаєш потрібну інформацію...»

Отож вона, Раїса Окіпна, й далі грала роль, забивала баки «суб'єктові» в личині обер-лейтенанта, начальника німецького патруля, що затримав її на вінницькому вокзалі:

— Мій друг, краще сказати — покровитель, генерал-майор Курт Оберхард, не тільки великий воїн, полководець, а й великий шанувальник оперного мистецтва. Живучи у Відні, був завсідником Віденської опери, між іншим, зустрічався там з фіюером, на спектаклях за операми Ріхарда Вагнера, коли Адольф Гітлер готувався стати студентом Віденської академії мистецтв, адже у нашого фіюера ще замолоду виявили ціле гроно талантів... На посаді коменданта Києва генерал-майор Курт Оберхард став завсідником Київського оперного театру, не пропустив жодного спектаклю, де я співаю головні партії: Маргарити в опері Гуно «Фауст», Віолетти в опері Верді «Травіата», Кармен в опері Бізе «Кармен» та в українських операх... Так, пане капітане, генерал-майор Курт Оберхард — мій великий шанувальник і покровитель, обіцяє повезти мене до Відня...

— Що там, фройляйн, Відень! — усміхнувся обер-лейтенант. — Незабаром і Вінниця стане Віднем, буде і тут оперний театр, де ставитимуть опери Ріхарда Вагнера, і наш фюрер їх слухатиме, сидячи в ложі...

— О-о, як би я хотіла дожити до цього!.. Отже, мої документи, пане капітане, в порядку?.. Я відпросилася у пана генерал-майора на Різдв'яні свята, щоб відвідати своїх родичів у самій Вінниці й навколишніх селах — Вороновиці, Якушинцях, Стрижавці, Стадниці, виступити тут з новорічними сольними концертами...

— Боюсь, фройляйн, що у Стрижавці концертів не дозволять — заборонена зона!..

— Я вас, пане капітане, запрошую на сольний концерт у Вінниці...

А Й СПРАВДІ, чому б і ні? — запитала Раїса Окіпна подумки саму себе, охоче піддаючись ілюзії, що завжди вибавлювала з прикрого сум'яття, коли особливо гостро відчуваєш, як дошкуляє тобі твоя роздвоєність, сказано бо у Святому Письмі: ніхто не може двом панам служити, якщо одному служить, то другим нехтує, чи, принаймні, додала від себе, прагне цього. — Чому я не можу, справді, приїхати до рідного міста співачкою Київського оперного театру з сольним концертом, а не сталінською шпигункою, котра має рознюхати, де саме під Вінницею німці споруджують для свого фюрера ставку?.. Та пішли вони всі до чорта в зуби, передовсім — «батько Сталін», ясніший сонця, кремлівський тиран, жорстокіший Івана Грозного, яким захоплюється, а слідом — його сатрапи-підлабузники, навіть Іван Кудря, ровесник і безпосередній начальник. Спочатку — розвідай, де саме під Вінницею воєнна організація Тодта будує надтаємний об'єкт, а далі — пошлють його висадити у повітря укупі з «біснуватим фюрером»... Чому я повинна підкорятися волі кремлівського лиходія, котрий, запровадивши в країні концтабірний режим, піддав найжорстокішому теророві всю нашу родину, всю нашу Україну, оголосив ще одну безпощадну війну — уже проти селянства, вважаючи його найконсервативнішим класом і головною перешкодою на шляху радикальних революційних змін.

ВОНА ДОБРЕ ПАМ'ЯТАЄ той більшовицький терор, що охопив, здавалося, усю планету, бо підходила до свого першого, ще дитячого «круглого» ювілею.

Какали, що більшовицький режим, нелюдськість якого прикривали балачками про «світле майбутнє», переміг на всіх фронтах. А Лейба Троцький, найзапекліший суперник Сталіна, котрий все густіше вбирався в пір'я кремлівського диктатора, уточнив, що радянська влада в Україні утрималась тільки силою Москви, московських більшовиків і Червоної Армії.

Але мир в Україні не настав.

На Різдво 1921-го року більшовики вбили Миколу Дмитровича Леонтовича, геніального композитора, котрий, крім народних пісень, аранжував і пісні Українських Січових Стрільців; убили в селі Марківці Теплицького повіту, в хаті його батька протоієрея-автокефаліста, як і Миколин близький друг Кирило Стеценко, — сюди, до батьківської хати, Микола завітав дорогою від Тульчина до Стражгорода, де мешкала Надія Василівна Танасевич, авторка лібрето його опери «На Русалчин великдень».

Дідусь Василь Васильович Капшученко-Підкова укупі з Мироном Верховинцем, котрого вивели з тифозного марення, і він став їхнім зятем, їздили саньми замерзлим Бугом з Печери до Марківки, оповідали потім, що на похорони Миколи Дмитровича з'їхалася сила-силенна люду, і всі ридма заридали, коли Гнат Васильович Яструбецький, близький Леонтовичів друг, сказав: співучого солов'я втратила Україна, і що більше минатиме років, то все гіркіше оплакувати-ме вона свого геніального сина, як досі оплакує передчасну смерть Тараса Григоровича Шевченка.

У лютому—березні відбувся п'ятий Всеукраїнський з'їзд рад. Він ухвалив лукаву постанову про амністію тих, хто воював проти радянської влади зі зброєю в руках, нібито помилували, а за декілька років каральні органи, перелицьовані з ВЧК у ГПУ, стали хапати, завдавати за ґрати, розстрілювати усіх тих, хто наївно повірив цій більшовицькій підступній брехні.

У жовтні Українська Церковна Рада, яка від лютневої революції дбала про відродження церкви, де український люд молився б Усевишньому Богові рідною мовою, скликала у Києві собор, і його делегати, серед них і Раїсин батько протоієрей Микола Васильович Капшученко, проголосили створення Української Автокефальної Православної Церкви, тобто незалежної від Московського патріархату, та обрали її митрополитом Василя Костянтиновича Липківського...

Навісний більшовицький вождь Бланк-Ульянов-Ленін, сліпий послідовник Карла Маркса, котрий оголосив Бога найпершим ворогом комуністів, гадаючи, що, написавши «Капітал» та «Мініфест Комуністичної партії», сам уже став богом, творцем нової релігії, в травні 1919-го року вкупі з маріонеткою Калініним наказували голові ВЧК Держинському: «Відповідно до постанови ВЦВК і Раднаркому треба якомога швидше покінчити з попами й релігією. Попів треба арештовувати як контрреволюціонерів і саботажників, розстрілювати безпощадно і повсюдно. І якомога більше. Церкви треба закривати. Приміщення храмів опечатувати і перетворювати на склади...»

Особливо люто переслідували більшовики церкву в Україні. Та восени 1921-го року автокефалісти скористалися з ситуації, що «вождя світового пролетаріату» у московському Кремлі не було, він обезумів од власної жорстокости, віддаючи накази всіх розстрілювати, і Сталін, його вірний учень і послідовник, ізолював «Ілліча» від зовнішнього світу у підмосковних Горках. Звіди він розпачливо волав до Держинського:

«Дорогий Феліксе! Усе, що зі мною відбувається, як мені здається, справа рук Сталіна й тих, хто з ним. Мене фактично ізолювали від партії і суспільства. Учора охорону було подвоєно. Зараз їх нараховується щось близько сотні чоловік. Мені навіть відвели стежечку, якою я повинен, чи ви бачили таке, прогулюватися. Ось уже три місяці до мене нікого не пускають. Повна ізоляція. Панянка з телефонної станції каже,

що з Москвою нема зв'язку. Яка херня, прости, Господи! Мені здається, що мене отрують або уб'ють. Що ж мені робити? Мені треба скликати Політбюро. Я уже звертався з відкритим листом до товаришів, але Сталін знущально усміхається. Він обізвав Надійку (Надію Костянтинівну Крупську – Авт.) дегенераткою й проституткою!!! Як це Вам подобається?..

Феліксе, Надійка повідала: до неї дійшли чутки, що Сталін зронив фразу, ніби педерастам у Кремлі настає кінець... Як я зробив висновок, це має стосунок прямо до мене та моїх товаришів. Дуже прошу щось для мене зробити, привезти мене в Москву...

*Гаряче обіймаю,
твій Ульянов (Ленін). 20.12.1921 р.»*

У задуману Сталінінм кремлівську політичну війну без правил поки що втягувалися самі чекістські «вожді», як от «дорогий Фелікс», котрий, пересилаючи «Іллічєвого» листа наступного дня, водночас пропонував заходи у невеличкій записці:

«Суворо таємно. Як і раніше, в Іллічєвих листах ідеться про змову, що готується проти нього. Пропоную заходи:

1. Відвідати Леніна делегацією і розвіяти його думки про змову.

2. Дозволити користуватися зв'язком. З'єднувати його з одними і тими ж абонентами. Контрольні дзвінки.

3. Розглянути питання про переведення Леніна до Першої міської клініки».

Чекістські «маси» звично воювали на іншому фронті, зокрема, й релігійному.

Чекістську увагу було звернуто на те, що серед українського населення (у вжитку каральних органів був саме цей термін) зростає роль «так званої української автокефальної церкви», очолюваної київським митрополитом Василем Липківським. Давно вже відомо, зазначалося далі в наказах та інструкціях «згори», що Липківський та його сподвижни-

ки стали пропагаторами українського сепаратизму і не так прагнули звільнити від залежності Московського патріархату деякі церковні парафії на Україні, як під цією завісою проповідувати різні ворожі радянській владі ідеї українського буржуазного націоналізму.

Восени цього ж року південь України – Херсонщину, Катеринославщину, Миколаївщину, Одещину, де московсько-більшовицькі продзагони одібрали у селянства увесь хліб, охопив голод. До безхліб'я долучилася епідемія холери.

Тодішні українські «вожді» – Раковський, Лебідь, Іванов, Мануїльський, Гольцман, Косіор, Харченко, Петровський, Фрунзе, Затонський, Кузнецов, котрі керували червоною Україною з Харкова, тодішньої столиці, передовсім подбали про більшовиків: аби вони не виздыхали з голоду, виділили для них пайки. Решту «населення» мала взяти під свою опіку церква. Оголосивши Бога найпершим ворогом і обдираючи Божі храми, більшовицькі «вожді» виправдовувалися про людське око тим, що оборона радянської держави й озброєння Червоної Армії потребують, як відомо, багато кольорових металів, що їх, на жаль, країна ще не має, а завозити з-за кордону теж не може через відомі труднощі, тому держава вимушена облікувати цей «метал» у церквах, то нині, як настав голод, керівні партійні органи ухвалюють постанову про збір церковного золота й срібла на користь голодуючих, кількість яких невпинно зростала і до червня 1922-го року склала понад чотири мільйони. Цю справу партія доручила своїй зміні – комсомолові.

Поводилися молоді безбожники зухвало, брутально. Саме тоді, коли правилася служба Божа, улаштовували довкола Божого храму гульбища, горлали сороміцьких пісень. Удершись до вітгаря, хапали панотця за бороду, хтось усідався на карк – під регіт, свист, улюлюкання виводили «попа» на паперть. Скидаючи дзвони, нахвалялися, що віділлють з міді пам'ятник «вождю світового пролетаріату» заввишки півсотні метрів; на церковних банях на місце скинутих хрестів «водружали» червоні прапори, виносили з церкви золоте

і срібне начиння, ікони, чіпляли над вхідними дверима Ленінів портрет. Збігалися зі всіх сільських кутків парафіяни, били комсомольців, глузували: «Гей, злидню, хоч знаєш, що таке ВееЛКаеСеМ?.. То знай: Візьми Лопату – Копай Собі Могилу!.. Усі ви, антихристи, будете там, у могилі!..»

РАЇСИН БАТЬКО – тридцятирічний протоієрей Микола Васильович Капшученко мав парафію на Південному Поділлі, правив службу Божу в тих церквах, що їх описував Павло Халєбський у своєму подорожньому діаріюші «Україна – земля козаків» року Божого 1654-го, коли в Переяславі укладалася між козаками й москалями угода, «щоб москаль добром і лихом з козаком ділився» – скаже Тарас Шевченко; Павло Халєбський був сином Милістю Всевишнього Бога православного патріарха Антиохійського і Всього Сходу Макарія Третього, супроводив його у тривалих і нелегких мандрах з Сирії до Московії через Русь-Україну, козацьку державу христілюбивого і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького. Вони мандрували через містечка й села Брацлавського полку, що його після загибелі Данила Нечая очолював полковник Михайло Зеленський, гідний його наступник, – Рашків, Дмитрашків, Гарячківку, М'ясківку, Жабокрич, Ободівку, Баланівку, Сумівку. Протоієрей Микола Васильович Капшученко мав подорожній щоденник архидиякона Павла Халєбського, виданий у Москві наприкінці дев'ятнадцятого століття, і в своїх проповідях з амвону завжди посилався на цю унікальну історичну пам'ятку, коли треба було порівняти, як жилося людові в Україні за тих часів, і як живеться тепер. Проїхавши перші козацькі милі, казав панотець Микола Васильович Капшученко, архидиякон Павло Халєбський захоплено писав: «Блаженні очі наші за те, що вони бачили, блаженні вуха наші за те, що вони чули, блаженні серця наші за пережиті нами захват і радощі в країні козаків»...

Багато що їх тут дивувало, арабських мандрівників, у країні козаків. Передовсім те, що в державі христілюбиво-

го й хороброго гетьмана Богдана Хмельницького не було ні злодіїв, ні грабіжників, ні розбійників, і діти-сироти, а їх було багато, бо уже шість років точилася війна козаків з ляхами, не вешталися невігласами попідтинню й голодними попід вікна, панотці навчали їх у школах при Божих храмах, де люди молилися рідною мовою. Як же було досягнуто такого ладу й гаразду у козацькій державі?.. Якщо Павло Халєбський називає гетьмана Богдана Хмельницького передовсім христолюбивим, то це означає – високоморальний. Свої моральні принципи гетьман Богдан Хмельницький сформулював у словах, з якими звертався до того, кого затверджував у старшинському ранзі: «Не гонорися, козаче, поважай старших та будь привітний з товаришами; не ліпися до багатих і не зневажай убогих, май рівну любов до всіх; і тримай у серці боязнь перед Богом, і так, як я, будь вірний присязі, бо коли зламаєш її, лихо станеться людям, і кара Божа упаде на твою власну голову...» А ще гетьман невтомно плекав єдність, згоду поміж козаками: «До згоди, братове! Казали бо древні: згода незначне примножує, незгода силу нищить!..»

ТУТ, НА ОЛЬГОПІЛЬЩИНІ, хоробро й винахідливо діяв отаман Заболотний, призначений Симоном Петлюрою командувачем Подільського повстанського полку, і місцеві комсомольці сиділи тихо, як миші під віником. Раїса з матір'ю їхали до батька залізницею і на кожній станції – од Вінниці до Княжополя – бачили перед харчовими та евакуаційними пунктами натовпи голодних дітей. Видко, церковне золото й срібло до них не дійшло, а потрачено на пайки для більшовиків.

Раїса багато читала. За часів Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії виходило багато українських книжок – що в Києві, що в губернських містах. Любила читати про козаків. Але в жодній книжці не писалося, щоб жінки вкупі з козаками воювали, й жінки навіть командували козацькими загонами. І от серед прізвищ отаманів-чо-

ловіків Волинця, Заболотного, Гальчевського, Ангела, Лиха часто згадувалася, почула, отаманша Маруся. Так називали сімнадцятирічну Олександрю Соколовську, доньку сільського вчителя з Полісся, котра після того, як загинули батько та брати, очолила тисячний повстанський загін. Раїса часто уявляла отаманшу Марусю, сказала собі, що коли їй виповниться сімнадцять, вона також стане отаманшею, захистить від більшовиків-кровопивців рідну Україну, і тут уже ніколи не голодуватимуть діти, Божі храми не плюндруватимуть. Звідки їй було знати, що голод 1921–1922 років був прелюдом до великого здиху, як назвав народ спланований Сталіним і організований його сатрапами голодомор 1932–1933 років...

РАЇСИНЕ СІМНАДЦЯТИЛІТТЯ випало на момент сталінського «великого перелому на селі». Вождь понад вождями придумав геніально простий спосіб, як обдерти селянина, мов липку, передовсім одібрати хліб, не вдаючись до «послуг» озброєних продзагонів. Сільські мудреці, як от Василь Васильович Капшученко-Підкова з Печери, розтлумачуючи, що таке колективізація, наводив словосполучення «Сталін – ВКП(б)» і розшифровував: Сталін Впроваджує Кріпосне Право Більшовиків.

Селянство чинило впертий опір новій, уже більшовицькій кріпаччині.

У березні 1930 року, коли до Раїсиного батька протоієрея Миколи Васильовича Капшученка «компетентні органи» послали увагу, і він потерпав, що слідом за арештом митрополита Української Автокефальної Православної Церкви Василя Костянтиновича Липківського запроторять до в'язниці і його, а сама Раїса, закінчивши школу, мріяла про консерваторію, але туди не потрапила, головний харківський «депеушник» Всеволод Балицький, присланий в Україну з Москви вкупі з іншими «кадрами», доповідав безпосередньо Сталіну:

«Учора приїхав до Тульчинського округу (приїхав спецпо-

їздом з чималим загonom карателів, озброєних до зубів, — Авт.), увесь округ охоплено хвилюванням і повстаннями. На нинішній день хвилювання відбуваються в ста п'ятдесяти трьох селах, зовсім вигнано радянську владу та актив з півсотні сіл. Колгоспи ліквідовано у більшості сіл... у деяких селах округу — збройні виступи, викопано окопи, їх зайнято озброєними повстанцями, які не пропускають до села нікого. В окремих селах співають «Ще не вмерла Україна»...

У М'ясківському районі, де проводилась операція, було вчинено збройний опір у селах Гарячківці та Вільшанці, перестрілка тривала близько трьох годин... У селі Баланівці Бершадського району після рішучих заходів нашого загону, як стало відомо, до лісу пішло півтисячі чоловіків, озброєних вилами й сокирами. Увесь округ розбито на окремі дільниці. Кожному оперативному секторові придано озброєні загони комуністів і військові кінні групи ДПУ. Віддано наказ про рішуче придушення повстання...»

«МОГІТХАН!» — вилаявся у «зореносному Кремлі» товариш Сталін, прочитавши рапорт головного харківського карателя-«депеушника» Всеволода Балицького. До крутої грузинської лайки кремлівський тиран удавався тоді, коли, як йому здавалося, в російській мові бракувало слів, які виражали б повно його «вождівську» лють. «Могітхан! — зціпивши до скреготу зуби, ударив кулаком по рапорту Балицького: — Прокляті хохли!.. Нікчемний етнографічний матеріал!.. Покидьки радянського суспільства!.. Шушваль людська!.. Ми вам принесли на червоноармійських багнетах радянську владу, ведемо до світлого майбутнього — соціалізму й комунізму, а ви чините опір?.. Повстаєте?.. Співаєте «Ще не вмерла Україна»?.. А якої ти, куркульське плем'я, заспіваєш, коли я, на відміну від товариша Балицького, придушу тебе голодом, покінчивши в такий спосіб раз і назавжди з національним питанням?!.. А ви всі, кого це стосується, кого я послав у Хохляндію наводити революційний порядок, — Молотови, Кагановичі, Балицькі і всі інші «кадри», будьте тверді, як сталь... як товариш Сталін:

найсерйозніша увага Малоросії!.. Уживайте всіх заходів для того, щоб ізолювати плаксивих і гнилих дипломатів і забезпечити більшовицькі ухвали, інакше можемо втратити Україну!.. Ви це розумієте?.. Могітхан!..»

ІНОЗЕМНІ ДИПЛОМАТИ доповідали своїм урядам про те, що стало діятися в Україні:

«Етнографічний матеріал треба замінити, – цинічно сказав один великий начальник у місцевому ДПУ. Хоч би яким потворним і неймовірним видавалися такі наміри, усе ж їх треба розглядати, як реальні й такі, що здійснюються повним ходом. Адже шляхом безпощадної конфіскації московський уряд улаштував не тільки голод, а повну відсутність хоч якихось засобів до існування в українському селі... З цього я роблю висновок: нинішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу.

*Сержіо Граденіге,
італійський консул,
Харків, 31 травня, середа, 1933 року.»*

«Постишев за неповний рік зміцнив владу радянської системи в Україні, йдучи на величезні жертви й мільйони померлих з голоду, знищив загрозливий національний рух на невизначений час. В Україні тим часим розв'язано національне питання у той спосіб, як його тут розуміють.

Україна цього року перебувала в критичному стані – тут був величезний голод, або, за визначенням влади, – перемога соціалістичного ладу у сільському господарстві... За довірливим повідомленням з офіційного джерела, втрати від голоду оцінюються майже в сім мільйонів чоловік.

*Генеральне консульство Німеччини в Харкові,
26 січня, п'ятниця, 1934 року.»*

КОЛИ ВЖЕ БУЛО створено два перших у районі колгоспи – «Третій Інтернаціонал» і «Соціалістичні лани», і

під такою ж назвою стала виходити районна газета, описуючи світле майбутнє трудового селянства, і на східній околиці містечка розігнали жіночий монастир, пристосувавши його під червоноармійський клуб, першочергового вівторка року Божого 1931-го у Немирові, в будівлі колишньої повітової гімназії відкрили педагогічний технікум. Його ученицею пощастило стати і Раїсі, чий батько уже працював у Печері шкільним завгоспом, і вони жили коло дев'яносторічного діда Василя Васильовича Капшученка-Підкови.

В одній групі з Раїсою навчався такий собі Павло Пісний, чия зовнішність цілковито відповідала імені, прізвищу і прізвиськам. Імено Павло означає – малий. А всі малорослі люди, за Раїсиними спостереженнями, щосили пнуться бути вищими бодай на вершок, їм це не вдається, і на їхньому тварі залягає пісна гримаса невдоволення цілим світом і самим собою. Уперше поглянувши йому в твар, Раїса відчула судоми шлунку, а далі забурчало в животі.

Павлів твар розвиднявся хіба що тоді, коли він удавався в романтичні спогоди про сільську ідилію: «Бувало, викопаємо барабольку, наваримо в «мундерах», усядемося круг столу, розхапаємо, як старці вареники, то вже нема що до льоху опускати!..» Батько казав Раїсі, що чи не кожна парафія «славиться» отакими пісними. Вони настільки ледачі, що нічого, крім барабольки, не вирощують, і знають тільки один спосіб, як ту барабольку зварити, щоб не споживати сирію, як ото моркву, – «в мундерах»... Вони, ледачі, – найвойовничіші безбожники.

«Мундера» – таке було перше Павлове прізвисько, наче плене йому учнями, уже після того, як його призначили секретарем комсомольського осередку, врахувавши його заслуги в «операціях» з суцільної колективізації рідного краю. Очиська йому горіли фанатичним огнем, Павло виростав у власних очах, і твар видавалась не такою пісною, коли вихвалявся тими заслугами у боротьбі за втілення соціалістичної ідеї.

За партійно-більшовицькою директивою «згори» Поділлям, а, може, і всією Україною прокотилася хвиля з'їздів

наймитів, районних та окружних. Павлові Пісному поталанило бути делегатом як районного, так і окружного з'їздив. Свої виступи розпочинав із гасел, вичитаних у газеті «Червоне село» та почутих з уст усіляких «упавнамочених», себто уповноважених: «Привид бродить по Європі, привид комунізму, і вже він докотився до нас, отой привид... Пролетарії всіх стран, соїтіняйтесь!» Самі ж делегати-наймити за ці гасла, потрактовані Павлом по-своєму, начепили йому прозвиська – Привид комунізму, Пролетарії усіх стран... А далі Павло розвивав світлу соціалістичну ідею і запевняв усіх, що за її торжество ладен зарізати не тільки братів, а й маму рідну, закликав делегатів оголосити себе ударниками суцільної колективізації й подати заяви до більшовицької партії.

Старший Павлів брат Петро сказав: «Поки ти мене, Привиде, не зарізає, я поїду, Пролетарію, на Донбас!..»

До «операції» з усупільнення селянства Пісний залучав і юних піонерів. З гаслами «Колгоспи – шлях до соціалізму!», «Колгоспи – оплот радянської влади на селі!», «Хто проти колгоспів, той проти радянської влади!», «Знищимо куркулів, як клас!» – з гаслами в руках піонери під Павловим проводом ходили від кутка до кутка, від двору до двору і за помахом Павлової правиці з серпом скандували: «Ганьба тим батькам, які не пишуться до колгоспу!» Далі Павло командував: «Ану, товариші юні ленінці, шукайте куркульський хліб!»

Сам же Пісний, бойовий ватажок сільської «молодої гвардії», з іржавим серпом у руках, підступав до господаря, у якого недавно наймитував, пропікав знущальним поглядом, тицяв під ніс іржавого серпа: «Ти, куркулю, знаєш, що це таке?.. Зброя сільського пролетаріяту!.. Якщо не запишешся до колгоспу, оцією зброєю відчикрижу тобі й твоїм куркуленкам чоловічі снасті, аби ви не плодилися на лихо радянській владі!» І робив такий випад на лівий бік, ніби хапав «куркуля» за матню з чоловічими снастями.

Усі колгоспи, «засновані» Павлом, мали одну назву –

«Шлях до соціалізму», самі колгоспники переінакшували це по-своєму — «Шлях до ями».

ТАК САМО ІНІЦІАТИВНО винахідливо «боровся» Павло Пісний з «опіумом народу». Здавалося, він — усюдисущий. Де треба було розгромити церкву, вигнати настоятеля, там опинявся Павло. На лихо, казали Раїсі тато, кожна парафія мала свого Пісного.

Правлячи службу Божу у церкві Святої Параскеви, панотець Микола Васильович Капшученко казав парафіянам, що їхній храм, як і в сусідній Баланівці, стоїть ще від козацьких часів, посполитий люд молився у ньому рідною мовою за христоролюбивого й хороброго козацького гетьмана Богдана Хмельницького, про що писав архидиякон Павло Халєбський понад двісті сімдесят років тому:

«За годину ми вирушили з Баланівки далі й, проїхавши ще милю (сім з половиною кілометрів — Авт.), дісталися трьох інших містечок, що лежать поряд на березі Божої ріки з трьома дерев'яними укріпленнями й трьома ровами і назва їхня — Сумівка (тоді сотенне містечко Брацлавського полку — Авт.). Нас повели до церкви Святої Параскеви.

Знай, читачу, що на вхідних дверях кожної з церков козацьких висить ланцюг, на взір отого, що ним приковують за ший бранців. Ми запитали, навіщо він, і нам відповіли, що кожному, хто не приходить до церкви удосвіта, після того, як покличе богомольців дзвін на надранню, накладають на ший оцього ланцюга на увесь день, і грішник залишається розіп'ятим на дверній стулці, не маючи змоги поворухнутися. Це їхня покута...»

І тут знадвору долинуло бамкання, буцім на пожежу, гучні вигуки, сороміцькі співи. Паламар сказав, що до храму підкотила пожежна команда, комсомольці розмотують «кишку» від бочки з водою — мабуть, «вимиватимуть» богомольців з церкви, приставляють до стіни довгі драбини — лізти на бані й скидати хрести, чіпляти замість них червоні прапори, як розженуть парафіян.

Парафіяни вибігли з храму, зчепилися з безбожниками-комсомольцями, кому дали позавуш, аж той мови позбувся, став гикати, кому пустили з нюхала червону юшку. Комсомольський ватажок пригрозив звіддалеки протоіерею Миколі Васильовичу Капшученку: «Ну, пописько, ти мене запам'ятаєш!..» Уночі комсомольці, налякавши церковного сторожа, зачопували замок у вхідних дверях — ключа у шпарину не встромити, двері не відчинити.

У «компетентних органах» Миколі Васильовичу запропонували — уже востаннє зректися Бога, написати про це до газети «Червоне село». Він їм сказав, «депеушникам»: «Як же я можу зректися Бога, коли всіяке дихання хвалить Господа, а небеса повідають славу Божу, творіння ж рук Його проголошує твердь?..»

Директором Печерської школи, відкритої в палаці Потоцького, працював зять діда Василя Васильовича, і він узяв Миколу Васильовича, позбавленого парафії, завгоспом...

ПАВЛОВУ ІНІЦІАТИВУ, винахідливість помітив сам окружний Штельвага.

Хоча «вождь світового пролетаріату» Бланк-Ульянов-Ленін і застерігав більшовиків, що нема нічого дурнішого, як городянину навчати селянина господарювати, командувати ним, його послідовник знехтував цим застереженням, посилав у села таких «учителів» з робітничого середовища Москви, Петрограда, якої-небудь Калуги цілими дивізіями й арміями — п'ятнадцять тисяч, сорок сім тисяч, двадцять п'ять тисяч. Вони займали посади окружних, районних, колгоспних начальників. Запроваджували в селі, районі, окрузі такий режим, що без їхнього дозволу курки не можна було зарубати у борщ. У сільському господарстві ці сталінські посланці були барани понад баранами. Питає «тисячник», який — небудь Гершко Янкельович Розенфельд, котрий писався Григорієм Яковичем Розовим чи Полевим, питає сільського дядька Коблика чи Вербу, призначеного бригадиром, чи все, що «згори» наказали, посіяно... Еге, посіяно, лукаво мружитья дядько Верба, посіяли — росте, ви-

сапали — сходить... Оце досіваємо штельваги... Це такий сорт пшона, що й бджоли люблять дзьобати... від пшона бджоли стають такі великі, буцім курчата... Як у вулик лізуть?.. Пищать, а лізуть!.. Сільський «тисячник» рапортує «нагору» якому-небудь Распутіну чи Алілуєву: посіяли — росте, висапали — сходить... Оце досіваємо штельваги... Рапорти про «штельваги» ідуть до самого Харкова, звідтіль — до Москви... А в селі один одному киває: «Онде-го Штельвага поїхав!..» — «Ні, то Пшоно поїхало!»

Від тих похвал Павло Пісний раденько «виляв хвостом», буцім пес, якого погладив скупий хазяїн...

У ПЕДАГОГІЧНОМУ технікумі Раїса почувалася самотньою, відчуженою. Це почуття супроводило її у міській школі, де їй не давали життя москалики, не по-дитячому жорстоко цькували за виразну українськість — досконалу мову, вишиванки, заплетену у три пелюстки косу. Раїса давала здачі, та вони не вгавали, розпалювалися ще дужче. Раїсі здавалося, що міські безпритульні пси й коти розуміють її краще, ніж шкільні ровесники. У технікумі вона також передовсім шукала друзів серед книг, багато, чи не більше усіх читала.

Павло Пісний, технікумівський комсомольський «вождь» з учорашніх наймитів, спочатку похмуро, багатозначно придивлявся до Раїси, навіть, як їй здавалося, принохувався, втягуючи в себе повітря крізь ніздрі. А озвався після одного з уроків української літератури.

Ще молодий, десь років під тридцять, викладач Іван Васильович сказав, зупинившись посеред аудиторії:

— Сьогодні, мої молоді добродії, ми поговоримо про Марка Вовчка. Хто мені скаже, яким чином це ім'я пов'язано з Немировом? — зупинив погляд на Пісному. — Може, ви, добродію Скоромний?

— Моя хвамілія — Пісний.

— Перепрошую, добродію Пісний.

— Який я вам добродій?.. За Петлюри були добродії, а зараз — всі товаріщі... Є різниця?!.. Є та ще й велика!

— А скільки, цікаво, товаришу Пісний, було вам за Петлюри?

— А вам скільки?.. І чи ви самі, бува, не петлюрівець?

— Я — кубанський козак.

— А звідки знаєте українську мову?

— Кубанські козаки — це нащадки козаків запорізьких...

На Кубань запорожців переселила імператриця Катерина Друга... Тут, в Україні, я — з тисяча дев'ятсот двадцять першого року. Конкретніше — в Тульчині. Того року, коли вбито Миколу Дмитровича Леонтовича, вступив тут, у Тульчині, на педагогічні курси... Того року, коли помер Володимир Ілліч Ленін, їх закінчив, це були трирічні курси... Крім того, товаришу Пісний, ще двадцять першого року Всеукраїнський з'їзд рад ухвалив постанову про амністію всім тим, хто боровся проти радянської влади зі зброєю в руках. Отже, нікому не треба випікати очі його минулим... Щодо слів «добродій» і «товариші». Добродії ті, хто творить добро, добро діє, а товариші — спільнота людей, яких пов'язує якась одна мета, якість одне становище... Кажуть, товариші по зброї, товариші по нещастю...

— Нас, радянських людей, об'єднує одна мета — побудова соціалізму. Тому усі ми — товариші... Є різниця?

— Якщо ти такий розумний, товаришу Пісний, то скажи: яка різниця між людиною і мавпою?

— Різниця та, що мавпа не вмє балакати... А людина, походючи від мавпи, навчилася балакати в процесі ударної праці. Саме ударна праця перетворила мавпу на людину...

Іван Васильович усміхнувся, пошукав когось поглядом і зупинив його на Раїсі, котра сиділа в задньому рядові.

— А що нам скаже добродійка Раїса?.. Спочатку — про Марка Вовчка, тоді — про мавпу...

Раїса підвелася, закинула за спину заплетену у три пелюстки косу й мовила:

— Якщо їхати з Немирова до Брацлава, то перед самим Чуковом, де свого часу учителював згаданий вами, Іване Васильовичу, Микола Дмитрович Леонтович, у ліву руку

побачимо дерев'яну козацьку церкву й хати села Вовчку. Цю церкву збудував і село заснував козак Марко Вовчок. Микола Дмитрович Леонтович записав народну пісню про козака Марка Вовчка, там є такі рядки:

*А той же козак Марко Вовчок
Та жене поперед себе ляхів полчок...*

А ще раніше цю пісню почула й записала Марія Олександрівна Вілінська, молоденька дружина немирівського гімназійного вчителя Опанаса Васильовича Марковича... Вони побралися вісімдесят років тому, московка Маруся Вілінська і українець, випускник Київського університету Святого Володимира Опанас Маркович, і переїхали з Московщини в Україну, жили, зокрема, і в Немирові, де Опанас Васильович викладав географію в гімназії, в стінах якої – наш педагогічний технікум. Тут, у Немирові, Марія Олександрівна вивчила українську мову. По довколишніх селах записувала народні пісні, усілякі перекази. Ставши письменницею, авторкою «Народних оповідань», Марія Олександрівна узяла собі за літературний псевдонім ім'я легендарного козака Марка Вовчка... Ось таким чином це імено пов'язано з Немировом...

– Дуже добре, добродійко Раїсо!.. А що ви скажете про різницю між людиною і мавпою?

– Людину, як і мавпу, створив Господь. Тільки людину Бог створив за образом і подобою своєю. Це означає, що й людина – творець... Отже, людина творить, мавпа по деревах лазить... Мавпа – це той рівень, до якого може опуститися людина, коли знехтує Божі заповіді, відступить від них...

Після цього уроку Павло Пісний сказав Раїсі:

– Бачу, ти – дівка розумна. Але ти – не наша, не нашим духом дихаєш... Ти, відчуваю, – наш класовий ворог...

– Отже, мене треба знищити?

– Знищимо, якщо не відмовишся від свого попівства!..

САМ ПАВЛО ПІСНИЙ, «ця Мавпа», як стали його називати після уроку-лекції про Марка Вовчка, навчанням не переймався. Педтехнікумівська наука його обтяжувала, на уроках-лекціях він нудьгував, одверто позіхаючи та длубаючись у кишнях. Він уявляв себе в гущі класової боротьби на селі – тицяв куркулям під ніс іржавого серпа, викидав з хати їхнє барахло, зловтішно спостерігав, як вони, знічені, розгублені, настрашені, складають майно на одноколійну тачку і «їдуть» кудись у світи. Це була його стихія – боротьба за революційні перетворення на селі. І незабаром вона його покликала, боротьба, з-за педтехнікумівської парти на «хлібний фронт».

Кремлівський деспот, постановивши замінити в Україні «етнографічний матеріал», спустив з Москви Харкову такий план хлібозаготівель на 1931 – ий, виконавши який, республіка цілковито позбавляла сама себе хліба, того, що зібрала у жнива. А треба було виконати – кров з носа! Інакше – розстріл за саботаж. На «хлібний фронт» Сталін мобілізував усе харківське «півлітрбюро», з Москви відрядив сюди, в Україну, Молотова й Кагановича – партійними наглядачами з якнайширшими повноваженнями. «На місцях» партійні «штаби» формували бригади вимітальників з озброєних активістів, зокрема, й комсомольців. У Немирові ухвалили: не залучати до «операції» розквартирований тут кавалерійський полк сімнадцятого корпусу, «позичити» у військових сотню гвинтівок і озброїти бригади вимітальників.

З гвинтівкою в руках Павло Пісний уявляв себе грізною силою. Відчуваючи її вагу, вимітальники звірили, безпощадно вимітали хліб до зернини як у «куркулів», так і в колгоспників – новітніх кріпаків, вимітали навіть зароблений на трудовні, конфісковували куплене борошно. Ні в колгоспах, ні в індивідуальних господарствах не залишали й насіння. До двадцятого серпня треба було посіяти у районі озимі, а лани стояли невиорані – без хліба люди

до роботи не ставали.

Дівчат-студенток педагогічного технікуму, містечкове жіноцтво – учительок, робітниць, службовок «мобілізували» копати у колгоспі цукрові буряки, щоб запустити в дію цукроварню.

Робота у перекладі з санскриту означає «бути під сонцем». Коли людина нічого не робить, душа її поринає в морок, гнітючі думки прогризають їй голову.

Раїсі увесь час здавалося: над тими селами, де, пограбовані дощенту, люди не бралися до колгоспної роботи, куди їх, студенток, приводили копати буряки, нависає зловісна мла, щоденно густішаючи. То був знак біди, примара катастрофи, що назавжди похитне основи українського села, колиски української хліборобської нації.

Села охопив відчай приречености. Усі розмови точилися довкола хліба й зводилися до одного: це – не хлібозаготівля, це – пограбування, якого ще не знали, відколи світ і сонце... Жодна влада в світі не обдирає селянство так безпощадно, так безсоромно, так люто, як радянська. Либонь, вона відчуває свій кінець, тому й лютує... Кажуть, японці вже перерізали зв'язок між Москвою і Владивостоком, ідуть сюди, дай, Боже, аби хутче прийшли, повернули нам хліб, бо виздыхаємо... От побачите, ще до зими почнеться великий здох, навіть у Святому Письмі пишеться, що буде великий мор, люди їстимуть людей... Будь вона тричі проклята, ця безбожна влада і цей вусатий бандит Сталін!..

Навіть у неділю студенток виводили на буряки. Першої листопадової неділі вони копали у Сокільці, у колгоспі імені Сталіна. По той бік Бугу видко було Печеру.

Після роботи Раїса пішла до діда Василя Васильовича. У дідовій хаті сиділи за столом онуки – школяріки, жалюгідно тонкорукі, тонконогі, з голодними оченятами. Складали колективного листа:

«Дорогі наші провідники! Ми, учні Печерської школи Брацлавського району, просимо у Вас допомоги, бо ми пропадаємо

з голоду. Нам треба вчитися, а ми з голоду не можемо по світу білому ходити. Одноосібники й колгоспники – усі пухнемо з голоду, бо працювати ми не можемо, а хліб дають тільки тим, хто має трудодні. Наближаються Жовтневі свята, нам треба було б радіти, а нам з голоду в очах пожовкло, у шлунку болить від того сміття, яке ми зараз їмо, тому що у нас забрали не тільки хліб до зернини, а й картоплю, квасолю і все, що можна їсти. З картоплі на Немирівській гуральні роблять горілку, а нам нічого їсти. Про одяг та взуття ми вже мовчимо, а просимо не нищити нас голодом. Ми сподіваємося, що Радянська влада не дасть нам загинути і не стане годувати нас кулями замість хліба, як годували наших рідних царі. Ми віримо, що Радянська влада нам допоможе і врятує нас від голодної смерті.

Просять учні Мільгота, Сіроха, Москалюк, Баран, Магдич, Пилипенко, Антонишина, Висліктяк та інші»...

ХОЧ ЯК ЛЮТУВАЛА по селах «червона мітла», сталінський план хлібозаготівель не виконувався, його не можна було виконати, бо українська земля стільки не вродила, як запланував Сталін, але малоросійські «вожді» тремтіли перед Сталіним, отже, треба було шукати причину, і причину знайшли. «Компетентні органи» засипали «партійні штаби» донесеннями про те, що в селах створюються повстанські загони, мета яких – зірвати план хлібозаготівлі й загалом повалити Радянську владу. Ідеологами цих повстанських зграй виступають попи – автокефалісти.

Заарештувати Раїсиного батька Миколу Васильовича Капшученка до Печерської школи, де він працював завгоспом, нагрянув сам начальник Брацлавського райвідділу ДПУ Сухонін.

Вони були знайомі відтоді, як Сухонін «брав» отамана Заболотного в Берізках Чечельницьких, давньому селі на берегах Савранки, притоки Південного Бугу, за тридцять три кілометри від Ольгополя, – тут Микола Васильович мав парафію. Чекісти приїхали з Балти, залізничної стан-

ції. Сухонін викликав «попа» й сказав, що в хаті булого сільського старости, за агентурними даними, переховується бандит Заболотний, котрий утік з харківської тюрми. Він, «піп», має піти туди, як парламентар, і передати отаманові їхній, чекістів, ультиматум: перед вікна хати, де він переховується, зженуть усеньке село, старого й малого; усіх їх, заручників, розстріляють у нього, бандита, на очах, якщо він не вийде з хати з піднятими руками... Тоді Микола Васильович ішов і відчував, як у спину йому дивляться темні «очі» їхніх, карателів, гвинтівок... Отаман Заболотний, побачивши з вікна людський натовп, вийшов з хати, піднявши догори обидві руки...

Арештовуючи тепер Миколу Васильовича Капшученка, Сухонін ошкірився: «Бачиш, попе, нам з тобою не розминутися... Хоча ти й скинув рясу, та розумнішим не став. Посидиш у брацлавській тюрмі – порозумнішаєш... Ти ще порівняно молодий... маєш усі шанси стати нашим таємним інформатором...»

Коли в педагогічному технікумі стало відомо про цей арешт, Павло Пісний холодно мовив:

– Бачиш, «добродійко», буцім у воду я дивився, коли казав, що ти – не нашого поля ягода... не нашим духом дихаєш... Тобі, дочці ворога народу, не місце серед нас, радянських студентів... У тебе тепер тільки один вихід – зректися свого батька, попа-реакціонера, запеклого петлюрівця, польсько-німецько-румунського шпигуна-диверсанта... Тільки тоді приймемо тебе в лави будівників світлого майбутнього – соціалізму...

ДОЛЯ ЗВЕЛА їх за півроку на немирівському залізничному вокзалі. Обоє прийшли на потяг Вінниця – Гайворон. Цією залізницею, прокладеною 1893-го року, їхав на придушення селянського упертого опору проти ВКП(б) – відновлення кріпосного права більшовиків сталінський посланець, головний кат України Всеволод Балицький, на станції Зятківці писав Сталіну рапорти.

Павло Пісний їхав до станції Генріхівки, звідкіля, як то кажуть, палицею можна було докинути до Сумівки й Кошаринець. Раїса квартирувала у цьому районі у тітоньки Меланки, овдовілої попаді, церковної хористки. Випадково здибала Меланку Пантелеймонівну на вулиці того дня, коли її вигнали з педагогічного технікуму. За сльозами світу білого не бачила, і раптом голос: «Чого плачеш, моя дитино?» Упізнала б цей голос серед тисячі інших голосів. Запам'ятала його відтоді, як почула у Тульчині, на концерті Миколи Дмитровича Леонтовича. На зворотньому шляху до Печери підвозили Меланію Пантелеймонівну до Немирова, погостювали в її старосвітській оселі під монастирським муром. Так вони стали жити удвох, тітонька Меланка рада була Раїсі, бо вже їй, хворій на ноги, нелегко було саму себе обходити. А на роботу Раїса влаштувалася у червоноармійському клубі, відкритому у зліквідованому жіночому монастирі, – прибиральницею. Клубом керувала дружина командира 288-го кавалерійського полку, розквартированого на околиці Немирова, була акторка оперного театру, загалом добра жінка. У клубі діяло кілька гуртків, зокрема, драматичний, хоровий, і для Раїси це було головне.

А того червневого дня потягом Вінниця–Гайворон Раїса їхала до Райгорода над Бугом, там тримав парафію батюшка Панкратій, татів семінарійський товариш. Меланка Пантелеймонівна, котра все і про всіх знала, казала, що у райгородського батюшки таємно хрестять дітей навіть партійні та радянські «Штельваги», навіть начальник брацлавської тюрми, де «сидів» Раїсин батько, нещодавно охрестив свою доньку. Хоча побачення з батьком не дозволяли, Раїса ходила до Брацлава за найменшої нагоди, аби побачити тата бодай у заграбованому вікні. Батьків зовнішній вигляд краяв їй серце. За кожної такої зустрічі згадувала слова, проповідувані татом з амвону: «Нема більшої любови, ніж покласти душу за друзів своїх...» А це ж – батько!.. Без найменшого вагання тисячу разів

ладна була умерти, аби тільки батько жив, працював для рідного народу. Батько часто повторював слова мученика Афанасія: «Працюючи для рідного народу, я працюю для Господа Бога»... Раїса сподівалася, що умовить батюшку Панкратія подбати про свого семінарійського товариша, замовити за нього слово перед начальником брацлавської тюрми, аби дозволив їм побачення, полегшив режим утримання.

Раїса прийшла на вокзал пізніше, коли Павло Пісний блукав довкола пристанційної місцини, де минулої осени закагатували для немирівської гуральні шістсот тисяч пудів кукурудзи. Спочатку голодний люд ходив до кагату натовпом у п'ятнадцять – сорок чоловік з мішками та ряднами, дехто платив за це життям, бо сторожі стріляли в «нальотчиків» – отак «компетентні органи» називали тих, кого посеред ночі голод гнав на кулі. Чутка про немирівський кукурудзяний кагат докотилася до сусідніх районів – Брацлавського, Вороновицького, Гайсинського, Іллінецького, Шпиківського, і однієї ночі сюди загуркотіли валки підвід. «Нальотчики» пов'язали сторожів, погрожували розгромити саму гуральню, де переводили отаке добро на дурман... Що не вивезли підводами, поховали до комор... На землі залишилися голі, струблені мишами качани. І ті качани визбирували примарні тіні, дехто вже лежав там трупом... Павло Пісний також колупав землю, сподіваючись виколупати якусь поживу...

Спочатку Раїса його не впізнала.

Це вже був не той Павло Пісний, технікумівський комсомольський «вождь», зверхній, самовпевнений, войовничий, завжди готовий в ім'я торжества соціалізму іржавим серпом відтяти чоловічі снасті усім класовим ворогам. Ув очах погасли фанатичні спалахи, які, здавалося, компенсували його малий зріст. Там, де були очі, запалися дві ями, і звідтіль воляло до всього білого світу німе запитання: «Що воно робиться?.. Що ж воно робиться?.. Що ж воно, людоньки, робиться?..» Павло Пісний нагадував Раїсі істо-

ту, яку оглушили підступним тяжким ударом у самісіньке тім'я, і вона, ця істота, перетворилася на запитальний знак.

— Ти не повіриш, ровеснице, але це правда: увесь цей час я про тебе тільки й думав...

— І ти вже не боїшся, ровеснику, стояти поряд з донькою «ворога народу»?

— Я вже нічого не боюся... Ти — мудра дівчина, Раїсо, а я — баран над баранами. Сам себе тепер гризу: як же я міг повірити цим кровопивцям?!.. Місця собі не знаходжу... Учора мені передали одного вірша. Послухай:

*На плакаті — серп і молот,
В нашій хаті — смерть і голод.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні,
Путь указує таку:
Їдьте в Москву по муку!
Ой, Сталіне, Сталіночку,
Пришли ситцю на сорочку,
Пришли ситцю, пришли мила,
Бо вже воші мають крила.*

Це написав школяр-семикласник... Я віршувати не вмю. Я склав їм листа, харківським вождям-кровопивцям.

Не питаючи Раїси, чи вона згодна слухати далі, став переповідати їй те, що написав...

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ненависні народіві, ще далекіші від нього, ніж декабристи, члени харківського «півлітрбюро», правителі України, чужі їй за духом і менталітетом, ніким не обрані, а призначені кремлівським тираном, — чи знаєте ви, питаю, що таке ВКП(б)?..

Авжеж, для вас, негідників, це — Всесоюзна (чи Все-московська!) комуністична партія (більшовиків). А для народу, котрий до всього доходить своїм розумом, розплутує найзаплутаніші гудзи, це — відновлене кріпосне право більшовиків, жорстокіше, жахливіше того, що його

запровадили в Україні московські царі.

А тепер скажіть, сталінські сатрапи: за яким правом – Божим чи людським – ви його запровадили, це кріпосне право, прирікши сільський люд на голодну погибель? У якій конституції право це записано?

Якби тоді, коли, ставши комсомольцем, я самовіддано відстоював політику й заходи Радянської влади та більшовицької партії на селі, хтось цвікнув мені межи очі, що в країні, яка обрала шлях до соціалізму, його будівники конатимуть на роботі з голоду, я би-м тому ідіотові іржавим серпом чоловічі снасті відчикрижив, а писок турецьким тютюном напакував і водою залив. А тепер вам треба чоловічі снасті іржавим серпом відчикрижити, а молотом гахнути межи роги.

Ви хоч уявляєте собі, харківські сановники, що нині відбувається на Поділлі, Уманьщині, Київщині, Полтавщині, в інших краях?

Сотні, тисячі випадків, коли колгоспниці виходять у поле на роботу й не повертаються додому. Де вони зникають?.. Хтось інший за день-другий туди виходить і натикається на просмерділі трупи. Сяк-так запорпають у землю, байдуже, звично, наче так заведено, цілком природно... А наступного дня натикаються на труп цього, що запорпував.

Куди ж до чорта годиться такий соціалізм, коли людина йде на роботу, пожувавши якогось бур'янцю, і там, на полі, конає від голоду!.. Великі площі незасіяної землі, а там, де засіяно, урожай передбачається на двадцять – тридцять процентів нижчий за торішній, отже, село чекає ще страшніший голод.

Авжеж, селянський люд – консервативний, цупко тримається за традиції, недовірливо ставиться до всього нового. Не йме віри, а нині – тим паче, що соціалізм переможе капіталізм. З чотирнадцяти років, багато читаючи, я познайомився з марксистсько-ленінською теорією, аби вміло вести з селянами дискусії і переконувати у перемозі соціалізму над капіталізмом. Минулої осени став студентом

педагогічного технікуму. Подумалося: знання зроблять мій обрій ширшим і світлішим. Та яке тут до чорта навчання, коли на думці одне – їсти, їсти, їсти!..

Студентів харчують раз на день таким обідом: Аш-Два-О (себто – вода, окріп) і декілька зеленинок – лободи, кропиви чи іншого бур'яну і хоч би однеєнка картоплина!.. й олії – ані краплі!.. хліба – двадцять–двадцять п'ять грамів... на друге – пшоняна каша або соя... коли відцідити воду, то вийде сто грамів їстівної маси... Студентська стипендія – тридцять–сорок карбованців. Усілякі відрахування – і на руки отримуєш чистими п'ятнадцять–двадцять карбованців. От і проживи місяць, якщо в студентському кооперативі чотиреста грамів хліба – два карбованці, сто грамів сала – три-три з половиною карбованці, масла – три карбованці, яйця – шістдесят копійок штука... Як де появляться соєві коржики, такі, що раніше пес не став би їсти, то відразу утворюється черга з півсотні душ... Студенти один по одному дістають туберкульоз – харкають кров'ю... А найстрашніше: увіходиш до їдальні, з мисчиною баланди сідаєш до столу, а до вікон ліпляться знадвору голодні дитячі оченята. Ви, новітні кріпосники-кровопивці й душогуби, нічого цього не бачите, не уявляєте, для вас – «закриті їдальні», для вас – приміські підсобні господарства, продукти, серед них усілякі делікатеси, вам привозять додому... Від ЦеКа до райпарткомів – голоду нема, вам не загрожує людодство, випадків якого по селах стає все більше... Коли люди поїдають одне одного – це не прикмета озвіріння суспільства, це знак озвіріння правителів...

Уже й не пам'ятаю, коли бачив радісну людську усмішку, коли чув веселий людський сміх... То хіба це шлях до соціалізму? Це – шлях до ями, бодай би ви туди попадали перші, кровопивці, навіки прокляті людьми!..

НА РАЙГОРОДСЬКІЙ ВУЛИЦІ, неподалік од школи, Раїса зупинила сумнооку виснажену жінку, шкіль-

ну вчительку. Та засмутила Раїсу новиною: батюшку Панкратія позавчора заарештували брацлавські «депеушники», пригрозили матушці, що за свій язик піп «загримить» на Соловки... Далі поскаржилась, що їм, сільським учителям, перестали видавати п'ятнадцять фунтів борошна на місяць і заробітну платню – сімдесят карбованців, а до нового урожаю ще так далеко, хоч живцем у землю закопуйся. А тоді ще й стала оповідати, як у Ситківцях учні-старшокласники зарізали на м'ясо свого вчителя... Раїса не стала слухати, наслухалась таких розмов у вагоні, заквапилась до Брацлава... Боялася, що вже не застане батька в Брацлаві – вже запроторили на Соловки. Пускалася бігти, але вибивалася з сил, падала... Перевівши подих, брела понад берегом Бугу далі, часом думала про Павла Пісного – як він перемінився, але й на такі думки бракувало сили...

ПАВЛО ПІСНИЙ зупинився посеред подвір'я, зарослого бур'яном вище стріхи. Двері до хати було відчинено навстіж. Павло кашлянув і поглянув на долоню – там була кров... Раптом щось вискочило з хати, не то вовк, не то пес, і шугнуло у бур'ян. Він увійшов до хати. Тут настоявся важкий трупний дух. А в печі щось попискувало – не то вовченята, не то цуценята... Отже, хата їхня стала лігвиськом... А де ж мати з сестрами?.. Він увійшов до ванькиру, заглянув у яму, де вони тримали картоплю... Там вони лежали, усі четверо, – мати і три сестри... Не було, видно, кому вивезти на цвинтар, поскидали до картопляної ями...

Павло сів до столу й люто заплакав у кулак, харкаючи кров'ю...

ХАРКІВСЬКІ «ВОЖДІ», до яких зверталися голодні учні, студенти, колгоспники, робітники, поскаржились Сталіну на... Гітлера. Той, дорвавшись до влади, дозволив фашистам грубо втручатися у внутрішні справи Радянської України, розбещувати населення республіки,

надсилаючи так звану допомогу у вигляді грошових переказів і харчових посилок, тим часом як в Україні голоду не було, нема і не буде!..

...УРИВЧАСТІ РАЇСИНІ СПОМИНИ тривали рівно стільки, скільки обер-лейтенант, начальник патруля, який затримав її на Привокзальному майдані, гортав документи.

— Прошу, фройляйн, ваш аусвайс не викликає жодних сумнівів... Судячи зі всього, генерал-майор Курт Еберхард, комендант Києва, справді ваш великий шанувальник і покровитель...

Як він нахабно і зневажливо дивиться на мене, цей офіцерик!.. Нація панів!.. Він себе до неї відносить... А я, виходить, належу до нації рабів. Я повинна йому служити!.. Ніхто не може двом панам служити... На якусь хвилю я опинилася перед вибором... Я завжди прагнула, як і тато, бути зі своїм народом... «Працюючи для свого народу, я працюю для Бога»... А народ, трохи повагавшись, свій вибір зробив — не хоче бути рабом цих панів, котрі вважають себе нашими визволителями... Ще жоден чужоземець, прийшовши на землю нашу з мечем, не став визволителем, накладав нам своє ярмо на карк...

Задзеленчав трамвай... Мій ровесник!.. Став курсувати у Вінниці того року, коли я народилась... Ї от курсує, хоч і війна... Хтось же подбав про це... Трамваем можна доїхати до середмістя... А якщо спробувати... Ану, побачимо, хто кому служить!..

— Пан генерал Курт Еберхард був настільки люб'язний, що, підписавши оцей аусвайс, наказав своєму ад'ютантові його автомобілем одвезти мене на київський залізничний вокзал і посадити у купейний вагон «Тільки для німців»... Сподіваюсь, пане капітане, що й ви — справдешній лицар у ставленні до дам, отже, виявите мені таку послугу — своєю штабною машиною відвезете мене до вінницького коменданта пана полковника Цабеля...

– Важко вам відмовити, мадам... У вас є щось од Марлен Дітріх... Щось таке... магічне...

– Дякую вам, пане капітан... Ви дуже милий...

– Тільки я не розумію, мадам, навіщо вам полковник Цабель...

– Передати вітання від генерал-майора Курта Еберхарда... Попрохати перепустки до навколишніх поселень, де живуть мої родичі, – Гавришівки, Стадниці, Якушинець, Стрижавки...

– Це не полковникова компетенція – видавати перепустки до заборонених зон... Цим займається відомство групенфюрера СС Раттенхубера...

– Не знайома з групенфюрером Раттенхубером...

– Лучче вам з ним не знайомитися...

– Гут!.. Відвезіть мене тоді до готелю «Савой», точніше – до резиденції міського старости пана Олександра Олександровича Севастьянова.

– Прошу, мадам... Поїхали!..

СЕВАСТЬЯНОВ зустрів Окіпну посеред свого просторого, по-європейськи комфортного кабінету, широко розвівши руки для теплих обіймів, по-професорськи поважний, по-чоловічому мужньо-привабливий, по-джентельменськи елегантний що в одязові, що в манерах.

– Подивіться, хто прийшов!.. Ах, яка зустріч!.. Ах, яка дорога, яка довгождана гостя!.. Наша вінницька Кармен!.. Наша вінницька Чіо-Чіо-Сан!.. Наша вінницька Маргарита...

Та в нас хазяйство не яке,

Але, нівроку, клопітне:

В нас наймички нема; сама вбирай у хаті,

Сама вари й печи, сама і ший і мий,

А мати в мене ще така чепуркувата,

Що, Боже, крий!

А стан у нас не дуже і скрутний;

Таки не гіри, як у людей, достаток:

*Од батька нам оставсь порядний статок —
Будинок свій, садок при нім густий.
Тепер уже спокійні дні настали,
Та я б воліла з ним возитись далі...¹*

Люблю «Фауста», як саму трагедію Йоганна-Вольфганга Гете, так і однойменну оперу Шарля-Франсуа Гуно, котрий, до слова, помер тоді, коли я народився... Але, кажучи по правді, найдужче я люблю «Запорожця за Дунаєм» Семена Степановича Гулака-Артемовського... Уявіть собі на мить, ясна пані Раїсо: ми з вами виступаємо в цій опері, співаємо дует Одарки й Карася... Одарка — Раїса Окіпна:

*Звідкіля це ти узявся?
Де ти досі пропадав?
Хоч би Бога побоявся!
Хоч би трохи совість мав!..*

Карась — Олександр Севастянів:

*Ох, лукава вража жінка —
Зразу в сльози, голосить:
Налякати чоловіка,
Щоб не знав він, що робить!*

Вінницький міський староста весело засміявся:

— Може таке бути?.. Цілком!.. Така мелодійна, справді народна музика, а лібрето, знаєте, хто написав?.. Микола Іванович Костомаров, наш поважний історик!..

— У вас, Олександр Олександровичу, гарний голос, — мовила Окіпна. — Такий соковитий, такий колоритний баритон, як у мого дідуся Василя Васильовича з Печери, нарід йому виповниться перша сотня, своїм життям я завдячую йому, дідусь врятував нас від голоду; урожай тридцять пер-

---

1) Переклад Миколи Лукаша

шого року він не обмолочував, ушив необмолоченими снопами хату, а коли настав великий здих, висмикував зі стріхи по снопові, обмолочував, молот на жорнах — і на тому ми вижили... Збираюсь навідати дідуся в Печері...

— У Печері тепер єврейське гето... як і в Тульчині... То вже так звана Трансністрія, ці землі між Дністром і Бугом по річку Рів, що в Жмеринському районі, фюрер подарував своєму союзникові маршалу Йону Антонеску... Про вашого дідуся Василя Васильовича я чував, справді унікальний голос, але я кажу про ваш голос, мила пані Раїсо... Я умивався рясними сльозами, коли чув ваш спів... і сподіваюсь ще почути, пережити блаженну мить...

— Я приїхала до Вінниці, щоб виступити перед вінницькою громадою з сольним концертом... Сподіваюсь, Олександрє Олександровичу, що...

— Ви будете мати, мила пані Раїсо, не один концерт, це я вам гарантую...

Всадовивши Окіпну в кріселко навпроти себе, міський староста ще трохи мовчки помилувався жіночим личком, обдарував усмішкою захопленого шанувальника й довірливо мовив:

— У ваших чарівних очах, пані Раїсо, я читаю німе запитання...

— Яке саме, пане професоре? — усміхнулась Окіпна. — Ви мене інтригуєте, Сан Санічу!

Окіпна була молодша за Севастьянова на тридцять років, але завдяки своєму європейському лоскові, дворянській породі міський староста здавався їй ровесником, тому дозволила собі назвати його трохи фамільярно.

— Ви самі себе питаєте, Раїсо Миколаївно, як цей кондовий москаль, великодержавний шовініст, українофоб, професор медицини, яка не має жодного відношення до такого складного механізму, як міське господарство, став міським старостою, яка «волохата рука» посадила його на цей «трон»?.. Відповідь: Олександр Олександрович Севастьянов ніякий не москаль, він — ширий українець, такий самий, як мій заступник Махулько-Горбацевич, як генерал-

хорунжий Омелянович-Павленко, організатор і командант Вінницького Куреня, як редактор міської газети «Вінницькі вісті» пан Нофенко і його права рука пан Скоромний...

– Пан Скоромний?.. Знайоме прізвище...

– Скоромний – літературний псевдонім Павла Павловича Пісного, дам примірника «Вінницьких вістей», прочитаєте статті пана Скоромного про Симона Петлюру та Євгена Коновальця, убитих більшовицькими агентами, «Полтаву» – поему Олександра Сергійовича Пушкіна, докола якої розпалилася ціла дискусія... Але я трохи відхилився від теми... Дехто з особистих воріженьків називає мене гайсинським поміщиком... Як той казав, чув дзвін, та не знає, звідкіль він... Є на Уманщині села Велика Севаст'янівка і Мала Севаст'янівка. Їх заснував запорізький козак Севаст'ян. Отож моє прізвище – Севаст'янів, а записали – Севаст'янов, так само, як академік Сергій Олександрович Єфремів став Єфремовим... Щодо «волохатої руки»... Це – рука Альфреда Розенберга, імперського міністра у справах східних окупованих теренів... Ми – ровесники, знаємо один одного відтоді, як навчалися у Санкт-Петербурзькому університеті, він став політиком, я – професором медицини... Саме завдяки панові Розенбергу я опинився в цих стінах...

– Я оце подумала, Олександр Олександровичу: як багато ці стіни бачили!.. Скількох видатних діячів!..

– Авжеж, авжеж... Згадаймо історію... Березень 1918-го. Тодішні «батьки міста» вітали в цих стінах німецького генерала Клауса Лінзінгена. Як відомо, Українська Центральна Рада, очолювана п'ятдесятирічним професором Михайлом Сергійовичем Грушевським, укладаючи Берестейську угоду, запросила німецьке військо в Україну для боротьби з більшовиками, які чинили звірства над нашим людом. Німецькою армією, яка наступала в напрямку Вінниці і саме під нашим містом зав'язала перший бій з більшовиками, дощенту їх розгромивши, командував генерал Клаус Лінзінген... У листопаді минулого року я приймав у цих стінах генерал-фельдмаршала Вальтера Браухича...

Лейтенант Браухич був ад'ютантом генерала Лінзінгена... Починаючи з цього генерала, можна згадати багато імен, як українських, так і чужоземних, гідних того, аби написати їх на меморіальній дошці, – Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Мирон Тарнавський і Осип Микитка, начальні вожді Української Галицької Армії, Юзеф Пілсудський, Начальник Польщі...

– У Києві кажуть, пробачте, Сан Саничу, що перебиваю... у Києві кажуть, що у Вінниці побував і фюрер... Ви також його вітали в цих стінах?..

– Фюрер тоді, наприкінці серпня минулого року, лише оглянув під Стрижавкою мальовниче лісове урочище, яке місцеві селяни назвали стрільбищем за брусилівських часів, коли тут був літній табір Дванадцятого армійського корпусу, звідси генерал Брусилів повів його на Першу світову війну, а після Громадянської війни літнім таборам, як і брусилівськими казармами в самій Вінниці, стали користуватися червоноармійські формування, дислоковані у Вінницькому укріпленому районі, а сорокового року, коли Сталін збирався напасти на Румунію, щоб позбавити Гітлера румунської нафти, тут, на стрільбищі, обладнали стратегічний командний пункт Південного фронту і особистий бункер Сталіна, після стрільбища фюрер оглянув палаци Грохольського у Вінниці й полетів на Умань... Вінничани бачили у небі чотиримоторний «Фокке-Вульф Кондор», супроводжуваний двома винищувачами... Маю надію, що він буде моїм гостем, фюрер, десь навесні чи на початку літа, коли на Східному фронті німці розпочнуть новий наступ... Це вже не секрет, а ви, мила пані Раїсо, не сталінська шпигунка, яка цікавиться такими таємницями, вінничани говорять про це відкритим текстом: фюрер має сюди приїхати, до Вінниці, і саме звідси командуватиме новим наступом на Східному фронті, цей наступ примусить Сталіна капітулювати... До цього часу мають завершити будівництво під Стрижавкою таємного об'єкту, безпосередньо пов'язаного з особою фюрера, а в

самій Вінниці підготувати житло для військового персоналу, який обслуговуватиме той об'єкт...

— Знаєте, Сан Саничу, я так зраділа, побачивши на привокзальному майдані вінницький трамвай... Було таке відчуття, ніби ви спеціально підготували до мого приїзду такий подарунок, адже вінницький трамвай, між нами кажучи, мій ровесник... У Києві трамваї не ходять, а у Вінниці — ходять... Начальник патруля, який перевіряв мій аусвайс, довідавшись, що я актриса, оперна співачка, похвалився, що Вінниця незабаром стане таким собі українським Віднем, матиме свій оперний театр, який відвідуватиме сам фіорер, великий шанувальник оперного мистецтва...

— Слідом за фіорером німецькі достойники, крім опери, люблять ще архітектуру, особливо палацову. Напередодні Нового року в оцих стінах я приймав пана Фріца Тодта, імперського міністра, котрий займається будівництвом таємних об'єктів, виробництвом озброєння та іншими важливими справами... Приїхав особисто проконтролювати, як ведеться будівництво об'єкта під Стрижавкою, чи вкладаються будівельники у визначений термін... Пана Тодта вельми зацікавив палац графа Грохольського у Вороновиці. З німецьким колегою штадткомісаром Гансом Маргенфельдом ми супроводили пана Фріца Тодта у його мандрівці до Вороновиці. Тамтешній палац йому дуже сподобався, та імперському міністрові сказали, що «об'єкт» належить відомству Вільгельма Канаріса...

«Знай, товаришко Раїсо: якщо десь почувеш прізвище Тодта чи побачиш напис «Відомство пана Тодта», то це безпосередньо пов'язано зі ставкою Гітлера...» Мені самій не віриться, товаришу Кудря, що вже чую це прізвище... Неймовірно везіння чи пан міський староста любить похвалитися, з якими німецькими достойниками він запанібрата, по-московськи кажучи, «на короткій нозі», як ото гоголівський Хлестаков з Пушкіним?.. Але треба вдавати, що пан Тодт, шанувальник опери й палацової архітектури, геть не цікавить мене...

— Знаєте, дорогий Олександр Олександровичу, побачивши вінницький трамвай, я подумала, що вам це коштувало немало клопоту, але ви дбали передовсім про добробут вінничан... І нині цих клопотів у вас не поменшало, а тут ще я додаю вам мороки зі своїм сольним концертом...

— Клопотів справді не поменшало, навпаки... І найбільший мій нинішній клопіт — житло. За тиждень до Нового року міський уряд змушений був попередити мешканців вулиць Льва Толстого, Малиновського, Пирогова, Гоголя, князя Ігоря (колишня Гойхера), князя Данила (колишня Розі Люксембург), Комунального провулку, що вже з січня 1942-го року їх буде виселено. Для співробітників цієї поважної установи, яка обслуговуватиме ставку фюрера під Стрижавкою, по-німецьки — Оберкомандо Вермахт, по-українськи — Головне верховне командування Збройних Сил, треба підготувати не менше трьох сотень помешкань. Усі вулиці Середмістя матимуть німецькі назви: Толстого — Флораштрассе, Малиновського — Францштрассе, Розі Люксембург — Фельдштрассе, Гойхера — Фріденштрассе, Гоголя — Флідерштрассе, Дзержинського — Функштрассе, Червоних партизанів — Фрізенштрассе, Пирогова — Фрідріхштрассе...

— Усі назви починаються на одну літеру — «Ф».

— Еге, як і слово «фюрер»... Ну, а з вашим сольним концертом, ясна пані Раїсо, — ніякого клопоту... Ваш приїзд для нас — подарунок... З нагоди Різдвяних свят штатткомісар пан Маргенфельд улаштовує на своїй дачі у Старому Місті, по вулиці Нагорній, двадцять три (це колишня дача першого секретаря Вінницького обкому партії Чернявського, розстріляного як ворога народу після вручення йому Калініним ордена Леніна), улаштовує дружню зустріч співробітників штатткомісаріату з інтелігенцією — лікарями, вчителями, акторами, газетярами... Нам, міській управі, доручено роздати запрошення вашим колегам з вінницького театру, чії спектаклі, до слова, любить відвідувати рейхсмаршал Герман Герінг, коли прилітає до нашого міста, зокрема пані Ользі Ланській, її донці Ірині, також співачці, її

чоловікові пану Фокіну, пані Зої Стояновій, пані Людмилі Маленькій, пані Маргариті Григор'євій, балерині, панові Олександрю Малізі, панові Мечиславу Щавинському, панові Михайлові Максимчуку, панові Михайлові Климчуку, панові Сергію Мухартову, його дружині Лідії Ріхтер, вона, до речі, німкеня, але жодного слова німецького не знає, тому на цій підставі рішуче відмовилась од статусу фольксдойче... ще кому?.. ага, панам Зибіну, Москаленкові, Пересолову, Стоянову. Оце вручаю і вам... ваш виступ на сьогоднішній зустрічі, яка почнеться о п'ятнадцятій годині, стане найкращою рекламою наступних сольних концертів... Отже, поїхали на вулицю Нагірну...

...ЦЬОГО СІЧНЕВОГО ДНЯ до Вінниці прийшов інший радянський розвідник під виглядом колгоспного пастуха, котрий гнав минулого літа колгоспну худобу на Схід, а нині повертається з-під Ворошиловграда додому в село Печеру Брацлавського району. Це був Мирон Верховинець, булий січовий стрілець, внучатий зять діда Василя Васильовича Підкови...

Під виглядом колгоспних пастушок, його сімнадцятирічних доньок, укупі з ним прийшли дві дівчини, але у Вінниці не затримались, подалися на зв'язок з Іваном Калашником, котрий попередив листовно панів гебіткомісарів вінницького, гайсинського, дашівського, монастирищенського й самого фюрера, що вийшов зі своїм партизанським загоном імені Чапаєва з підпілля, розпочинає з окупантами збройну боротьбу, і земля українська під ними горітиме, а німці вже оцінили Калашникову голову в сто тисяч рейхсмарок, шість гектарів землі й дійну корову голландської породи...

Цих розвідників спорядив з-під Ворошиловграда до Вінниці знаменитий генерал Володимир Йосипович Жабєдов...

*Розділ десятий***УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ**

*Нація – понад партіями,
Україна – понад усе!
Симон Петлюра*

ПОЛКОВНИК ГОЛУБ повернувся до столиці генеральної округи «Житомир», до якої входила Вінниця, раніше, ніж загадував. І трохи розчарований повернувся. Поперше, генерал виявився не той, про якого думав...

З язика штурмбанфюрера Вольфганга Гельвіга, головного окружного есесівця й полковника поліції, скотилася і до полковникового вуха залетіла недбала інформація про те, що українську поліцію порядку у Вінниці очолює генерал Омелянович-Павленко. Історія українського війська зафіксувала двох генералів з цим подвійним прізвиськом, що свідчило про їхнє козацьке походження, рідних братів: генерал-полковника Михайла Володимировича, 1878-го року народження, майже ровесника Головного Отамана Симона Васильовича Петлюри, чи не другий в українському війську високий чин, або ж права Петлюрина рука – від зими року Божого 1918-го до літа 1919-го був з його волі начальним вождем Української Галицької Армії, командував першим Зимовим походом українського війська більшовицьким заплілям, який розпочався в середині листопада 1919-го року й героїчно завершився навесні 1920-го, а далі – усією Армією

єю Української Народної Республіки, коли Симон Петлюра уклав угоду з Юзефом Пілсудським про братерство, нехай і трудне, у боротьбі з московськими більшовиками; генерал – хорунжий Іван Володимирович, 1881-го року народження, котрий уславився тим, що перший з високих офіцерів царської армії українізував Восьмий гусарський полк, яким командував, одразу після лютневої революції 1917-го року, пізніше став кошовим отаманом Харківського козацького коша, командиром групи «Наварія» Української Галицької Армії під час боїв за Львів, інспектором кінноти Армії УНР, організатором і командиром Окремої кінної дивізії...

Називаючи недбало прізвище генерала Омеляновича-Павленка, штурмбанфюрер СС Гельвіг мав на увазі молодшого з братів, полковник же Голуб подумав про старшого...

А по-друге, зустріч з генералом не вибавила полковника з гнітючих думок, що обгризали його голову останнім часом, особливо після подій під Москвою, які обернулись для німців не так, як хотів їхній фюрер, як планував генеральний штаб. Шістдесятилітній генерал і сам став чорний з лиця, казав, що боїться у дзеркало на себе поглянути, бо перед внутрішнім зором виникає чорна, щойно викопана могила. Авжеж, убиті сподівання, гірке розчарування пронизують душу передчуттям смерті, передчасно зводять у могилу.

Обидва вони, відчував полковник Голуб, безнадійно, загрозово обтяжили і тіло, й душу.

Трохи полегшували душу спомини. Не всі. Передовсім – про перший Зимовий похід Армії Української Народної Республіки більшовицьким і денікінським заплілям. У тому героїчному поході, що його зініціював Голова Директорії і Головний Отаман Симон Васильович Петлюра, генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко, котрому ледь перевалило за сорок, який зовні нагадував шкільного вчителя, командував усією Армією, його молодший брат генерал – хорунжий Іван Володимирович Омелянович-Павленко – дивізією, а він, полковник Іван Іванович Голуб, – полком. Похід завершили у Немирові. Тут до них приєдналася бригада Українських Січових Стрільців генерала

Антон Кравса й сотника Миколи Стронського, героя стрілецької пісні Левка Лепкого «Бо війна — війною». Звідси, з Немирова, повели наступ на Вінницю, і незабаром Головний Отаман зустрічав на вінницькому залізничному вокзалі генерала Юзефа Пілсудського, Начальника Польщі (так називалася його державна посада), нового — після німців — союзника розпачливих українських керманічів і наївно довірливого народу, котрий не звик покладатися на власні сили.

Полковник Голуб брав участь і в другому Зимовому поході, яким командував генерал-хорунжий Юрко Тютюнник, суперник, як усі казали, Головного Отамана; похід закінчився трагедією у поліському селі Базар; полковникові, що був у Тютюнниковому штабі, пощастило уникнути шаблі розлючених кіннотників Котовського. У розмові з генералом Омеляновичем-Павленком полковник Голуб унікав цієї теми. Не хотілося й оповідати генералові про те, як більшовики хитро виманили рештки українського війська з таборів інтернованих на території Польщі в радянську Україну уже після оголошення радянським урядом амністії. Гірко й соромно було про це згадувати, дивним чином ці спомини пов'язувалися з «біжучим моментом», змушували робити невтішні висновки. Один з активних учасників тих подій — чекістський генерал, котрому закортіло стати письменником, написав свої спомини, щоправда, від третьої особи, і коли Омелянович-Павленко розпитував подробиці, полковник зловив себе на тому, що не так передає власні враження, як цитує того генерала...

ОПІВНОЧІ, КОЛИ МРЯЧИВ тихий весняний дощик, розсіваючись туманцем, на глухій прикордонній станції розвантажувалася — без метушні та галасу — кавалерійська частина й незабаром розташувалася в гарнізонному містечку, так само таємно покинутому червоними козаками з дивізії Якушина.

Наступного ранку, після того, як Володимир Кравчук доповів командуванню про ситуацію на цій ділянці радян-

сько-польського кордону, у першій казармі, найбільш просторій, було скликано мітинг.

— Товариші! — звернувся Кравчук до щільних рядів, відшукуючи поміж сотнями облич знайомих. — Уряд Радянської України доручає нам, вінницьким чекістам, провести надзвичайну операцію. На деякий час, гадаю, на два-три тижні, нам доведеться забути, що ми — червоні козаки й чекісти. З цієї хвилини всі ми — вояки й командири кінної дивізії Директорії, яка вела партизанську війну на Полтавщині, а нині з боями пробивається на терен панської Польщі, туди, де...

Поміж рядами прокотився збуджений гомін.

Кравчук підняв руку.

— Спокійно, товариші! Як ви знаєте, уряд оголосив амністію для всіх тих, хто оружно боровся проти нас у складі білогвардійських та петлюрівських військ. На території панської Польщі, верстов за сорок від кордону, у таборах, утримуються рештки петлюрівського війська.

— І скільки ж там того люду? — почувся чийсь молодий голос. — Виходить, ми йдемо його визволяти, так?

— Того люду там — близько тридцяти тисяч. У таборах майже щоденно відбуваються стихійні мітинги — вояки вимагають негайної капітуляції перед Радянською владою й повернення додому. Газети, листівки про оголошену радянським урядом амністію доходять туди з величезними труднощами й зачитуються буквально до дир. Треба сказати, що переважна маса таборян — це ще солдати старої царської армії, з яких було сформовано національні українські частини, щось на зразок Дикої дивізії. Вони добре билися проти австрійців та німців, а потім, коли царська армія розвалювалася, Петлюра та його агенти, напустивши націоналістичного туману, перевербували їх до свого війська. Цим старим солдатам набридло воювати невідомо за кого й за що, вони прагнуть додому. Звичайно, є поміж ними й такі, з чийх голів ще й досі не вивітрився націоналістичний туман. З них і формуються банди, які час від часу переходять кордон і чинять на нашій землі люті звірства. Але таких — меншість. Штаб на чолі з відомим вам отаманом Тютюнником вага-

ється: одні – за негайну капітуляцію, інші – проти. А тим часом до табору занаділись усілякі вербувальники. Та й сам Петлюра вже торгується з угорським диктатором Хорті, аби за продати своє військо, як гарматне м'ясо, у війні проти Чехословаччини. Заслати до табору наших агітаторів, котрі б сказали усю правду про те, як живуть люди на Радянській Україні, донесли б голос радянського уряду, як самі розумієте, не так просто. Є лише один вихід, дозволений урядом, – перекинути через кордон сотні агітаторів під виглядом розбитої петлюрівської частини. В січні двадцятого року під Знам'янкою ми розтрошили П'яту кінну дивізію Директорії. Захоплено штабні документи, прапор, печатку. Отож, умовно скажемо так: команду над рештками дивізії перебрав на себе полковник Дорош, оцей бравий вусань, котрого ви знаєте, як облупленого, і після тривалої партизанської війни на Полтавщині дивізія через Київщину та Поділля пробивається за кордон зі всім штабним майном та санчастиною. Завдання: за два – три тижні після інтернування ми схиляємо вояцькі маси до негайної капітуляції перед Радянською владою та повернення додому. Отож, можна сказати й так: ми справді йдемо визволяти отой люд, але зброєю нашою віднині стає слово...

РОТМІСТР ОШЕВСЬКИЙ, начальник польської прикордонної застави, що стояла в Симаковичах, навпроти застави Сергія Орлика, спав мертвим сном, хоча мав би вже бути на службі. Вчора з того, радянського, боку повернувся контрабандист Сокира. Розплачуючись з ним за «роботу», ротмістр Ошевський половину належної суми поклав собі до кишені, а потім хильнув за успіх і перебрав міру. Перед досвітком приснилося, буцім-то до нього зійшлися всі колишні коханки, про яких давним-давно забув, одна з них – найвродливіша, та, що найдовше її любив, – була навіть вагітна, й стали правити з нього якісь борги. Відмагався від них зі всіх сил, та вони не відставали, бо добре знали, що в нього завелися золоті, накинулися з істеричним вереском і стали термосати: «Віддай борг! Віддай борг!»

— Пся крєв! — вилаявся Ошевський і навідліг зацідив кулаком у розлючене личко найвродливішої з коханок. — Пріч!

Цієї миті він і прокинувся, розплющив важкі повіки й забачив, як поручик Войцицький витирає білою хустинкою роз'юшеного носа та підчервонені кривцею білясті вуса.

— До дяблєв! Що сталося, поручику?

— Доброго ранку, пане ротмістре!. Ніяк не міг вас добудитись — носа мені розквасили.

— Перепрошую... Якась чортівня приснилася... Тривога?

— Так, пане ротмістре. На тому боці чути стрілянину, що наближається до кордону.

— Коня! — Ошевський сягнув рукою по галіфе й поморщився, затряс головою. — Ні, спочатку — відро води! Зимної!

За чверть години троє вершників, розполохавши на вулицях качок та гусей, що тяглися вервечками до Збруча, промчали за село, вихопилися на пагорб і спинилися поряд з неоковирним ковпаком залізобетонного бункера, звідкіля повилазила потривожена залога.

— Коли почалася стрілянина?

Пересилюючи запаморочливі напади нудоти, Ошевський розчохла бiнокля.

— Годину тому, пане ротмістре!

— Панові полковнику доповіли?

— З хвилини на хвилину пан полковник мають бути тут!

«Ой, голова!» — подумки поскаржився Ошевський невідомо кому й, звівшись на стременах, приклав до скаламучених очей бiнокля, прагнучи роздивитись, що там відбувається, на радянському боці, й ляяв більшовиків, яким так недоречно припекло зчинити цей шарварок.

Прадавній дубовий ліс, ще сповитий ранковим відпаром, тисячоголосо відлунював гарматне бабахання, снарядні вибухи, татакання кулеметів, безладні гвинтівочні постріли, вигуки «Слава!» й «Ура!».

— Там, безперечно, точиться бій, — розважно мовив Ошевський, якому голова розколювалася не тільки од стрілянини з того боку, а й кожного, навіть найменшого поруху.

— Судячи з усього, якась частина пробивається до нашого кордону... Та все може бути... Поручику Войцицький, передати на заставу: підготуватися до відсічі супротивника!

— Вже передано, пане ротмістре! О, дивіться: парламенти! Онде вони, бачите?

З лісу до кордону вимчало кілька вершників. Передній був з білим прапором.

— Бачу. Ага, ось і сам пан полковник.

Полковника, командира дивізії, що дислокувалася до-вокола табору з рештками петлюрівського війська, супроводжувала сотня вишколених вершників. Це був показний, войовничого вигляду чолов'яга, що звук наказувати й не терпів жодних заперечень.

Не встиг ротмістр ще й відрапортувати, як на повному алюрі підлетіли парламенти.

— Пане полковнику! — хвацько відсалютував шаблею передній вершник з відзнаками петлюрівського сотника. — П'ята кінна дивізія військ Української Директорії з боєм пробивається на терен Речі Посполитої й уклінно прохає польський уряд в особі шановного пана полковника надати нам притулок і взяти під свою опіку. За дорученням полковника Федора Дороша сотник Володимир Кравчук з ординарцями пана полковника.

— Скільки шабель у дивізії полковника Дороша?

— Перед боєм було три сотні, пане полковнику.

— Звідкіля ж пробиваєтесь?

— З Полтавщини, пане полковнику, з-під Лубен. Там вели партизанську війну, поки більшовики не кинули проти нас Чотирнадцяту армію.

— Обоз великий?

— Двісті п'ятдесят підвід, пане полковнику.

— Важку зброю маєте?

— Важку зброю, пане полковнику, довелося кинути. Од самої Вінниці нас переслідує червонокозачий корпус Примакова. Спочатку, було, одірвалися, а в лісах, за Шепетівкою, знову сіли нам на хвіст...

Відповідаючи на запитання, Кравчук пильно роздивляв-

ся польських офіцерів, упізнаючи з-поміж них тих, про кого розповів на допиті контрабандист Сокира і його «пасажир», досвідчений розвідник, засланий на наш бік з метою виявити дислокацію частин Червоної Армії. Рятуючи свою шкуру, Сокира охоче погодився працювати на нас, виказав усіх агентів, яких будь-коли «перевозив», отримуючи за кожного від ротмістра Ошевського по триста злотих, докладно описав кожного з польських офіцерів прикордонної служби, яких знав особисто або ж просто стрічав. Тепер Кравчук мав нагоду допевнитися в правдивості Сокириних слів. Опріч того, крізь відхилені двері бункера Кравчук устиг завітати, що кожна його відповідь на полковникові запитання негайно передається комусь польським телефоністом.

— Гаразд, — зверхньо-поблажливо кивнув полковник, — уряд Речі Посполитої дозволяє дивізії полковника Дороша перейти кордон і вступити на наш терен за умови...

— Ми згодні на будь-які умови, пане полковнику!

І НЕЗАБАРОМ ДО РІЧКИ ПОКОТИЛИСЯ підводи, полетіли вершники, побігли піхотинці. З флангів та з тилу ще азартніше «натиснули» червонці Якушина, відкидаючи «петлюрівців» на польський бік. Розпашілі «боєм», вони заледве стримували коней перед спецсмугою, яку вже устиг перебігти останній «утікач», улюлюкали услід. У лісі, між дубами, ще лунали поодинокі постріли, скидалося на те, що там виловлюють тих, хто відстав.

А на польському березі двома шеренгами з рівними інтервалами стояли кіннотники й під командою ротмістра Ошевського спрямовували тим живим коридором Дорошеву дивізію за село, в чисте поле. А потім, коли остання підвода, останній вершник і останній піхотинець досягли «рятівного» берега, де не дзумкотіли кулі, не миготіли шаблі, вишикували дивізію в похідну колону, оточили з боків, і ротмістр наказав рухатися шляхом далі, аж ген до того лісу, що синів на обрії.

Кравчук перевів подих, поглянув скося на полковника Дороша, що їхав поряд з ним на чолі першої сотні, а тоді оглянувся довкола.

Весняний дощик, який посіявся було під час переправи, усух так само раптово; з-за далекого лісу виринуло сліпуче сонце, і світ замерехтів у полисках перлистої роси. Кравчук вимружився до сонця, і в душі його озвався тривожний щем, й уста прошепотіли: «Ще ти наше, сонечко, бо сходиш на нашому боці, ти єдине ще наше, а земля під нами — вже чужа, і варта, що нас супроводжує, невідомо куди, — чужа, і ніхто не відає, що нас тут жде...»

Польські вершники, гарцюючи обабіч колони, сторожко поглипували на Дорошевих «козаків», прицінювалися до їхніх коней, зброї, амуніції, трохи довше затримували погляди на во-зах, хто зна яким скарбом напакованих. Та поки що не чіпали.

Колона поминула ліс, всоталася в розлогу долину і тут її зупинили.

Край шляху стояло кілька машин, легкових і вантажних, рота жовнірів, озброєних до зубів, вищі офіцери, чимало цивільних панків, у багатьох з них вилискували в руках фотоапарати. Поміж вантажними машинами Кравчук заглядев два столи, один з них — письмовий, за ним сидів писар.

З гурту вищих офіцерів вийшов майор і, звертаючись до комдива Дороша, зронив крізь зуби:

— Полковнику! На оцей стіл — всю особисту зброю, в тому числі й холодну, а за отим — назвати своє прізвище, посаду і перелічити здану зброю...

Дорош мовчки сплигнув з сідла, відчепив командирську портупею з кобурою і шаблею, кинув на стіл, тоді підступив до писаря, кивнув:

— Пиши: полковник Дорош, командир дивізії. Здав: наган, шаблю і портупею...

— Портупею, полковнику, — мовив майор, — можна не здавати...

— А на дідька вона мені? — стенув Дорош крутим плечем і повернувся до своїх командирів: — Не зволікайте, хлопці! Бо недарма сказано: скачи, враже, як пан скаже...

Слідом за комдивом здали зброю начальник штабу, командири полків, сотники...

Тоді настала черга козаків. З ними поляки вже не церемо-

нилися – витрушували похідні торби, вивертали кишені, оглядали та обмацували коней, придатних для подальшої служби відводили набік, групуючи за віком, зростом та мастю.

Знали, на що йдуть, знали, які випробування чекають на них, зусиллям волі змусили себе призвичаїтися до думки, що вони вже – не червонці, не розвідники з корпусу Примакова та бригади Котовського, не вінницькі чекісти, а петлюрівські «вільні козаки», і все ж це було принизливо, отаке поводження з ними, бо скидалося на те, що поляки, учорашні союзники, мають їх за полонених, тим-то й не церемоняться. І хлопцям темніло в очах, і руки, бачив Кравчук, несамохіть стискалися в кулаки, тягнулися до зброї, хоча та зброя була переважно стара, вже мало придатна до діла, як і коні їхні – підстаркуваті та вибракунані.

Нарешті з цією принизливою процедурою було покінчено, і майор наказав розсідатися на підводи й рушати далі.

Обабіч, як і досі, кушпелила кінна варта.

Минали якесь велике село. Кравчук зацікавлено роздивлявся навсебіч. Вигони з хрестами, перевитими білими рушниками, тини-поруби, за тинами – біленькі хати поміж вишнями, чепурні господарські будівлі, – усе достоту так, як і в рідному Побужжі, от лише люду ніде не видно, мовби усіх позачинювали; зінкола майне поза тином біла сорочка чи бриль солом'яний, долине скрушне: «І що ці ляхи прокляті виробляють? Усе женуть за колючий дріт та женуть душі християнські...»

Уже надвечір, коли, за Кравчуковими підрахунками, від кордону верстов сорок від'їхали, начальник варти наказав правувати до величезного пустиря, порослого сухими стеблами торішніх будяків та з одним-єдиним деревом посередині – древньою грушею. З того краю, де сідало сонце, пустир було обсновано колючим дротом, над яким вивищувалися дерев'яні сторожові вежі. За дротяною стіною стелилося таке ж рівне, мов стільниця, поле, а туди, вглиб, десь за третину верстви, було видно якісь будівлі й темну масу, потужну й колихку.

– Отут, – кволо повів рукою начальник кінної варти, – і розбивайте табір... Підводи ставте впритул одна до од-

ної, аби поміж ними не пройшов ані хлоп, ані кінь... З того боку, де дріт, поробите конов'язі — деревини вам згодом підвезуть... Неодмінно відразу ж обладнайте нужники. В усьому іншому влаштовуйтеся як самі знаєте...

Кравчук довго не міг заснути. Лежав горілиць на возі, дивився в небо, що його запинало гілля древньої груші. Небо поволі темніло, яскравіше поблискували зорі. Коли ж Кравчук придивився до верхів'я груші, воно раптом нагадало йому польського орла, тільки не білого, а темного, — верхів'я древньої груші, що самотіла посеред пустиря, нагадало раптом Кравчукові величезного темного орла, що хижо заступив своєю тінню всеньке західне крайнебо...

МИНАВ П'ЯТИЙ ДЕНЬ їхнього перебування на чужині. За цей час пустир, що прилягав до основного табору, невпізнано перемінився. Тут вирости намети, курені, де розмістилися штаб дивізії та санчастина, конов'язі, а під правдавньою грушею, на міцних «козлах» збили домашній поміст. Самі ж вони, дорошівці, встигли перезнайтися поміж собою, заприятелювати, і різношерстий, зі всіх усюд зібраний люд став міцним згуртованим колективом, здатним виконати будь-яке завдання.

Щоденно сюди тяглися з основного табору цілі натовпи, розбрєдалися поміж наметами, куреннями, возами, відпитували земляків:

— Гей, новоприбулі вояки! Хто з яких країв?.. Кому який привіт принесли?.. А що там діється, на Україні?

Вечорами, коли в повітрі густо гули хрущі, в основному таборі розпалювали тисячі багать, довкола них співали тужливих пісень, і тоді дорошівці, попоравши роботу, йшли на ті багаття, підсїдали до співаків.

Кравчук також ходив, та поки що нікого з краян не стрічав. Тим-то він так стрепенувся, зачувши знайомий голос:

— Андроне! — покликав Бородія, свого товариша-чекіста, котрий тут, у таборі, значився у списках як командир другої сотні. — Чуєш, співають?.. Либонь, мій земляк... Ходімо зі мною!

Ходити поодиноці дорошівцям категорично заборонялося, бо тут усього можна було сподіватися.

– Що ж, цікаво поглянути на твого земляка... Він таки й справді гарно співає...

*Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув я дівчину...*

Напівголі, сиділи вони, кількоро чоловік, довкола вогнища, вишукували в рубцях зіпрілих гімнастерок вошей, що особливо дошкуляли вночі, струшували на жар, бо чавити пальцями, певно, вже набридло. У закіптюженому казані, підчепленому на тринозі, щось побулькувало. З нудотного духу Кравчук здогадався: конина. Тут, в основному таборі, давно вже перерізали всіх коней, а тепер крадуть їх у них, дорошівців, не тільки вночі, а й посеред білого дня.

Кузьма Бондарчук сидів по-магометанськи, зібгавши на колінах гімнастерку, незмигну дивився на вогонь і стиха співав:

*Де покинув карі очі,
Повій, вітре, опівночі...*

Це був таки він, Кузьма Бондарчук, і водночас це був уже інший чоловік. Від того Кузьми Бондарчука, якого знав колись Кравчук, не залишилось майже нічого. Круті плечі стомлено поникли, атлетичні груди, що їх він, бувало, переможно-шляхетно випинав, як ото орел, коли вполює здобич, запали, чорна, з шовковистим полиском чуприна знебарвилась, поріділа й звалялася, вуса пообвисали, мов дві великих брудних сльозини. А на правому передпліччі ятрилася шабельна рана. Та й у самому голосі Бондарчуківому було щось надтріснуте, жалісливе. Здавалося, Кузьма вже й не співає, а гірко, безпорадно плаче.

На Бондарчуків голос тяглися від інших вогнищ, людська стіна довкола щільнішала, Кравчук з Бородієм відчували за плечима тамоване дихання, зітхання, а часом і схлипування.

Доспівавши, Бондарчук якийсь час мовчки й закам'яніло сидів, тоді глибоко й скрушно зітхнув, неначе робочий віл, почухав рану й заходився шукати вошей.

— Здоров був, Кузьмо! — озвався Кравчук, виступаючи з гурту розчулено-похмурих слухачів.

— Хто ти? — поволі, навіть байдуже звів Бондарчук глибоко запалі очі. — З новоприбулих, бачу.

— Кравчук я, Володимир. Вінниця, Старе Місто. Вулиця Нагірна...

— А-а, Кравчук. І ти тут опинився, на цьому смітнику?

— Як бачиш...

— От не думав, що й ти... Якого дідька ще й тобі було?.. Хана усім нам тут буде! Як не воші зайдять, то з голоду подохнемо... Ось переріжемо ще й ваших коней, а тоді один одного станемо жерти... Отак доборолися за самостійну Україну-неньку. Курити хоч маєш? Бо ми тут вже й кізяки викурили...

— Та поки що з куривом не бідуємо, — Кравчук сів поряд з Бондарчуком, видобув кисет, подав йому, став лапати себе про кишнях. — От лише бамаги на всіх не вистачить. Думав: газета, а це — гроші...

— О-о! Виходить, вам ще й гроші платять? — озвався Бондарчуків, з правої руки, сусіда. — Нівроку живете!

— Радянські. Розгромили один банк...

— Радянські? — пожвавився Бондарчук. — Ану покажи, що то за гроші.

Кравчук видобув з кишені паку грошей, роздав усім, хто сидів довкола вогнища.

— Три карбованці. Диви-но, справжні гроші? Фабричні!

— Оце такі там ходять?

— А що можна за них купити, за оцих самих три карбованці?

Вигуки, запитання сипалися на Кравчука зусебіч.

— Нова запроваджена радянським урядом валюта, — відповідав Кравчук, — дорівнює вартості золота. Себто червінець — золота десятка... Питаєте, що можна купити за три карбованці? Дванадцять пудів пшениці.

— Нівроку! А які ж там заробітки?

— Найнижчий заробіток — тридцять карбованців. Стільки отримують підсобні робітники, прибиральниці. Кваліфі-

кований робітник, службовець має п'ятдесят – шістдесят карбованців щомісячної платні.

– Виходить, тепер жити краще, ніж за царату?

– А земля? Як там з землею?

– На Україні вже четвертий рік роздають селянам поміщицьку, монастирську та попівську землю. У першу чергу наділяють землею тих, хто її не мав або ж мав дуже мало. Однаковими правами з усіма користуються й ті, хто з'являється згідно амністії, оголошеної Радянською владою.

– От-от, про оцю саму амністію. Ми тут дещо чували, але деякі пани отамани, особливо оті, що протирали штани в штабі Чоботарьова, кажуть, буцім то все брехня. А Вовк-Сіроманець пише, що на Україні господарюють самі москалі, а весь люд український запроторено до Сибіру, а в кожному українському місті, кожному містечку, ба навіть селі кожному стоять латиські, китайські та башкирські залоги...

– Бреше він, отой Вовк-Сіроманець, петлюрівський біограф! – не втримався Кравчук. – Там, на Україні, нашу П'яту дивізію розбили не латиші, не китайці й не башкири, а червоні козаки Віталія Примакова. А хто такі червоні козаки, вам, гадаю, пояснювати не треба... Ї до Сибіру наш люд не запроторювали. Ми пройшли всю Полтавщину, Київщину, Поділля, і вслід нам плювали не москалі, а свої ж таки батьки, матері, брати, сестри, дружини, діти... Щодо амністії, то тут така справа, – Кравчук знову понишпорив кишнями і зрадів. – Таки знайшов її, ту газету. Ось що написано... а вона, ця газета, називається «Вісті Губревкому Поділля та Губкому КП(б)У», вийшла вона першого травня 1921-го року... так от, написано в цій газеті, що п'ятий з'їзд Рад оголосив амністію для всіх тих, хто зі зброєю в руках боровся проти Радянської влади. Ї от у зв'язку з широким розповсюдженням амністії в Костянтиноградському повіті, на Полтавщині, добровільно здався отаман Біленький. Бандити з його ватаги з'являються один по одному. Оголошено відозву отамана Біленького та його спільників, котрі покаялися, до всіх повстанців, де вони закликають до переходу на бік Радян-

ської влади.

— Віддай, брате, нам цю газету.

— А як же?..

— Шкода на цигарки тратити, спочатку почитаємо.

— Приходьте завтра до нас — маємо цих газет цілі вози...

— Справді? Тоді — прийдемо. А цю — дери на куриво...

Закурили. А Бондарчук поспитав:

— Може, десь там бачив моїх?

— Галю твою бачив. Думає, що ти... Але жде... І син під-ростає. Петро Кузьмович Бондарчук...

— Син?! — ледь чутно перепитав Кузьма. — То я маю сина?.. Петька?

— Тебе коли забрали у «вільні козаки»?

— На Різдво... атож, дев'ятнадцятого року, якраз на Різдво, повернувся я з австрійського полону, а на Йордань мене й мобілізували. Кинули на польський фронт, перед нами виступав сам Петлюра, вимагав: «Кари ляхам! Кари!..» А навесні двадцятого я був при штабі генерал-хорунжого Омеляновича-Павленка-молодшого, командира Окремої кінної дивізії на Західному напрямку, й став свідком того, як у Волочиську, на станції, Петлюра цілується з Пілсудським, дарує йому букетик бузку. З очей мені наче полуда спала, і я постановив собі тікати. Підговорив надійних хлопців-земляків з Вінницьких хуторів, і ми дали драла. Тільки втекли недалеко. У Гречанах нас упіймали... Ти чував про «мішок Чоботарьова»?

— Доводилось... Спочатку нашою П'ятою дивізією командував Молостов. Він був проти братання з Денікіним, готувався перейти на бік червоних. Петлюра викликав Молостова з-під Знам'янки до ставки і наказав Чоботарьову: «У мішок і живцем у землю!..»

— Отож і я, брате, мало не потрапив у той мішок... Полковник Голуб заступився... За мною пильно стежили, посилали в саме пекло. Я шукав собі смерти, бо втекти або перейти на бік червоних не було жодної змоги, та кулі мене обминали, от лише котрийсь з червоних козаків рубанув під Ялтушковим шаблею... Повалювався по шпиталях, а потім

опинився тут, за колючим дротом... А вдома, кажеш, син росте?

— Росте, Кузьмо... Тебе забрали на Йордань, а восени Галина народила сина... Ти ось що, Кузьмо, приходи завтра до нашої санчастини, у нас там добрі лікарі, вмент загоять тобі рану, бо отак ще руку втратиш...

— Що там рука? Що там ця рана, коли душу — зранено...

Він застогнав, заскрипів зубами, затряс головою, а тоді випростався, задивився на вогонь і стиха заспівав:

*Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув... Галю й сина,
Де покинув... рідні очі,
Повій, вітре, опівночі...*

ДОРОШЕВІ уранці доповіли:

— Федоре Павловичу, посланець від генерала Тютюнника!

— Та-а-ак. — Білою хустиною Дорош витер голений череп з козацьким «оселедцем». — З яким дорученням?

— Запрошують на нараду. Шістьох чоловік. Згідно поданого нами вчора списка. Польський комендант прислав французький автобус...

У просторій селянській хаті, куди їх провели, аж ряхтіло від яскравих домотканих килимків, вишиваних рушників та ікон старого письма. При великому столі, на покутті, під образом розп'ятого Христа, оплакуваного Марією Магдалиною, в оточенні п'ятох отаманів сидів генерал Юрко Тютюнник.

Кравчук, звісна річ, бачив Тютюнника уперше, та впізнав одразу з багатьох описів.

Це був статурний, років під тридцять чоловік з кругловидим обличчям, темним волоссям, ретельно зачесаним назад, підстриженими сивуватими вусами, в чепурному військовому кітелі захисного кольору з білим підкомірцем, але без портупей, петлиць з шовковим жовто-блакитним шитвом, що зображало тризубець — державний знак Директорії, Бойового хреста першого ступеня, яким рада з семи

лицарів цього хреста нагородила Тютюнника ще тоді, коли він командував ударною групою, сформованою на Волині з корпусу Українських Січових Стрільців та Запорізького корпусу. Отож зовні Тютюнник одрізнявся від присутніх отаманів хіба що статурою та бездоганною військовою виправкою.

— Полковник Дорош з командним складом П'ятої дивізії! Тютюнник підвівся з-за столу і підійшов до прибулих.

— Радий вас бачити, Федоре Павловичу! — поручкався з Дорошем, а тоді став ручкатися з усіма іншими, примовляючи: — О, начштадив Середюк, Антін Петрович! Знаю. Командир полку Якубович, Іван Панасович. І вас знаю. Валентина Андріївна Середюк, начальник санчастини. Знаю дуже добре. — Перед Кравчуком з Бородієм Тютюнник затримався трохи довше, пильно вдивлявся в обличчя, тоді повернувся до Дороша: — А оцих двох бравих козаків щось не пригадую. Хто такі?

— Сотники Кравчук і Бородій, — відрекомендував Дорош. — Бойові наші старшини.

— Вельми приємно познайомитися! — Тютюнник подав руку Кравчукові, тоді — Бородієві.

Кравчукові захотілося після Тютюнникового міцного потиску витерти об полу долоню, та на нього дивилися, і він стримався. Лише подумав про себе: «Наворожив би мені хтось ще місяць тому, що ручкатимуся з отаманом Юрком Тютюнником, суперником Головного Отамана, заплював би такому очі.» Двоїсте почуття боролось з розумом. Цієї миті Кравчук ненавидів Тютюнника, кривавого отамана, що засилав на його рідне Поділля банди убивць, грабіжників, паліїв і гвалтівників. І водночас він переймався мимовільною повагою до Тютюнника, до всієї його міцної постави, поглядів, жестів, голосу. Збагнув, що отаман Тютюнник — один з тих сильних ворогів, котрі боролися проти Радянської влади не з якихось шкурних інтересів, а з глибокого переконання, нехай і хибного до пори до часу. Тим більше чести брати гору над таким ворогом...

Слідом за Тютюнником поручкалися з прибулими і всі

інші отамани, першим — полковник Голуб.

— Прошу сідати до столу. — Сівши на своє місце після всіх, Тютюнник наказав полковникові Голубу, котрий був найближче до дверей: — Посильте варту й суворо попередьте, щоб нікого сюди не пропускала. У нас — нарада. — Тоді оглянув присутніх і звернувся до Дороша: — Не бачу серед вас лікаря Тетяни Молостової, дружини закатованого комдива. Вона хіба не з вами?

— З нами, Юрку Олександровичу, — відповів Дорош. — З нами. Залишилася в санчастині.

— Гарзд. Нині буду гостем вашої дивізії, отож ще побачу. Молостову мені треба неодмінно побачити у пильній справі... Що ж, розпочнемо нараду. Я одержав, Федоре Павловичу, вашу доповідь. Учора ми її тут зачитали, таким чином нема потреби у вашому сьогоднішньому звіті. Відразу ж перейдемо до обговорення. Атож, одразу перейдемо до обговорення найголовнішого...

Проти світла Кравчук роздивився, що Тютюнникове обличчя, змарніле, землисте, як у людини, котрій зосталося три чисниці до смерті, попід очима зеленіли півкола.

Видко, подумав Кравчук, Тютюнник уже не одну ніч не знає сну, усе думає.

Смертельна втома вчувалася і в Тютюнниковому голосі.

Генерал говорив повільно, кволо, раз у раз оглядав присутніх, іноді надовго втуплював погляд кудись у темний закут, і під його сивуватими вусами не зароджувалося бодай натяку на усміх.

— Дорогі друзі! Не так уже й давно ми величали один одного панами: пане полковнику, пане кошовий, пане сотнику, пане отамане... До біса панів! Викинемо це слово з нашого ужитку! Від нього тхне канчуками. Товаришу! — ось як нам треба звертатися один до одного. Отак я тепер звертаюся до козацької маси, і вони, козацькі маси, схвалюють це звертання. Отож і вам скажу: товариші!..

Дорош азартно заплескав у долоні, і його підтримали всі присутні.

— Місяць тому, — вів далі Тютюнник, помітно пожвав-

люючись, — у Львові відбулася військова нарада командного складу решток військ Директорії під головуванням Симона Васильовича Петлюри. На цій нараді Петлюра склав з себе обов'язки Головного Отамана. А вже наступного дня з небагатьма спільниками подався до Франції. Простіше казати, утік... Отже, Головний Отаман утік, а покинуте напризволяще військо заперто за колючий дріт. Нами перестали цікавитися. Ми зверталися до західних держав. Ніхто таку масу не хоче прийняти. Болгарія погодилася, було, відібрати п'ять тисяч стрільців для прикордонної служби, а потім — відмовилася. Зате держави Антанти засилають до нас усіляких вербувальників, котрі заманюють таборян до іноземних легіонів для колоніальних війн в Африці та Азії. Лише одиниці згоджуються на таку паскудну роботу. А тим часом ми вичерпали всі продовольчі й матеріальні запаси з тих мізерних подачок, що їх іноді отримували від західних держав. У таборі — голод, не сьогодні-завтра спалахне яка-небудь морвиця. Поляки, учорашні наші союзники, також прагнуть позбутися нас якомога скоріш, бо їм не вигідно утримувати таку масу на своїй шії. Становище наше, як бачите, украй тяжке...

Тютюнник урвав свою мову, непоквапливо згорнув цигарку й, жадібно покурюючи, дивився на стіл, мовби даючи всім присутнім час глибше усвідомити сказане ним, тоді скрушно зітхнув, звів голову й звернувся до полковника Дороша:

— Є лише один вихід, найправильніший, хоча й запізнений. Нам треба визнати тяжку нашу провину у боротьбі з Радянською владою... Ми з вами нібито боролися за вільну Україну. Насправді ми цю Україну зраджували, запродували іноземному капіталові. А тим часом вона вже існує, вільна Україна, існує в сім'ї інших вільних радянських республік, що утворилися на терені колишньої царської Росії...

— Учора, — вів Тютюнник далі, — командний склад табору до пізньої ночі обговорював це питання. Зачитували — котрий уже раз! — відозви радянського уряду та постанову п'ятого з'їзду Рад про амністію. Врешті решт сімдесят двоє

старшин з сімдесяти п'яти проголосували за негайну здачу всього персоналу табору радянській владі згідно урядової амністії. Проти виступили тільки петлюрівські опричники, що їх наплодив Чоботарьов. Але для того, аби здійснити цю ухвалу, потрібна згода всього нашого люду... Сьогодні по всьому таборі розпочинаємо мітинги, на них мають виступити старшини й наші прихильники з козаків та стрільців... А тепер, Федоре Павловичу, я хочу почути вашу думку. Який настрої у вашій дивізії, адже ви щойно з України?.. Ми вас уважно слухаємо...

— Настрій, як і скрізь, — люди рвуться додому. Спізнали табірне життя — і в один голос: годі страждань! Власне, ідучи сюди, на цю нараду, ми збиралися запропонувати вам, командуванню табору, те ж саме, що почули од вас. І дуже добре...

Дорош не докінчив. Знадвору почулися роздратовані вигуки:

— Що за нарада? Чому без нас?

Тютюнник насторожився, якусь хвилю прислухався, сунувши брови, оглянувся, було, на своїх ад'ютантів, котрі покурювали коло печі, тоді мовби передумав, рішуче звівся з-за столу, звично обсмикнув поли кітеля й сягнуто ступнув з хати до сіней.

— Полковнику Стодольський! Чого ви тут скандалите? — долинуло знадвору крізь прочинені двері.

Кравчук інстинктивно виглянув у вікно.

Полковник Стодольський...

Він же — полковник Головань...

Він же — полковник Вовк...

Він же — полковник Хуторянський...

Цікаво, скільки ще прізвищ він має?..

...Це було на Літинщині...

Ми переслідували петлюрівську банду, заслану з того боку.

Власне, це була й не банда, а один з розпорошених загонів.

Підходили, уже надвечір, до якогось села, коли звідтіля вихопилося кілька вершників. Наша півсотня кинулася

навздогін. Та відстань між нами не зменшувалася. Втікачі мали свіжих коней, а наші — потомилися. Аж тут трапився перелісок, там було багато снігу, й тютюнниківці заборсалися у ньому. Ми розгорнулися, аби оточити перелісок зі всіх боків, усе ж таки коні їхні подолали перемети, винесли вершників у чисте поле. Відстань, одначе, між нами скоротилася. Ми вдарили з кулеметів. Бандити позіскакували з коней, змусили і їх попадати в сніг і, ховаючись за ними, відкрили у відповідь вогонь, також з кулеметів. Зненацька звіялась завірюха — світу білого не видко. І ніч настає. Що будеш робити? Частина півсотні пішла в обхід, аби зайти бандитам з тилу. Пішли в атаку, порівнялися з темними плямами на снігу, а то — лише коні. Коні, зброя, сяке-таке манаття, а самих бандитів — ані душі. Ні живих, ні вбитих. Що за мана?

Стали прочісувати лісок. Забрели в самісіньку гушавину, дивимося: хтось на ялинах сидить, причаївся, до стовбурів тулиться. Вони, бандити! «Ей, «зозулі!» — гукнули. — Злізайте, кінець бою!» . У відповідь — черги з двох ручних кулеметів. Ми розсипалися, залягли, відкрили по тих «зозулях» прицільний вогонь. Збили двох, третій закричав: «Здаюся!»

На землі його спитали: «Вас було більше. Де решта?» — «Пан полковник з джурою та сотником — утекли. А нам наказали...» — «Куди ж вони подалися?» — «А Бог їх знає...»

Посеред ночі ми зупинилися на постій у якомусь глухому хуторі. Нам шістьом випало квартирувати у хатині, де застали саму лише бабу, таку ж древню, як і хижа її, але, судячи з усього, лукаву й хитру. Стара притрусила долівку перемерзлою соломою, послала блаженке ряденце, кинула на шістьох дві подушки, буркнула: «Спіть, аби-сьте й не прокидалися!»

Я звернув увагу на те, що піч у бабиній хатині покладено не так, як звичайно кладуть у більшості селянських осель. Комин було обернуто до причілкової стіни, а в затильній, над лежанкою, прорубано невеличке, на чотири шиби, вікно. До печі, з лівої руки, тулився невеличкий столик, а уздовж чільної стіни тяглася дубова лава, на якій стояли

коновка з водою та велика мідна кварта. Над столиком висів мисник з посудом, здебільшого полив'яним, гарно розмальованим, а під образами горбилася велика скриня.

Лаз на піч було запнуто квітчастою хустиною, баба туди чомусь не подерлася, обляглася на лежанці, головою до затильного вікна, мовби загородила своїми мощами і лежанку, й піч.

За якусь годину поморені хлопці вже хропли на всю хату, а мене сон не брав. Щось млоїло душу, якась невиразна тривога, в грудях зробилося твердо, і я сам собі наказав: «Не спи, хлопче! Не спи, бо...»

Посеред ночі я почув, як баба тихо зсунулася з лежанки, вилила щось у цебрик, тоді зачерпнула з коновки води, раз і вдруге, й подала комусь на піч. Там, на печі, щось зашаруділо, тоді спрагло, з побулькуванням стало пити.

Я розбудив товариша й голосно, аби чула баба і той чи ті, що переховувалися на печі, мовив: «Ходімо, Василю, до вітру!» А тоді шепнув на вухо: «Треба!»

Ми захопили зброю і вийшли надвір. Хуртовина вщухла, сходив місяць. Тихо підкралися до затильного вікна. Мацнув раму. Так і є! Гвіздки було відігнуто, й раму ніщо не тримало.

— Дуй до командира! — сказав я товаришеві. — А я тут повартую.

За кілька хвилин оточили все подвір'я. У stodолі, напіврозваленій, закиданій по саму стріху пшеничними снопами, знайшли троє коней — з брезентовими торбами на мордах спокійнесенько хрумали овес.

— Ану, бабо, світить каганець!

— І чого це вам не спиться, анчихристи?

— Хто на печі?

— Та хто ж?.. Онука... Причинний... Маківками колись обпоїла, то...

— Злазь, хто там є! Та по одному, не заваліть печі...

На печі завовтузилися, тоді стали назадгузь по одному зсовуватися долі. Брудні, скуйовджені, в зім'ятих англійських одностроях, під прицілом нашої зброї зводили руки догори, на пальцях вилискувало по кілька золотих обрuchок.

— Хто з вас полковник Головань?

— Я, — блимнув з-під лоба один, уже літній, дорідний, білої панської кості. — Полковник Головань — це я...

— А полковник Стодольський?

— Це теж я...

— А полковник Хуторянський?

— Знову ж таки — я...

— І полковник Вовк?

— І полковник Вовк... Усі полковники здаються на милість переможців — червоних козаків...

Уранці полковника Голованя-Стодольського-Хуторянсько-го-Вовка з джурою і сотником повезли до штабу Віталія Примакова. Під селом Кожуховим на конвой напала банда полковника Якова Шепеля. У розпалі бою полковникові Голованю-Стодольському-Хуторянському-Вовкові пощастило утекти...

І ось — він тут!.. Спокійно, товаришу Кравчук, візьми себе в руки... Чому полковник Стодольський неодмінно мусить упізнати тебе?.. Він тоді не мав багато часу на запам'ятовування... Нема жодних підстав для тривоги... І все ж... І все ж треба бути пильним...

— Стало нам відомо, пане Тютюннику, що у вас тут таємна рада... Дозвольте запитати, чому нас не покликано?.. Уже зайві стали?..

Авжеж, це він, отой багатофамільний полковник, подумав Кравчук, упізнавши добре натренований командний голос, що зухвало-погрозово відказав Тютюнникові. Сумніву не може бути...

— Вас неправильно проінформовано, пане полковнику Стодольський, — стримано заперечив Тютюнник. — Нема ніякої таємної ради. Тільки й усього, що командування П'ятої дивізії прибуло для доповіді. Зміст доповіді безпосередньо вас не торкається. Якщо полковник Дорош знайде за потрібне...

— Не торкається, кажете?.. А нам здається... ми певні майже, що поза нашими спинами ви, пане Тютюннику, гнете якусь хитромудру політику... Глядіть, коли б не перегнули!..

— Пане полковнику Стодольський, не забувайтеся! —

гнівno grimнув Тютюнник, і обидва його джури сторчголов кинулися до сіней, немовби тільки тепер збагнули, що там, надворі, їхньому отаманові загрожує смертельна небезпека. — Не змушуйте мене вдаватись...

— Гаразд, гаразд, пане Тютюннику... Розійдемося поки що тихо-мирно...

Тютюнник повернувся до світлиці почервонілий, буцім похлинувся гарячим, шойно з печі борщем, на вилицях, під ретельно поголеною шкірою, круто ходили жовна.

— Чорти його наднесли, оцього полковника Стодольського! — вилаявся, не сідаючи більше до столу. — Не дав і погомоніти... Що ж, товариші, перенесемо нашу розмову на вечір... Ждіте, Федоре Павловичу, мене в гості...

Коли він це сказав, Тютюнник, полковник Голуб подумав, що генерал-хорунжий, їхній табірний начальний вождь, його, полковників, ровесник, рішуче відкинув усі вагання й сумніви, зробив остаточний вибір, і в цьому рішенні Тютюнника ніхто не похитне, ніякий полковник Стодольський зі своїми прибічниками не зіб'ють з обраного шляху. Отже, гостини у Дорошовому штабі, багатолюдні мітинги таборян — зайва трата часу. Хоч би що постановив собі Тютюнник, таборяни стануть на його бік без вагань і сумнівів...

САМ ЮРКО ТЮТЮННИК завагався, засумнівався у своєму рішенні уже тоді, коли колони тридцятитисячного війська без держави підходили у Підволочиську до Збруча. Подав команду зупинитися, попрохав польську владу на залізничному вокзалі з'єднати його по прямому проводові з Григорієм Івановичем Петровським, головою ВУЦВК — Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, простіше — всеукраїнським старостою, запитав його, чи уряд Радянської України гарантує безпеку поверненців, гарантує недоторканість особи, усі громадянські права. Петровський дав слово чести, що волос не впаде з тих, хто повертається з чужини на рідну землю, ніхто їх не переслідуватиме, очі минулим не випікатиме, кожному буде надано роботу, житло, лікування тим, хто цього потребує.

Після цього Тютюнник наказав підняти над колонами червоний прапор. Міст над прикордонною річкою Збручем таборяни перейшли, співаючи:

*Ой, у лузі червона калина
Похилилася,
Чогось наша славна Україна
Зажурилася.
А ми тую червону калину
Підіймемо,
А ми нашу славу Україну
Гей-гей, розвеселимо...*

— САМЕ НА ТАКОМУ ЕПІЗОДІ, — сказав полковник Голуб за чаркою українського спотикача у генераловому помешканні на вулиці гетьмана Івана Мазепи, по-німецьки — Функштрассе (до війни — вулиця Фелікса Держинського), — саме на такому епізоді закінчує свої спогади від третьої особи під заголовком «Операція «Повернення блудного сина» вінничанин Володимир Йосипович Жобоїд, котрий, доскочивши генеральського чину, став писатися на московський манір — Жабоедов, у своїх спогадах він сховався під прізвищем Кравчук... І ніде ані словечка про те, що сам Юрко Тютюнник став жертвою свого довірливого вибору. Більшовики надали йому можливість повикладати тактику партизанської війни у Школі червоних старшин, пописати кіносценарії під псевдонімом Юртик, за одним з яких Олександр Довженко зняв на Київській кіностудії геніальний фільм «Звенигора», самому знятися у фільмі про свій поєдинок з Котовським, а потім — розстріляли. У рік сталінського «крутого перелому» на селі. А далі — похапали всіх, хто повернувся тоді з польських таборів для інтернованих у Червону Україну... Я довідався про розстріл Юрка Тютюнника, коли гостював у своїх придністровських друзів. Посеред ночі переплив Дністер і опинився в Румунії...

— Я добре знав Юрка Тютюнника, — мовив генерал-хорунжий Іван Володимирович Омелянович-Павленко. — Саме

його, а не когось іншого, брат Михайло узяв начальником штабу у першому Зимовому поході... Юрко Олександрович критикував і критикував гостро Директорію, самого Симона Васильовича Петлюру за довірливість, безпечність, невміння стратегічно мислити, аналізувати й передбачати події, вибирати союзників і таке інше... І сам же припустився фатальної помилки... Є таке народне застереження: не вір псові, кобилі та бабі — пес укусить за ту руку, яка кидає йому кістку, кобила ударить копитом у саму пахвину, коли з-під неї вичищаєш кізяки, баба зрадить тебе з «вірним» другом... До цієї «трійці» треба додати: тим паче не вір більшовикові, бо він зробить з тебе «ворога народу», розстріляє у підвалі НКВС або запроторить на двадцять п'ять років «без права перепіски» на Колиму чи Соловки...

— Армію треба було зберегти, — вів далі генерал Омелянович-Павленко. — За будь-яку ціну зберегти!

— Це наша біда — довірливість, безпечність, — уже трохи запізно зреагував полковник Голуб на генералів монолог. — Чи не тому нас, українців, так легко завойовували монголи, литвини, ляхи, москалі, ракушки, шваби... Або, кажучи словами гетьмана Івана Степановича Мазепи, самі себе звойовували... Ми все сподіваємося, що так зване українське питання розв'яжуть без нас... Ми все сподіваємося, що прийде новий союзник, вижене загарбника, подарує нам незалежну самостійну державу...

— До цього питання ми ще підійдемо, — перебив генерал Омелянович-Павленко полковника Голуба. — Я кажу про те, що армію треба було зберегти. Сама її присутність на кордоні давала українцям надію, що не все ще втрачено, державну незалежність можна відновити, варто армії зібратися, рушити в Україну новим походом. Саме до такого походу, вже третього, й треба було зберегти армію. Ретельно підготувати цей похід, уже не зимовий, а весняний чи літній... Цілком допускаю, що в цьому поході армія загинула б до останнього вояка. Але це була б жертвна смерть, це була б героїчна смерть справдешніх, а не блудних синів України... Є у Вінниці вулиця Підлісна. Понад нею, за високим дерев'яним

парканом з написом «Секретне будівництво» копали кагати й загачували їх людськими трупами... Забрало місця на вулиці Підлісній, стали копати кагати на давньому православному цвинтарі, у міському паркові культури і відпочинку імені Горького, директорів парку старому більшовикові Наумові Гордону наказали на цих утрамбованих кагатах улаштувати гойдалки, танцювальний майданчик і атракціон «Криве дзеркало»... Мені, пане полковнику, волосся сиве сторчується й гостро шпигає в корінні на саму думку про те, що в цих кагатах лежать наші хлопці, вояки Армії Української Народної Республіки, котрі слідом за Юрком Тютюнником повірили людиноненависницькій радянській владі, повернулися в Україну, а їх тут зробили «ворогами народу», розстріляли й поскидали, як падло якесь, до кагатів... Усіх до одного, нікого не обминули... Я ходив, пане полковнику, понад тими кагатами, виразно чув голоси з-під землі, й душа мені ридма ридала...

— Німці знають про ті кагати?

— Вони їх розкопають, ексгумують трупи «ворогів народу»... Вичікують слухного часу... Точніше кажучи, поворотного...

— Здається, такий час настав...

— Ні, пане полковнику, це — перша фюрерова гуля, набита під Москвою... Вирішальним може стати рік сорок другий... Під Вінницею, обіч траси на Житомир, у праву руку, на місці Стрижавського літнього табору радянської так званої Залізної дивізії, силами радянських військовополонених споруджується ставка Гітлера; у Вінниці сидить штадткомісар міста Баку Еккель; це означає, що головні події розгорнуться тут, на Півдні... Залежно від того, куди схиляться терези, Гітлер продемонструє перед усією Європою злочини Сталіна в самій тільки Вінниці, де вкинуто в кагати близько тридцяти тисяч так званих «ворогів народу»...

— Поки що Гітлер не бачить потреби заgravати з українцями, як то помічено було в серпні минулого року, коли відпускали додому українців з таборів радянських військовополонених.

— То була ініціатива імперського міністра східних окупованих територій Альфреда Розенберга, генерал-фельдмаршал Вільгельм Кейтель цю ініціативу розкритикував, назвав її заграванням з українцями, які не заслуговують на особливе до них ставлення...

— А такі були сподівання!.. Здавалося, українське питання буде, нарешті, розв'язано.

— Авжеж... Надії на вільну Україну тільки в цьому столітті «батьки нації», наші керманичі двічі пов'язували з приходом сюди, в Україну, німців: у році Божому 1918-му, коли Українська Центральна Рада запросила їх як союзників у боротьбі з московськими виродками-більшовиками, пообіцявши, що кожен німецький вояк, ступивши на українську землю, зможе надіслати додому три кілограми українського сала для родини... Уявити тільки, яку гору українського сала поглинула півмільйонна німецька армія генерал-фельдмаршала Германа Ейхгорна!.. Так і тепер... Але Адольфу Гітлеру не потрібна була незалежна Україна навіть на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, приятелем німецького кайзера Вільгельма Другого, Гітлерового улюбленця, якого можна було привезти з Берліна до Києва на своїх танках і вручити в Києві втрачену булаву... Гітлеру передовсім потрібен був український хліб, український життєвий простір-лебенсraum і робоча сила... На селі сподівалися, що Гітлер-визволитель розжене колгоспи, придумані Сталіним, роздасть колгоспну землю, кожен дядько збиратиме урожай на своєму полі. Але насаджені Сталіним колгоспи Гітлер не розігнав, бо це — геніально простий спосіб одібрати у дядька хліб: обмолотив на громадському току — і в державні засіки...

— На жаль, — зітхнув полковник Голуб, — на жаль, хоч як це гірко, доводиться визнавати, що кожен з нас, їдучи в Україну в обозі німецького війська, сподівався на ласку з боку Адольфа Гітлера... Про вас, пане генерале, кажуть, що ви розраховували на посаду військового міністра в дозволеному Гітлером українському уряді...

— А ви, пане полковнику, на що розраховували, їдучи до Житомира, столиці генеральної округи?

— Чесно кажучи, мене вели сюди спогади про Другий зимовий похід... Хотілося доторкнутися до тієї землі, де пролилася тоді кров багатьох учасників походу, зустрітися з їхніми тінями, почути їхні голоси... Ї відплатити, певною мірою, тим, хто тоді рубав шаблями наших обеззброєних хлопців.

— Ми з братом Михайлом ні на що не розраховували... Ми певні, що Гітлер зазнає поразки... Не тому, що Сталін дужчий, мудріший, хитріший... Гітлер припустився помилки, від якої застерігав Бісмарк та інші німецькі стратеги, — не воювати на два фронти... Він запевняв своїх генералів і сам себе, що такої помилки ніколи не зробить! Все ж таки зробив її...

— Сьогодні у нього один фронт — Східний...

— Це — сьогодні... Він, Гітлер, напав на Сталіна, не розв'язавши собі руки з Черчіллем, а Черчілль — це Рузвельт... Тепер, коли з Англією Америка, не може бути й мови про десант на Британський острів... Радше всього Черчілль з Рузвельтом висадять свій десант у Європі... Отоді й відкриється другий фронт... Хоча Гітлер і перехитрував Сталіна, напавши першим, блицкригу не вийшло, друга світова війна, розпочата цими тиранами, триватиме не менше, ніж перша світова... Обидва вони, Гітлер і Сталін, як то кажуть, одного поля ягоди. Палкі прихильники Маккіавелі (його трактат «Державець» став їхньою настільною книгою), з двох компонентів, що допомагають державцеві утримувати владу — любові й страху, вони вибрали страх і стали насаджувати в душах своїх підданців з таким озвірінням, що він, страх, озветься і в наступних поколіннях... Кожен тиран, замисливши злочин, має надію, що уникне кари, він бо — винятковий, особливий, не такий, як усі інші злочинці, він був могутнім володарем світу. Кінець же їхній один — ганьба і прокляття. Так само занепадають і створені ними імперії. Геродот, батько грецької історії і взагалі історії, дослідив: кожна держава, сповнившись величі, пихи, отже, й зла, неминуче зазнає краху. Такий хід історії Геродот назвав Небесним законом найвищої справедливості...

Війни, які розпалюють тирані, тільки прискорюють процес розпаду імперій: одна зазнає краху раніше, інша – пізніше... Що нам, питаєте, пане полковнику, робити за ситуації, що складається?.. Яка наша стратегічна мета?..

– Еге ж, пане генерале, яка вона, наша головна мета?

– Наша стратегічна мета, пане полковнику, – Українська Визвольна Армія, яка битиме тих і тих – усіх, хто зазіхає на нашу землю, нашу славу, нашу волю... Організувати, створити, виплекати таку армію – таку, саме таку мету поставили ми перед собою з братом Михайлом, повертаючись в Україну, як то тепер кажуть, в обозі німецької армії... Ви пам'ятаєте, пане полковнику, як у серпні року Божого 1914-го, коли спалахнула перша світова пожежа, у вогні якої згоріло три імперії – Російська, Австро-Угорська і Німецька, – ви пам'ятаєте, як творився Легіон Український Січових Стрільців?..

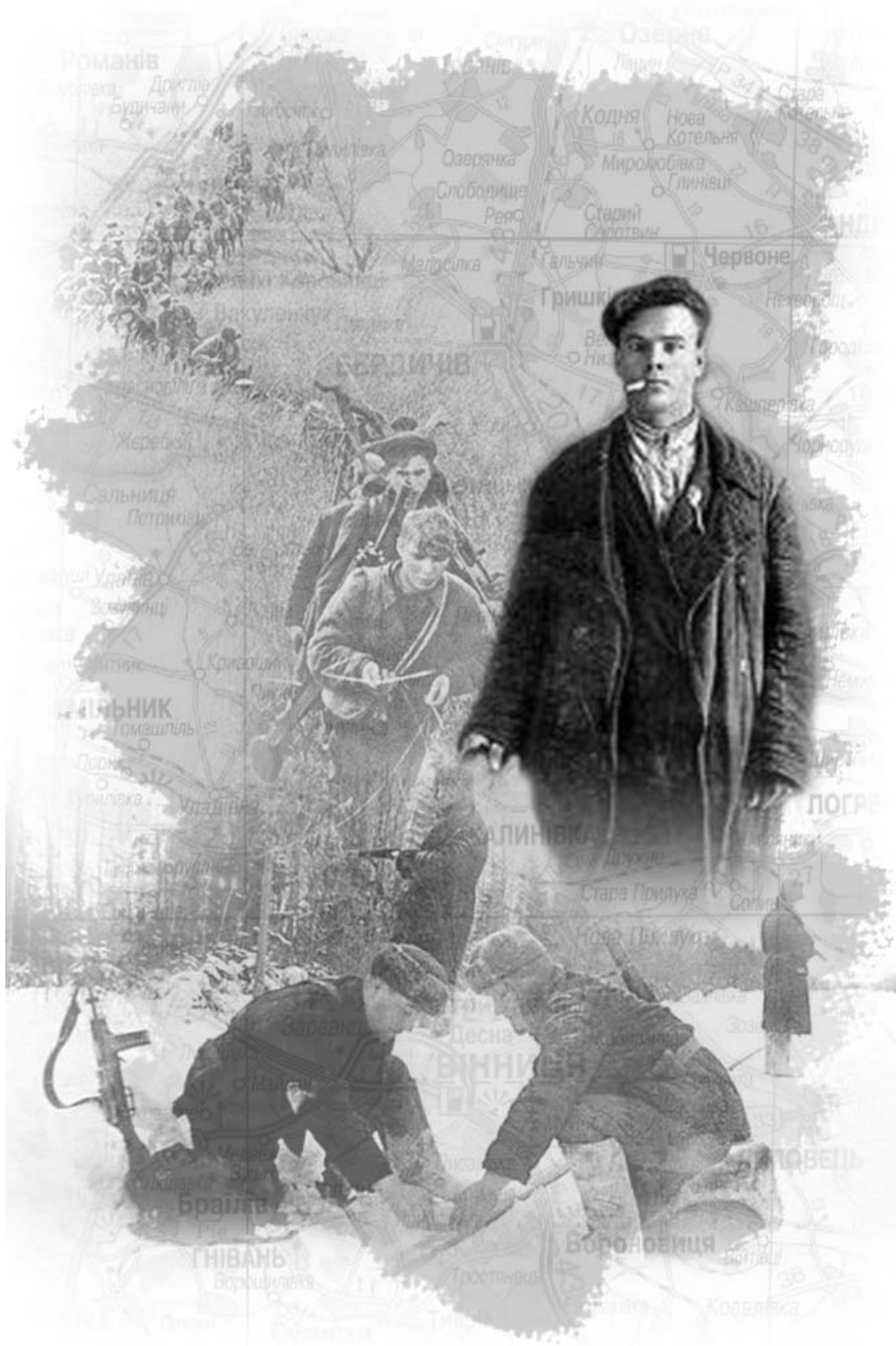
– Дуже добре пам'ятаю, пане генерале! Тоді на заклик Української Бойової управи у Львові відгукнулося понад тридцять тисяч молодих українських патріотів... Австро-Угорська влада дозволила записати до Легіону тільки тисячу вояків... За чотири роки Легіон Українських Січових стрільців став гвардією Української Галицької Армії... Так само діє й німецька влада, вона дозволила мені сформувати 79-ий Вінницький курінь або ж батальйон української поліції порядку. І вже його збираються перекинути в Білорусію – воювати з тамтешніми партизанами. Поки що Гітлер не дозволяє формувати більші національні військові загани. Та незабаром ніхто його й питати не буде. Тут, на Вінниччині, з минулої осені дав про себе знати Іван Калашник. Він називає себе командиром партизанського загону імені Чапаєва, себто оголошує, що він – передовсім партизан радянський, а не український. А на терені Вінницького козацького полку має діяти партизанський загін імені полковника Івана Богуна... Іван Калашник – відчайдушний, зухвалий, такий собі новітній Кармалюк: у німців одбирає – борошно, цукор, консерви, роздає селянам... Отакі хлопці, пане полковнику, нам потрібні, треба усіляко перетягувати їх на свій бік, а

для цього потрібні патріоти, котрі володіють словом... Ви читали, пане полковнику, спогади про Тараса Григоровича Шевченка?.. Справляли іменини генеральші Волоховської, з'їхалося до її палацу зо дві сотні гостей. Усюди – російська й французька мови. Привезли Тараса Григоровича Шевченка. Сама іменинниця перейшла на українську мову, заспівала з поетом українських народних пісень... Одне слово, пане полковнику, треба уміти воювати ще й словом...

Генерал сидів за столом у вишиваній сорочці. Від різкого руху сорочка розхристалася, і полковник Голуб побачив у вирізі сиве волосся на генералових запалих грудях... Полковнику стало шкода генерала...

Випили ще по чарці й заспівали стрілецької пісні, скомпонованої Левком Лепким:

*А війна – війною,
На все Божя сила,
Гайта – вйо, віста – вйо,
Як не заб'є тебе гостра куля,
То копитом замість кулі
Вб'є кобила...*

Розділ одинадцятий

АХТУНГ: КАЛАШНИК!

...І ОТ ВІН, ФЮРЕР, уже переселився до «Вервольфу». Сам утішився, як тихо, непомітно для челяді це учинив... І полегшено зітхнув... Не хотілося зустрічати Новий, сорок другий, рік ні в альпійському «Орлиному гнізді», ні в мазурсько-болотисто-пруському «Вовчому лігві», ні в «Тунелі» на Вишні, куди італійський вождь Муссоліні приїздив бронепоездом, ні в Смоленському «Медвежому барлозі», ні в пихатому Берліні... Останнім часом він багато думав про Вінницю. Власне, згадував. За обідом, коли збиралася уся челядь, ловила кожне його слово, стенографувала, аби видати для нащадків книжку доктора Генрі Піккера (Henri Picker) «Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier» – «Гітлерові застільні бесіди у ставці», заглядала до рота, запобігливо питала, чи й справді Сталін, на його думку, бісів син, і він ствердно казав, що кремлівський хазяїн заслуговує на поважне до себе ставлення, бо й справді Сталін – чортів хлопець!..

Оглянувши обідній стіл і не знайшовши серед страв налюбленіших, фюрер згадав минулорічний серпень, коли укупі з дуче Муссоліні летіли з Бресту до Умані, приземлилися у Вінниці, оглянули місто й околиці, і вінницька влада, німецька й українська, улаштувала пікнік у мальовничому лісі за Стрижавкою, де, за словами штурмбанфюрера

СС Помпе, головного вінницького есесівця, був літній табір радянської так званої Залізної дивізії, де обладнали командний пункт для самого Сталіна, звідки він мав командувати наступом Червоної Армії на румунські нафтові родовища у Плоєштах, без яких йому, Гітлерові, був би капут, і кухарі подали до столу дебели качани вареної кукурудзи молочно-воскової стиглості та не менш дебели стручки вареного зеленого гороху; професор Севастянів, голова вінницької міської управи, створеної на тринадцятий день окупації Вінниці й на сорок третій день війни, сказав, що і молода кукурудза, і зелений горох – з полів колгоспу імені Сталіна села Сосонки, недалеко від Стрижавки.

Тоді він, фюрер, думати не думав, що тут, у цьому мальовничому сосновому лісі, між селами Стрижавкою і Коло-Михайлівкою доведеться будувати польову штабквартиру на Східному фронті, власне, ремонтувати, перебудовувати на свій смак Сталінову ставку, підірвану мінерами Шостої армії генерала Музиченка, яка під могутнім ударом Шостої армії генерала Рейхенау відступила під Умань і там потрапила в «котел» укупі з Дванадцятою армією генерала Понеделіна, але варена молода кукурудза в качанах і варений зелений горошок у стручках так йому посмакували, що він розпорядився створити у тій Сосонці підсобне господарство, вирощувати на його полях кукурудзу та горох, а також завезти туди породистих голландських корів... Який же далекоглядний він був!.. Знадобилось...

Після того, як Сталінові генерали, налякані ним до смерти, відвоювали Тулу, звідки пролягав прямий шлях на Москву, він, Гітлер, не міг бачити жодного зі своїх генералів, кожен з них викликав таке роздратування, таку лють, що хотілося не тільки зірвати з них погони, а й спустити штани з лампасами й дати щонайменше по сто різок... Душевний спокій знайшов тільки тут, у вінницькій ставці «Вервольф»...

Лежав у спальні на дивані, перевезеному з Мюнхена, тільки Єви не було поряд, і думав про свою велику самотність, яку Єва вже не скрасить... Набила оскому... От якби

опинилась поряд Магда Геббельс – інша справа... І Магда опинилась...

І саме цієї миті над їхніми головами пролунало глузливе: «Ай-яй-яй! Такий великий фюрер і вдається до банальної розпусти!.. А що скаже пані Єва?..» Він наказав Магді: «Щезни!» – і Магда щезла, він звів голову й мало не вдавився: «Сталін?! А ти як сюди проник?» – «Тебе, Гітлере, називають Вовчиком, а мене – Кремлівським Сонечком, яке освітлює найдальші куточки Країни Рад і проникає у найглибші земні надра... Проникнути у твою спальню – то для мене виграшки! – Кремлівське Сонечко усміхнулося у вуса, посмоктало люльку й випустило дим носом. – Я прийшов привітати тебе з Новим, сорок другим, роком і дещо тобі приніс... Хохли, цей нікчемний етнографічний матріял, ці покидьки, чюю землю я тобі пропонував ще на початку нашої проби сил в обмін на те, що ти припинеш наступ на Москву, – хохли часом кажуть і дещо путне, до прикладу: не тратьте, куме, сил, спускайтеся на дно... Отож і я поставив, фюрере, дарма не тратити сил. Кажуть, у Вінниці сидить твій штадткомісар міста Баку Еккель... То оце я приніс тобі ключа від міста Баку й кварту бакинської нафти. Хильни на здоров'я і за нові перемоги... Ага, мало не забув: ще вітаю тебе з новосіллям, щоправда, трохи запізнілим... Твої сподвижники – рейхсмаршал Герінг і рейхсфюрер Гімmlер ще коли переселилися до своїх ставок: Герінг – у Черепашинецькому лісі, під Калинівкою, а Гімmlер – під Житомиром... Як це ти дозволив їм обскакати себе?!..»

Гітлер голосно вилаявся й... прокинувся у своїй берлінській канцелярії.

Був уже білий день.

– Руді! – покликав фюрер.

Увійшов шеф-ад'ютант Рудольф Шмудт.

– Слухаю вас, мій фюрере!

– Раттенхубера – до мене!.. Негайно!..

ГАНС-ЙОГАН РАТТЕНХУБЕР, групенфюрер СС і генерал-лейтенант поліції, сорокап'ятирічний шеф служби урядової охорони, устиг обійти пости особистої охорони Гітлера, коли його терміново викликав до себе на дачу Рейнхард Гейдріх, обергрупенфюрер СС і генерал-полковник поліції, тридцятивосьмирічний начальник таємної державної поліції та імперської служби безпеки, намісник протекторату Богемії та Моравії.

Раттенхубер занепокоївся.

Ніхто в РСХА — Головному управлінні імперської безпеки, жоден бонза не мав стільки грізних і похмурих прозвиськ, як цей чоловік з видовженим кінським обличчям і маленькими вовчими очима, з довгою шиєю і таким же довгим тулубом, складач списків «ворогів нації» для арештів, запроваджувач концтаборів, а в них — душогубок, газових камер і костоломних пристроїв. Одне з цих прозвиськ — таємний технократ нацистських переворотів. Надзвичайно амбітний, Гейдріх удавався до цих переворотів, аби посилити особисту владу, обмежити владу рейхсфюрера СС Генріха Гімmlера чи, принаймні, «маленького адмірала» Канаріса, шефа абверу, котрий десять років тому, за часів Веймарської республіки, коли військовим заборонялося брати участь в екстремістських організаціях, вигнав Гейдріха з крейсера «Берлін» за зв'язок з нацистами...

Раттенхуберові не хотілося втягуватися в підступну Гейдріхову авантюру, хоча фюрер і мав шефа РСХА за свого улюбленця, іменував його не інакше, як вигострений фюрерів меч. Тим паче не хотілося Раттенхуберові стати «фігурантом» його таємної картотеки. Це була козирна Гейдріхова карта у боротьбі за владу. Опинившись у Гітлеровому коричневому домі, Гейдріх став занотовувати на окремих картках вади всіх тих, хто оточував фюрера НСДАП і фюрера німецького рейху, як він, Адольф Гітлер, сам себе величав...

Дорогою до Гейдріхової дачі на березі незамерзлого озера Ванзее Раттенхубер длубався у своїй душі, відшукуючи

ганджі, які б йому загрожували, але не знайшов жодного, й трохи йому попустило коло пупа...

ЗА ШИРОКИМ ВІКНОМ Гейдріхового кабінету видно було незамерзле озеро Ванзее, а посеред озера – білу яхту.

Гейдріх, покурюючи край вікна, зміряв Раттенхубера пекучим вовчим поглядом, од якого той внутрішньо зіщулювався, кивнув у бік яхти.

– Рейхсмаршалів улюбленець, співробітник його міністерства авіації обер-лейтенант Гаррі Шульце-Бойзен улаштував різдв'яну прогулянку для своєї принцеси Олебурської... Треба щось таке подарувати й пані Лені Гейдріх... Добре, що вона не бачить цього. З жовтня, коли фюрер призначив ще й намісником «протекторату» Богемії та Моравії, Лені упорядковує наш маєток під Прагою з лицарським замком на півсотні кімнат, еге ж... Сідай, друже!..

Молодший на сім років, Гейдріх «тикав» Раттенхуберові, як і всім іншим.

Вони хильнули по чарчині коньяку, й Гейдріх сказав:

– Замислив я, друже, одне діло. Думаю, фюрерові сподобається... Треба, нарешті, остаточно розв'язати жидівське питання – ухвалити постанову про ліквідацію усіх жидів на захоплених нами, німцями, східних землях... Десь за тиждень-другий отут, у Ванзее, планує провести конференцію... Давай обміркуємо деталі плану «Ванзее»... Назвемо це так...

Раттенхубер спідлоба поглянув Гейдріхові в кінське обличчя й чомусь пригадав усі його страхітливі прізвиська: «лихий геній», «молодий лютий бог смерти», «шеф чорного Олімпу», «сатана в людській подобизні», «злочинець формату Люцифера»...

Надзвичайно амбітний, самовпевнений, твердо переконаний, що йому на роду написано передбачати й планувати глобальні процеси, Гейдріх, одначе, не міг ані на мент думки такої допустити, що не мине від ухвалення зловісного плану «Ванзее» й півроку, як самого його знищать посеред

білого дня у передмісті Праги чеські патріоти-парашутисти Йозеф Габчик, Ян Кубиш і Йозеф Вальчик... Це станеться у п'ятницю 27 травня 1942-го року, о десятій годині тридцять хвилин...

НА ПАЛУБІ білої яхти обер-лейтенант Гаррі Шульце-Бойзен, авторитетний службовець міністерства авіації, показував новорічні краєвиди принцесі Олебурській, котра шість років тому стала його дружиною, а в трюмі яхти за рацією працював його радист.

«Москва, Центр.

Берлін, від Йогана.

*Одночасно з «Вервольфом» за вісім кілометрів на північ від Вінниці у стрижавському лісі організація Тодта будує ще ставки рейхсмаршала Германа Герінга «Schteinbruch» – «Каме-
нярня», під Калинівкою, у селі Гулівцях, та рейхсфюрера Генрі-
ха Гімmlера «Hegewald» – «Заповідний ліс – під Житомиром...*

*Фюрер наказав приступити до конструювання нового ви-
нищувача «Мессершмітт» і танка Т-6 під кодовою назвою
«Тигр» і випустити до весняно-літнього наступу перші зраз-
ки.»*

...НАСТУПНОЇ ХВИЛІ Гітлер передумав.

– Ні! – мовив рішуче. – Не треба Раттенхубера! Він залишиться тут, у Берліні!.. Не хочу!.. Я не хочу більше слухати «концертів» цієї... червоної капели!.. Я люблю тільки Вагнера, та й то лише тоді, коли на фортепіано грає генерал-фельдмаршал Кейтель або Гейдріх – на скрипці!.. Наша контррозвідка – лайно, лайно і ще раз – лайно!.. тут сидять самі бовдури формату адмірала Канаріса!.. Єдиний, хто має справдешню розвідку, – це кремлівський хазяїн, цей бісів син, цей чортів хлопець Сталін!.. Нехай Раттенхубер упритул займеться пошуками цієї «Червоної капели», затулить їй писка!.. До Вінниці полетиш ти, генерал-майоре Рудольфе Шмундт!.. Я вже не довіряю нікому з челяді, яка мене

оточує... Єдиний, кому я ще вірю, — це ти, генерал-майоре Рудольфе Шмундт... Отже, бери мій літак і лети до Вінниці. Проінспектуй якнайретельніше, якнайприскіпливіше хід реконструкції ставки «Вервольф», накрути кому треба хвоста, кого треба — розстріляй!.. Твої повноваження — якнайширші! Зрозумів?

— Яволь, мій фюрере!

— Візьми з постійної ад'ютантури когось собі у супутники...

— З вашого дозволу, мій фюрере, я візьму групенфюрера СС Юліуса Шаубе...

— Та кого завгодно, Руді! Ти — шеф постійної ад'ютантури при фюрері і водночас начальник управління особового складу Головного командування сухопутних сил, тобі є з кого вибирати...

СТАРОМІСЬКА ДАЧА на вулиці Нагірній, 26, де вінницький штадткомісар пан Маргенфельд улаштував дружню зустріч співробітників штадткомісаріату з вінницькою елітою, належала до війни партійному вождеві формату генерала Жабоедова, і Раїса Окіпна подумала, що і Сталінові, й Гітлерові сановники, вийшовши «з народу», не гребують розкошами, немовби уже самі стіни цих апартаментів роблять їх принцами крови. Господареві ж вона сказала:

— Ви, шановний пане штадткомісаре, маєте добрий смак у виборі місцини для відновлювального відпочинку... Я уявляю, як тут чудово, коли прийде весна у зеленій сукні!.. А нині, коли такі завальні сніги, душу бентежить речей прекрасна загадковість...

— На жаль, пані Раїсо, — зітхнув пан штадткомісар Маргенфельд, — на жаль, доведеться покидати цю мальовничу місцину, переселятися до середмістя, ближче до комендатури на Українському проспекті.

— Чому, пане штадткомісаре?

— Партизани!..

— Ой, ви мене лякаєте, пане штадткомісаре!.. Які там

партизани!..

– Партизан Іван Калашник!.. Надіслав мені листа, мовляв, чекай у гості!.. Вибачте, пані Раїсо, треба зустрічати гостей...

З гостей тут уже був міський український «уряд» чи не в повному складі, й «прем'єр» професор Севастянів став знайомити Раїсу Окіпну зі своїми «міністрами»:

– Заступник з політичних питань професор Григорій Степанович Махулько-Горбацевич, справдешній український патріот, він займається українізацією, саме завдяки клопотам Григорія Степановича вінницьким вулицям повернуто назви часів Української Народної Республіки, або ж надано імена великих українців, до прикладу, вулиця Козицького стала вулицею Богдана Хмельницького, Держинського – гетьмана Івана Мазепи, Карла Лібкнехта – гетьмана Павла Полуботка, Свердлова – Петра Могили, Володарського – Івана Богуна, Дев'ятого січня – Шевченка, Комуністична – Марка Кропивницького, Червонопрапорна – Симона Петлюри, Будьонного – академіка Данила Заболотного, Артема – Костомарова, Клари Цеткін – Марка Вовчка, Калініна – гетьмана Петра Сагайдачного, Ворошилова – гетьмана Петра Дорошенка, Червоноармійська – полковника Євгена Коновальця, Першотравнева – князя Володимира Великого, проспект Леніна – Український проспект і т.д. і т. п. А ще пан професор Махулько-Горбацевич подбав про те, аби у Вінницькому музично-драматичному театрі імені Миколи Садовського красувалися не тільки портрет фюрера-визволителя і фашистська свастика, а й портрет Тараса Григоровича Шевченка і тризуб...

– Не тризуб, пане голово, – заперечив професор Махулько-Горбацевич, – а княжий триглавець, трисутник, пора запам'ятати, нарешті!

Раїса Окіпна зрозуміла, що вони – непримиренні суперники, професори Севастянів та Махулько-Горбацевич, гризуться через дрібниці, як і в кожному українському уряді гризлися, мило усміхнулася Григорію Степановичу:

– Рада знайомству з вами, пане професоре. Ви гідно бе-

режете традиції Української Центральної Ради, де працювали секретарем під орудою професора Михайла Сергійовича Грушевського...

— А так-так, — похвавився Махулько-Горбацевич, — довелося потрудитися на благо неньки-України під рукою самого Михайла Сергійовича... Вам хтось про мене розказував?..

— Еге ж, батько... Знаєте, у Київській міській управі також трудяться професори... Саму управу з жовтня минулого року очолює сорокарічний професор Володимир Багазій... Але трамвай у Києві ще не ходить...

— А як Хрещатик? — поцікавився професор Махулько-Горбацевич. — Кажуть, більшовицькі варвари зробили з Хрещатика суцільну руїну...

— Справді, Хрещатик має жахливий вигляд...

Генерала Івана Володимировича Омеляновича-Павленка, коменданта Вінницького куреня або ж «батальйону-79», професор Олександр Олександрович Севастянів відрекомендував, як «військового міністра». Раїса Окіпна мовила:

— Якщо генерал-полковник Михайло Володимирович Омелянович-Павленко, гетьман українського «вільного козацтва», ваш брат, то ми з ним — добрі знайомі...

— Еге ж, — усміхнувся генерал у підківчасті вуса, вже сиві, — гетьман без козаків, як військовий міністр без війська... А де ви познайомились з братом Михайлом?..

— Ваш брат — гетьман, як і Богдан Хмельницький, — христолубивий чоловік, молиться за Україну в Андріївській церкві, де настоятелем мій батько Микола Васильович Капшученко, недавній сталінський в'язень... А ще ваш брат, пане генерале, завзятий театрал, не минає жодного спектаклю у Київському оперному театрі, як і генерал-майор Курт Еберхард, київський військовий комендант...

Цієї миті в залі появилися нові гості, серед них — оберштурмфюрер СС Помпе, головний вінницький есесівець, і полковник Цабель, військовий комендант, вони почули з Раїсиних уст прізвисько генерал-майора Курта Еберхарда, і

полковник Цабель зацікавився, як давно співачка знає генерала, великого шанувальника оперного мистецтва...

Спочатку Раїса Окіпна передала панові полковникові генералове вітання, а далі стала оповідати:

— Коли точилися бої за Київ, нас, групу артистів оперного театру, повезли на фронт, під Ірпінь, аби ми там виступили перед солдатами з концертом... Концерт відбувся у сосновому лісі... Після вечері нас одвели на ночівлю до брезентового намету... Прокинулися вранці, а довкола — жодного сталінського вояка, уже — німецькі автоматники на мотоциклах... Ми розказали, хто ми такі, і нас одвезли до генерала. Ми повторили перед генералом свою розповідь, і він розпорядився одвезти нас до оперного театру... Це був генерал-майор Курт Еберхард... Отаке відбулося романтичне знайомство...

Розмовляючи з німецькими чинами через Алісу Карлівну Лукаш, штатккомісарову перекладачку, аби не виказати своє знання німецької мови, знайомлячись поштиво з іншими «міністрами» вінницького «уряду» елегантного професора Олександра Олександровича Севастьяніва: комунального господарства — інженером Бернардом, етнічним німцем за походженням; охорони здоров'я — професором Ганом; промисловості — інженером Морозовим; продовольства — Ковалевським; освіти — Серафимовичем; юстиції — Мефедовським; відповідаючи на запитання, часом не присутні, до прикладу, професора Махулька-Горбацевича Григорія Степановича про те, як вона, українська співачка, ставиться до розпочатої на шпальтах «Вінницьких вістей» дискусії про поему Олександра Пушкіна «Полтава», чи згодна вона з тим, що у цій поемі Пушкін спотворив українську історію, зганьбив світле імено великого гетьмана Івана Степановича Мазепи, і чи знає вона, Раїса Миколаївна Окіпна, уродженка міста Івана Богуна, що полковник козацький Іван Богун на Переяславській раді рішуче відмовився присягати на вірність кацапському цареві Алексею Михайловичу Романову? — вона угледіла серед гостей акторів

Вінницького музично – драматичного театру Ольгу Ланську з донькою Іриною, Івана Зибіна, Марію Болтянко, Миколу Щавинського, Галину Ковальську, і репортера «Вінницьких вістей» Павла Скоромного-Пісного.

У «Вінницьких вістях» Раїса таки устигла прочитати Павлову статтю про Симона Петлюру, голову Директорії Української Народної Республіки й Головного Отамана Армії УНР, та Євгена Коновальця, стрілецького полковника, команданта Осадного корпусу січових стрільців, однієї з кращих військових частин у війську УНР, засновника Української Військової Організації (УВО), а з року 1929-го – Організації Українських Націоналістів – ОУН.

Уже на самому початку, у першому ж абзаці Павло Скоромний написав, що «25 травня 1926-го року жид Шльома Шварцбард застрелив у Парижі, на вулиці Расін, Симона Петлюру, а 23 травня 1938-го року мелітопольський жид Піня Гершензон, котрий, ставши московським агентом-убивцею, прибрав собі химерне прізвище Судоплатов, убив у голландській столиці Роттердамі полковника Євгена Коновальця...»

Натрапивши на знайоме прізвище, Окіпна внутрішньо отерпла, навіть відчула себе винною певною мірою у смерті полковника Євгена Коновальця. Ніхто інший, а саме генерал Павло Судоплатов та його дружина Емма Каганова-Судоплатова у Школі особливого призначення (російською – ШОН) готували таємних агентів, серед них – і її, Раїсу Окіпну, для підпільної роботи на окупованій території, ніби наперед знали, що вже у вересні гітлерівці окупувають столицю Радянської України. Готуючи їх до роботи у німецькому тилу, генерал постійно наголошував, що найзапекліші, найлютіші, найнепримиренніші вороги радянської влади – українські буржуазні націоналісти, наче це вони в неділю 22 червня 1941-го року, о четвертій годині ранку, напали на Радянський Союз, бомбували Київ та інші українські міста, а тепер їхні танкові колони навально рухалися на Москву та Ленінград. Група Івана Кудрі, куди входила і вона, Раїса

Окіпна, мала якраз проникнути у середовище українських буржуазних націоналістів, які позлазяться до Києва, – товариш Кудря мав деяку практику такої роботи ще у Львові. А тим часом генералова дружина викладала у Школі особливого призначення німецьку мову, бо української, яка б допомогла проникнути у середовище українських буржуазних націоналістів, вона не знала.

Прізвище Коновальцевого убивці у Павлові статті, кольнувши душу страхом, нагадало Раїсі Окіпній, хто вона така, чого приїхала до Вінниці – розвідати адресу Гітлерової ставки, хоча й вона не мала найменшого відношення до українських буржуазних націоналістів, чи виступати тут, у Вінниці, з сольним концертом для окупантів та їхніх прислужників з того ж таки середовища.

Не бачились вони, Раїса й Павло, від часів Великого Здиху, від того дня, коли у Немирові, на залізничній станції, неподалік од тієї місцини, де стояв кагат кукурудзи, куди ночами підкрадалися й голодні студенти Немирівського педагогічного технікуму, він, Павло, переповів Раїсі зміст свого відчайдушного листа до тодішніх українських «вождів», котрі, звичайно ж, не голодували укупі зі своїм народом... Отой розпачливий лист далі «компетентних органів» не пішов, ліг на стіл генерала Жабоедова, тоді ще майора, Павло опинився у вінницькій тюрмі, у тому закапелку, де був вугільний склад, – там утримували петлюрівців, «японсько-польських шпигунів», повстанців, «українських буржуазних націоналістів». Павло позбувся зубів, зате поглибив знання української історії в особах гетьмана Павла Полуботка, останнього кошового Січі Запорізької Петра Калнишевського, гетьмана Івана Мазепи, юриста Миколи Міхновського, полковника Євгена Коновальця, голови Директорії Української Народної Республіки та Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри, познайомився з деякими журналістами і письменниками...

Коли вибухнула війна, владі треба було позбуватися «ворогів народу», котрі могли і повстати, як то було пе-

ред «освоєнням» Соловків, усім, без винятку, дати «в.м.» – вищу міру, але темпи німецького наступу були вищі, ніж темпи «розстрільної» роботи каральних органів та й землі вже у Вінниці під людські кагати бракувало, отож у партійних «штабах» додумалися ліквідувати в'язнів дорогою на схід, у напрямку Умані, десь між Немировом і Гайсином, для цього було наказано головам колгоспів обабіч шляху Немирів-Гайсин, у придатній місцині, викопати кагати – могили на сто-двісті трупів.

За Немировом, коли поминули Скіфські вали, й попереду, під полуденним липневим сонцем, замерехтів озерянсько-йосипенківський ліс, і там, за тим лісом, на полях йосипенківського колгоспу імені Кагановича, булого вождя українського народу, під скотомогильником, «ворогів народу» чекала перша братська могила-кагат, з-під сонця, як завжди, на колону в'язнів, сприйнявши її за червоноармійську, спікірувала трійка «мессершміттів», і конвоїри панічно розбіглися першими...

До приходу німців Павло переховувався у селах Йосипенках, Вовчку, Березівці, Озері. Одна солдатська мати, у якої старші сини померли від голоду, а молодших, Павлович ровесників, забрали на війну, дала йому одяг одного з синів, і він подався до Немирова. Знайшов і Раїсину господиню, і та розповіла, що якимось до Немирова приїхала трупа оперного театру, виступала в червоноармійському клубі, де Раїса працювала прибиральницею. У трупі була й Зоя Гайдай, народна артистка; завідувачка клубу попросила видатну співачку послухати її прибиральницю, Зоя Гайдай послухала і забрала Раїсу до Києва...

Якогось дня Павлові потрапила на очі газета «Вінницькі вісті», побачив у ній знайоме прізвище, прийшов до редакції на вулиці Богдана Хмельницького. Так він став репортером «Вінницьких вістей».

Ровесники й однокурсники, вони – Раїса Окіпна й Павло Пісний-Скоромний – не так зраділи обоє цій несподіваній зустрічі майже через десять років, як здивувалися тому, що примхлива фортуна звела їх у такій компанії. Збентеже-

на Раїса несамохіть порівняла Павла з іншим ровесником – Іваном Кудрею, своїм нинішнім начальником, котрий відрядив її до Вінниці радянською шпигункою, і це порівняння було не на Павлову користь. Вона не знала, про що з ним, репортером «Вінницьких вістей», говорити, Павло, судячи з усього, уже належав до табору «українських буржуазних націоналістів», куди вона, підпільниця, мала проникати і якимось боротися з ними, а Павло був чи не першим живим «українським буржуазним націоналістом», якого оце зустріла після Школи особливого призначення, заснованої генералом Павлом Судоплатовим, але визначення «буржуазний» ніяк не пасувало Пісному-Скромному, не відповідало ні його соціальному походженню, ні людській суті.

Раїсу Окіпну, казати б, виручив доктор медичних наук, професор Григорій Степанович Махулько-Горбацевич, друга особа у вінницькому українському «уряді», яка відповідала, зокрема, й за пресу. Він підступив до Павла Пісного-Скромного й подав руку, кажучи пафосно:

– Дозвольте, пане письменнику, подякувати за статтю про Симона Петлюру і Євгена Коновальця!.. Ото тільки за Симона Васильовича Петлюри, голови Директорії Української Народної Республіки, наш люд і відчув дух справдешньої України. Московські більшовики, ці виродки роду людського, докладали всіх зусиль, аби цей дух убити... І якби вони панували й далі, в Радянській Україні, цій найбільшій московській колонії, не стало б жодного українця, залишилася б тільки територія, яку називають Україною... Коли люди по обидва боки Дніпра усвідомлять, що вони – не просто населення, а великий народ з гордим іменем українці, тоді можна будувати самостійну Україну, як будували її Симон Петлюра і Євген Коновалець, а ще раніше – гетьман Богдан Хмельницький... Тому такі статті, як ваша, пане письменнику, – дуже на часі. Ще раз дякую!..

– Мені, пане професоре, приємно чути ваші схвальні слова саме сьогодні...

– А сьогодні що, пане письменнику?

— Мій тридцятилітній ювілей, пане професоре.

— Вітаю, пане письменнику!.. Як сказав би середньо-вічний вірменський лікар, придворний табіб турецького султана Амірдовлат Амасіаці, не ювілеї визначають людське життя. У вимірі вічності будь-чье життя — тільки мить. Не завжди устигаєш зробити те, що тобі заповідано. Найрозумніше, чого досягли сини людські від Різдва Христового — це уміння любити жінку, поклонятися їй вроді; від любови до жінки народилося усе найпрекрасніше на цій грішній землі... Отож, пане письменнику, нехай це уміння супроводить вас усе життя!.. З ювілеєм!..

Мало ще приїхати якесь німецьке велике цабе. А поки що гості штадткомісарові, поділившись на окремі групки, імітували світське життя. Офіціантки розносили чорну каву, медівники, бутерброди з ковбасою й сиром та по чарці шнапсу «Кайзер».

Актори Вінницького музично-драматичного театру зупинилися неподалік, поглипували у її, Раїсин, бік задро й запобігливо, чоловіки стримано кивали, здіймали догори чарки з вишуканим шнапсом «Кайзер» — «Прозіт!», а жінки усміхалися й перешіптувалися, ніхто не наважувався підійти до того гурту великопанського, що оточував Окіпну.

Почуття самозахисту, самозбереження застерігало Окіпну, що на отаких, казати б, брудершафт-акціях, як нинішня, неодмінно присутній німецький таємний агент, котрий винює, хто з гостей — потенційний ворог третього рейху; він, цей потаємний агент, може виступати у будь-якій личині, затесатися й поміж акторів; а чому б і ні?.. Ось вона, примадонна Київського оперного театру, — радянська шпигунка, а хто запевнить мене в тому, що, до прикладу, пані Ланська не шпигує на користь Німеччини?.. Вона — також співачка, та, либонь, не тільки за голос на штадткомісарову дачу її запрошено...

Наказавши собі ані на мить не втрачати пильности, Окіпна вибрала слушну нагоду, підійшла до акторського гуртка й опинилася в його осередді. Ручкання, обійми, поцілунки,

і слідом за емоційним спалахом — проза: як прожити на цьому світі, коли буханець хліба — півтори сотні карбованців, кілограм сала — шістсот карбованців, літр молока — двадцять карбованців, стільки ж кілограм картоплі, десяток яєць — півсотні карбованців; аби прохарчувати родину з п'яти душ тільки тиждень, треба щонайменше вісім сотень затратити, а де їх узяти?.. Крім того, люди на селі грошей не беруть, ні радянських карбованців, ні окупаційних марок, обмінюють харчі на сіль, мило, сирники, усілякий крам.

— Мене виручає латка землі у Святошиному, на Третій лінії, — сказала Окіпна. — Люблю поратись коло землі, вирощувати городину... От сапаєш грядки і раптом помічаєш, як твій городець міняє зовнішній вигляд, стає затишнішим, навіть рідним... Хоч винось на грядки кріселко, сідай і читай зелену книгу життя... Отож, городину маю свою... А молоко, масло, яйця, сир постійно купляю на Бессарабці в однієї й тієї ж тітоньки з приміського села Пирогового...

— Так само і я купляла донедавна на Каліччі домашні харчі в однієї тітоньки з Сосонки, а сушені гриби — у жіночки з Міз'яківських Хуторів... А тепер там — заборонена зона. Щось у Стрижавці будують, тільки німці не знають що, розпустили чутку, ніби санаторій для офіцерів, щоб набиралися там сил після фронтів, а люди кажуть — ставку Гітлерові будують... Усі сусідні села довкола Стрижавки оголосили забороненою зоною, базарувальників звідти до Вінниці, на Каліччя, не пускають...

Зовсім поряд професор Махулько-Горбацевич розмовляв про інший хліб — духовний з репортером «Вінницьких вістей» Павлом Скоромним-Пісним, якого тішило, що пан професор титулює його «письменником»:

— Нині, пане письменнику, треба писати про тих козацьких державних мужів, котрі добро та благо України ставили понад усе. «Я кличу всемогутнього Бога у свідки, — казав гетьман Іван Степанович Мазепа, — й заприсягаюся, що не заради високих почестей, не задля багатства або яких інших цілей, але для вас усіх, що є під моєю владою, задля жінок і

дітей наших, для добра матері нашої бідної України, для користі всього народу українського, для піднесення його прав і вольностей я хочу з допомогою Бога чинити так, щоб ви з жінками вашими й Вітчизна не загинули ні під москалями, ні під шведами», і ладні були, як от гетьман Павло Полуботок, піти на муки найстрашніші: «Заступаючись за Вітчизну, я не боюся ні кайданів, ні тюрми, й для мене краще вмерти найстрашнішою смертю, ніж дивитися на загальну загибель моїх земляків...»

Професорову мову чув не тільки «пан письменник», а й Раїса Окіпна та інші «щирі» українці, либонь, він на це й розраховував, а Раїсі пригадалися Кудрині настанови про те, що розвідник повинен уміти слухати. Слухати й аналізувати... Що ж воно виходить з уже почутого?.. От і акторка Ольга Ланська, нарікаючи на труднощі окупаційного життя, назвала Стрижавку. Виходить, що саме тут і споруджується Гітлерова ставка... Про якусь іншу заборонену зону довкола Вінниці досі чути не доводилось...

У залі відчувся рух — приїхало, нарешті, те велике цабе, без якого «брудершафт-акцію» не розпочинали, — Макс Теккель, нацистський «вождь», такий собі Мартін Борман вінницького формату. Укупі з ним приїхали Роберт Рейтер, шеф біржі праці, і Еріх Еккель, штадткомісар нафтового міста Баку, котрий саме у Вінниці дочекувався своєї зоряної години.

Показний високий атлет з мужнім обличчям, пошрамованим на студентських дуелях, гвардійською ходою, штадткомісар Маргенфельд принизливо запобігав перед миршавим «партайгеноссен» Теккелем. Запитав його, чи можна розпочинати, і той поважно кивнув низьколобою головою з чубчиком а ля фюрер.

Раїса слухала штадткомісара неуважно, думала, що і їй доведеться виступати — після кого?.. хто запросить до виступу?.. що казати?.. чи взагалі обійтися без промов, тільки заспівати?.. Справді, вона — співачка, а не політична діячка... А що співати?.. З якої пісні чи оперної арії розпочати

свій виступ?..

Поряд з Раїсою сидів по праву руку репортер «Вінницьких вістей», стиха коментував штатткомісарів спітч:

— Він натякає на фюрерів приїзд до ставки... Тільки не каже, що вона будується посиленими темпами... Ну, про це й так усі вінничани знають — під Стрижавкою...

Окіпна покосувала на Павла Скоромного-Пісного і вражено відзначила, як він схожий у профіль на герра Теккеля... Щось є спільне у зовнішності всіх партійних «вождів», булих і нинішніх... А цікаво, якби Пісному дали якусь керівну посаду в НСДПА, погодився б він співробітничати з німцями?.. Химерні думки... Не про це варто думати... Треба зосередитися на своєму наступному виступі...

Міський голова Олександр Олександрович Севастянів, п'ятдесятилітній елегантний красень, справдешній європеєць, також був небагатослівний. Він не користувався послугами штатткомісарової перекладачки, сам себе перекладав з німецької на українську. Він подякував штатткомісарові Маргенфельду та його співробітникам за плідну співпрацю й висловив надію, що і нинішнього, 1942-го, року, за нових, надзвичайних, умов, це співробітництво поглибитися, і не виникатиме жодних проблем щодо забезпечення у Вінниці належного порядку, спокою й добробуту вінничан. Міська управа завжди готова і до такої співпраці, яка сприяє розвитку й зближенню двох культур.

По цих словах міський голова зробив значущу паузу й оголосив про сюрприз нинішньої дружньої зустрічі — участь у ній примадони Київського оперного театру корінної вінничанки Раїси Миколаївни Окіпної, доньки учорашнього «ворога народу», а нинішнього настоятеля Київської Андріївської церкви панотця Миколи Васильовича Капшученка. І запросив співачку на імпровізовану сцену.

Вона уклонилася публіці й заспівала «Ніч тиху», німецький різдв'яний гімн.

Німці поскоплювалися з місць, загукали «Браво!», заплескали в долоні.

Після цього Раїса заспівала арію Маргарити з опери Гуно «Фауст», потім – арію Кармен з опери Бізе «Кармен»...

Серед півсотні гостей штаткомісара Маргенфельда було з десяток німців. З-поміж них найбурхливіше реагував на спів Раїси Окіпної вінницький головний есесівець і поліцай штурмбанфюрер СС Помпе. Після оперних арій примадонна заспівала кілька українських пісень, записаних у селі Чукові, на Брацлавщині, і оранжерованих Миколою Дмитровичем Леонтовичем, – «Ой, з-за гори крем'яної...», «Мала мати доньку, одну-одинокую...», «За городом качки пливуть», «Козака несуть»... Коли вона співала, штурмбанфюрер СС Помпе махав руками, ніби диригував їй і сам собі, а коли закінчувала спів, зривався з місця, присідав, плескав сам себе по стегнах, кричав «Браво!» та «Біс!», аж піна з рота летіла.

Вона ж, Раїса, у паузах між співом дивилася на штурмбанфюрерову реакцію й думала: «Для кого я співаю?.. Кого розважаю?.. Відколи себе пам'ятаю, відколи прилучилася до української народної пісні, я мріяла, ставши професійною співачкою, співати для простих людей, для родини, для тих, кого люблю і хто сам кохається у народній пісні, і своїм співом, своїми піснями вибавлювати дорогих та близьких мені людей бодай на мент з гірких думок про хліб насущний, дах над головою, сяку-таку одежину на хребет, повертати їх спогадом у ті часи, коли були щасливі, когось кохали, і їх хтось кохав, відчували усю повноту життя, усвідомлювали себе людьми, Божими дітьми у цьому світі...

На якусь мить Раїса Миколаївна зажмурилась, і перед її внутрішнім баченням виразно і ясно промалювалися осяяні духовним світлом обличчя дорогих людей – батька, матері, дідуся, рідних тітоньок та дядьків, братів і сестер у других, селян села Печери, Поділля, всієї України, усіх тих, з ким зводила доля за тридцять років життя... А чи є у цій залі, крім гітлерівців-окупантів, котрі, слухаючи її спів, з себе газу випускають, промовляючи хвальковито: «У здоровому тілі – здоровий дух!», і в такий спосіб демонструють пере-

вагу, вищість німецької культури над слов'янською, — чи є, чи знайдеться у цій залі бодай одна споріднена душа, до глибини котрої доходить її спів, пробуджує там почуття як-найшляхетніші?..

Примружившись, поглянула у концертну залу, за вікнами якої вже синіли січневі сутінки, шукала серед слухачів таку душу і побачила професора Махулька-Горбацевича — тому з вилинялих по-старечому очей упалими шоками котилися рясні сльози, а сухі уста дрібно рухалися, ніби професор подумки молився, і їй стало жаль старого, не так старого, як вистражданого, бо його, як і тата її протоієрея Миколу Васильовича Капшученка, було оголошено «ворогом народу», і Григорій Степанович відбував покарання в Сибіру, займаючись там медициною, стало жаль тому, що передчувала: німці недовго терпітимуть його погляди, думки й надії на українську незалежну державу, побудовану з Гітлерової ласки, — агресор-нападник поблажливий певною мірою до завойованого народу, поки перемагає на всіх фронтах, коли ж стане зазнавати поразки, відразу посилить репресивний режим, отож професора Махулько-Горбацевича не тільки виженуть з міської управи, де він не використовує службове становище, не бере хабарів, а й посадять за ґрати... По ліву руку від професора Григорія Степановича Махулька-Горбацевича сидів репортер «Вінницьких вістей», її ровесник, булий однокурсник у Немирівському педагогічному технікумі, що припинив своє функціонування у великий здих, бо одні студенти померли, інші подалися добувати харчі й не повернулися; вона затримала погляд на «панові письменнику» Павлові Скоромному, і їй перехопило дихання: невже?.. невже це правда?.. Отак дивитися на жінку, може дивитися тільки закоханий чоловік!.. Він і раніше дивився на неї не так, як інші, — умовкав напівслові, опускав погляд, мінявся на виду, ніби досадував сам на себе за свою незграбність, невміння повестися з дівчиною, як воно личить ровесникові, а зараз очі його, здається, не такі вже банькати, сяяли захватом, подивом, зачудуванням, любов'ю, і він був, як

ніколи, щасливий від отакого потужного вибуху почуттів, і це внутрішнє щастя освітлювало його обличчя зсередини, робило натхненним, і Раїсі на мент майнула думка, що Павло Пісний-Скоромний таки стане справдешнім письменником, напише книгу про смертельний двобій двох людиноненависницьких режимів...

НА ДРУЖНІЙ ВЕЧЕРІ, улаштованій штадткомісаром Маргенфельдом у затишній їдальні після концерту, в якому ще виступили вінницькі актори Ольга Ланська з німецькою піснею «Гаймат» («Батьківщина»), Москаленко – з українськими народними піснями «Дивлюсь я на небо», «Взяв би я бандуру», «Повій, вітре, на Україну», Іван Зибін – з російськими піснями «Из-за острова на стрежень», «Вдоль по Питерской», німецькі офіцери, відтіснивши всіх цивільних, за винятком міського «прем'єра» Олександра Олександровича Севастьяніва, котрий пишався Раїсиным тріумфом, наче власним, був особливо галантним, і його заступника з адміністративної сфери Сидора Тадейовича Бернарда, фольксдойча, котрі вільно володіли німецькою мовою, отож полегшували їм спілкування з Раїсою як перекладачі, «зайняли позиції» якомога ближче до співачки, щоправда, дотримуючись субординації, хто сів поряд, хто – навпроти. Кожен хотів не просто почаркуватися з примадонною Київського оперного театру, котру, безперечно, з великим задоволенням послухав би і сам фюрер, великий шанувальник і покровитель високого мистецтва, а й виголосити тост, пишномовніший і вишуканіший, ніж тости попередні, і тим самим здобути жіночу прихильність...

У цей, казати б, стихійний чи самодіяльний лицарський турнір на кращий тост за здоров'я чарівної дами, за блискучий її талант довелось втрутитися й рішуче взяти керівництво в свої руки «партайгеноссе» Максу Теккелю, такому собі вінницькому Мартіну Борману, котрому б пасувало прізвисько Діжа. Закликавши кавалерів-співвітчизників та однопартійців до уваги, він зронив упівгуби:

— Наш великий Гете, чю поему «Фауст» тут згадували, казав, що людина, котра володіє вродженим талантом, відчуває найбільше щастя тоді, коли використовує цей талант... — Після цитації без жодних коментарів «Діжа» з висоти свого далеко не гуллівєрівського зросту, дивлячись київській гості не в обличчя, а трохи нижче, несподівано запитав: — Цікаво, пані Раїсо, яка ваша улюблена страва?..

— Варена кукурудза в качанах молочно-воскової стиглости, — охоче відповіла співачка, ніяк не здивувавшись. — Я вже казала своїм колегам, — кивнула у бік вінницьких акторів, — що дуже люблю, змаленства ще люблю поратися коло землі, відчуваю, як вона, земля, додає мені снаги, душевної рівноваги, люблю вирощувати на своєму городчику у Святошиному кукурудзу, виходиш, буває, вранці подивитися, як вона виросла за ніч, а твоя кукурудза радісно вітає тебе помахом зелених рук... Ще люблю варений зелений горошок у стручках...

— Неймовірно! — вигукнув «Діжа». — Варена кукурудза в качанах молочно-воскової стиглости й варений зелений горошок у стручках — улюблена страва нашого великого фюрера... Саме цими незвичайними стравами, пам'ятаєте, пане Помпе, і ви, пане Севаст'янів, ми частували нашого фюрера у Стрижавському лісочку, де ще не велося ніякого будівництва, коли в серпні минулого року фюрер ненадовго зупинявся у Вінниці дорогою з Бресту до Умані...

Аж після такої преамбули до лицарського турніру на кращий тост за здоров'я чарівної дами та її талант «партайгеноссе» Макс Теккель надав слово вінницькому головному есесівцю й поліцаєві штурмбанфюреру СС Отто Помпе, за його словами, не тільки тезкові, а й улюбленцеві самого Отто Олендорфа, одного з визначних босів відомого всім відомства на Принцальбертштрассе, вісім, яке, за визначення його тридцятивосьмирічного шефа Рейнгарда Гейдріха, виконує функції фюрерових очей та вух, одного з дванадцяти обергрупенфюрерів, з якими рейхсфюрер СС Генріх Гімлер сідає до святкового столу, кожен з цих дванадцяти

вважається вищим ієрархом ордена СС і має свій герб, намальований художниками з організації «Спадок предків»...

Штурмбанфюрер СС Отто Клаус Помпе спочатку ошкірився до Раїси, тоді поважно втулив монокль у праву очіцію, і Раїса, простеживши за цим рухом, побачила на вказівному пальці срібний перстень з фашистським знаком – мертвою головою, але вона знати не знала, що таким перснем відзначають есесівських ветеранів, котрі, скажімо, були поряд з Гітлером у «Ніч довгих ножів», коли він розправився з Ернстом Ремом, автором недбалого відгуку про нього, де було таке словосполуччя – нікчемний ефрейтор.

Осліплюючи застілля полиском монокля, Отто Помпе поважно мовив:

– Я звертаюсь передовсім до кавалерів. Панове, от ми тут сидимо, за різдв'яним столом, п'ємо по чарці, хто шнапс, хто – коньяк, хто – лікер, хто – вино, нічим не переймаємося, ніякими проблемами, ніякими страхами, але уявіть собі на айн момент: несподівано відчиняються двері, на порозі виростає рус Іван з гранатою в руці: «Ах-тунг: Калашник!.. Хенде хох!!! Може таке бути?.. Цілком!.. Хто кого кинеться захищати, рятувати?.. Поза всяким сумнівом, справдешні кавалери відважно кинуться рятувати, затуляти собою нашу київську гостю, бо такий унікальний голос, яким володіє пані Раїса, належить усьому людству. Прозіт!..

Штурмбанфюрер СС Отто Помпе хвацько вихилив свою чарку, збирився закусити смаженою капустою, коли до нього підступив ад'ютант і нахилився до правого вуха:

– Інформація з Третього відділу РСХА, від Олендорфового ад'ютанта: завтра вранці до Вінниці прилітають генерал-майор Рудольф Шмундт, шеф постійної ад'ютантури при фюрерові, і групенфюрер СС Юліус Шаубе, фюрерів ад'ютант, обидва – фюрерові посланці з найширшими повноваженнями, інспектуватимуть хід будівництва у Стрижавці відомого об'єкту, з генералами – полковник Томас, комендант ставки...

Від сказаного, яке почула й Окіпна, відзначивши про себе настанови Івана Кудрі, керівника їхньої київської підпільної групи, котрий відрядив її сюди, до Вінниці, про те, що розвідник має навчитися слухати й аналізувати почуте, – від сказаного ад'ютантом штурмбанфюрерові з правої очиці випав монокль, а з правої руки – виделка.

Ад'ютант нагнувся під стіл її підняти й по хвилі перелякано вигукнув:

– Бом-ба!.. Ахтунг: Ка-лаш-ник!..

ЯКОГО ЧОРТА? Якого чорта вони прилітають, ці два «птахи»?.. Що їм інспектувати після того, як тут зовсім недавно побував групенфюрер СС Раттенхубер, шеф особистої фюрерової охорони?.. Чи фюрер став настільки підозріливим, що вже не йме віри своїм драбантам, більше покладається на своїх ад'ютантів? Вони, обидва інспектори, були з ним, фюрером, поряд у «Ніч довгих ножів»!.. А я, Отто Помпе, де був?.. Не там, де й вони?.. Я був поряд з іншим Рудольфом – тридцятирічним засновником гестапо Ділосою, п'яницею й розпутником, другом і близьким родичем Германа Герінга, я був поряд з тезком Олендорфом... Комусь поталанило більше – вони опинились на Принцальбертштрассе, вісім, у модерній будівлі, комусь – менше, і ними, такими, як оце я, Отто Помпе, затикають усілякі діри на кшталт Вінниці... Помпи багато, а фортуна повернулася до мене задом... Але – не забувають давні приятелі, що вибились у великі цабе... От минулого місяця прилетів з Берліна групенфюрер Раттенхубер, привітались і – відразу: «Найтепліші вітання від шефа і тезка!.. Вас цінують, герр Помпе, у Третьому відділі на Принцальбертштрассе, вісім!..» Третій відділ у РСХА – внутрішня служба... Після такого вітання можна було сподіватися, що дадуть оберштурмбанфюрера СС, це відповідає армійському званню підполковника... І ось маєш: замість підвищеного чину – інспекція, така висока, що вищої вже не може бути!

Лайно собаче!.. Що сталося?.. Може, хтось наклепав са-

мому фюрерові?.. Хто?.. Невже Даннер?

Край аеродромного поля штурмбанфюрер тримався окремо від усіх інших офіційних осіб, котрі приїхали зустрічати літак з Берліна. Часом, удаючи, що замерз у ноги, походжав туди-сюди, постукуючи чоботом об чобіт... А здебільшого курив, сигарету по сигареті... Не хотілося, аби ця публіка здогадувалася, що коїться в його душі, як він нервує, шаленіє, несамовитіє на саму думку, що став жертвою чиеїсь підлої інтриги... Передовсім – Даннер.

Трапляються, не так уже й зрідка, люди, які вбачають сенс мерзенного свого існування у постійних інтригах, без інтриги вони й дня не проіснують, надмірні амбіції не дозволяють їм адаптуватися, «зав'язати» на певному етапі. Карл Даннер – саме з таких інтриганів.

Він – шеф спеціальної групи таємної польової поліції «Ост», яка охороняла будівництво об'єкту «Ейхенгайм» («Дубовий дім») під Лубнами, на землях відомого з історії спольщеного руського князя Яреми Вишневецького, лютого ворога гетьмана Богдана Хмельницького, – нової фюрерової ставки на східному фронті. Фюрер мудро планував: бліцкриг завершується здобуттям Москви й Ленінграда, він, верховний головнокомандувач, полководець над полководцями, стратег над стратегами, переїздить з растенбурзької ставки «Вольфшанце» («Вовче лігво») до лубенської польової квартири «Ейхенгайм» («Дубовий дім») і звідти командує подальшим наступом – через Кавказ на Іран, Індію, аж до Шамбали, де зібрано усю мудрість, увесь розум світу... Але бліцкриг зав'яз у підмосковних снігах, промерз до кісток на московському морозі, отож «Дубовому дому» довелося міняти адресу через «несподівано виниклі транспортні труднощі».

Ешелон з командою «Ост» штурмбанфюрер СС Отто Помпе, вінницький головний есесівець і поліцейський, криміналрат (кримінальний радник), особисто зустрічав на вінницькому залізничному вокзалі. Він, Помпе, уже знав, що начальник спеціальної групи таємної польової поліції унтерштурмфюрер СС Карл Даннер – видатний фахівець

з так званої фільтрації мирного населення у забороненій зоні, має надзвичайно широкі повноваження і підзвітний тільки рейхсфюреру СС Генріху Гімлеру та шефові особистої фюрерової охорони групенфюреру СС Гансу Йогану Раттенхуберу.

Коли паровоз, гудком сповістивши, що спеціальний ешелон прибув, стишив хід, загальмував, обгорнувши перон густою шипливою парою, з переднього вагона зістрибнув бравий офіцер-есесівець. Уздрівши його, Помпе відразу ж досадливо зрозумів, що віднині не він господар будівництва таємного об'єкту «Дубовий дім» у стрижавському сосновому лісі. Позаздрив несамохіть штурмбанфюрер і тому, як доладно облягає есесівська чорна уніформа унтерштурмфюрерову постать, підкреслює його атлетичну треновану статуру. І як він легко, немовби собою збоку милуючись, крокує пероном.

Отто Помпе уже збирався було ступити крок назустріч, рука смикнулася до вітання. Але унтерштурмфюрер несподівано проминув вищого начальника, ніби ранкове грудневе сонце засліпило його, і він нікого не побачив. Помпе спалахнув від гніву, оглянувся. Унтерштурмфюрер отямився, зупинився, крутнувся на каблуках, підійшов, козирнув.

— Даннер! — коротко й холодно назвався, а далі напустився на Помпе, уникнувши його чину й прізвища: — Бачу, у вас тут бардак з вокзалу починається! — і пригрозив: — Ні-чо-го, ми хутко з цим дамо раду!..

Штурмбанфюрерові очі рогом полізли, йому відібрало мову, не спроможний був збагнути, що саме унтерштурмфюрер мав на увазі. А той і не збирався пояснювати. Натомість наказав ад'ютантові скотити з платформи його «Опель-капітан» і слідом пронизливо свиснув, змусивши Помпе ще й здригнутися усім нутром. На цей посвист на перон висипала солдатня у чорному, заходилися виносити з вагонів речі, скочувати з платформ на перон бронетранспортери, легковики, мотоцикли. Діяли чітко й злагоджено. Даннер,

схрестивши на грудях руки, мовчки спостерігав. Косував і на Помпе: «Знай наших!» Лише тоді, як доповіли йому, що команда готова вирушати на об'єкт, Даннер звернувся до Помпе:

– А тепер показуйте свою Вінницю. – Спробував усміхнутися, натомість ошкірився. – Сподіваюся, ми з вами знайдемо порозуміння...

Не знайшли. Не спрацювались. Зовні, здається, все нормально, як і повинно бути між офіцерами одного солідного відомства, а в душі, відчувалося, зневажають один одного. Помпе мав себе за чоловіка поміркованого, інтелігентного, товариського, не позбавленого почуття гумору, Даннер же був лихий, навіть жорстокий, прямолінійний, як дишель, одне слово, солдафон солдафоном, ладен на будь-яку підлість щодо того, хто не сподобався йому з першого погляду... Оце ж не хто інший, як він, Даннер, і настукав до Берліна про «вінницький бардак», що починається вже на залізничному вокзалі, і там, в імперській канцелярії, зчинився переполох, спішно створили комісію з найближчих до фюрера царедворців... Хоч добре, що цього Даннера не було на «товариській зустрічі» у вінницького штадткомісара Маргенфельда, отож не став свідком правцевого переляку, що охопив усіх «трапезувальників», коли п'янений Шульц, ад'ютант, нагнувшись по його, Помпе, монокль та виделку, уздрів під столом забуте кухарем чи офіціанткою смагляве горнятко з італійською спаржею і сприйняв його за бомбу, а далі йому привидівся партизан Калашник, за якийсь лічений мент правцевий переляк став пружиною, що розправляється, викинув усіх з крісел, «кавалери» забули про «чарівну даму», котру мали затулити своїми грудьми, навипередки метнулися до виходу – кожен рятував свою шкуру, «ближчу до тіла...».

Нарешті тримоторний «Юнкерс-110» приземлився, подали трап.

У світі двох інспекторів – генерал-майора Рудольфа Шмундта і групенфюрера СС Юліуса Шаубе у чорних шкі-

ряних пальтах з хутряними ковнірами та білими вилогами, що свідчило про високий чин берлінських гостей, штурмбанфюрер Помпе, крім полковника Томаса, коменданта ставки, побачив ще невідомого штурмбанфюрера, і серце йому тьохнуло: «Привезли мені на заміну...» Коли ручкалися біля трапу, той назвав себе: Адольф Блюм...

— ДОПОВІДАЙТЕ, ДАННЕР! — наказав генерал-майор Рудольф Шмундт у штабі команди «Ост». — Яка ситуація на об'єкті?

У штабі було тепло, усі пороздзягалися до мундирів, повсідалися за столи, закурили пахучі сигарети.

З двох високих берлінських інспекторів генерал-майор Рудольф Шмундт був з вигляду доступніший, приязніший, часом усміхався, кидав жартівливе слівце. Есесівський генерал Юліус Шаубе, його ровесник, тримався офіційно, сухо, багато курих.

Штурмбанфюрер Отто Помпе сидів похмурий, не слухав Даннера, думав про одне, як їм усім помститися за приниження есесівського ветерана. Дорогою з Гавришівки, де на військовому аеродромі приземлився «Юнкерс-110», до Стрижавки, на об'єкт «Вервольф», а для деякого усе ще — «Дубовий дім», він, Помпе, запропонував пообідати в ресторані готелю «Савой», а Даннер сказав, що обід готують на об'єкті, і берлінські «птиці» пристали на Даннерову пропозицію... І ось уже на об'єкті генерал-майор Рудольф Шмундт, шеф постійної при фюрерові ад'ютантури, наказав доповідати не йому, штурмбанфюрерові Отто Помпе, начальникові СС та поліції вінницького гарнізону, а унтерштурмфюрерові Карлу Даннерові, шефові есесівської команди «Ост», яка охороняє будівництво таємного об'єкту «Вервольф».

Даннер доповідав:

— Прибувши з-під Лубен сюди, до Стрижавки, я посилив охоронний режим на будівництві.

— Як саме? — запитав групенфюрер СС Юліус Шаубе. —

Конкретно, Даннер, що зроблено?

— Яволь, герр групенфюрер! По-перше, поділив територію об'єкту на зони й наказав розстрілювати кожного, хто проникне туди без дозволу чи опиниться випадково...

— Це зробив ще групенфюрер Раттенхубер, — сказав Помпе. — Ще до приїзду...

— Не перебивайте, Помпе! — зупинив його Шмундт і кивнув Даннерові. — Далі, Карл!

— У кожному найближчому селі запроваджено спеціальні комендатури. На кожного будівельника з цих сіл коменданти та бургомістри подають до штабу групи «Ост» характеристики. Будівельників з німців і фольксдойчів призначено ланковими п'ятірок, вони повинні знати своїх підлеглих в обличчя й на прізвище, вкупі з ними проходить вранці й увечері контрольний пункт і підтверджувати тут їхні особи. Кожен відвідувач об'єкту отримує картку з фотографією й короткими біографічними даними. У картці фіксується час приходу на об'єкт і надані для огляду речі, а після роботи — так само час, коли виходить з території будівництва... Пакети й портфелі відбирають й перевіряють у спеціальному приміщенні, після чого повертають з контрольними талонами... Попереджено командира авіаційного полку, що віднині польоти наших літаків над об'єктом категорично заборонено. Командири зенітних батарей отримали наказ негайно збивати будь-який повітряний предмет, якщо попередньо не буде іншої вказівки...

— Гут, Даннер! — сказав групенфюрер СС Юліус Шаубе. — А як використано тут, у Стрижавці, досвід фільтрації місцевого населення, надбаний командою «Ост» і вами особисто під Лубнами?

— Доповідаю, пане групенфюрере. За час нашого перебування тут, на об'єкті «Вервольф», оглянуто близько півтисячі садиб у самій Стрижавці, щойно фільтрацію закінчено. Розстріляно близько двох з половиною сотень чоловік. Під час фільтрації виявлено півтора десятка колишніх комуністичних діячів і активістів, один з них служив у

ДПУ... Ці особи, дуже небезпечні для об'єкту в плані шпигунства й саботажу, передано поліції безпеки і СД для ліквідації. Одне слово, команда «Ост» діє відповідно до наказу генерал-фельдмаршала Кейтеля «Морок і туман», виданий на основі директиви фюрера від сьомого грудня минулого року про покарання за злочини в окупованих областях.

— Наш фюрер наголошує на якнайширшому використанні військовополонених на будівельних роботах, — сказав полковник Томас, комендант ставки «Вервольф». — Яка ситуація у Стрижавському таборі військовополонених? Чи нема випадків саботажу?

— Стрижавський табір — найбільший у зоні, — відповів Даннер. — Тут утримується близько двох тисяч радянських військовополонених, більше половини щоденно працює на будівництві об'єкту чорноробочими. Щодня конає в середньому півтора десятка полонених... Випадків саботажу не спостерігається. Але... Офіцер абверу обер-лейтенант Реріг інформує, що в таборі серед військовополонених багато радянських офіцерів. Через те, що вони перебували у постійному контакті з українськими робітниками, це могло завдати будівництву шкоди в плані шпигунства й саботажу. Отже, треба було відділити офіцерів од загальної маси й ліквідувати. Це вже зроблено.

— Партизани! — генерал-майор Рудольф Шмундт звів догори вказівного пальця, накивав ним на Даннера. — Коли наш фюрер прилітав до Полтави, до штабу групи армій «Південь», генерал-фельдмаршал Рундштедт, командувач армійської групи, запросив фюрера відвідати будівництво «Дубового дому» під Лубнами. Тоді ви, Даннер, пригадується, натякали на якогось міфічного усюди-сущого партизана Івана Калашника. Він ще тут, у вашій зоні, так ретельно профільтрованій, не об'явився?

— Уявіть собі, пане генерал-майоре, появився, — зітхнув Даннер. — Таке, буцім він і справді всюди-сущий, як той Фігаро...

О-о, стрепенувся внутрі штурмбанфюрер Отто Помпе,

— о-о!.. Тепер я знаю, як мені, небораці, помститися цим берлінським індикам за презирливе ставлення до мене, есесівського ветерана!.. Я налякаю їх партизаном Іваном Калашником! За обідом налижуся, як свиня, зроблю вигляд, що приспичило до вітру, а тоді увірвуся до казино й щодуху крикну з порогу: «Ахтунг: Калашник! Напав на таємний об'єкт!..» Побачимо, чи ці індики не понакладають повні штани!

— Штурмбанфюрер Помпе, — звернувся генерал-майор Рудольф Шмундт до вінницького головного есесівця, — а ви що скажете про цього Калашника-Фігаро?..

Ага, прийшла коза до воза! Згадали, нарешті, й про Помпе! А то все — Даннер і Даннер, буцім на цьому амбіціантові й інтриганові світ клином зійшовся!

— Що скажу, пане генерал-майор?.. Два дні тому я надіслав на ім'я групенфюрера Раттенхубера доповідну про п'ять тисяч неблагонадійних у забороненій зоні та про партизана Калашника... Про цього зухвальця чував не тільки пан Даннер на Полтавщині, мої колеги з Києва, Житомира, Лемберга, Одеси, Миколаєва, Кіровограда також оповідали мені про Калашника. Якщо проаналізувати усе почуте, то вимальовується така цікава картина: Калашника бачили там, куди прилітав фюрер: у Бресті, Вінниці, Умані, Полтаві, Житомирі, і в цьому, панове, немає нічого дивного. Калашник — не Фігаро. Він — кадровий офіцер Червоної Армії, капітан, закінчив у Свердловську, де починав військову службу, розвідувальну школу. Досконало володіє німецькою мовою. Йому — тридцять років, зовнішність і вдача — нордичні. Тому діє в личині німецького майора. Він — агент-бойовик, яким був свого часу відомий нам генерал Судоплатов, убивця полковника Коновальця. Його зухвалі партизанські дії — то прикриття. Головне його завдання — інше... Як нам усім добре відомо, Сталін віддав своїм спецслужбам наказ убити фюрера. Капітан Іван Калашник — один з бойовиків, котрі мають учинити замах на фюрера.

— А як він довідується, оцей самий бойовик, куди при-

літає, де має бути фюрер? – подав голос штурмбанфюрер Адольф Блюм і закопилів губу, гадаючи, що загнав Помпе на слизьке, а то занадто вже розбазікався, став усіх повчати.

– Безперечно, ко-ле-го, його інформують, оцього самого бойовика, – поблажливо усміхнувся Помпе з Блюмової наївності. – Радянські таємні агенти, котрі сидять у Берліні, а наша контррозвідка досі цих агентів не викриє...

– Я вас не розумію, штурмбанфюрер Помпе! – сказав генерал-майор Рудольф Шмундт. – Якого дідька ви досі мовчали, як риба?

– Бо ви, пане генерал-майоре, ні про що мене досі не питали... Усе, що я тут сказав, я виклав у згаданій доповідній записці на ім'я групенфюрера Раттенхубера. Але, судячи зі всього, ви не знайомі з цією запискою...

Генерали презирнулись між собою, Шмундт сказав поглядом Шаубе: «Як це ми, друже, дали такого маху?.. У нашому становищі таке недопустимо!..»

– У доповідній записці на ім'я групенфюрера Раттенхубера я не просто викладаю відомі мені особисто факти, а й висловлюю, як знешкодити бойовика Івана Калашника і розгромити вінницьке комуністичне підпілля.

– Що ж саме ви, штурмбанфюрере Помпе, пропонуєте? – запитав групенфюрер СС Юліус Шаубе, припалюючи ще одну сигарету «Камел».

– Я пропоную, пане начальнику, підготувати свого... Калашника. Я вже маю претендента на роль лже-Калашника, він закінчує розвідшколу абверу у Вороновиці. Щодо вінницького комуністичного підпілля. У Рівному, в таборі радянських військовополонених для командного складу Червоної Армії утримується булий вінницький партійний діяч... Певен, його нескладно завербувати і під виглядом представника київського партійного центру укорінити у вінницьке підпілля...

– От що, пане штурмбанфюрере Отто Помпе! – значущо мовив генерал-майор Рудольф Шмундт. – Передавайте справи штурмбанфюрерові Адольфу Блюму і збирайтеся

з нами до Берліна по нове службове призначення!.. Ми з групенфюрером Юліусом Шаубе рекомендуватимемо вас координатором акції під кодовою назвою «Ахтунг: Калашник!». А ви, пане полковнику Томас, негайно підготуйте проект наказу про передислокацію під Вінницю есесівської дивізії «Велика Німеччина» й есесівського танкового полку «Мертва голова», а також про закладання довкола таємного об'єкту «Вервольф» мільйона мін і про виділення на найвищі дерева довкола ставки снайперів-«зозуль»...

От і добре, полегшено зітхнув штурмбанфюрер СС Отто Помпе, от і добре, що не довелося мені лякати вас, берлінські індики, партизаном Іваном Калашником, інакше б понакладали повні штани!

ТОГО САМОГО СІЧНЕВОГО ДНЯ, коли есесівський ветеран Отто Помпе, уже оберштурмбанфюрер (по-армійськи – підполковник) сидів навпроти самого рейхсфюрера Генріха Гімлера у його по-лицарськи оздобленому кабінеті на четвертому поверсі модерної споруди на Принцальбертштрассе, вісім, і докладно викладав свої міркування про те, як треба боротися з ворогами рейху, аби гарантувати повну безпеку улюбленому фюрерові, Раїса Окіпна, примадонна київського оперного театру, донька «ворога народу», котрого окупаційна влада призначила настоятелем Андріївської церкви, і радянська шпигунка під кодовим псевдо «Співачка», поверталася з Вінниці до Києва, з'ясувавши, де саме буде утворюватися посиленими темпами Гітлерова ставка «Вервольф».

На залізничному вокзалі Раїсу Окіпну проводжав репортер «Вінницьких вістей» Павло Скоромний.

Узявши обидві її маленькі долоньки з довгими музичними пальчиками у свої по-селянськи широкі долоні й дивлячись їй у вічі, Павло зітхнув:

– Маю лихі передчуття, Раїсо, тому хочу тобі сказати, аби ти знала...

– Я знаю, Павле, знаю... Ти – єдиний, хто став поруч зі

мною, ладен затулити мене своїми грудьми, коли зчинився переполох на штадткомісаровій дачі. Так чинять справдешні чоловіки. Жінки високо цінують такі вчинки...

— Усі ці роки, ровеснице, від тієї миті, як тебе побачив, я жив тобою... Внутрішній голос мені сказав, що ти — видатна особистість... Поряд з тобою я відчував свою незграбність, вайлуватість, свою неповноцінність, свою ущербність... Тому убивав собі в голову, що ми — класові вороги, непримиренні вороги, ото ж і ставитись до тебе треба відповідним чином...

— Я це бачила, Павле, я все це відчувала, мені хотілося сказати тобі, щоб ти не удавав із себе такого лихого, адже ти — хороший, хотілося погладити тебе...

Раїса Окіпна вивільнила праву руку й погладила пальчиками Павлову щоку, а він поцілував ті пальчики.

— Мені серце зупиняється, Раю... Яка ти жінка, і який жорстокий час, яке врем'я люте, сказав би Тарас Шевченко... Нам уже по тридцять, а що ми бачили доброго?.. Чи взагалі можна життям, людини гідним, це назвати?.. Нормальний людський розум одмовляється сприймати нинішні реалії... Замість того, щоб змагатися, хто більше добра учинить своєму ближньому, люди безпощадно убивають одні одних... Твій голос, твоя врода... Коли співають такі жінки, як ти, і співають так, як ти, сама думка про те, що точиться світова війна видається дикою, божевільною... Хто ж увергнув народи у світову бійню?.. Дві мавпи, два виродки роду людського, два пройдисвіти, два нікчеми, два неуки, котрі самі собі навіяли, що вони — надлюди, що їх покликано володіти світом, бо один відновив кріпаччину, і йому здається, що насаджений ним режим — найпрогресивніший, вартий того, аби став панівним на всій планеті, і то буде рай земний під вівіскою соціалізм, комунізм; другий схибнувся на расовій теорії, за якою саме його співвітчизники мають стати расою панів, а всі інші народи, передовсім слов'яни — рабами, але двом володарям тісно, то давай поборемося, хто подужає, той стане паном на всю губу...Такі

думки заводять у безвихідь. Прошу тебе, Раю, не думай про це, думай про Україну, яка, дасть Бог, не згорить у цьому вогні, а тільки загартується, живи для України, хоч скільки тобі там відпущено. Сама думка про те, що Україна ще не вмерла, додає нам віри й надії... Згадай мене, Раю, хоч зінколи, я це відчуватиму, і мені легше дихатиметься...

— Прощавай, Павле!.. Дай я тебе поцілую, мій козаче...

ЦЬОГО САМОГО ДНЯ інший радянський шпигун Мирон Верховинець — «Пастух», споряджений до Вінниці генералом Жабоедовим, прийшов пішки до Печери, де окупанти улаштували в палаці Потоцького єврейське гетто, дорогою його перестрів сільський староста, і «Пастуха» заарештували в хаті старшої доньки, доправили до брацлавського концтабору, в'язні якого видобували граніт для таємного будівництва у Стрижавці; на допиті комендант табору на прозвисько Кріг, довідавшись, що Верховинець — колишній січовий стрілець, воював укупі з німцями під Потуторами, куди приїздив німецький кайзер Вільгельм, і зробив «Пастуха» своїм перекладачем, що згодом допомогло йому утекти з концтабору вкупі з кількома в'язнями...

*Розділ дванадцятий***НЕМА ПРАВА НА РИЗИК**

ВИРУШАВ З ДОМУ о шостій ранку, о восьмій вечора — повертався. Туди — сім кілометрів і назад — стільки ж. Попервах йому на зворотному шляху стачало сил дійти лише до занедбаної садиби якогось розкуркуленого хуторянина. Виснажений до решти, лягав під кушем і, наче карась, викинутий на берег, зіпав ротом, хапав повітря, і все йому здавалося, що повітря мало, хоча тут, серед поля, було його надміру, чистого, аж дзвінкого, цілющого до запаморочення. Коли дихання вирівнювалось, він любив дивитися в небо, на хмари, то прозорі, мов серпанок, то загрозово темні, то золотисто-червонясті. Дивився на хмари, а бачив самі тільки шпали — він підбивав їх оскардом, шпала по шпалі, метр по метрові, ланка по ланці, й оскард ставав усе важчим, здавалося, от-от випаде з ватяно-зімлілих рук.

Що ж ти, серце, увесь час мене підводиш? Коли нічого не робити, не перевтомлюватися — усе гаразд, та варто трохи надсадитись, як там, у грудях, відбувається казна-що. Десь там щось не спрацьовує як слід — і зненацька спруджує дихання. Скільки лікарів оглядало у тих московських «Озерах» і нічого не знаходило, тільки один, старенький, непоказний

з вигляду, в окулярах, змусив разів з десять присісти, після того ще раз уважно послухав і сказав: «Бійтеся перевтоми!» Та хіба можна так жити, щоб не перевтомлюватися? І нога після поранення уже як не своя. Натрудиш – починає щеміти, тоді бере на кольки. Нікудишній я став... Ну, та нічого, прорвемося. Головне – щоб ніхто нічого не знав: ні Ганнуся, ні дід, ні баба... Головне – навіть знаку не подавати, що болить. Учора відмовився від вечері, а баба так на мене подивилася: чи ти, Петрику, бува, не заслаб?.. Згоден ще й не так перевтомлюватися, аби лише самому все бачити і цього ж дня передавати в «Центр» інформацію «з перших рук», – ворожі ешелони під нашим контролем!

Щоразу, коли вони котилися попри нього зовсім близько, він, запам'ятовуючи, що везуть, по-хлоп'ячому торжествував, звертався до тих ешелонів, мов до живих ворогів: «Ви думаєте, що наші не знають про вас? Еге, коли б не так! Я все бачу, і ми сьогодні ж передамо!. Ще й до фронту ви не доїдете, як вас розбомблять!..»

Залізниця працювала з перебоями, іноді впродовж кількох днів не пропускала жодного ешелона, Петро здогадувався: партизани Івана Калашника підірвали колію, і на своє «безробіття» не нарікав.

З настанням весни рух посилювався. Про другий фронт у Європі усе ще тільки балакали, німці користувалися з цього і всі свої сили зосереджували на Східному фронті, прагнули змити зі свого мундира, досі, як їм здавалося, бездоганного, «московську пляму», влаштувати нашим «новий Смоленськ». Скорочували тилкові гарнізони, підбирали навіть трофейну зброю й техніку і все це гнали на Схід. Петро ніколи не бачив такої сили-силенної автомашин. Криті й відкриті, великі й малі, жовті й зелені, французькі й італійські, – техніка всієї підкореної Європи, потворно бовваніючи на платформах, рухалася туди, звідкіля вже не було для неї вороття. На бортах ваговозів і танків ряхтіли найвигадливіші знаки-символи – від усіх чотирьох мастей гральних карт до примхливих силуетів звірів і хижих птахів.

Ремонтники, котрі працювали з Петром в одній брига-

ді, якщо й звертали увагу на ці знаки, то, напевно, думали, що все це німці понамальовували для форсу. І тільки Петро знав, що цими символами зашифровано номери частин і найменування дивізій.

Уважно придивлявся Петро й до того, який саме німець та з яким саме настроєм їде на фронт. Дядько Максим, найстарший у їхній бригаді, якось зауважив:

— Не той пішов тепер німець, що сорок першого, не той...

Петро й сам бачив, що не той. Кадровиків серед солдатні траплялося мало, здебільшого — підстаркуваті або ж зелені. І настрої їхній підупав, майже не сміялися, не горлали пісень, мало хто й на дримбі награвав, а коли й награвав, то вже не бравурне, а сумовите, жалібне. Іноді в солдатських очах Петро помічав людську журбу, ба навіть смертельну тугу. Помітивши на собі погляди робітників-ремонтників, ці солдати опускали очі додолу й відверталися. Видко, думав Петро, не всі вони довершені мерзотники, якщо совістяться людей.

Іноді з теплушок визирали вояки в німецькій уніформі, та від справжніх німців і поличчям, і звичками своїми вони різуче відрізнялися. Коли у теплушках стояла задуха, німці розщібували комір мундира і закусували по лікті рукави, а ці зовсім скидали френчі, мовби задля того, щоб похизуватися один перед одним німецькими підтяжками, про які, либонь, тільки й мріяли. На цих перевертнів з «наших», що нап'яли на себе ворожу уніформу, дивилися з презирством і плювали услід ешелонів: «Бодай би ви не доїхали, сучі сини!» Петрові хотілося сказати: «Можуть і не доїхати. За кілька годин «Центр» уже знатиме про цих запроданців!»

На Схід гуркотіли, прогинаючи рейки, ешелони з живою силою і справною військовою технікою, на Захід — з промисловим обладнанням і розбитою технікою, а часто й облуплені, замизгані товарняки з обснованими колючим дротом віконцями й німцями на гальмівних площадках. З моторошної сутіні товарняків світили крізь колюче павутиння дівочі та юначі обличчя. Миготливо-перебійно ви-

калатували колеса, а з вікон — під їхній ритм — линуло: «Прощавайте!.. Прощавайте!.. Прощавайте!..»

Семенюк випустив з рук оскарда, витер сльози і, все ще дивлячись услід ешелонів, що його немовби заковтував обрій, сказав, ні до кого, власне, не звертаючись:

— Давно колись нападали на Україну татари. Грабували добро, спалювали села, а людей гнали в рабство. Тепер — те саме, тільки замість татарів — німці.

Ешелон зник, а колія, здавалося, усе ще стугоніла молодими голосами: «Прощавайте!.. Прощавайте!.. Прощавайте!..» Наполохане вороння галасливо кружеляло над солдатським кладовищем, понад березовими хрестами, вишикуваними на міській околиці по-німецьки стрункими рядами... Петро задивився на кладовище, попри яке завжди повертався з роботи додому, і під враженням сказаного Семенюком подумав: «Татари, турки, шляхта, німці, — скільки ж усілякого іноземного падла угноєє нашу землю? Скільки «арійської» крові змішалось з цілющими земними соками, скільки білих «панських» кісток зітліло в цупких обіймах живого коріння трави і дерев!.. Минуть роки — і ці могили також западуться, не лишиться від них ні сліду, ні знаку, на їхньому місці хвилюватиметься трава, шумітимуть дерева... Так воно було, так воно є, так воно буде!..»

— При чому тут татари? — скипів раптом дядько Максим, перебиваючи Петрові думки. — Ти чого, один з другим, нюні розпустив, як баба? У тому, що на землі нашій хазяйнують німці, що дітей наших у рабство женуть, винні ми, мужики, а більше — ніхто!

— Отакої! — витріщився на нього Семенюк. — Чому ж це винні ми, мужики?

— А тому що... замість того, щоб тобі, Семенюк, і ось йому, Бондарчукові, та ще декому огинатися тут, на цій проклятій залізниці, треба бути там, на фронті!

— По-вашому, дядьку Максиме, виходить, що ми тут опинилися з власної охоти, так?

— А хто ж у тому винен? Я чи, може, ті дівчата, котрі дивилися на тебе, бугая, кризь колючий дріт?

— У тому, що я потрапив у вороже оточення й опинився тут, винне начальство. Та хіба тільки ми з Петром тут опинились? Таких — багацько! А скільки до полону потрапило і загинуло.

— Багацько, багацько! — ще дужче розходився дядько Максим. — У тому-то й лихо, що багацько!

— Якби мені хто сказав перед війною, що німець дійде сюди, я б йому очі заплював!.. За такі слова я, до прикладу, навіть тобі, Семенюк, голову відірвав би!

— Ї правильно зробили б! — кивнув Семенюк.

Петро вже давно придивлявся до Семенюка; старшина-кадровик, він потрапив наприкінці літа сорок першого під Уманню в оточення, утік з полону, влаштувався колійним обхідником і поселився в хатині неподалік од залізниці. Як знавець військової справи, Семенюк міг подавати їм, розвідникам, неоціненну допомогу, контролюючи нічні перевезення, і Петро вибирав слухний момент, аби одверто погомоніти з булим старшиною, залучити його до роботи. Такий момент, здавалося йому, настав.

З роботи поверталися позаду всіх, Семенюк задумливо мовчав, і Петро сказав:

— Що, товаришу старшино, розтривожив дядько Максим душу? М-да, не знаю, як ти, а я навряд чи засну цієї ночі.

— Ет, чоловіче добрий, я вже й забув, коли висипався по-людськи.

— Воно й не дивно: живеш під залізницею. Мабуть, і я не зміг би звикнути до постійного гуркоту.

— Людина звикає до всього. Спочатку і я спав, як убитий, залізниця мені не заважала. А якоїсь ночі прокинувся — саме важкий ешелон прогуркотів. Подумав: танки повіз на фронт, а там же — наші хлопці!.. Ї вже не міг заснути до ранку. Відтоді й покинув мене сон. Оці ешелони, здається, крізь душу мою йдуть, толочать її, плюндрують. Він каже правду, дядько Максим: це — ганьба, що ми тут ошиваємося. Та якби фронт трохи ближче, не став би й чекати, поки дядько Максим випікатиме очі «бугаєм». Далеко. Через всю

Україну навряд чи дотопаєш...

— А ти ніколи не задумувався над тим, що можна воювати й отут, на залізниці?

— Пускати німецькі ешелони під укіс? Чим? Голими руками?

— Ось ти сказав: танки повіз на фронт!.. Ти ж їх не бачив, як же довідався? Чи, може, потім з вікна спостерігав?

— На слух визначив. Це для мене — раз плюнути.

— То, може, надалі робитимеш отак: запам'ятовуватимеш, скільки та з яким вантажем пройшло німецьких ешелонів у бік фронту... бажано, щоб ти не тільки покладався на власний слух, а бачив це на власні очі... ну, а вранці доповідатимеш про свої спостереження мені, згоден?.. Отак разом зі мною й допомагатимеш хлопцям, котрі б'ються на фронті... Домовились?

Наступного ранку Семенюк передав Петрові першу інформацію. Потім, між іншим, запитав:

— Чував новину? У нас — новий рахівник. До того ж — красива вельми дівчина!

— Звідкіль вона взялася?.. А куди подівся Іван Іванович?

— Біс його знає. Та Заславський ніде не пропаде...

Ополудні, якраз о тій порі, коли тіні куцішають настільки, що, здається, починають «рости» назад, щоб зазирнути у власне «коріння», нагодилась вона до їхньої бригади, і всі вони позаклякали з повідтулюваними ротами: оце так красуня! Та чи не найдужче приголомшила поява нового рахівника Петра. Ледве стримав себе, щоб не гукнути: «Надійко! Ти як тут опинилась?» Вона принесла наряди, і, поки бригадир підписував папери, Петро все подивлявся на дівчину-рахівника. Надійка приязно всім усміхалася, Петро сподівався, що вона впізнає його й привітається. Може, вона і впізнала його, та навіть знаку не подала. Взяла підписані бригадиром наряди й подалася до контори.

Петрові ж не йшла Надійка з голови навіть тоді, коли повертався додому.

Пробуджена земля щемко мліла, мов жива істота, у на-вскісному сонячному промінні. Деревя, облиті першим вес-

няним шумом, з усієї сили пнулися вгору, мовби постановили собі надолужити згаяне в зрості за зиму і вже цієї весни неодмінно досягти неба, заплітати солов'їними ночами в свою крону мерехтливі зорі. На серпанковому обрії, до якого хилилося натомлене сонце, несподівано затемнів цілий клубок рухливих цяток; немовби рій бджолиний, звивався той клубок на всі боки, падав згори донизу, шугав знизу до гори, то роздимався, то знову стискувався, одне слово, набував найхімерніших форм. Петро зачаровано спостерігав незвичайне явище. Що це таке? Невже справді рій бджолиний? Ні, це ж птахи!.. Просто неймовірно, як воно у них виходить. Справжні тобі фігури вищого пілотажу! І як вони не зіштовхнуться у цьому шаленому завихренні? Головне — всією зграєю! Наче хтось невидимий командує ними. Що ж вони висловлюють оцим летом, схожим на танок? Чи, бува, не радіють від того, що знову настала весна, і вони повернулися до рідних країв із далекого вирію?..

Знагла бабахнув постріл, зачарування щезло, світ одразу ж миттєво зчорнів — коло самісінької скроні, навіть обпаливши її розпеченим свинцем, тонко тенькнула куля. За фронтовою звичкою Петро упав і швидко відповз у кущі. Сподівався, що от-от появиться той, хто стріляв, та зокола, як і до пострілу, настоювалась густа вечорова тиша. Зводитись на рівні усе ж було небезпечно, і Петро, згадавши пластунську науку, відповзав усе далі й далі. Аж тоді, коли відповз, як йому здавалося, на безпечну відстань, підхопився й пішов. Боявся засідки, тому простував не шляхом, а польовою стежечкою, попри покинутий хутір. Підходив до хлівця, коли почув голоси. Причаївся.

— Бач, — мовив перший голос, — яким спритним виявився оцей самий Ганнусин приймак! Не встиг у нашому селі місце нагріти, як нап'яв на руку німецьку ганчірку. Тепер чекай пакостей!

— Кажуть, він на залізниці влаштувався — мовив другий голос, хрипкуватий, прокурений.

— Мені рахівник Заславський казав, що він — німецький посіпака, і добре було б його прибрати. Заславському

можна вірити — свій чоловік. Скільки він молоді від вивезення до Німеччини врятував! Та й німецьку пов'язку не кожному дають, — сердито сказав перший голос. — Ось ти, наприклад, либонь не начепиш таку пов'язку?

— Скажеш таке! — образився другий голос. — Я — інша справа.

— Ї де тільки Ганнуса підчепила такого? Ї дівчина ніби непогана...

— А чи не випитає він, бува, у діда Якова про хліб?

— Дід не скаже... Скільки його німці шарпали — не виказав...

Голоси у хліві замовкли, зашелепали кроки. Дві постаті вислизнули з хліва й рушили у бік села.

«Дід Яків мав рацію, — думав Петро, сидячи в кушах. — Через оцю синю пов'язку на рукаві, яка стала для мене чимось більшим, ніж перепустка, мене можуть і пристукнути, тому що для своїх я — німецький посіпака!.. Щодо Заславського, то вони тут щось наплутали. Іван Іванович не міг сказати, що я — німецький посіпака... А взагалі, куди він зник, цей Заславський, для кого Ян, для кого — Іван?..»

На вулиці Петро зустрів сусіду. Досі той завжди питав його напівжартівливо: «Ну, як справи, приймаче?» Він також був приймаком і любив оповідати про лиху тещу. «Став свою хату й відділяйся!» — радив Петрові й сміявся. Сьогодні ж навіть не відповів на Петрове «добри вечір», щось буркнув собі під ніс і, не оглядаючись, подався до свого двору.

«Еге, це нікуди не годиться!.. Дорогою обстріляли... Балачка у хліві... Згадали діда Якова і якийсь хліб... Сусіда перестав вітатися... Все це може кепсько для мене скінчитися. Але що ж діяти?.. Зняти пов'язку й піти з роботи я не можу...»

НАДІЙКА УСЕ ЧАСТІШЕ навідувалася в їхню бригаду: то наряди підписувала, то табелі, то передавала розпорядження майстра. Не уникала уже Петрових допитливих поглядів, навпаки — навіть усміхалась йому.

— Ой, шануйся, Надійко! — жартували дівчата. — У Петра лиха жінка — всі коси повискубує!

Ох, ці жіночі язички! Ще не встигне чоловік і подумати про що-небудь, як уже й розплескали...

Цього дня пройшло три ешелони з танками. І везуть, і везуть на фронт — і де тільки в них усе береться?

Петро поминув німецьке солдатське кладовище, під ноги йому послалося поле, поцятковане білими ромашками та синіми волошками. У невеличкому гайочку, що тулився до битого шляху, натомлене птаство зграйним хором прощалося з не менш натомленим сонцем. Поміж деревами, наче уві сні, майнула струнка дівоча постать, і Петрові спрудило дихання.

— Ну, здоров був, Петрику! — привітно мовила Надійка. — Я ж тобі казала, що ми повинні з тобою ще зустрітись! Ось ми і зустрілись. Давай сядемо отут, за кущами... аби нас менше хто бачив...

Вони сіли, Петро відразу ж і закурив, а Надійка несподівано поспитала:

— Ти, Петрику, комсомолец? — І наполягла: — Тільки правду кажи!

— А навіщо тобі це знати? — здивувався Петро. Такого він зовсім не чекав.

— Коли питаю, значить, треба, — не зводячи з нього погляду, твердо мовила Надійка. — То комсомолец чи ні?

«Сказати їй правду?.. Ні, не скажу. Хто його зна, хто вона така...»

— Ні, Надійко, я не комсомолец... Ніколи ним не був...

— По очах твоїх бачу, що збрехав. Я знаю: ти мене боїшся, не довіряєш мені. Давно вже придивляюся до тебе, ти, Петрику, зрадником бути не можеш. То знай же: у нашому місті діє підпільна комсомольська організація, і ти можеш стати її членом.

«Он воно що!.. Але ж «Центр» категорично заборонив нам налагоджувати будь-який зв'язок з підпільниками і партизанами без його згоди. Хіба ж про це їй скажеш...»

І, знаючи, що верзе дурницю, Петро відповів:

— Я, Надійко, подумаю і тоді скажу.

— Ось як! — вона підхопилася на рівні. — Тобі, виявляється, треба ще подумати!.. Хіба до цього не мав достатньо часу, щоб подумати, з ким тобі бути?.. Я вважала, що ти — наш, виходить, помилилася у тобі... Шкода... Вважай, що цієї розмови між нами не було. І зтям собі: коли зі мною щось станеться — пощади тобі не буде!

Не попрощавшись, Надійка пішла.

Петро мався так, наче його обплювали.

«Ось тобі й Надійка!.. Образливо, що вона подумає про мене, як про останню сволоту, зневажатиме, навіть ненавидітиме... Та я не міг їй відкритися...»

Наступного дня, як він і передбачав, Надійка не тільки перестала усміхатися йому, а й робила вигляд, що його взагалі не існує для неї, і, мовби йому на зло, стала загравати із Семенюком.

Та ось поповзли лиховісні чутки, що Надійка раніше працювала у поліції. Говорили про це пошепки, коли її не було, і замикали уста, тільки-но вона приходила в бригаду. Надійка, нічого не підозрюючи, привітно усім усміхалася, опріч Петра, заговарала з Семенюком, увесь час перешіптувалася з ним. Петрові було образливо, та він навіть знаку не подавав. А ось дядько Максим не витримав, вибухнув:

— Ти чого це, лахудро, хлопців наших баламутиш? Перед поліцаями іди випендрюватися! Гадаєш собі, ніхто не знає, що ти у поліції служила?

Усі притихли й подивилися на Надійку. Вона змінилася з лиця, пополотніла, але мовчала.

— Може, неправда? — перепитав дядько Максим. — Скажи, що неправда?

— Ну, то й що, коли правда? — визивно закричала Надійка. — Так, я працювала у поліції! А вам що до цього?

Вона заплакала, затулила обличчя долонями й побігла геть.

— Сучка німецька! — сплюнув услід дядько Максим.

— Мабуть, її спеціально підіслали, щоб винохувала, чим ми тут дихаємо, — почухав потилицю Семенюк.

Здається, подумав Петро, він каже правду. Таки підіслали, не інакше. Усе випитувала мене, чи я, бува, не комсомолец, чи не хочу стати членом підпільної комсомольської організації... Добре, що сам себе тоді пересилив... І на місце рахівника влаштувалась! Не так просто на це, тепленьке, місце улаштуватись. Звичайно, німці допомогли. Тому й Заславського прибрали... От я дурень — одразу не здогадався!.. Ось тобі й писана краля... Авжеж, німці знають, з кого вербувати нишпорок...

Стіна відчуження виросла між робітниками й Надійкою. Людське серце добре, усе на світі може пробачити, тільки не зраду.

Більше у бригаді Надійка не появлялась, у конторі відсиджувалась. Тим-то Петро й вилаявся про себе, коли, повертаючись увечері з роботи, забачив Надійку край знайомого гаю. От нахаба! Після того, що трапилось, прибігла знову. Зараз буде плакати й переконувати, що це — неправда...

Постановив собі вдавати, буцімто нічого не помічає, пройшов повз дівчину, не зупиняючись. Та вона гукнула йому:

— Петрику, зачекай!.. Я тобі... Ти нічого не знаєш!..

— Усе ясно! Умієш прикидатись.

— Петрику! — заломила у відчаї руки. — Та я ж... та я там не з власної волі!.. Я там виконувала завдання... партизанам допомагала...

— Бабусі своїй розкажи! — відрубав Петро і, не озираючись, пришвидшив ходу.

Уже далеко в полі він подумав: «А може, справді пішла в поліцію, аби партизани через неї постійно знали, що тут затівають? Серцем відчуваю, що німецькою шпигункою вона бути не може... Так змарніла, сльози на очах... Переживає... Треба було таки зупинитися, погомоніти з нею... Та чи маю право я ризикувати?..»

*Розділ тринадцятий***КОГО СТРІЧАТИМУТЬ
БАГАТТЯ?..**

ЛИХО НАГРЯНУЛО звідтіля, звідки вони й не сподівалися.

— Знаєш, Петрику, живлення уже «сідає», — заклопотано говорила Ганнуса після чергового сеансу радіозв'язку. — Треба щось робити, поки не оглухли й не оніміли.

Петро знав: живлення — не вічне, та чомусь не думав, що воно так швидко спрацюється. З'ясував ще раніше: роздобути живлення на місці — неможливо, бо всі німецькі радіостанції працюють від електромережі. Попрохали «Центр» доставити батареї на явку, та час минав, батарей ніхто не приносив.

Дід Яків помітив їхній стан, підсів до онуки:

— Щось у вас, Ганю, негаразд, еге ж? Петро похнюплений, місця собі не нагріє, ходить та все курить, курить, аж почорнів. І ти сама не своя, буцім у воду тебе опустили... Зізнайся ж мені, що сталося. А раптом зможу вам пособити, га?

— Ні, дідусю, ви нам нічим не допоможете. На жаль, нічим.

— Тоді я здогадуюсь: либонь, ваше радіво зіпсувалось. Тут і справді я нічим не можу зарадити. Якби щось там у теслярській справі... А в радівові я не кумекаю... Але й переживати дуже не варто, переживанням радіво не полагодиш. Треба щось робити!..

Та що тут можна було зробити?

Щоразу, повернувшись додому з роботи, Петро передовсім допитливо дививсь на Ганнусю: як наші справи? Якщо Ганнуся невесела – виходить, кепські, далі вже нікуди; коли ж весела – значить, усе нормально. Цього ж вечора вона просто сяjala з радощів. Не встиг Петро ще й поріг переступити, як Ганнуся кинулась до нього, збуджено мовила:

– Читай радіограму! Незабаром живлення нам перекинуть! Але не на явку, а літаком!.. Подумати тільки: навіть літак пришлють!.. Виходить, наша робота щось та значить, коли «Центр» літака висилає!..

Петро взяв радіограму, разів кілька перебіг очима. Вона була стислою: «Птахам. Повідомте можливість прийому вантажа місце сигнали. Центр». Ганнуся глянула на Петра й здивувалася: на його обличчі замість радощів побачила заклопотаність.

– Ти що, не радий?

– Я думав, що живлення перекинуть на явку, а «Центр» питає, чи зможемо прийняти літак.

– То чого ж тут роздумувати? Звичайно, зможемо!

– Це не так просто. Розумієш, ми – не партизанський загін, який базується у лісі. Там це простіше: вистав добру охорону, запалюй багаття й чекай літака... А ми... навіть за межі села не зможемо вийти, щоб нас не помітили... А вогнища?! Щонайменше треба запалити троє багать. Горіти ж їм не якусь там хвилину-другу і не вдень, а кілька годин підряд і вночі. І без охорони... Вночі вогонь далеко видко. У темряві можна непомітно підкрастися й накрити нас і вантаж... Чого доброго, ще можуть літак підбити. Він, коли скидає вантаж, опускається дуже низько. Тим паче, що поряд – большак, неподалік місто й станція, навколишні села одне від одного близько лежать... Не так це просто, Ганнусю.

– Занадто вже ти обережний. Злякався, що тебе схоплять?

– Ти зрозумій: коли вони схоплять нас, тоді й живлення не потрібне, бо нікому буде виконувати завдання!

– Що ж, по-твоєму, виходить: нам треба попередити «Центр», що літак прийняти не зможемо?.. Так чи що?

– Ти, будь ласка, не гарячкуй... Тут треба гарненько подумати, прикинути, зважити.

— Ти волів би, щоб усе було гладенько, без ризику, так?

— Не мели, Ганнусю, дурниць! Ми з тобою постійно, щодня й щогодини ризикуємо. Та ризик має бути розумний. Ну, скажи: кому яка з того користь, коли перехоплять парашут з батареями і нас самих до гестапо запроторять? І що це у тебе за звичка: ледь що — відразу починаєш гарячкувати?

— Як же мені, Петрику, не гарячкувати, коли живлення вистачить від сили на два-три сеанси? «Центр» хоче надіслати батареї, а ми відмовляємось! Якщо відмовимось прийняти літак, то лишимося без зв'язку й не зробимо того, чого від нас «Центр» так чекає, так сподівається...

— А може, все-таки наполягти, щоб живлення перекинули на явку? Хіба ж вони там, у «Центрі», не розуміють, що ми — не партизанський загін?

— Наполягати ніколи... Я гадаю, «Центр» тому висилає до нас літак, а не використовує явку, щоб не розкрити нашу групу.

— Зрештою, можливо, це так, — погодився Петро. — Давай-но карту, будемо вибирати місцину для багать. Нам таку місцину вибрати треба, щоб підступи до неї були зручні, а головне — щоб вогнища збоку ніхто не помітив.

Обоє схилились над картою.

— На півночі й на сході — суцільні ліси, там робити нам нічого. Якщо запалити вогнища у лісі, то з літака їх ніхто не розгледить — огляду ніякого не буде. Південніше також не можна: поряд — залізниця, місто. Тут і майданчика не вибереш — рівнинне поле, посіви і ніяких тобі чагарників. Тут сірником терни — і вогник далеко видко, а про багаття годі й говорити, — пильно розглядаючи карту міркував уголос Петро. — Лишається захід. Тут ні лісів, ні посівів, немало зате чагарників. Та зовсім близько сусіднє село Малинівка, до нього не більше трьох кілометрів. Коли ж розпалювати між селами багаття, то відстань скорочується удвічі. Але підхід туди непоганий. Дорогу перебіг — поле, а там нас темрява приховає... Тільки я тобі от що скажу: карта — це карта. Треба нам туди піти і зорієнтуватися на місці...

Наступного ж дня, тільки-но світ поринув у сутінки, як у повінь, вони тінями-привидами перемайнули большак і вийшли у поросле чагарниками поле. Незабаром натрапили

на продовговату улоговину, облямовану на схилах кущами.

— Оця місцина підходить, — тихо мовив Петро. — Навколишні куші добре маскуватимуть багаття, а з літака їх помітять ще звіддалеки. Тут можна вогнища в одну лінію розпалювати. І це якраз на півшляху між Різнею і Малинівкою... Стій! Чуєш?.. Десь зовсім близько собаки гавкають... І кури киркають...

— Нічого дивного — довкола села: наша Різня, Малинівка, Великі Горобці, Пінязевичі, Городище.

— А знаєш, Ганнусю, це навіть добре, що села — поряд!.. Ну, кому, скажи, спаде на думку, що вогнища — це сигнал для радянського літака? Адже само собою зрозуміло: поряд село і ніхто не розпалюватиме вогнище, щоб зустріти літак, бо це схоже на безумство, чи не так?.. Якщо хтось і помітить вогні, радше всього подумає: пастушата палили звечора багаття й не погасили, от воно й горить. Погорить та й погасне... Хто посеред ночі піде на багаття? Хто захоче ризикувати життям?

— Ба й справді! — зраділа Ганнуся. — Нікому навіть у голову не вдарить, що тими вогнями хтось літак зустрічає. Вони горітимуть поміж двома селами, нашим і сусіднім. Якщо хтось побачить вогні з нашого села, подумає: десь щось горить у сусідньому селі, і — навпаки.

— Може бути й таке, — погодився Петро. — Загалом підходить місцина. Одне кепсько — не буде охорони.

— Але ж нам не обов'язково палити великі багаття всю ніч. Можемо палити маленькі багаттячка з дров, коли ж почуємо гул нашого літака, підкинемо у вогонь соломи.

— Непогана ідея, приймається. От бачиш, усе й залагодили, а ти гарячувала.

— Треба сказати дідусеві, він припасе дровець, сухенького хмизу на розпал, соломи. І з собою візьмемо — він палитиме третє багаття. Ну, а коли приймемо вантаж, допоможе перенести.

Петро сподівався, що дід Яків страшенно здивується, а він, уважно, не перебиваючи, вислухав Ганнусю, поблажливо усміхнувся і так само поблажливо, наче перед ним сиділи діти — нетями, сказав:

— Ну, й вигадники же ви обоє! Який це до вас літак уно-

чі прилетить? Хіба ж він закмітує ваші вогні?.. Навіть чути про таке не хочу.

Та, побачивши, як похнюпились вони, махнув рукою:

— Нехай буде по-вашому: прилетить, то прилетить. А сушеньких дровець, хмизу і трісочок я припасу. Про це навіть не сумнівайтесь...

На їхню радіограму, в якій повідомили координати й сигнал, «Центр» відповів: через два тижні зустрічайте літак.

РАХІВНИК ЗАСЛАВСЬКИЙ нікуди тоді не пропав. Його викликав до себе Голуб і сказав:

— Годі тобі на залізниці бомки бити, з тебе пуття мало у тій конторі. Переведу тебе до своєї контори — будеш роз'їздити навколишніми селами й масло заготовляти! Зрозумів?.. Ну, і залізниця теж за тобою залишається.

Об'їхавши далекі села, Заславський на зворотному шляху до містечка постановив навідати й старосту Весненка.

— Ну, як, приятелю, справи? Які тут новини?

— Та особливих новин і нема.

— А все ж таки?

— За селом, у кущах, дрова й солому хтось приховав.

— У кущах?

— Еге, під старим гіллястим дубом. Знали де, щоб на випадок дощу, бува, не намочило.

— Дрова й солому?.. А може, воно давно вже там лежить?

— Та ні, принесли недавно. Можна сказати, цими днями. Свіжа солома й дрова також. Навіть трава ще не злежалась під ними, та, що потолочили.

— Гм-м... Кажеш, дрова й солома?

— Еге ж, навіть трісок налушили. Скидається на те, що хтось багаття збирається палити.

— Багаття, кажеш? А далеко від села?

— У тому-то й справа, що близько. Якраз на півшляху між нашою Різнею й сусідньою Малинівкою. Що ви про це думаєте, пане Заславський?

— А ти, добродію Весненко, що думаєш?

— За мене думає начальство, а я сповняю накази властей.

— Молодець! Чини отак і надалі. Давай, приятелю, умовимось так: завтра зранку я знову навідаюсь до тебе, і ти покажеш мені ту місцину. Доведеться улаштувати засідку. А тим часом принохайся, мо', щось вивідаєш. Тільки нікому — ні гу-гу. Пойняв?

— Як не пойняти, пане Заславський!

Приїхавши до Малина, Заславський навідав Кашкина, начальника місцевої поліції. Той, вислухавши його розповідь, виснував:

— Палитимуть вогнища, якщо принесли дрова й солому! Не сьогодні-завтра палитимуть.

— Для чого ж їм палити вогнища, коли села близько?

— Гадати не будемо. Головне — застукати їх на гарячому, отих, котрі палитимуть. Зрозумів — схопити! Присмалимо їм п'яти — вмент зізнаються, навіщо палили вогнища. Тапер дійшло? — начальник малинської поліції усміхнувся поблажливо. — Дам тобі, голубе, добрих хлопчаків, і ви там організуйте засідку. Виберіть таке місце, щоб вас ніхто не помітив, і чатуйте!

ГАННУСЯ ІШЛА на конспіративну явку, а думала про літак. До зустрічі літака лишається десять днів, чекати ще довго. А живлення майже сіло. Інформацію, яку передасть Славко, доведеться притримати.

Славко чекав уже під деревом. Ганнуся привіталась, і цієї миті неподалік бабахнув постріл. Спочатку вона відчула поштовх у руку, а слідом — і пекучий біль.

— Тікай! — крикнула вона Славкові й сама кинулась у кущі.

Вона бігла і все чекала погоні, та погоні не було.

Рукав кофтини просочився кров'ю. Той, хто стріляв, видно, цілився в груди, але промахнувся. На щастя, куля не зачепила кістки, усе ж рука почервоніла, у Ганнусі підвищилась температура, вона не на жарт розхворілась. Дід Яків поїхав до містечка по лікаря.

Петро хвилювався. Незабаром літак зустрічати, а тут з Ганнусею таке... Дід привезе лікаря — хіба від нього приховаєш поранення? Чого доброго ще в поліцію заявить!..

Мабуть, явку вистежили...

А трапилось ще гірше. Лікар, якого привіз дід Яків, удвох з бабою увійшов до кімнати, де лежала Ганнуся, і звідтіл долинув її крик:

— Петрику, поліція! Ховай рацію!.. Поліція!..

Петро обмер: «Там же лікар, чужий чоловік!»

— Заспокойся, доню, — почувся схвильований бабин голос. — Поліції нема, це дохтор!

Не устиг Петро ще й отямитись, як лікар, супроводжуваний бабою Лукією, вийшов з їхньої кімнати й мовчки став одягатися. Зібравшись у дорогу, він уважно поглянув на Бондарчука й сказав:

— Це ви Петро? Це вас кликала хвора? — Не дочекавшись відповіді, додав: — Хвора незабаром одужає, та зараз вона небезпечно марить, бажано, щоб ніхто з чужих не чув цього. Мене ж боятися не варто. Ви мене зрозуміли? — І він рушив з хати. Перед порогом зупинився, ще раз уважно поглянув на Петра, очевидячки, ждав, що той скаже.

— Спасибі, лікарю!. Я зрозумів вас, — розгублено й запізно мовив Петро. — Спасибі вам за все!

Лікар поїхав, а Петра не покидала тривога. Що робити? Лікар усе зрозумів! Сказав, що боятися не варто. На зрадника він не схожий, та може десь обмовитися, і це дійде до ворога! За таких випадків треба негайно міняти адресу. Інакше... Та куди підеш? Ганнуся хворіє, чекаємо літака...

Нипав подвір'ям, поглядав на шлях, чи не вертається з містечка дід Яків. Нестерпно хотілося знати, про що гомоніли дорогою. Не мав найменшого сумніву в тому, що лікар неодмінно розпитуватиме діда.

Дід повернувся перед комендантською годиною і на Петрове запитання сказав:

— Дохтор Соснін майже всю дорогу мовчав. Уже аж тоді, як підвіз його до самої хати, спитав, чи давно ви у нас живете?

— І що ж ви на це відповіли?

— А що я міг йому відповісти? Сказав — недавно.

— Більше ні про що не питав?

— Ще для чогось запитав, чи, бува, я не чув про те, що

взимку скинули під Чоповичами радянських парашутистів. Я відповів, що не чув... От і все..

Так я й знав, подумав Петро, що він зацікавиться нами! Сам або ж через когось іншого спробує налагодити з нами зв'язок. Про всяк випадок антену треба згорнути і все гарненько заховати.

Після лікарєвих одвідин Ганнуся швидко одужувала. Переставши марити, вона поспитала, чи на місці рація. Петро заспокоїв її, сказавши, що все на місці. Про марення, поки не одужає зовсім, постановив мовчати.

— Знаєш, Петрику, мені так совісно, що в такий час усе це зі мною сталося. Незабаром треба зустрічати літак. Та рука майже не болить. Як ти думаєш, Петрику: хто це міг стріляти?.. Невже вони вистежили нашу явку?

— Важко сказати, хто стріляв. А явку перемінімо. Ти про це зараз не думай, одужуй. Добре, що куля не зачепила кістку. Адже могло бути гірше.

— Така втома розлилася по всьому тілу. До сну хилить... Ти нікуди не йди, Петрику, посидь коло мене.

По цих словах вона заснула. Петро сидів коло неї й дивився їй в обличчя. Змарніле, без кровинки, Ганнусине личко вабило чистою красою. Дивачка, переживає, що хворіє в такий час. Зовсім ще дівчисько, а скільки всього набачилась, пережила скільки...

Спала Ганнуся недовго. Розтулила очі — і в них спалахнув радісний подив:

— Ти отак і сидів, поки я спала?

— Еге ж, я оберігав твій сон, — усміхнувся Петро.

— Це правда, Петрику? — вдячно заглянула йому у вічі.

— Правда, Ганнусю. Тільки ти хутчій очапуйся. Незабаром зустрічатимемо літак.

— Ти знаєш, Петрику, мені здається, що дров і соломи не вистачить. Треба ще припасти й віднести. Лучче нехай лишиться, ніж не вистачить.

— Ось одужаєш, тоді й віднесемо.

— Ех, послухати б зведення Радінформбюро! Що там на фронті робиться?..

ЛІТНІЙ ПОЛІЦАЙ підсів до Заславського й чортихнувся:

— Даремно тільки марудимось тут!.. Хтось приніс дрова й солому, сховав у кушах — то й що з того?

— Ти, дядьку, не бурчи. Тільки другу добу тут, і вже воно тобі в печінках. А якої, голубе, ти б заспівав, коли б сидів отут другий тиждень, як оце я?.. Нічого не вдієш. Начальство наказало — треба виконувати.

— Та воно так, пане Заславський, така вже наша служба. Тільки дивно мені...

— Що тобі дивно?

— Невже наше начальство таке дурне?

— Ну-ну, припни язика!

— Вибачте, пане Заславський, вирвалось... Невже наше начальство, хотів я сказати, думає: раз принесли сюди дрова й солому, то вже й вогнища розкладатимуть?

— Начальство знає, що робить, коли нас послало сюди.

— Ні, ви мені скажіть, пане Заславський: навіщо тут палити оці самі вогнища? Тут же ніяких воєнних об'єктів, щоб подавати сигнали для бомбування!

— Не обов'язково бомби, можуть інший вантаж скинути з літака.

— Який же це дурень скине з літака вантаж, коли села — поряд? Чуєте? Це Палажка горлає. Хазяїн десь набрався, як сом мулу, от вона й горлає. А ви кажете — з літака вантаж скидатимуть! Хіба що Палажці на голову... Якщо їхній літак захоче скинути якийсь там вантаж, то він це зробить в іншому місці. А ті, хто чекає цього вантажу, зі всіх боків охорону добру поставлять, таку, що й муха не пролетить. Оці дрова й солому хлопчики-пастушата принесли, щоб картоплю пекти, чи так для забави.

— Давай, голубе, не будемо обговорювати наказів начальства, — сказав Заславський і перевів балачку на інше: — Як ти гадаєш: отих двоє, по яких ти пальнув, — хто були? Думаєш — партизани Івана Калашника?

— Бог їх святий знає. Може, партизани, а, може, просто закохана парочка...

— То навіщо ти стріляв, якщо закохана парочка?

— Нехай любляться собі в селі. Перестануть тепер за село потикатися, знають же, що заборонено, а лізуть...

— Ша-а! Хтось іде!..

Вони замовкли. Збоку зашелестіли кущі й знову запала тиша, як десь під водою. Сторожко наслухали, та кущі більше не шелестіли.

— Хто це міг бути? — озвався Заславський. — Як гадаєш?

— Мабуть, партизани. Хто ж іще посеред ночі отут шастатиме? Підкрадалися до залізниці.

— Скидається на те. А може, вогнища палитимуть?

— Тоді нам лучче мастити п'яти смальцем, поки не пізно!

— Передай усім, щоб лежали тихо, і сам замри! Ми повинні вистежити їх і схопити!

ПЕТРО ДОПОМАГАВ дідові лагодити паркан. З вулиці до хвірточки завернула незнайома дівчина. Привітавшись, поспитала:

— Ганя Зайченко тут живе?

— Тут, — відказав дід Яків і поцікавився: — А ти ж чия, дочко, будеш?

— Я, дідусю, не тутешня. Я з міста, донька лікаря Сосніна. Батько, довідавшись, що я буду у цих краях, попрохав навідати Ганнусю, розпитати, як себе почуває.

— Спасибі, дочко, твоєму батькові, гарна він людина! Заходь до хати — Ганя там.

Провівши дівчину поглядом, дід Яків похвалив лікаря Сосніна удруге:

— Який же гарний чоловік! Розумієш, не забудь! Наказав дочці провідати нашу Ганю! Еге ж, Іван Іванович Соснін — душевна людина!

Петро не поділяв дідових почуттів, думав зовсім про інше: з якою метою прислав лікар свою доньку?.. У те, що вона буцімто завітала сюди дорогою, не вірив. Певен був: прийшла вона спеціально. Але для чого?..

Тінь од паркану, який вони лагодили, подовшала чи не удвічі, коли, нарешті, рипнули сінешні двері, і Сосніна виїшла надвір укупі з Ганнусею. Петро придивився уважніше й відзначив про себе, що дівчина вона нівроку: ще зовсім юна, струнка, тендітна, з привітною, прихильною усмішкою.

— Будь здорова, Ганю, — мовила Сосніна, — мені пора. Випаде нагода приїхати до міста — заходь у гості.

Ганнуся випроварила дівчину за ворота й повернулася до хати. Петро увійшов слідом.

— Чого вона приходила? Про що розпитувала?

— Мені здається, Петрику, що вони з батьком здогадуються: ми не ті, за кого себе видаємо.

— Нічого дивного: лікар Соснін перев'язував тобі вогне-стрільну рану, до того ж чув, як ти, марячи, згадувала рацию... Сосніна хотіла викликати тебе на відвертість... То про що ж була розмова?

— Спочатку, Петрику, ми згадували шкільні роки, спільних знайомих, адже ми разом бували на районних піонерських зборах... Потім вона несподівано запитала, чи маємо ми зв'язок з партизанами.

— Отак навпростець і запитала?

— Авжеж, отак і запитала. Я й сама здивувалась: хіба відкрито питають про це у людей, котрі зустрічалися колись у далекому дитинстві?.. Коли я відповіла, що зв'язку з партизанами не маємо, вона так недовіжливо подивилась на мене... Судячи з усього, вона чекала тільки ствердної відповіді... Коли ж я — в свою чергу — запитала, чи має вона зв'язок з партизанами, то почувала: «Так, маю!..» Більше того, вона сказала, що в Малині знайдуться й інші люди, зв'язані з партизанами.

— Дивина!.. Сосніна, певна річ, оцим самим зізнанням хотіла розвіяти твої сумніви. Але ж отак і на зрадника нарватися можна!

— Я сказала їй про це. А вона мені: «Я добре знаю, кому що казати. А з надто обережних пуття мало. Треба все робити для того, щоб якомога більше людей залучити до боротьби з ворогом!»

— Хоробра дівчина! А з першого погляду не скажеш, що вона така бойова. Але ти правильно відповіла. Ми не маємо права розкриватися!.. А вона, либонь, підпільниця... Як її звати?

— Її звати Ніною. Вона мені дуже сподобалась. Одне зле — дуже відверта...

КОЛИ ВІН СТУПАВ під затишок перших старих верб, які змикалися угорі вітами, утворюючи зелений намет, і попід тим наметом уже слалася під ноги сільська вулиця з вибитою у цупкому спориші колією і химерним плетивом стежок до кожного обійстя й криниць, вулиця, де траплялися назустріч здебільшого сторожкі вихудлі коти й безпритульні пси, а курми навіть і не пахло, наче їх чумка витлумила, тривожне відчуття небезпеки, здавалося, розсоувалося у надвечірньому супокої, і Петро polegшено зітхав, кажучи сам собі: «От я і вдома!»

Та сьогодні ще звіддалеки побачив, як сільськими вулицями вешталася солдатня, довкола криниць збилися докупі запилужені машини й військові вози, а перед дідовими ворітьми стояв на варті вояк з карабіном. Од несподіванки Петро навіть розгубився й уповільнив ходу.

Що це могло б означати? Адже вранці, коли ішов на роботу, нікого не було. Чи довго вони тут стоятимуть? Через два дні літак маємо зустрічати!.. Оце так діла!.. Сталось те, чого вони передбачити не могли...

Простував пожжавленою вулицею і крадькома придивлявся до вояків. Здається, мадяри. Авжеж, це мадяри. Добре, що не німці. Зрештою, хіба не один чорт? І перші, і другі – вороги.

Вартовий, що стояв перед дідовими ворітьми, перепинив Петрові дорогу. По-мадярськи Петро взагалі нічого не тямив, заговорив з вартовим по-німецьки, показуючи на синю нарукавну пов'язку, мовляв, він робітник-залізничник і повертається з роботи додому. На його подив, солдат-мадярин озвався до нього по-українськи:

– То пан оце з роботи йде? Я не мадярин, я словен і розумію українську мову. До вас на квартиру став офіцер, а я його денщик.

– Дуже приємно, – кивнув Петро і пішов у хвіртку.

На подвір'ї до нього кинулась Ганнуся, вимучена цілоденним чеканням, стривожена, як ніколи.

– Що ж тепер будемо робити?

– Кепські наші справи, дівчинко моя. Надніс же їх дідько саме тоді, коли, стільки виждавши, мали вже зустрічати

літак. Тепер нема чого про це й думати. Треба попередити «Центр», що літак зустріти не можемо.

— Як же я вийду на зв'язок, коли навколо кишить мадьярами? Та ще цей денщик з кухні майже не вилазить.

— Якось треба спровадити з хати. Скажи дідові, дід щось придумає.

Петро сидів на пенькові, покурював, чекав, що воно буде.

Дід Яків, незвично збуджений, вийшов з хати вкупі з денщиком і повів його до садка. Незабаром звідтіль долинуло до Петрового слуху:

— То ти кажеш, що оце дерево у вас також називають сливкою? Чудно й дивно, що там, у вашій Мадьярщині, ростуть такі ж дерева, як і в нас, та ще й по-нашому називаються!

Ну, подумав Петро втішено, дід Яків не скоро відпустить цього словена. Можна йти до хати.

У хаті він заходився дерти крупи. Гупання снарядної ступи, чути навіть на вулицю, тлумило зрадливе попискування ключа-передавача рації, яку вони перенесли з хліва на хатне горище. Ганнуся відстукала радіограму, а дід усе ще водив денщика-словена садом, випитував назви плодівих дерев.

Мадьяри, що прибули до Різні на постій, вигляд мали невеселий, навіть провинно-вибачливий. «Не ображайтесь на нас, люди добрі, за те, що потіснили вас, — читалося у їхніх поглядах. — Ми не винні в цьому. Війна». По коморах не нищпорили, курей, у кого вони ще лишилися після німців, не виловлювали — вимінювали на усіякі речі, годящі в теперішньому сільському побуті. Ходили чутки, що німці зовсім не постачають їх продовольством — відплачують за те, що кепсько воюють.

По вечері денщик-словен видобув з нагрудної кишені дримбу, дмухнув у неї й заграв. Мотив Петрові знайомим видався, навіть підтягував слідом, щоправда, про себе: «Из-за острова на стрежень, на простор речной волны выплывают расписные Стеньки Разина челны...» Денщик дограв, і Петро запитав:

– А що, пане, оцю російську пісню вивчили уже на війні?

– Ні, пане, це наша пісня.

– То добре, що вона ваша. Не солодко, видко, воювати, га?

– Ет, війна – це лайно!

– Німці, союзники ваші, так само думають?

– Не кажіть мені, пане, про німців! Ми їх не любимо і не маємо за союзників. Німецький солдат – лихий солдат, мадьярський вояк – добрий вояк!

Мадьяри стояли у селі вже третій день.

Вечоріло. З пастівника поверталася череда.

– А знаєш що, Грицьку? – сказав старшенький. – Давай оті дрова й солому, що ми знайшли в кущах, під дубом, підпалимо!

– А може, Іванку, то партизани приховали? – засумнівався меншенький. – А ми спалимо! Не можна цього робити!

– Які там партизани! Це робота поліцаїв. Я вже не раз помічав: тільки-но споночіє, як двоє–троє поліцаїв через наш город у той бік скрадається. А повертаються вранці. Я ламав собі голову: ну, якого дідька вони туди, в ту долину, ходять?.. А виявляється – он що!

– Ти думаєш, Іванку, вони палитимуть вогнища? А нащо?.. А може, це переодягнені під поліцаїв партизани?

– Ет, які там партизани! Чи я поліцаїв не знаю? Ого! Я їх знаю, як облуплених!.. Вони, мабуть, через якусь шкуру продажну довідалися про парольні сигнали. Під виглядом партизанів хочуть заманити когось і схопити. А ми не дамо їм цього зробити – підпалимо дрова й солому!

– От здорово! То це ми з тобою, Іванку, все одно, що партизани, га? Поліцаї прийдуть, а дров і соломи – нема!

– Еге ж, партизани, хоч і малі. Оце приженемо череду – і відразу ж туди! Ох і горітиме ж!

Офіцер-угорець щось писав за столом, а його денщик-словен чистив офіцерський парадний мундир.

Зненацька вікна, нічим не запнуті, лизнули червоні язички близької заграви, слідом гримнули безладні постріли, знадвору панічно закричали:

– Партизани!.. Партизани!.. Ка-лаш-ник?

Офіцер з денщиком вибігли з хати, похапавши зброю.

На столі залишився офіцерський планшет, і це стримало Петра, бо він і собі збирався було вийти слідом — подивитися, що там робиться.

У планшеті, oprіч карт Поволжя, нічого цікавого не виявив.

Не витримав, таки подався надвір.

Вогонь бурхав догори з тієї улоговини, де припасли дрова й соломі, де мали розпалювати багаття, щоб зустріти літак з довгожданим вантажем. Звідтіля зрідка розлягалися постріли, непевні, навіть боязкі, а від сільської околиці, де мадяри, напевно, зайняли оборону, били навіть кулемети.

Незабаром усе вщухло. Повернулись розпашілі, захекані постояльці. Офіцер пішов до хати, денщик зупинився поруч з Петром перекурити.

— Партизани напали? — поспитав Петро. — Калашник?

— Нерозбериха вийшла. Хтось вогонь запалив, наші подумали — партизани і зчинили стрілянину. А на той вогонь якраз поліцаї бігли. Теж подумали — партизани Калашника і пальнули у відповідь. Наші шкварять по поліцаях, поліцаї — по наших. Поки розібрались, що й до чого, у нас одного підстрілили, а в поліцаїв двох наповал поклади. Отаке-то...

Хлопчики перевели подих уже на своєму куткові, оглянулись у той бік, де догоряв огонь, і меншенький захоплено сказав:

— От ми наробили ділов, га, Іванку? Як партизан Іван Калашник!

Мадьяри виїхали з села так само несподівано, як і прийшли. Та через них зірвалася зустріч літака. Батарей живлення «сілі» до решти, «Птахи» залишились без радіозв'язку з «Центром»...

Розділ чотирнадцятий

ОБЛАВА

Пам'ятайте, завжди пам'ятайте: коли зненацька опинитесь у важкому, навіть, здавалося б, безвихідному становищі, ніколи не опускайте рук. Тому не опускайте, що безвихідних становищ не буває. Там, де усі інші смертні уже нічого вдіяти не можуть, розвідник мусить діяти. Зобов'язаний діяти, бо йому доручено справу надзвичайної ваги. Сотні, а навіть і тисячі людських життів на фронті залежать од вас, розвідників.

З розвідницького кодексу честі

ЩО МОЖЕ БУТИ ГІРШЕ для розвідника, коли він по зернині збирає інформацію, таку потрібну у боротьбі з лютим ворогом, а передати «Центрові» не може?

Думка, що ти нічого не робиш, злочинно марнуєш час, постійно точила Петрові мозок. Нападала хандра, будь-яка дрібниця драгувала, вибивала з рівноваги. Жили надією, що батареї для рації доставлять на явку, та скільки ж можна чекати? День минав по дневі, а на явку ніхто не приходив. А може, того посланця перехопили вороги?.. Де ж роздобути живлення?.. А що, як ризикнути, спробувати через заготовача Заславського? Заславський, напевне, має зв'язок з партизанами, от вони й допоможуть, партизани. Іншого виходу нема.

Петро поділився намірами своїми з Ганнусею, вона категорично заперечила:

– Не вірю я цьому Заславському. Краще вже через Ніну Сосніну спробувати.

– Ет, що те дівчисько може?.. Хіба ти не знаєш, що підпілля у Малині розгромлено? Де вона роздобуде батареї? А Заславський усе-таки будьонівець у минулому.

– Роби, як знаєш, тільки не лежить моя душа до цього Заславського... Усе-таки варто переговорити з Ніною Сосніною.

– Ні, у наші плани Ніну Сосніну вплутувати не будемо. Спробую через цього заготовача масла.

Заславський час од часу навідувався на залізницю, здебільшого трохи підпилий, і щоразу, підморгуючи лівим засльозленим оком, казав одне й те ж:

– Ви думаете, хлопці, що, коли я вже тут служу, став заготовачем масла, бо, зізнаюсь вам під великим секретом, що з дитинства люблю масельце й молоко, то вже й стежечку до вас забуду? Е-е, кепсько ви знаєте Івана Івановича! Я до вас, браття, прикипів душею і ніяк без вас не можу, бо все-таки ми – свої люди.

Нині Заславський навідався у бригаду зранку, і Петро зрадів його появі: непогано день починається!.. дарма переживав, чи взагалі пощастить зустріти Івана Івановича!.. Заславський сам підійшов до нього.

– Ну, як, Петре, справи?.. Яюсь так воно виходить, що ми з тобою й досі не погмоніли душа в душу, хоч тоді, як влаштував тебе на роботу, ніби й домовились. – Він сів поряд і провадив далі: – Подобається тобі робота?

– Нічого, працювати можна, – відказав Петро й подумав про себе: «З якого ж боку до нього підступити?»

– Де там нічого! Погана робота, нема чоґо критись!.. Коли гнеш горба на клятого вороґа, будь-яка робота – гірша каторґи. Хіба не так?

– Куди подінешся? – знову відповів Петро ухильно. – Треба ж яюсь жити.

— Я вже тобі казав, що в громадянську я разом з Будьонним, Семеном Михайловичем, шаткував біляків на капусту! А потім став першим стахановцем на всю округу. То щоб тепер на німців працював? Нехай пошукають дурніших!.. Я тому й перейшов на «Маслопром», щоб заготовляти масельце для наших партизанів, зрозумів? — Нахилившись до Петрового вуха, поспитав: — Ти чував новину? Наші під Москвою розбили німців у пух і прах! Захопили силу-силенну полонених і трофеїв!..

Петро поглянув Заславському в обличчя — було воно збудженим, радісним. «Почула б оце Ганнуся!.. Хіба такий може бути продажною шкурою?.. Нема чого вагатися, він — свій!»

— Маю до вас, Іване Івановичу, одне прохання, — почав Петро, та цієї миті його покликав дядько Максим. — Зачекайте, я зараз повернуся.

Дядько Максим завів Петра за водокачку, попередив:

— От що, хлопче... Тут, ще до твого приходу, оцей самий Заславський перешіптувався з одним колійним обхідником. Гарний то був хлопець. Як оце ти. Потім його схопили. Згодом довідалися ми: німці розстріляли того хлопця за зв'язок з партизанами. Боюсь, що це — робота Заславського. Отож, Петре, стережися! — Потім додав: — Рихтуйся в дорогу, командировка нам з тобою пахне.

Дядькові Максимові слова приголомшили Петра: «От тобі й на!.. Мало не влипнув... Невже він і справді провокатор?.. Не може цього бути!.. Тут щось не те... Але — про всяк випадок — не слід починати ту розмову, трохи підожду».

Він повернувся до Заславського, і той підозріливо спитав:

— Чого він хотів од тебе, цей Мороз?

— Ми з ним разом у командировку їдемо, сказав, щоб я збирався.

— А-а... Ну, а що за прохання мав ти до мене?

— Та це таке, що й казати незручно... Одне слово, чи не могли б ви, Іване Івановичу, роздобути для мене доброго тютюну?.. Подумав — їздите по селах, то вам неважко розжитися на добрий тютюнець.

— Тільки й усього? — недовірило перепитав Заславський. — А я думав: ти мене попросиш звести тебе з партизанами... Міг би познайомити тебе з одним чоловіком...

— Пробачте, Іване Івановичу, мені не до знайомств, мені сім'ю треба утримувати!

— Ех, ти, спідничник! — презирливо кинув Заславський. — Я думав: ти — наш, а ти, виявляється, перед німцями вислужуєшся!

— Думайте собі, що хочете, а я побіг. Онде дядько Максим уже махає, що пора їхати...

ГАННУСЯ ІШЛА ДО САДКА, дід Яків перепинив її на стежці, пильно поглянув у вічі, стривожився й собі:

— Щось ти, дочко, невесела сьогодні.

— Та так, дідусю, веселого мало.

— Так просто нічого не буває. Кажи, що сталося.

— Чи знаєте ви, дідусю, що за чоловік Іван Іванович Заславський?

— Заславський? — дід Яків насупився. — А ти звідкіль його знаєш?

— У старости бачила. Ще тоді, взимку, як ходили з Петром на реєстарцію. Цей Заславський якраз навідався до старости.

— Так, вони давні приятелі. Лучче з ними не знатися — непевні люди... довіри не викликають...

— А ви, дідусю, бува, не помиляєтесь?.. Він якось нахвалвся Петрові, буцімто укупі з Будьонним воював...

— Заславський такий будьонівець, як твій дід-челюскінець... Душогуб він!.. Якось про нього з п'яним старостою завів я балачку. Кажу йому: Іван Іванович — такий

тихий, такий сумирний!.. Староста розсміявся: «Це тепер він тихим став, а колись перший рубака був. Наш полковник Голуб, якому сам Головний Отаман Петлюра шаблю подарував, нахвалитися не міг цим самим Іваном Івановичем Печерицею... еге ж, тоді він був Печерицею, а вже потім вихрестився на Заславського... і зробив його своєю довіреною особою...

— Коли так, то кепські наші справи, дідусю. Оцей самий лукавець до Петра в довір'я втерся, нині Петро допомоги у нього проситиме...

— Якої ще допомоги?

— Ну, щоб роздобув батареї для радіостанції...

— Ех, діти, діти! — вдарився дід Яків у поли. — Хоч би мене, старого, спитали були завчасу. Та ж обійди всю округу і не знайдеш такого, котрий би знав про всіх і кожного стільки, як твій дід Яків, бо я життя прожив... Що ж тепер буде?

— Побіжу на залізницю, може, встигну ще попередити Петра... Побіжу, дідусю, бо не витримаю...

ЗАСЛАВСЬКИЙ ПОВЕРТАВСЯ ЗІ СТАНЦІЇ додому і в зустрічній молодій жінці упізнав ту, котру бачив узимку в кабінеті старости Весненка.

Ганя, Іринина донька!.. Куди це вона так поспішає?.. Треба перехопити, заманити до себе!.. Коли ще така нагода трапиться?.. А раптом пощастить дещо випитати або навіть і в любов позабавляться!

Зупинившись за кілька кроків, зробив радісно-здивоване обличчя, вигукнув:

— Ганю Миколаївно, невже ви?! Оце так зустріч!.. Куди це ви йдете? Часом не до Петра?

— До Петра...

Ганюся дивилась на Заславського, прагнула вчитати з його обличчя оте, що так її хвилювало, — чи просив його

Петро допомогти роздобути батареї.

— Вважай, тобі повезло. Через півгодини Петро повинен зайти до мене на квартиру. Ми з твоїм Петром, можна сказати, — друзяки! Ще б пак! Це я допоміг йому влаштуватись на залізниці!.. Та й не тільки йому — багатьом... Болить мені душа за наших хлопців і дівчат, як тільки можу, рятую од вивезення до Німеччини!.. Отож ходімо до мене, я мешкаю тут неподалік, отам на нього й підождемо. Ходімо ж, Ганю, ходімо, на вулицях тепер небезпечно стояти й гомоніти.

Стояли одне перед одним, одне одного поглядами вивчали й гарячково думали кожне про своє. Заславський: «Головне заманити цю пташечку на квартиру, а там вона з моїх рук не випурхне!» Ганнуся: «Як же він блудить очиськами!.. Либонь, розмова про батареї поміж ними вже відбулася!.. Він просто бреше, собака!..»

— А чого Петро повинен прийти до вас на квартиру, коли він на роботі? — спитала вона.

— Він сказав, що хоче дещо у мене попросити, от ми й домовилися зустрітись у мене на квартирі... Він був сам не свій...

«Схоже на правду, — подумала Ганнуся. — Виходить, розмови про батареї ще не було?.. Петро повинен прийти до нього на квартиру!.. Куди ж мені податися, щоб попередити Петра, — до нього на роботу чи на квартиру до Заславського?.. Коли піду до нього на роботу, то можемо, чого доброго, й розминутися дорогою. Треба йти до Заславського»

— Недалеко, кажете, живете?

— Не так, щоб і близько, але не так, щоб і далеко. Одне слово, поки дійдемо та стіл допоможе мені накрити, бо як-не-як, а в хаті гості, дивись, і Петро нагодиться.

«Здається, клюнуло! — торжествував Заславський. — Але чого вона така схвильована?»

Звернули у тиху бічну вулицю, потім — до глухого двору, піднялися східцями на ганок дерев'яного особнячка.

— Ось тут я й живу, — заметушився Заславський, відмикаючи двері. — Прощу заходити, будьте, як удома. І вибачте, заради Бога, за холостяцький безлад. Усе не приведу в дім господиню, ніколи, бачите, й оженився. А потім я вам скажу: якби лучилась добра дівчина або нехай і молодичка, така, як оце ви, Ганю Миколаївно, хоч і сьогодні оженився б!.. Ти на мене так не дивись, не думай, що я підтоптаний, я ще парубок, як той казав, — ого-го!.. Сідай, будь ласка, до столу, поки твій прийде, я тебе дечим почастую. Маю пляшчину французького винця. Тобі таке й не снилося! Ой, пробачте, я хотів сказати — такого ви ще не куштували. Спеціально притримав від Нового року для гостей найдорожчих. А ти, без перебільшення, — найдорожча моя гостя!.. Знаєш, Ганю, коли я тебе побачив, ну, ще тоді, у Весненка, то світ мені замакітрився! Ти так схожа на Ірину Яківну, матір свою. Тільки ти ще вродливіша, ще показніша. Чого ж ти не сідаєш? Сідайте, Ганю Миколаївно, я від усієї душі!..

Вона стояла край порога, мовчки спостерігала, як він метушиться, розкорковуючи видобуте з буфету вино й розливаючи по келишках, як тремтять йому від збурення жилаві руки, і весь він тремтить, мовби його підключили до електромережі.

Заславський підступив до неї з двома келишками, подав той, що тримав у лівій руці, загравав стуманілими очима:

— Про-шу, Ганю Миколаївно! Вибачте — від серця! І давайте вип'ємо за вашу молодість і вроду.

— Пийте самі, я не буду.

— Та ти бодай пригуби! Це ж — французьке! Солодке, як медок. Ось бери приклад з мене, отако-о роби: хоп — і нема! Ну, не церемонься, серденько!

Ганнуся поглянула на годинник, що тихо вицокував на стіні.

— Де ж Петро? Йому пора вже бути.

— Може, затримався дорогою. Не переживай, нічого з

ним не станеться. — Заславський вихилив і другий келишок, Ганнусин, брязнув ним об підлогу, засміявся: — На щастя, як то кажуть... Петро, Петро!.. І що ти у ньому знайшла, в отому Петрові? Хіба я гірший за Петра?.. Хоч він і молодший, та куди йому до мене братися, шмаркачеві? — Сягнув рукою по пляшку, заковтнув разів кількоро прямо з горла, тильним боком долоні витер губи і, хтиво усміхаючись, рушив до Ганнусі. — Я тебе обманув, сказавши, що Петро повинен прийти до мене. Ти мені страшенно подобаєшся, дівчинко, і я хотів, щоб ти прийшла до мене... Ти не дивись на мене такими страшними очима, я тебе не з'їм. А твій Петро ніколи не довідається, що ти у мене була. — І він схопив її за руки. — Рибонько моя, серденько...

— Як вам не соромно! — гнівно відштовхнула Ганнуса Заславського. — Ви мене обманули, а тепер ще й чіпляєтеся!.

— Я не пристаю, просто голову втрачаю, бо задля тебе ладен на все! Усе, чим я багатий, до ніг твоїх покладу за один лише твій поцілунок!

— Затямте, пане Заславський: я ніколи не цілувала й не цілуватиму... кавалерів, котрі навіть улітку смердять кальсонами!

Та Заславський не слухав її, кинувся до суміжної кімнати, загуркав шухлядами, збуджено промовляв, не так, здавалося, до неї, як сам до себе:

— Я багатий, я дуже багатий, я такий багатий, мов Крез! Ти сама зараз переконаєшся!.. І все це буде твоє!

Ганнуса метнулася до дверей, шарпнула на себе — вони не піддалися. «Замкнув, гад!.. Що ж мені робити? Прикінчити його чи що?.. Почують постріли — збіжаться... все одно стрілятиму, коли посміє до мене полізти!»

— Дивись, — повернувся Заславський до вітальні. — Ні, ти тільки поглянь, яке багатство: персні, чимало з коштовними каменями, сережки, намисто! І все це — твоє!

— Нічого мені од вас не треба!.. Навіщо ви замкнули двері? Негайно відімкніть!

— Не хочеш, значить, по-хорошому? Ну, добре! — Заславський увіпхнув коштовності до кишені. — Востанне тобі кажу: ти — не маленька, знаєш, чого мужчина хоче від жінки, то ж годі ламатися! Отам, — кивнув у прочинені двері до суміжної кімнати, — моя спальня, ліжко просторе й вельми зручне. Розтелешуйся, моя пташко, і лягай до ліжечка. Недоторканою ти звідси не вийдеш, зрозуміла?

— Ви можете мене вбити, але до ліжка я не піду!

— Спочатку я сам здеру з тебе оці лахи, розіпну на оцій підлозі, натішуся тобою досхочу, а вже тоді можу й прикінчити!

«Він не залякує, — подумала Ганнуса, — цей страшний чоловік здатний на все! Буду стріляти!»

— Спробуйте, пане Заславський, тільки доторкнутись до мене! Я вам горлянку перегризу!

Сказала це так рішуче, що Заславський поглянув на неї тверезо і навіть злякано. Зваживши становище, насилів на закам'яніле від алкоголю обличчя вимушену усмішку.

— Дивачка!.. Я пожартував... Жартів не розумієш чи що?.. Я хочу по-хорошому. Якби я був лихим чоловіком, то ви обоє — ти і твій Петро — давно б уже гоїдалися на шибениці з фанеркою на грудях. Гадаєш, я не знаю, що ви зв'язані з партизанами ще від зими?

— Навіщо ви обмовляєте нас?.. Добре знаєте самі, що це — неправда...

— Неправда, кажеш?.. А для чого ж ви ходили взимку до лісу?.. Там є одне дерево, дуже цікаве, з дуплом!.. Що, може, я вигадую, га?

— Так, ходили. То що ж тут такого? Тоді чоловік ще не працював, і ми ходили до лісу по дрова.

«Невже цей гад ще відтоді стежить за нами?»

— Хе-хе, знаємо, по які дрова!.. Отут, коло серця, я за-

вжди ношу маленьку книжечку, там у мене все записано!.. І ти зі своїм Петром давно вже у мене на гачкові. Знаєш, що з вами буде, коли я піду до гестапо й дещо прочитаю про вас з тієї книжечки?.. Але ж я цього не роблю... От бачиш: я по-хорошому до тебе, а ти до мене як?.. Вибирай же, моє серденько, що тобі дорожче: скинути з себе льолю й лягти до ліжечка чи...

Знадвору хтось постукав у двері.

«Мабуть, Петро! — зраділа Ганнуся. — Як же вчасно!»

— Ну, пташко, маєш ти щастя! — люто глипнув на неї Заславський і пішов одмикати двері.

Ні, це був не Петро — до вітальні, слідом за господарем, увійшов літній чоловік у цивільному; тримався настільки незалежно, впевнено, що Ганнуся подумала: справжній хазяїн цієї квартири — він, прибулець. Заславського ж ніби цигани підмінили: пропустив гостя наперед, заляк під вішаком, тягнувся в нитку, провинно-розгублено кліпав.

— Тобі що, ночі мало? — прибулець гнівно ворухив пористим носом, наче принохувався. — Серед білого дня бавишся у любов?

Заславський знічено мовчав, лише водив очима за гостем, котрий бридливо оглядав недопиту пляшку на столі, розбиті келишки на підлозі.

«Мабуть, якесь велике цабе, — подумала Ганнуся, — авжеж, коли Заславський ні живий, ні мертвий. Вимова чиста, на німця не схожий. Треба зникати, поки не розібрався, що й до чого. Іншої такої нагоди не буде!»

— То я пішла, Іване Івановичу, — манірно усміхнувшись прилиплому до стіни Заславському, Ганнуся ступнула за поріг. — Бувайте здорові! Ми так весело провели з вами час!

Лишившись віч-на-віч з Голубом, Заславський відчув, як у нутрі розливається пронизливий холод; підібрав живіт, мовби саме сюди остерігався удару кулаком або — ще гірше — носакон чобота. Авжеж, з паном полковником

жарти кепські. Що більше стрічався Заславський з Голубом, то дужче тремтів перед ним за свою шкуру. Колись, ще за Петлюри, пан полковник теж був жорстоким, але хоч не таким помисливим та підозріливим. Тепер же у кожному підозрював підпільника або партизана. Не шкодував ні чужих, ні своїх. Трьох, найближчих своїх поплічників, спровадив до гестапо за те лише, що запідозрив у зв'язках з партизанами.

— Що за одна? — кивнув Голуб на двері, за якими зникла Ганнуся, і втупився у Заславського важким поглядом.

— Це просто так, — запобігливо усміхнувся Заславський.

— Як це — просто так? Якщо вона не наша, не працює на нас, то якого чорта приволік її на квартиру? Весело проводиш час? Скільки тебе, йолопа царя небесного, вчити конспірації?

«А куди ж мені їх волокти»? — збирався було відказати Заславський, та побоявся. Пан полковник розлютиться ще більше, краще промовчати.

— Чи не пора тобі, Печерице, постатечнішати? Пісок уже з ногавиць сиплеться!.. Ти за цими зальотами всю роботу занехаяв. З вогнищами майже два тижні валандався, переплутавши пастушат з партизанами. Знайшов у куцах купу соломи — і вже тобі партизани привиділись!.. Тільки двох поліцаїв ні за цапову душу загубив, а скільки тяганини з мадярами було!.. Про тих парашутистів так нічого й не рознюхав?

— Ні, пане полковнику, на жаль, не рознюхав. Як у воду канули. Думаю, вони до партизанів подались.

— Він думає! В окрузі ворожу рацію запеленгували — це чия робота, як не парашутистів?.. До партизанів подались!.. Якби менше за спідницями волочився, то вже давно б натрапив на слід цих парашутистів-радистів... Ти дивись, Печерице!.. І перестань пиячити! Бач, уже на французькі коньяки перейшов! — показав очима на недопиту пляшку.

– Багато живеш!

– Пробачте, пане полковнику, я хоч і п'ю, та голови не пропиваю, як деякі... А в нашій роботі без цього зілля ніяк не обійтись...

– Ти мені філософії тут не розводи! – погрозово помахав Голуб пальцем Заславському перед носом. – Ти мені цих радистів знайди! Не знайдеш – шукуру спушу!..

Після подорожі до Вінниці й тривалих розмов з шестидесятилітнім генерал-хорунжим Іваном Володимировичем Омеляновичем-Павленком, командантом Вінницького куреня української поліції порядку, який незабаром мав стати гвардією Української Визвольної Армії, полковник Голуб шукав нагоди зустрітись з Петром Бондарчуком. Відчував, що не той, за кого себе видає, себто не просто приймак діда Якова Мухи, а має пряме відношення до радянських парашутистів. Але як це довести?.. Якби це підтвердилося, то додало б полковникові аргументів у розмові з Бондарчуком, сином вояка Армії Української Народної Республіки, котрого він, полковник Голуб, врятував колись од розправи, а потім укупі поверталися з польських таборів для інтернованих в Червону Україну. Тому й вимагав од Печериці-Заславського, ставлення до якого не змінилося, посилити пошук парашутистів-радистів.

СЛУЖБОВІ ВІДРЯДЖЕННЯ випадали часто; у дорозі підстерігала небезпека; таких, котрі б зголошувалися поїхати з власної волі, знаходилося мало, і тут Петро завжди виручав майстра, бо міг побачити непомічуване чи недоступне тут, на колії; відрядження збагачувалися новою, корисною у розвідницькій роботі інформацією.

Цього разу їхав укупі з дядьком Максимом, літнім, здебільшого мовчазно-задумливим чоловіком, якого беззастережно цінували у їхній бригаді.

У товарному вагоні, куди вони увіпхались уже на ходу,

сиділи німецькі солдати. Один з них награвав сумної на губній гармошці, інші розважливо гомоніли. Петро прислухався до їхньої балачки, яка спочатку видалась дріб'язковою, і незабаром уже знав номер дивізії та місце дислокації. Шкода, зітхнув про себе, «Центр» не знатиме про неї, бо ми втратили зв'язок.

Умовкла гармошка, ушухли балачки; німці, мовби хто їм команду подав, видобули з ранців солдатський харч і заходилися гучно та бридливо плямкати. Перемелюючи хліб з маслом і запиваючи кавою, то один, то другий, то всі гуртом оглушливо, ніби змагаючись за почесний приз, псували повітря. Петра обпікав сором, бо це було не тільки бридко, а й протиприродно, та, на його подив, з-поміж оцих вояків, котрі, напевно, широко вірили, що вони — надлюди, вища раса, їм сам Бог повелів панувати над усім світом, стати його володарями, недарма ж на їхніх «бляхах» викарбовано гасло «З нами Бог!», — з-поміж оцих надлюдей не знаходилося жодного, хто б осудливо сказав: «Та схаменіться бо, хлопці! Це ж непристойно, принаймні, за обідом!»

— Оце тобі, хлопче, німецька культура! — презирливо мовив дядько Максим. — Ніякого сорому... Свині та й годі.

— Свині? — жваво повернувся до нього німець, що сидів поблизу. — Шпик? О, гут, гут!

— Еге ж, свині, шпик, — потакував йому дядько Максим.

Поїзд прудко, наче з гори пущений, котився високим насипом; усе, що підступало до залізниці упритул, розпливчасто миготіло, тікало назад, а на певній віддалі, здавалося, повільно оберталося довкола власної осі. Дядько Максим задумливо вдивлявся в краєвиди, тоді озвався:

— Наша свята земелька... Незабаром її звільнять од цієї нечисті. Тоді вони, хлопче, ще не так запукають, як даватимуть звідси драла!..

З роботою, заради якої було їх відряджено, упорались до полудня і попутнім поїздом повернулися назад.

— А знаєте що, дядьку Максиме? — сказав Петро. — Давайте розійдемося по домівках! Ніхто ж не бачив, коли ми повернулись.

— Діло, хлопче, кажеш. Ну, то бувай здоров.

— До завтра, дядьку Максиме! Я ще збігаю до міста по куриво.

Насправді ж Петро сподівався що-небудь розвідати, бо від самої зими так і не довелося пройти міськими вулицями білого дня.

Дістався середмістя і несподівано потрапив під облаву. Цього разу німці спрацювали так чітко, що люди, йдучи кудись у своїх справах, навіть озирнутись не встигли, як зусібч оточили їх автоматники.

Проклинаючи усе на світі, передовсім — сам себе за необачність, плентався Петро у юрмі таких же нещасливців, конвойованих посиленою охороною.

Куди ж нас провадять?.. Ех, і поніс же мене дідько рогатий до цього міста!.. Як же тепер звідсіль дременути?.. Ні, не утечеш. Онде спробував один вихопитися з колони, тепер лежить на узбіччі. Автоматна черга прошила груди — кривава квітка усе більше розростається на білій сорочці...

Тільки за міською околицею він зрозумів, куди їх усіх женуть. Отже, концтабір!.. Колючий дріт, по кутках — сторожові вежі з кулеметами... Звідсіль тільки одна дорога — до рейху, у рабство... Вистукуватимуть колеса, а ми, тиснучись до загратованих віконць, гукатимемо кожному, кого заглядимо: «Прощайте!.. Прощайте!.. Прощайте!..» От і скінчилась моя розвідницька робота. Зовсім не так, як уявлялось, геть по-дурному, безглуздо, ганебно... Через колючий дріт не вислизнути. А коли б і пощастило проповзти поміж долішньою ниткою, то кулемети сіконуть слідом... Невже й справді звідсіль не втекти?..

Петро штовхався поміж людьми, придивлявся до них,

немовби спільника шукав, прислухався до розмов. «До Німеччини повезуть!» — казали одні, інші заперечували: «До Вінниці запроторять, у табір смертників!». Обличчя сіріли з відчаю, молоді жінки ридали: «Боже мій, Боже мій! Та я ж немовлятко вдома лишила! Що ж тепер з ним буде?»

Переходячи від гурту до гурту, наглянув затишну, ніким ще не зайняту місцинку й знеможено приліг. Тільки-но стулив повіки, обмірковуючи становище, як зі сторожової вежі ударила довга кулеметна черга... Хтось пронизливо закричав, люди панічно сипонули урозтіч, хтось боляче наступив Петрові на руку, Петро не витримав.

— А ти мастак лаятись, — мовив хлопець у грубезних черевиках, спинившись над Петром. — Навчи мене.

— Спочатку навчись під ноги дивитись.

З-за далекого лісу уставала моторошна темна хмара. Поволі, скрадливо виповзала на крайнебо, сунула далі, нещадно підминала під себе інші хмари, великі й малі, білі, мов дим, і темнаві, схожі на клаптики брудної вати, роздimalася, як удав, що наковтався кроликів, і вже сягала зеніту. Та ось з протилежного боку, затуливши сонце, навально рушила назустріч не менш дебела і не менш темна хмара. Перша хмара прагнула і її поглинути одним махом, але та не давалась, і зав'язалася поміж ними жорстока бійка — сліпучо замиготіли блискавиці, то хмари-суперниці метали одна в одну огненні зигзаговидні стріли; обвально, розкотисто загуркотів грім, то вони пустили в діло важку артилерію... Важко було збагнути, яка з них узяла гору, бо ринув дощ...

І чомусь — за якоюсь химерною асоціацією — згадався Петрові «Старий», бувалий у бувальцях чекіст, котрий навчав їх складнощам і тонкощам розвідницької професії. «Пам'ятайте, — казав «Старий» тихим домашнім голосом, — завжди пам'ятайте: коли зненацька опинитесь у важкому, навіть, здавалося б, безвихідному становищі, ніколи не опускайте рук. Тому не опускайте, що безвихідних стано-

вищ не буває... Там, де усі інші смертні уже нічого вдіяти не можуть, розвідник мусить діяти. Zobov'язаний діяти, бо йому доручили справу надзвичайної ваги... Сотні, а може, навіть і тисячі людських життів на фронті залежать од вас, розвідників...»

Немовби хто підштовхнув Петра, струсонув, узявши за барки, він стрепенувся, сів, повторив про себе: «Безвихідних становищ не буває!...»

А який же тут вихід? Лізти на колючий дріт? Про це нема чого й думати, викинути з голови й не піддаватись жодній спокусі!.. А якщо скористатися брамою, крізь яку загнали сюди?.. Там, на варті, стоїть уже інший поліцай, значно старший і, либонь, не такий гадячий...

Дивна річ, він навіть документів не перевіряє. Ні у тих, котрі сюди заходять, ні у тих, котрі виходять. Можливо, тут вони служать, знає кожного в обличчя, тому й не перевіряє... Та невже він пам'ятає всіх в обличчя?... Як же це я прогавив, не звернув уваги на те, чи перевіряв документи молодий поліцай, котрий стояв на варті перед цим?.. Здається, перевіряв... Так, перевіряв!.. А цей, літній, не перевіряє... А що, коли спробувати пройти повз нього?.. Убити мене він не уб'є, хіба що прикладом щосили огріє. Витримаю. Треба спробувати, поки цього поліцай не замінив хтось інший, пильніший, запопадливий... Треба спробувати!.. Стій! Та ж у мене ще й синя нарукавна пов'язка у кишені! Як же я забув про неї?.. Чому б не начепити? Хіба він зопалу розбере, поліцай, що там написано на ній, що означає той напис?

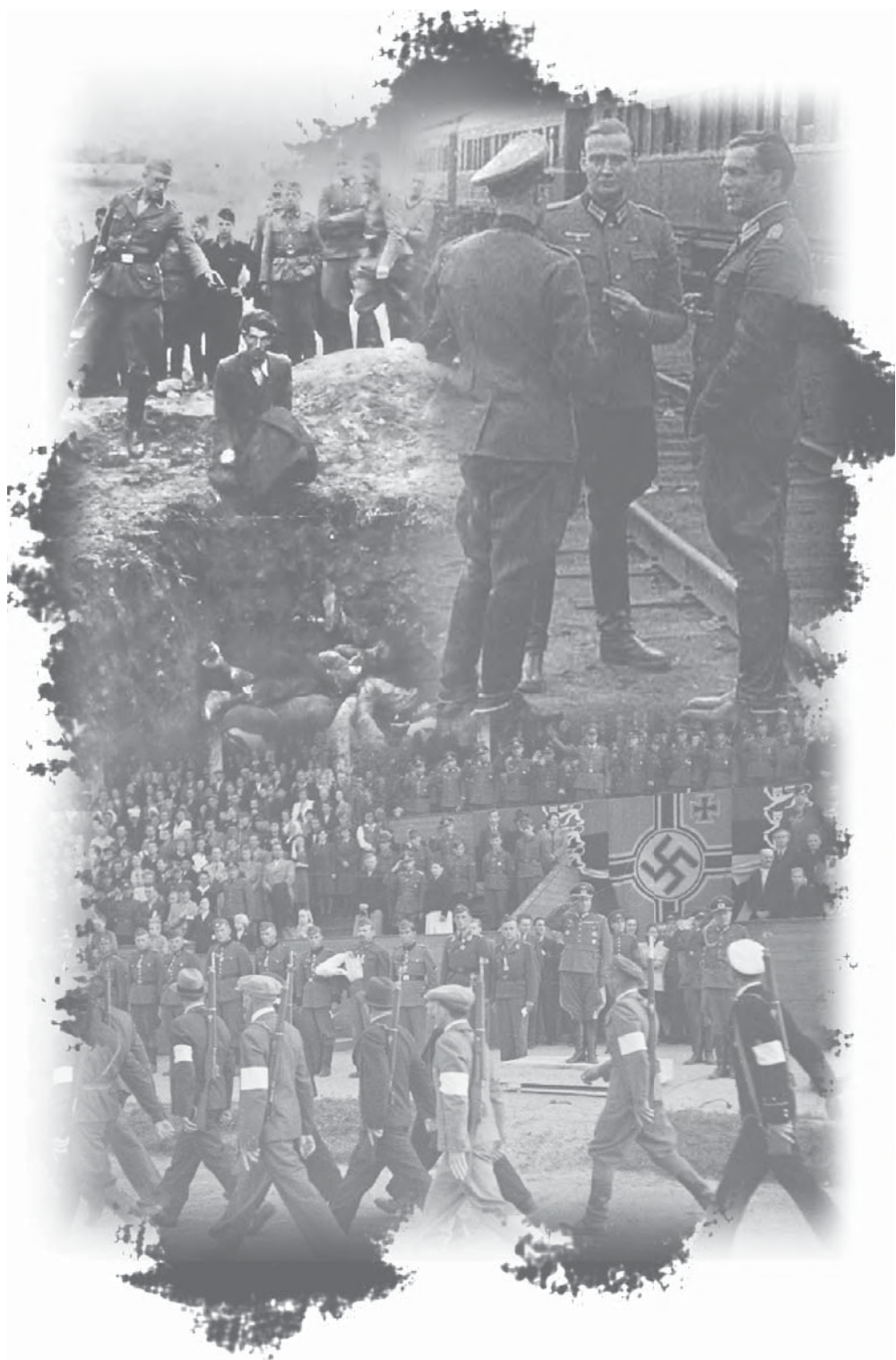
Начепив на руку пов'язку, надав обличчю зосереджено-заклопотаного виразу, для чого навіть брови насупив, гордовито-незалежно звів голову й неквапливо, можливо, аж занадто неквапливо рушив до брами.

Надії на успіх було мало, та він змусив себе вірити, що все обійдеться гаразд, треба лише нічим себе не виказати, навіть не помічати поліцай, удавати, що він для нього —

стовп стовпом... Брама усе ближче, брама усе ближче, усе ближче... Поліцай – поряд, чути навіть, як щось клекоче йому в грудях... Зараз він перегородить дорогу: «Стій! Документи!..» Спокійно! Візьми себе в руки! Він не звертає на мене уваги... От я вже й по той бік брами, на шляху!.. Ура!.. Цить, дурню!.. Окрику не чути... Треба швидше!.. Не поспішай, може запідозрити, іди, як і досі йшов, ти повертаєшся з роботи, ти стомлений...

Низько над містом волоклися весняні хмари, подекуди вони чіплялися за дахи, накрапав дощ...

З чим же його можна порівняти, оце відчуття волі, таке нестримно бурхливе, що йому тісно в грудях? Ні з чим! Хіба що з відчуттям своєї появи на світ, якби нам було дано осягнути ту першу мить свого життя. Коли з-за колючого дроту щастить вирватись на волю, навіть отакого похмурого дощового надвечір'я тобі світить яскраве сонце, бо якраз воно й уособлює волю... Та все ж яка непевна, яка хистка межа пролягає між волею й неволею, безпекою й небезпекою, життям і смертю! І така вже, либонь, наша професія, що ми постійно відчуваємо оцю хистку межу...

*Розділ п'ятнадцятий***ЇХАТИ ДО ВІННИЦІ –
ЛІЗТИ У ЗАШМОРГ**

...ЯКБИ Ж ХОЧ РІЧ БУЛА путня, дорога. А то так собі. Лежала б на дорозі, і ліньки було б нагнутись, щоб підняти. Хіба що задля розваги копнув би носакком. А копнувши, подумаєш: щось, ніби цеглина, таке ж важке, тільки папером обклеєно, а з одного боку гудроном залито... Тільки ми, професійні розвідники, знаємо справжню ціну оцим великим «цеглинам». Авжеж, оці сухі батареї, по вісімдесят вольт, а комплект – три штуки – двісті сорок вольт, живлять розвідницькі рації «Север». Нема живлення – і рація не працює, хоч сядь та й плач. Не працює «Север» – дарма тільки хліб розвідницький переводиш. Не купити цих батарей ні в крамницях, ні на барахолці-товчкові. Роздобути можна тільки у великих містах, на радіовузлах чи телефонних станціях... Коли б я був удома, у Вінниці, то не сушив би голови... А що, як і справді махнути до Вінниці?.. Борис, напевно, й досі працює на телефонній станції – через нього роздобуду батареї... І заodne маму навідаю...

– Послухай-но, Ганнусю, є одна ідея!.. Сподіваюся, ти підтримаєш мене.

Та вона його не підтримала.

— Це безумство! До Вінниці сотні кілометрів. Як добиратимешся?.. Коли навіть і доберешся, і батареї роздобудеш, як же ти їх перевезеш? У чому? За пазухою чи, може, у кишнях? Це ж тобі не сірники! Навколо — німці й поліцаї!.. Ти вже пробував, не послухавши мене, роздобути живлення через цього запродавця Заславського, і що з того вийшло?.. Та, видно, це нічому тебе не навчило, ти знову за своє... Адже нам повинні доставити живлення на явку, треба набратися терпіння й підждати... Який же ти упертий!.. Добре знаєш, що це безумство, і сам же лізеш у зашморг... Ні, нема у тебе витримки!

— Іди ти знаєш куди зі своєю витримкою! — вибухнув Петро, чи не вперше за всі ці місяці їхньої спільної роботи. — Чудово і без тебе розумію усі складнощі і небезпеку цієї поїздки. Але зрозумій і ти: чекати не можна! Я не маю права чекати. Німці послали перевезення до фронту, появилися танки, пофарбовані у жовтий колір, мабуть, їх перекидають з Африки, перекидають так спішно, що навіть не встигли перефарбувати. Ворог щось затіває, коли наших не попередити, усе це може обернутися великим лихом, на фронті загине багато наших людей... А ти кажеш: набратися терпіння й чекати! Та хіба можна у такий час бомки бити?.. Я сказав, що поїду, отже, поїду!.. Тобі ж — нагадую, куди саме нас мали закинути. Нас мали закинути у район Вінниці. Десь тут, під Вінницею, будується Гітлерова ставка. Ми з тобою, голубко моя, мали розвідати, де саме будується. Пілоти були молоді, недосвідчені й помилково закинули нас у район Житомира. Нагадаю тобі, Ганнусю, розмову з інструктором. «Вулицю Депутатську знаєте? — Знаємо. Там — садиба письменника Михайла Коцюбинського. — Ї — міська бібліотека. — Бували і в бібліотеці. — Директор бібліотеки — Іван Васильович Бевз. Запитаєте: «Ви маєте українське видання книги Адольфа

Гітлера «Майн кампф»? Іван Васильович повинен відповісти: «Так, маємо. Тільки книга зараз на руках, зачекайте день— другий». Це — пароль... Через Івана Васильовича, залишеного у Вінниці для підпільної роботи, виконуватимете своє завдання...» Отже, Ганнусю, я їду виконувати своє завдання... наше завдання...

— Спочатку роздобудь довідку у бургомістра...

У БУРГОМІСТРОВІЙ ПРИЙМАЛЬНІ поряд з Петром сидів літній чоловік з дебелими, схожими на сріблястих карасів, вусами. Поцікавився, у якій справі прийшов Петро до бургомістра, стомлено прикрив очі і, здавалося, дрімав. Та ось під лискучими хромовими чобітьми дратівливо зарипіли мостини, і вусань озвався, хоч і стиха, але різко:

— Оцього запам'ятай! Це — начальник української поліції Кашкин. Скільки він людей замордував! А ось і сам бургомістр Крижанівський... Таке славне прізвище!.. Данило Якович Крижанівський написав пісню на слова Тараса Григоровича Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий», пісня стала народною... А бургомістр тільки ганьбить прізвище Крижанівський. Цей Крижанівський, щоб довести свою відданість німцям, за коменданта Щтольца особисто, гад, розстрілював людей... Запам'ятовуй, хлопче, запам'ятовуй!

Отак чи не кожного, хто проходив попри них до бургомістрового кабінету, вусань називав за посадою і прізвищем і всім, без винятку, складав негативні характеристики, не так радячи, як наказуючи Петрові запам'ятати усе, що бачить або чує, аби виставити цим гадам рахунок, коли настає їхній судний день, а цей день уже не за горами.

«Навіщо він це робить? — дивувався Петро. — За кого мене він має? Адже отак можна й на ворога нарватися. Невже відчуває серцем, хто чим дихає, де свій, а де чужий? Мені б його відчуття, менше б у всілякі халепи потрапляв.

Та за його плечима життєвий досвід, у мене ж цього досвіду – жменька».

Хтось не зачинив за собою двері бургомістрового кабінету, і Петрові та його сусідові було видко, як пан Крижанівський, радісно усміхаючись, підходив до кожного з місцевих чинів, довго тряс руку, після цього тричі цілувався, так само до непристойного довго, з присмоктом, і той гучний присмокт чутно було навіть у коридорі.

– Це в них мода така чи що? – не стримався Петро.

– Графське поріддя! – презирливо прошипів вусань. – День – другий не бачились, а цілуються, буцім не стрічались місяцями.

– А що, бургомістр справді з колишніх графів?

– Еге ж, з графів! Його батько був у графа холуєм, отож і син перейняв холуйські замашки!..

Місцеві «фюрери» нарешті пішли, секретарка назвала Петрове прізвище, і він увійшов до бургомістрового кабінету. На пісному обличчі Крижанівського, що сидів під портретом Гітлера, не було навіть натяку на усмішку. Знуджено вислухав Петрове прохання, кілька разів глипнув на синю нарукавну пов'язку, глибокодумно поморщив носа і розписався на документі.

Ще два дні оббивав пороги залізничної адміністрації, що містилася у Тетереві, та військової залізничної комендатури й лише тоді, коли зібрав усі візи, повірив, що на руках у нього перепустка до Вінниці.

...ДАЛЕКО У ПОЛІ, коли попереду уже видно було містечко, він наздогнав двох жінок з клунками.

– Доброго ранку, сусідки! На ярмарок?

– Еге, на базар, – відповіла старша. – Дещо продамо, то, може, солі купимо. А ти куди оце вирядився? – допитливо оглянула вихідний Петрів костюм і лозовий кошичок у правиці.

— Та ось надали десятиденну відпустку, їду до хворої матері. — Душа його співала, хоча прощання з Ганнусею, властиво, спогад про те, як вона проводжала його за село, вмовляла отямитись, не їхати, час од часу затьмарював світ, баглося поділитися своєю радістю з жінками-попутницями чи бодай щиро з ними погомоніти. — От вона здивується, мама! Думає, либонь, що я давно загинув...

— А ти, бува, полу не рвеш? — старша знову оглянула його з голови до ніг. — І правильно робиш! Що мати, що донька — одне поріддя. Ці дві кобили, забувши стид і страм, зібралися та й подалися слідом за солдатами, коли ті відступали. Нехай Ганька молода, цій простимо, у молодих дівуль кров грає, але ж Ярина — бабера баберою!.. Спровадила Зайченка Миколу, свого чоловіка, на війну, а сама до солдатиків пристала... От Господь і покарав її за це... А з молоді що візьмеш?

Петро навіть зажмурився — так нестерпно було бачити цю язикату тітку. А в скронях шуміло: «Дві кобили... Дві кобили... Подалися слідом за солдатами!..» Досі геть не підозрював, що отак боляче можна поранити словом, принаймні, такого з ним ще не траплялося... Не міг отямитися, лише повторював про себе: «Яка гидота!.. Боже мій, яка гидота!»

— Навіщо ж ви отак? — дорікнула тітці молодиця. — Нащо обмовляєте Зайченкових?.. Чи вам не соромно?.. Хіба тільки вони вакуювалися?.. Тоді багато хто відходив, та не встиг — німці перехопили... Ти, чоловіче добрий, не слухай її, у неї язик — помело та ще й закаляне.

— Та я хіба що? Я ж нічого такого й не сказала...

Отямившись, Петро хотів було добряче відчитати язикату тітку, але стримався. Дійшли якраз до перехрестя, і він повернув до станції, кивнувши на прощання лише молодиці, котра заступилася за Ганнусю та Їрину Яківну, матір її. Крокуючи далі, прагнув позбутися почутого, та, либонь, через те, що були аж занадто гидотними, тітчині слова так і наповзали

на пам'ять: «Дві кобили... Дві кобили... Подалися за солдатами!..» Й отак – до самої станції, нехай тобі грець!

Розраховував сісти на збірний поїзд, який приходив уранці, чіпляв завантажені шпалами вагони й одвозив до Києва. Спливла у тоскному чекання година, друга, а збірний усе не приходив. До Петра підсів перекурити дядько Максим і сказав, дивлячись у далину:

– Чував од майстра – сьогодні збірного не буде.

– Тоді поїду товарняком, – непевно мовив Петро.

– Чи тобі, хлопче, життя набридло?.. А може, ти гадаєш, що німці просто так, для форми, поначіплювали наказів, які під страхом смерти забороняють цивільним сідати на товарняки?

– Мені треба, дядьку Максиме... Мати хворі...

– Ти скільки вже працюєш на залізниці? Не перший же місяць.

– Та вже нівроку!.. Здається, виріс на залізниці...

– Ти бачив за цей час, щоб хтось їхав з цивільних на гальмівній площадці? Бачив?

– Ні, не бачив.

– Ми тебе поміж собою учителем називаємо, вважаємо, що у тебе на в'язах голова, а не баняк. То якого ж чорта?..

Петрові нічого було сказати дядькові Максимові. Той мав рацію: зараз не час для мандрів, ліпше нікуди не рипатись. Авжеж, німці не стануть жартувати з порушниками залізничних приписів. Але ж не скажеш ні дядькові Максимові, ні будь-кому іншому, навіть Семенюкові й Славкові, чого саме рветься до Вінниці. Тим-то й відмовчувався або ж уперто своє товк: «Мені треба їхати!..» Нехай там що, думав про себе, аби тільки трапився товарняк. Та у бік Києва, як на те, не було ніякого руху. З Києва на Захід ешелони гуркотіли один по одному, а на Київ – жодного. Петро то сидів на лавиці під кущем розквітлого бузку, нервово покурюючи, то ходив туди-сюди, раз у раз попиваючи теплувату воду з

іржавого крана... Проклята залізниця! З десяти днів відпустки півдня уже гавкнуло, а я навіть з місця не зрушив.

Нарешті, з боку Коростеня почувся паровозний гудок, а потім Петро побачив і кубла диму. До станції, на його розчарування, котився не поїзд, а самий лише паровоз, він, мабуть, ішов до Києва резервом.

А що, коли вилізти на паровоз?.. Але ж на тендері нема де сховатися! Це однаково, що залізти до кабіни автомашини... То що ж робити? Чекати ще? Скільки? А як поїздів не буде до вечора, тоді що? Назад до села тюпачити, поки не настала комендантська година?.. Може, попросити дозволу у машиніста? Ні, не варто, машиністом – німець, а цей відмовить... Ет, або пан, або пропав, причеплюся без дозволу...

Тільки-но паровоз рушив, як Петро стрибнув на тендер і подерся догори.

– Що він робить? – почулося позаду. – Та він збожеволів!

Більше не почув нічого, паровоз набрав швидкості, у вухах зашелепало од вітру.

Ну, подумав Петро, уможуєчись на вугіллі, пропав мій вихідний костюм! Та й сам замурзаюсь гірше кочегара. Зате – уже їду!.. Аби тільки німець-машиніст не помітив...

Та німець помітив. Од несподіванки витріщився на Петра, мов на привида, тоді, поволі оговтавшись, аж побілів од злости, безугавно лаявся й погрожував Петрові кулаком.

Майнула і зникла смугаста будка з вартовими, застугонів під колесами клепаний міст, сліпучо зблиснуло внизу плесо Їрші, ще одна будка з вартовими рвонулася назад. Петро пригнувся, аби не вдарили услід з кулемета. Коли ж йому здалося, що поминули найнебезпечніший рубіж і далі вже нема чого переживати, назустріч побігли водокачка та присадкуваті станційні склади. Паровоз, минувши водокачку, загальмував навпроти пакгаузу, машиніст сплигнув долі й заходився жбурляти у Петра то шматками антрациту, то камінням, то

іржавими костиллями, – усім, що тільки під руки трапляло. Зусібич на це видовище сходилися німці, під'юджували машиніста гучними вигуками, весело реготали, поки що це їх потішало, та міг знайти й такий, котрий сіконув би з автомата, і Петрові довелося сплигнути з тендера.

У нього перевірили документи й відпустили. Він обтріпався, умився і сів під парканом. Пополуднував чи вже й підвечеряв пирогом з сиром, цибулею та з кропом (бабуся, коли у великий здих пас у них корову з телицею, називали такі пироги манзарами), скрутив цигарку.

От і вечоріє, а я проїхав лише один перегін. Справи кепські. Може, Ганнуся й мала рацію, що я даремно пустився у ці мандри... Та що діяти, не вертатися ж назад пішки!.. А може, мені ще поталанить, і сьогодні буду вже у Києві?.. Здається, товарняк іде!

Виляскуючи буферами, товарняк зупинився.

Хай тобі грець! Військовий ешелон з мадярами. На військові ешелони сідати категорично забороняється. А якщо ризикнути? Мадьяри – не німці, може, не зачеплять, тим паче, що на рукаві пов'язка робітника-залізничника, можуть подумали: якщо сів, то, значить, йому, як залізничникові, дозволяється.

Розрахунок Петрів справдився, мадяри його не зачіпали, і за кілька годин він, сидячи на гальмівній площадці, доїхав до Києва.

До війни так і не довелось побувати в українській столиці, тільки чув од інших, що Київ – найкрасивіше, наймальовничіше місто на світі, а кияни – найпривітніші з людей. Може, справді було воно тоді гарним, тепер же місто пригнічувало, відлякувало похмурими ущелинами вулиць. Тому, либонь, відлякувало, що цими вулицями ходили здебільшого чужинці; корінні ж кияни, коли й траплялися назустріч, не тільки не усміхались, а покvapливо опускали або ж відводили погляди.

Коли сидиш на місці, нікуди не їдиш, думав Петро, повертаючись до вокзалу, тоді зовсім інакше уявляєш собі окупацію, а пустишся у дорогу, побачиш світу трохи більше – і душа болить: повсюди – фашисти, фашисти, фашисти!.. У Малині – фашисти, у Києві – фашисти, у Парижі – фашисти, – скрізь і всюди – фашисти!.. Коричнева чума, сплоджена гітлерівцями, найвірнішими учнями й послідовниками похмурого базельського філософа Ніцше, розповзлася по всьому світу...

НАСТУПНОГО РАНКУ він дістався до Фастова.

Еге ж, та тут залізниця працює з повним навантаженням – військові ешелони гуркочуть на фронт один по одному! Що ж, тут лісів рідше, менше й партизанів – нема кому підривати залізницю. От куди б нам перебраться! Тоді б ми закидали «Центр» інформацією.

Попутних товарняків у бік Вінниці усе не траплялося, й Петро, вірячи у щасливу свою зорю, ризикнув сісти до пасажирського поїзда, в якому їхали самі лише військові. Поїзд рушив, і тут перед ним виник провідник-німець. «Прожене, гад! Та ще змусить стрибати на ходу. Аж надто вже рішучий має вигляд». Провідник уважно перевірів документи, глипнув на синю нарукавну пов'язку з написом «Дойче рейхсбан» і, либонь, зваживши, що цей унтерменш усе-таки залізничник, передумав проганяти.

Петро дивився у вікно, і серце йому краялось. Ще недавно гомінкі села здавалися вимерлими, вулиці по самі стріхи заростали бур'янами, на поля від мочаристих низин, з яруг та перелісків наповзали сосонка, очерети й чагарники, слідом за поїздом чи йому навперейми бігло перекотиполе. Раз у раз попри вікна миготіли зустрічні військові ешелони.

Авжеж, рух на цій залізниці куди інтенсивніший, ніж там у нас. Там діють партизани. Не минає й місяця, щоб

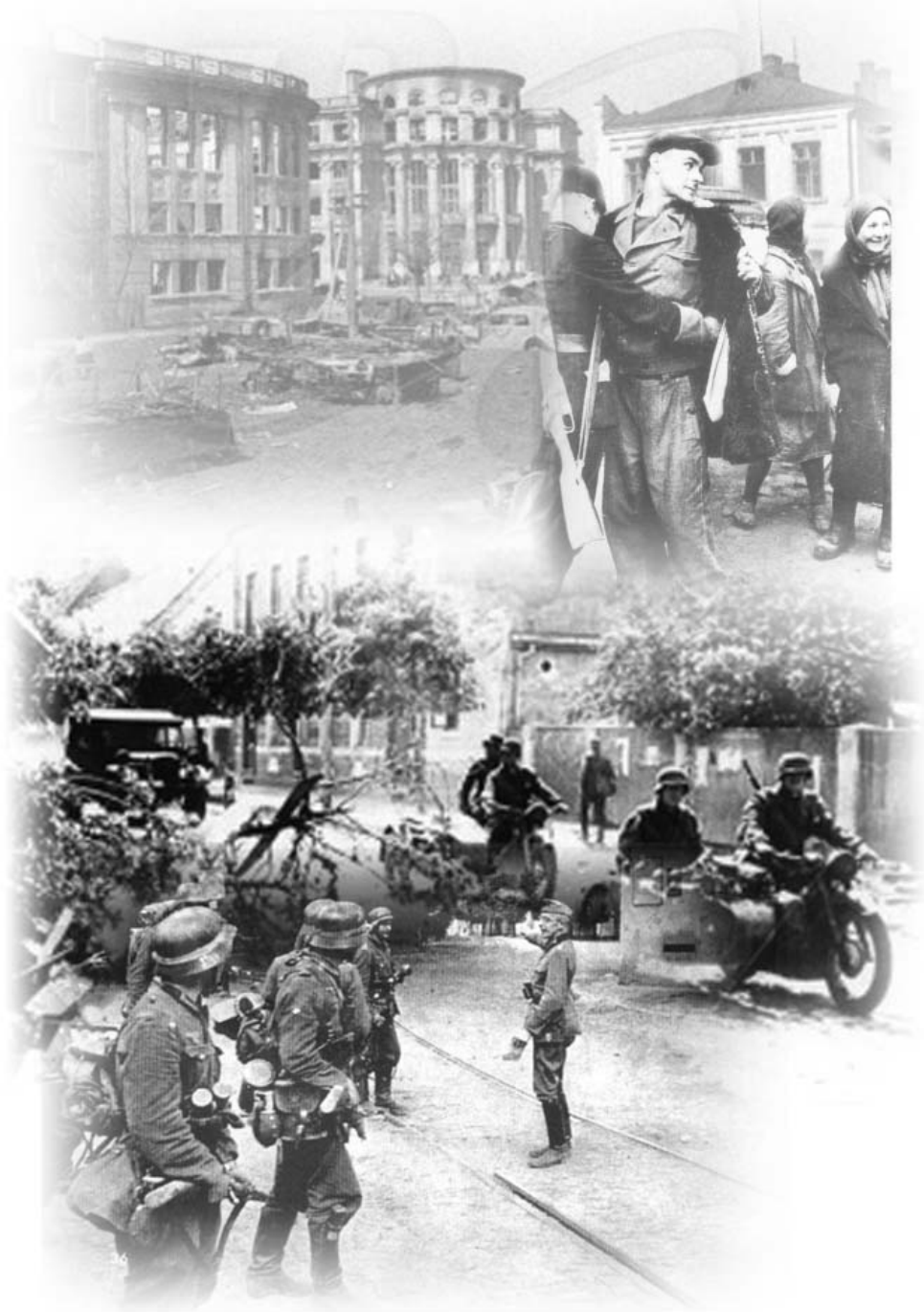

не підірвали залізниці. Один лише Калашник скільки шелесту наробив! Якщо інші партизани здебільшого псували залізничне полотно, то Калашник розмахувався ширше. У січні цілком вивів з ладу Коростенський залізничний вузол, у квітні підірвав залізничний міст на річці Тетері і на тривалий час паралізував будь-який рух. Тоді ще Ганнуся дуже переймалася, що нічого передавати в «Центр». І сам не менше переживав, хоч треба було радіти, що ворог не може перекидати до фронту підкріплення. Атож, коли Калашник партизанів на Поліссі, ми часто лишалися «безробітними», і лише тоді, коли рейдував далі, ставало веселіше. А що, коли й справді попросити, щоб нас перекинули на цю залізницю? Ет, мабуть, нерозумно. Тут, напевне, також діють наші розвідники. Та й залізницю Коростень-Київ також треба контролювати, хоча там менше перевезень. Наші розвідницькі рації – живі голоси у тилу коричневої чуми, вони потрібні всюди. Отож не буду напрошуватись, дадуть команду – інша справа. А зараз не про це треба думати. Треба думати про те, як роздобути живлення й благополучно повернутися з ним додому. Та це я вже забігаю наперед, ще ж до Вінниці не доїхав. Цей поїзд їде лише до Козятина, а там повертає на Умань. Нічого, від Козятина до Вінниці вже рукою подати, можна й пішки дійти. Звичайно, краще товарняком, часу не так уже й багато.

Щаслива провідна зоря, в яку вірив, світила йому незрадливо й далі. У Козятині, заліпленому написами «Тільки для німців!» і «Тільки для тубільців!», без пригод знайшов товарняк до Вінниці і влаштувався «зі всіма вигодами» – не на гальмівній площадці, де продувало зусебіч, а в порожньому вагоні. Зачинив двері, щоб його ніхто не бачив, і спостерігав крізь шпарину. У Калинівці, у затінку пристанційного скверика, юрмилися вищі офіцери й генерали люфтваффе. Отже, подумав Петро, десь тут неподалік військовий аеродром. Раптом він помітив посеред того натов-

пу опасисту, майже квадратну тушу у білому, обчепленому регаліями мундирі; той розжирілий до неймовірних розмірів кабан театральнo вимахував перед генеральськими носами розцяцькованим жезлом і так само театральнo щось до них промовляв, енергійно рухаючи важкими м'ясистими щелепами. Та це ж рейхсмаршал Герінг!.. Не може бути!.. Ні, це таки він. Надто вже часто друкують газети його портрети, навіть малинська місцева репильна «Нова доба» не перестає вихваляти «залізного Герінга», я не міг помилитися, не міг не впізнати. Якщо рейхсмаршал Герінг у Калинівці, то, мабуть, тут дислокується велике авіаційне з'єднання!.. Але ж фронт ще далеко...

Замиготіли, відбігаючи назад, околиці Вінниці, і Петро вже не думав про Герінга... Минуло майже три роки, як він покинув рідне місто. Звідси, з оцього вокзалу, три роки тому — за комсомольською путівкою — від'їздив до Одеського військового училища... Боже мій, скільки всього пов'язано з цим містом-садом, залитим щедрим весняним сонцем!.. Місто дитинства і юности. Кращого тебе я ніде не стрічав... І жодне сонце не зігрівало мене так лагідно, як вінницьке... Здорова була, Віннице моя!..

*Розділ шістнадцятий***ВІННИЦЯ –
РЕЖИМНЕ МІСТО**

ДИВИ-НО, НЕ СКАЖЕШ, що це така вже марудна справа, відзначив про себе штурмбанфюрер СС Адольф Блюм, новий есесівський та поліцейський начальник вінницького гарнізону, складаючи третю доповідну записку на ім'я групенфюрера СС Ганса Йогана Раттенхубера, шефа особистої фюрерової охорони, поважно походжаєш собі кабінетом з кутка в куток, заклавши руки за спину чи покурюючи сигарету, зупиняєшся край вікна, спостерігаючи рух на вулиці гетьмана Івана Мазепи, по-німецьки – Функштрассе, за сталінських часів – вулиця Фелікса Дзержинського, обмірковуєш наступний абзац чи кожну фразу, часом несамохіть, за якоюсь асоціацією подумаєш про свого попередника Отто Помпе, уже оберштурмбанфюрера, котрий сидить у модерній споруді на Принцальбрехтштрассе і звідтіля «ловить» партизана Івана Калашника, не підозрюючи, що він – не один, під цим іменем діють десятки, коли не сотні українських партизанів, а ефрейтор Йозеф Бунде, сидячи за друкарською машинкою, водить за тобою очима, збільшеними за окулярними шкельцями, чекає, що пан на-

496

чальник, себто я, Адольф Блюм, диктуватиму далі.

Штурмбанфюрер СС Адольф Блюм круто повернувся од вікна, за яким убивався в силу тихий, без найменшого повіву вітру весняний день, тицьнув у друкарську машинку указівним пальцем:

– Далі, Йозефе, пиши так...

Господар кабінету з портретами фюрера і рейхсфюрера став диктувати, чітко вимовляючи кожне слово:

– За час моєї діяльності – з січня по нинішній день – у наслідок ретельного розслідування й пильної патрульної служби з'ясовано, що загроза охоронній зоні, передовсім таємному об'єктові «Дубовий дім» («Вервольф») виходить не тільки від уже відомого з попередніх доповідей партизана Івана Калашника, а й братів Мельників, Володимира та Григорія.

Брати Мельники – уродженці села Стрижавки, в околицях якого й споруджується об'єкт. За більшовицького режиму брати Мельники були відомими в районі комсомольськими та партійними діячами.

Вони закликали населення під час нашого наступу спалювати хати й хліб у полі, а також знищувати сільськогосподарське знаряддя.

Вони відступили вкупі з Червоною Армією, а потім повернулися до Стрижавки й перебували тут до переїзду сюди з-під Лубен таємної польової поліції «Ост» під командою унтерштурмфюрера СС Карла Даннера. Довідавшись, що група «Ост» заарештовує колишніх комуністів, брати Мельники щезли з села.

Та ось, як повідомляє надійне джерело, у селі Переорках, що лежить у безпосередній близькості до охоронної зони, брати Мельники організували партизанську групу. Як начальник цієї групи, Володимир Мельник об'їздить довколишні села й проголошує: «У травні місяці по всій Україні будуть спускатися з неба червоні парашутисти, більшовики повернуться, і німцям настане капут!»

На сьогодні описано зовнішність одного з братів Мельників – Григорія, лейтенанта Червоної Армії, парашутиста: ріст – сто вісімдесят п'ять сантиметрів, дуже кремезний, чуб русявий, очі сіро-голубі. На лівому передпліччі – татуювання, що зображає козака з шаблею, і дві літери Г. М.

Начальник команди «Ост» унтерштурмфюрер Карл Даннер запевняє, що найближчим часом братів Мельників буде знешкоджено...

– Як підписати, пане начальнику?

– Підпиши, Йозефе: кримінальний радник.

ТІЛЬКИ-НО ВІН, до краю схвильований у передчутті радісних зустрічей, опинився на привокзальному майдані, як лагідного сонця не стало, і світ потемнів і спомини розвіялися, і загадувані зустрічі здалися нездійсненними. У Вінниці, у цьому тихому провінційному місті, побачив куди більше чужинців, ніж у Києві. Льотчики, есесівці, піхотинці, чиновники будівельної фірми «Тодт», усіляка інша наволоч сунули цілими косяками у протилежних напрямках – одні до вокзалу, інші до середмістя, запрудивши не тільки тротуар, а й проїжджу частину вулиці. Цивільних поміж військовими мундирами майже не стрічалось. Попервах Петро навіть розгубився. Куди я потрапив? Не треба й розвідником бути, аби здогадатися: тут, у Вінниці, розмістилися великі ворожі штаби! А де великі штаби, там кишма кишить контррозвідниками, таємними агентами, інформаторами, нишпорками та іншими сексотами, і на кожному кроці підстерігає нашого брата смертельна небезпека. Вона витає навіть у повітрі, небезпека, хоча на вулицях на всю потужність ревуть гучномовці, звістують нові перемоги «непереможної» армії фюрера; нею дихають оці накази, розпорядження, й постанови окупаційних властей, що ними заліплено усі паркана й стіни будинків, їх тут навіть більше, ніж у Києві, од них у вічу мерехтить. Чи думав я коли-небудь, що госпо-

дарями рідного мого міста поробляться чужинці, а я йтиму його вулицями й остерігатимуся навіть їхніх поглядів? Яке це принизливе, гнітюче почуття! І тут лише єдина відрада: вони, оці зайди, – господарі тимчасові, незабаром даватимуть звідсіль драла, помста гряде, і ти, розвідник, перестанеш відчувати себе у тилу коричневої чуми, ти вже відчуватимеш себе попереду тієї священної помсти...

Петро неквапливо простував вулицею Фрідріха Великого до Замостя, професійно запам'ятовував усе, що бачив. Цивільних – городян і селян – стало більше, вони виливалися з брам колишнього центрального колгоспного ринку. Раптом вулицю оточили есесівці. Хапали молодших і заштовхували до чорної критої машини. Петро безпорадно озирнувся – тікати нікуди. Підійшов перевальцем високий есесівець. Петро запобігливо подав йому перепустку і сказав по-німецьки, що за сумлінну працю в ім'я перемоги адміністрація залізниці надала йому відпустку, і він іде оце до матері, котру давно не бачив. Есесівець повертів перепустку в руках, поглянув на синю пов'язку (Петро тим часом – у котрий уже раз! – подумки помолився до неї: «Виручай же, пов'язочко!») і махнув рукою – проходи! Минаючи есесівця, Петро зловтішно подумав: «А що, узяв? Я – радянський розвідник, а ти, гевале, навіть і не здогадуєшся про це!»

Петро поминув Будинок Червоної Армії, збудований Яном Фабріціусом, командувачем дислокованого у Вінниці та її околицях Сімнадцятого стрілецького корпусу, будинок-музей Михайла Михайловича Коцюбинського, і попереду, по той бік Бугу, забовваніли на положистому пагорбі величаві, високі, врівень з ясним сонцем, що вже повернуло на вечірній шлях, польський кляштор, оточений товстою кам'яною стіною, яку здавен називають «Мурами», російський собор та українська церква. Колись до них тулилася ще єврейська синагога, і Петро часто дивувався, хто це додумався воздвигнути всі чотири Божі храми прикупі, наче іншої місцини бракувало. То вже було середмістя.

Він підходив до мостів, які одним кінцем спиралися на берег, а другим на острів Кемпу, і від ріки, від рідного Бугу, лагідно дмухнув йому в обличчя свіжий вітерець, мовби привітав доброго і давнього знайомого. А ось відразу ж за мостами приліпилася на березі невелика двоповерхова кам'яничка ФЗУ. У цих стінах він, напівсирота, бо тата забрали посеред ночі лихі люди, коли йому ще й десяти не виповнилося, і додому тато вже не повернувся, — у цих стінах він, Петро Бондарчук, два роки опановував робітничі науки: спочатку — слюсарні (тоді не раз влучав молотком по пальцях замість зубила), потім — основні, електрику. Ті науки йому подобались, відразу вийшов у відмінники, його прізвище вкупі з прізвищами інших відмінників написали червоними літерами на дошці пошани. Другокурсники, дорослі сільські хлопці, приходили дивитися на відмінників й ошелешено оглядали непоказних, шуплявих хлопчаків: «Оце вони і є відмінники?!» Вони ж ніяковіли, губилися від того, що їх оглядають.. Де ж ви, друзі-фабзайці, зараз?..

Від кам'янички ФЗУ починалася рідна вулиця, колись називалася вона вулицею Свердлова, тепер — Петра Могили; руйнувань на ній не помічалось, і на душі стало трохи спокійніше. Вулиця бігла понад річкою, либонь, вона була найдовшою у місті, а їхня хата стояла аж на протилежному кінці. Петро пришвидшив ходу. Цікаво, чи вдома мати? Що ж їм снилося минулої ночі? А може, котик уранці умивався, і мати уже чекають гостя, себто мене, уже всі очі видивилися?.. Криниця, а за нею — уже наш дім!.. Та що це таке?.. Чи я, бува, не заблудився?.. Де ж наша хата?.. Отут же вона стояла, а тепер на тому місці — невеличкий горбик, схожий на занедбану могилу, порослий травою та бур'яном... Бомбили?! Усі наші загинули?! Як же це так?.. Випадкове влучання?.. Всі хати понад вулицею стоять цілі, тільки нашої — нема...

Він схилився на спорохнявілий, перехняблений тин і все

дивився, дивився на порослий травою та бур'яном горбик-могилу. Неймовірна втома налягала на плечі, мовби він пішки пройшов од Малина до Вінниці, ніде не перепочиваючи.

Треба піти до тітоньки Дусі Лубицької, сусідки, розпитати.

За цих три роки вона геть подалася, тітонька Дуся, і все не впізнавала його, поки себе не назвав, а впізнавши, заплакала, випитувала, чи не стрічав, бува, де-небудь її Овсія, сина. Розраджуючи сусідку, він сказав, що не довелося, на жаль, бо фронтових доріг багато, однак, побиватися не варто, може, він жив-здоров, настане час – подасть про себе знати. Потім, холонучи душею, поспитав:

– Хати нашої нема, а де ж мати?... Невже...

Хотів сказати: «Невже загинули?», та йому спрудило в горлі, і він замовк, вичікувально дивився на тітоньку Дусю.

– Жива, Петрику, мама!.. Жива... На городі вона...

Тітонька Дуся Лубицька збиралася ще сказати слово-друге, та він уже її не слухав, заквапився на город. Забачив маму ще звіддалеки, покликав. Мати підвели голову, поглянули на нього і, випустивши з рук сапу, кинулись назустріч і гірко заплакали....

ПОТІМ СИДІЛИ на межі, під яблунею, і мати, не зводячи з нього почервонілих очей, оповідали, як шукала його у натовпі полонених, котрих німці гнали через міст до Стрижавки, як жили, самою лише надією, коли ж, до всього, ще й Марійку, сестру його, забрали до Німеччини, то...

– Як же воно так сталося, мамо, що на вулиці понад дві сотні будинків, а тільки нашої хати – нема?

– Німці, сину, спалили. А навів їх отой самий, що Миколку, товариша твого, убив... Ви його так чудно якимось прозивали.

– Невже Корида?

– Він, він, гад солоний!.. Убив Миколку та й був десь пропав, думали – навіки, а він об'явився укупі з німцями.

Нап'яв на себе все німецьке і не раз приходив до мене, усе випитував, де ти. Мої діти, кажу, там, де й людські, – на фронті. «Він, шпанюк, ще мені попадеться! – погрожував. – Я з ним ще поквитаюсь, як і з дружком його!..» По деякому часові приходять знову, та вже не сам – німців приводить. Він, виявляється, по-їхньому герготати уміє! Показує на мене і щось гергоче до них. Тоді питає: «Не появлявся ще твій виродок?» – «Сам ти виродок! – кажу йому. – Думаєш, тяжко я тебе боюся? Сам ти боягуз, коли навів німців повне обійстя!» – «Ах, ти так? – запінився і замахав руками, показуючи німцям на стріху. «Капут, матка, капут!» – закричали ті й заходилися пуляти з гвинтівок по стрісі. Я спочатку подумала було: вони того туди стріляють, що цей їм сказав, буцім ти на горищі переховуєшся. Тільки тоді, як солома зайнялася, здогадалася: вони б'ють запалювальними кулями, щоб підпалити хату!.. Солома суха – відразу факнуло полум'ям. Я лементую, а цей гад з німцями регочуть, аж присідають... Згоріла дотла, тільки скриню, коли вони вже пішли, вдалося винести... Стережися його, синку, це – страшний чоловік. Хоч у тебе й пов'язка на рукаві, буцімто служиш у німців, та він на це не подивиться – занапастить!

– Він і досі у місті?

– Бог його святий знає.

– А хто з наших зараз тут?

– Вважай, нікого майже нема.

– Бориса також ... нема?

– Борисок є, з полону прибився.

– Не знаєте часом, де він тепер?

– Здається, там, де й робив, – телефоністом на станції.

Це вже добре, зрадів Петро. Якщо Борис працює на телефонній станції – він роздобуде батареї.

Потім, вибачливо усміхнувшись, мати сказали: «Ой! Це ж ти з дороги, голодний!» – і повели його до хатини сестри Поліни Іванівни, котра евакуювалася. Хутенько зрихтува-

ли вечерю, самі до страви майже не доторкалися, тільки дивилися, як він вечеряє, та все оповідали, оповідали, оповідали вистраждане й наплакане. Прийшли сусідки: «О-о, та в тебе, Іванівно, моя голубко, дорогий гість!» – і вплели у материну мову своє...

ВРАНЦІ ПЕТРО подався до давнього дружки Бориса.

– Живий? – зрадів йому Борис.

– Еге, живу собі – ні втік, ні піймав! – відповів Петро таким же міцним потиском руки.

Борис глипнув на синю пов'язку й насторожився. Вони пильно поглянули один одному у вічі. «Невже ти, Петре, так перелицювався, що начепив оцю німецьку ганчірку?» – питали Борисові очі. «Як ти міг отак подумати?» – відповіли очі Петрові. Обидва, ніби змовившись, весело розсміялись. Борисів сусіда Юрко, прозваний за цибатість Жирафою, нагодившись під цю хвилю, спитав Петра, звідкіль він узявся, тоді підморгнув Борисові:

– Ось як треба виходити з полону – у костюмчику, з пов'язочкою на рукаві! Не так, як ти, – обірваний і ледь живий.

– Це вже після полону я трохи прибарахлився, – сказав Петро. – А коли вирвався з полону, то був старець старцем.

І він – для відчипного – розповів свою нову легенду: під Києвом потрапив до полону, пощастило утекти; там пристав у прийма й працює на залізниці; тепер надали відпустку, оце трохи побуде коло матері й повернеться назад, під Київ...

Коли Жирафа, трохи посидівши, пішов, Петро спитав Бориса, чи стрічав кого з давніх друзів – фабзайців.

– Майже нікого не лишилось, – відповів Борис.

– А де Валик?

– Десь на фронті.

— А Льонько? Він був трохи молодший, не повинні були б мобілізувати його на фронт.

— Льонька німці розстріляли.

— За віщо ж вони його розстріляли?

— Льонько працював на автобазі й так «ремонтнував» двигуни, що вони відразу ж виходили з ладу, як тільки ті машини за ворота виїздили.

— А Юрко Грек? Він теж не повинен був би за віком призиватися.

— Німці забрали, і де він, ніхто не знає,

— А його за що ж забрали?

— Кажуть, підпільником був.

— То наших багато було підпільниками?

— Багато... І багатьох розстріляли...

— Шкода хлоп'ят. Славні були хлоп'ята... Виходить, вінничани не підвели?

— Хіба ми гірші за інших?

— Ти, сподіваюсь, теж осторонь не лишився?

— Хіба можна у такий час лишатися осторонь?

— Ось що, друже Борисе, мені потрібні сухі батареї! Чи зможеш мені допомогти у цьому ділі?

— Сухі батареї... З цим у нас дуже складно... Багато?

— Хоча б один комплект на двісті сорок вольт... Розумієш, до зарізу потрібні... Вважай, через це й до Вінниці приїхав...

— Якщо тобі сухі батареї потрібні, ти, либонь, також не лишився осторонь, — усміхнувся Борис. — Напевно, для рації?

— Ти завжди був такий здогадливий, — усміхнувся й Петро.

— Хоч і складно, та постараюсь роздобути. Тільки не відразу...

— Маю ще тиждень відпустки.

— За тиждень устигну. Удень більше одної батареї не ви-

несеш... Завтра неділя. Давай відвідаємо наші пам'ятні місцинки, до Бугу сходимо. Хто зна, може бути, нам більше не пощастить зустрітися...

ВОНИ СІЛИ під ліщиновим кущем; унизу була річка, вона вабила до себе тихим плесом, та понад берегом вешталися німці, а деякі галасливо купалися, розтелешившись догола; трохи далі, у колишньому маєтку графа Грохольського, де перед війною відкрили обласну психлікарню, поміж деревами, рівними алеями, поважно походжали німецькі офіцери.

– Там, видно, якийсь штаб? – поспитав Петро. – А куди ж вони поділи хворих?

– Еге, має бути, кажуть, якийсь дуже великий штаб – довкола виставили таку варту, що муха не пролетить. А хворих вивели в піщаний кар'єр під село Шереметку і розстріляли...

– А в Палаці піонерів що зараз?

– Там теж німці. Скрізь і всюди німці!

– Коло вокзалу ними аж кишить. Часом не знаєш, чого їх у тому районі так багато?

– Чув, що там якісь великі штаби... Чував навіть таке, нібито до Вінниці сам Гітлер приїздить... А Вінницьку область вони поділили з румунами. Більшу частину області й місто включили до складу генеральної округи «Житомир» рейхскомісаріату «Україна», а територію між Бугом і Дністром, по Жмеринку, віддали своїм союзникам румунам, і ті назвали її Трансністрією. Туди наші навідуються по продукти, там вони дешевші... Узагалі, у Вінниці окупаційний режим особливий, простіше кажучи – надзвичайно жорсткий. Довкола міста – самі концтабори. Мешканці міських околиць майже щоночі затикають вуха від автоматних черг – когось розстрілюють... Були у нас такі відчайдушні хлопці, котрі прагнули розвідати, що це за великі штаби коло

вокзалу та чому такий інтенсивний рух у бік Калинівки, — як у воду канули... Можливо, наш Миколка й розвідав би, коли б не загинув ще тоді, хлопчачком.

— Миколка... Досі не можу собі простити його загибелі... Він перший з-поміж нас трьох, тодішніх Шерлоків Холмсів, запідозрив, що Корида недарма шастав коло того об'єкту, який охороняли військові. Та біда його в тому, що не сповістив своєчасно майора Жабоїда, спочатку хотів сам вистежити, переконатись, що Корида справді шпигун... Того дня Миколка прийшов до мене дуже рано. Я тільки-но продер очі, солодко потягувався у ліжку, коли до шибки приліпилася знадвору його фізіономія. Подав мені знак — давай виходь! Хутенько одягнувся, бризнув водою в лице, щоб прогнати сонливість, і вийшов до нього: «Ти чого це ні світ ні зоря?» — «Я вчора Корида бачив?» — «Не може бути! Так він же покинув роботу у Палаці піонерів і десь щез! Ти, бува, не обізнався?» — «Ти що, не віриш мені? — образився задиханий Миколка. — Вчора я ходив до покинутої каменярні по мінерали. Бачу: у дальньому закуті — чоловік з борідкою і в окулярах. Когось чекає, все на годинник поглипує, нервує. Знайомі, думаю, замашки, хто ж це такий? Придивляюся — Корида!.. Еге, думаю, тут щось нечисте... Сховався у кущах, стежу за ним. Він подався до гаю, я — слідом, він звернув до іншої каменярні, я — за ним. Він іде і час од часу озиряється. Одного разу я мало не виявив себе, коли перебігав голу місцину. Корида зник у другій каменярні, а я підповз до краю, зазираю донизу, а там, у густому затінку, за великою брилою, — уже двоє: Корида і ще один. Цей другий стояв до мене плечима і роздивитись його я не міг. Вони були далеко, і я не чув, про що балакали, а підповзти ближче боявся. Балакали, може, хвилин з п'ять і тоді рушили стежкою догори. Я знову сховався у густих кущах і почув, як Корида сказав тому, другому: «Чекатиму тебе тут завтра вранці. Завтра неділя, понад річкою вештатиметься багато

народу – не так помітно...» Кроки їхні завмерли, я виповз на стежку, а за ними й слід прохолов». – «То що ти думаєш робити? З таким не жартують. Треба, Миколко, сповістити дядька майора Володимира Йосиповича Жабоїда.

– «Навіщо? Я вистежу їх не гірше майора Жабоїда!»

– Так, – сказав Борис, – це на нього схоже. Гарний хлопець був Миколка, сміливий, ніколи не залишав товариша в біді. Та ми недолюбливали його за самовпевненість, що до чого – він завжди гнув своєї: я сам!.. я сам!..

– Ми всі тоді мріяли стати розвідниками, прагнули наслідувати майора Жабоїда, та хіба ми знали, що самовпевненість – смерть для розвідника?.. Я наполягав піти удвох до майора Жабоїда і все розказати. Миколка заперечив: «Що розказувати? Треба самому спочатку в усьому розібратися, а тоді вже й казати!» – «І що ж ти думаєш робити?» – «Піду оце по рибу. Вудитиму й поглядатиму». – «Я теж піду з тобою». – «Я не проти». Ми взяли вудки й подалися до Бугу. Довкола було тихо-тихо. Лише зрідка вітерець шелестів листям старої верби.

Плесо, здавалося, ще спало.

«Чудесна погода для риболовлі!» – сказав Миколка. «Еге ж, погода що треба». Ми розташувались у чагарникові, закинули вудки: Миколка – з гусячим поплавком – на плотичку, я – з поплавком, виструганим з тополевої кори, та грузильцем – на окуня чи линка.

Та менше всього думали ми про рибу; раз у раз то Миколка, то я визирали з чагарників, які нас добре маскували, чи не видко де Корида. Ось Миколка, вистромивши голову, так і заляк. «Що там? Корида, може?» – «У бік покинутих каменярень подався. Іде, гад, обережно, весь час озирається!..» Виглянув з-за куща й собі. Темна борода, круглі рогові окуляри – не відразу і впізнаєш. Зірке все-таки око у Миколки.

«Домовляємося так: ти, Петрику, лишайся тут, а я за

ним постежу!» — «Давай удвох». — «Двох може помітити, — заперечив Миколка. — Отож лишайся, а я пішов» — «Слухай, Колю! — ухопив його за руку. — Ти дарма ото пхаєшся не в своє діло. Цей Корида — бандюга. Має, напевно, зброю. Давай краще підемо до майора Жабоїда» — «Ну, ти завжди усе перебільшуєш, — поморщився Миколка, вириваючи руку. — Якщо я там затримаюсь — забери додому мою вудку...» Сказавши так, він рушив поміж кущами до каменярень.

Я лишився сам і мені стало не по собі. А що, як цей самий Корида помітить Миколку і бабахне у нього з нагана?.. Піду слідом! Тільки я піду так, щоб не помітив мене ні Миколка, ні Корида... Змотав вудочки й сховав у густому очереті. А тоді рушив слідом за Миколкою. Треба сказати, що він умів чудово маскуватися. Ледь розрізняв його рухливу постають поміж кущами.

Ось і каменярні. А де ж Миколка? Куди пропав? Може, десь причаївся у кущах, якими заростають покинуті каменярні?.. Щоб випадково не наштотхнутися на Миколку або ж Корида, я присів край каменярні в кущах і став озиратися на всі боки. Час минав, та все було тихо. Відчував, що вони десь тут, і казав сам собі: «Петре, будь обережним!»

Тоді я вирішив підповзти ближче і раптом почув Коридин полес: «Стій!.. Стій, негіднику!..» Визирнув з кущів і побачив Миколку — він щодуху летів стежкою догори, а знизу, від каменярні, важко гунав Корида. «Стій, сучий сину!» — знову крикнув Корида, та Миколка побіг ще прудкіше. Гримнув постріл, не такий уже й гучний, ніби гарапником хто ляснув, — і Миколка упав. І відразу ж коло нього вродилося двоє — Корида і чоловік у довгому плащі з каптуром. Чужий нахилився над Миколкою, узяв за руку, потримав у своїй і сказав: «Готовий!» — «Туди йому й дорога! — сплюнув Корида. — Він, шмаркач, уже давно вистежував мене». — «Нам треба мершій ушиватися. Постріл могли почути». — «А може, він тут не один? Ці шпанюки завжди ходили купкою...»

Корида сторожко озирнувся. Мені здалося, він затримав погляд на кущах, де я лежав. «Невже вони вбили Миколку? – гупало мені в голові. – Я ж йому казав – не ходи сам!..» Ледь себе стримував, щоб не закричати. А тут ще цей погляд. Мене обсіпало мурашками, я притисся до землі, зрісся з нею... «Ні, – сказав той, у плащі, – він тут був один. Мотаймо, поки не пізно». – «Треба спочатку труп гарненько приховати, щоб не відразу виявили, бо можуть і на слід наш напасти, – сказав Корида. – Давай-но затягнемо до каменярі та прикидаємо камінням. Бери за ноги!» Тількино вони зникли у каменярі, я вихопився зі свого сховку й побіг до майора Володимира Йосиповича Жабоїда. Ось так він загинув, наш Миколка...

– То була перша наша втрата, перша жертва, – сказав Борис. – А все, що перше, – приголомшує і ніколи не забувається, мов рана невігойна, ятриться. Пам'ятаєш, ми тоді поклялися відомстити за Миколку... І ми таки відомстимо! Не тільки за Миколку...

– Мати розказували, як Корида спалив нашу хату...

– Він повернувся до міста укупі з німцями. Служив якимсь начальником у поліції, ми його вистежували, та він десь щез. Мабуть, перекинули до іншого міста...

– Я оце, Борисе, роздивляюсь довкола, упізнаю кожную стежину, кожен куточок, кожен кущ і кожне дерево, де ми ходили, де бавилися в козаків, індійців, Шерлоків Холмсів, Чапаєва, і – замість сподіваної радості – тоскне відчуття втрати...

– Еге ж, ми ніби прийшли на кладовище своїх дитячих сонячних мрій... А все, либонь, тому, що довкола – чужинці...

ПІСЛЯ ТОГО, як вони обмінялися паролями, Іван Васильович, п'ятдесятилітній чоловік з м'якими, повчительськи добрими рисами довгастого обличчя, повів Петра Бондарчука з бібліотеки до сусіднього саду письмен-

ника-земляка Михайла Михайловича Коцюбинського, вони ходили поміж давніми деревами, і «вчитель» казав:

— Це й наша біда — зв'язок. Якби його мали, ще взимку повідомили б відомство генерала Володимира Йосиповича Жабоїда, що за таємний об'єкт споруджують німці у Стрижавському сосновому лісочку, де був літній табір Залізної дивізії. Нашому товаришеві Григорію Йосиповичу Мельнику, лейтенантові Червоної Армії, що вирвався з оточення, уродженцеві Стрижавки, пощастило проникнути на об'єкт, де німці використовують військовополонених зі всіх таборів, з'ясувати справдешнє призначення об'єкту, а потім чеські робітники допомогли йому звідти утекти... Не маючи зв'язку, ми спорядили на Велику Землю хоодаків з командирів-оточенців...

— Через лінію фронту?

— Ні, розраховуємо, що їм пощастить вийти до білоруських партизанів, котрі повинні мати такий зв'язок з Великою Землею.

— Партизани... На Житомирщині, куди нас випадково закинули, говорять про партизана Івана Калашника. І тут, у Вінниці, я чую про Івана Калашника...

— Виходить, люди вірять, що помста — гряде... Отже, Петре Кузьмовичу, можете передавати на Велику землю: не десь там у районі Вінниці, а за вісім кілометрів од неї, обіч шляху на Житомир, у Стрижавському гаю завершується будівництво ставки Гітлера під кодовою назвою «Вервольф», що означає — озброєний вовк.

ЗА ТРИ ДНІ після цього Борис Побідаш роздобув батареї, і Петро зібрався у дорогу. Мати плакали:

— Чого ж це ти, Петрику, передчасно їдеш?

— Треба, мамцю... Справи чекають...

Не мав права навіть рідній матері сказати правду. Мати розплакались ще невтішніше, коли він категорично напо-

ліг, аби його не проводжали. Будь-якої миті його могли затримати, обшукати, а заodne й маму заберуть. Якщо навіть і не заберуть, що мало ймовірно, однаково не повинні мати бачити, як тягтимуть його до гестапо. До того ж, коли мати будуть поряд, нема чого й думати про втечу – йому, може, пощастило б, а матір – затримують... Тому лишався непохитним...

Дорогою до залізничного вокзалу несамохить згадував. Після того, як не стало тата, їхньою родиною заопікувався капітан Володимир Йосипович Жабоїд, чії батьки були бабусиними сусідами. Іноді Петрові здавалося, що капітан, далі – майор прагне замінити йому тата, забраного посеред ночі мовчазними чужими людьми у сірих плащах. Коли Петро став повнолітнім, майор Жабоїд (уже Владімір Іосіфовіч Жабоедов) наполегливо порадив стати червоним командиром, до військового училища вступити і пообіцяв своє усіляке сприяння. Тоді, коли Петро уперше покидав рідну Вінницю, від'їздив до Одеси на навчання, його проводжали на пероні Вінницького залізничного вокзалу мати й молодша сестра Марійка. А сьогодні зовсім інша ситуація...

От він і на залізничному вокзалі. Прощавай, рідне місто! Чи побачимось ще коли-небудь?..

Дорога назад версталася така ж далека й складна, ще небезпечніша, бо віз у кошичку живлення для розвідницької рації «Север», а поїзди на Схід ішли здебільшого військові, товарняки траплялися вряди-годи. Раз у раз перевіряли документи, а Петро переживав лише за одне: хоча б не перевірили, що там у кошичку, бо документи мав справжні, та й пов'язочка – знак довір'я німців – рятувала.

Петро зрозумів: коли мандруєш за таких умов залізницею, потрібно виробити свою тактику. Запримітив товарняк, що рухається у потрібний бік, поки не рушить – не сідай. Сядеш – проженуть та ще й причепляться, обмацають до нитки. А ось коли товарняк рушив, стрибай на ходу на

гальмівну площадку, і ніхто нічого тоді не зробить тобі, поїзд не зупинять, щоб зігнати, а поїзд – ту-ту – поїхав!..

Пересідаючи з товарняка на товарняк, з площадки на площадку, Петро хоч і повільно, та все ж неухильно наближався до мети. Лишилися позаду Козятин, Фастів, Київ. Ще два перегони – і він удома. «Ганнусю! Я привіз оте, без чого ми глухі й німі! Ану-мо вмикай свою «музику», люба!..»

На гальмівну площадку слідом за ним стрибнув поліцай.

– Куди, хлопче, їдеш? – поспитав підозріливо, зняв з голови кепі й витер рясний піт..

– Додому. – Петро оглянув поліцай і подумав: «Нівроку мордюку наїв!.. Видко, служака, не так просто його спекатись». – Я залізничник, пане. Ось і пов'язка...

– Мені твоя пов'язка до одного місця! Документи давай!

– Можна й документи.

– А в кошику що?

– Харчі. Від матері їду.

– А це ми зараз перевіримо, що за харчі. Може, ти диверсант, міни везеш, га? Ану, давай сюди кошик!

Петро не встиг ще й документи сховати до кишені, як поліцай шарпнув кошика до себе.

Поїзд саме в'їздив на міст, зарядила вниз, очі засліплюючи, знайома вже річка Ірша... З мосту не стрибнеш... Битися з ним?.. Куди там!.. Він дужчий, відразу ж скрутить мене в баранячий ріг... Стріляти?.. Вартові почують... Що ж робити?.. Поліцаєве обличчя зовсім близько, бурякове, спітніле... Тотюну б йому сипнути межі очі, так руки зайняті...

– Віддай, шпанюк, кошика! – потягнув поліцай за ручку..

– Не віддам!

Тримаючись за другу, Петро щосили садонув ногою поліцай в живіт. Сподівався, що поліцай відпустить кошичка, скорчиться, а тим часом і міст поминуть. Та цього не сталося. Поліцай від удару втратив рівновагу і, не випускаючи ручки,

полетів укупі з кошачком у річку. У Петра лишилася тільки одна ручка від кошачка... Цієї ж хвили розляглася автоматна черга, слідом – ще одна. Німецькі вартові, подумавши, що з поїзда зістрибнув партизан, пострілювали від будки поліцая...

ЦЬОГО ДНЯ сталінський шпигун Мирон Верховинець-«Пастух», споряджений на розвідку ставки Гітлера на Захід од Києва, десь у районі Вінниці, утікши з Брацлавського концтабору, в'язні якого видобували над Бугом граніт для таємного будівництва у Стрижавці, й виконавши завдання, пішки пустився у зворотну мандрівку з Вінниччини на Ворошиловградщину, сподіваючись, що до початку німецького літнього наступу на Півдні досягне лінії фронту й перейде без особливих пригод.

– НАРЕШТІ! – кинулась до нього зраділа Ганнуся, міцно пригорнулась. – А я так ... усі ці ночі навіть очей не склепила... А знаєш, Петрику, селом хтось чутку розпустив, буцім ти покинув мене й утік до Вінниці... Але чого це ти... не усміхнешся навіть?.. Невдача, так?

– Не питай, Ганнусю... Сталося непередбачене... Хоч убий мене, а не пригадаю, як сплигнув з поїзда й доплетався додому.

Обняв Ганнусю за плечі, закурив і розказав про свою пригодоньку. Ганнуся розрадила:

– Слава Богу, що сам живий повернувся... Могло бути й гірше...

– Маєш рацію, могло бути й гірше... Скучив я по тобі... Наче й невеликий строк – тиждень, а здається – ціла вічність минула... Ну, які тут новини?..

Новин призбиралося немало, а ще знудились одне по одному – довго не спали. Раптом Петро насторожився, звів голову над подушкою, поспитав:

– Ганнусю, ти нічого не чуєш?

– Здається, стукають у причільне вікно! – занепокоєно

озвалася Ганнуся. — Хто б це міг?

Невже, подумав Петро, вистежили?.. Напевно, той поліцейський лишився живий... Та як вони могли вистежити?.. Товарняк не зупинявся, я стрибав на ходу... Ні, цього не може бути... Хіба що помітили, як стрибав, і пішли слідом з вічварками!..

— Агов! — тривожно прокашлявся з-за дверей дід Яків. — Не спите?.. Що будемо робити?

А ті, знадвору, стукали все дужче, все наполегливіше.

— Відчиняйте, діду, — сказав Петро, хапливо одягаючись, і кивнув Ганнусі, щоб і вона одягалась та приготувала зброю. — Не відчинимо — висадять двері.

— Твоя правда, — погодився дід і розпорядився: — Світи, стара, каганця.

Баба засвітила, дід пішов одчиняти, а Петро з Ганнусею, приготувавши пістолети, лишалися у своїй кімнатині, дивилися крізь шпарину на вхідні двері. Дід загримав засувом, одчинив двері — зараз вони увірвуться!.. Та що це?.. Замість сподіваних німців з поліцейськими до хати увійшли... поліцейський Микола з радянським автоматом через груди і речовим мішком за плечима та дівчина, по самі очі закутана хустиною.

— Добрий вечір у вашій хат! — привітався Микола, сів на лаву й поспитав: — Як поживає Петро?

Петро спантеличено презирнувся з Ганнусею: це був довгожданий пароль, але ж... поліцейський Микола!

— Слава Богу, — відказав дід Яків і замовк, забувши відхвилювання другу частину відгуку.

— Живий-здоровий, — непевно додала баба, сказавши те, що повинен був сказати дід, бо саме такою мала бути друга частина відгуку.

— Виходить, ми втрапили куди слід, — усміхнувся Микола й скинув з-за плечей речовий мішок. — Ну, а де ж сам Петро?

Примостивши на лаві автомата й мішок, Микола знову

сів і поряд з ним сіла й дівчина. Сховавши зброю, Петро з Ганнусею вийшли зі своєї кімнати, Петро усміхнувся й сказав:

– Будемо знайомитися чи що?

– Та воно таке, що ніби ми вже й знайомі, га? – усміхнувся Микола ще ширше, підвівся й подав Петрові руку. – Я, значить, Микола, а мою супутницю звать Надійкою.

Дівчина завовтузилась на лаві, розмотала хустину, скинула з голови, і Петро занімів од подиву – перед ним була Надійка, ота сама!.. Як же це так?.. Адже вона служила у поліції!.. Та й Микола був поліцаєм!.. А що, коли вони... Але ж цароль... Звідки вони могли його знати?..

– Ми вам батареї до рації принесли, – сказав Микола, зрозумівши Петрів стан. – Ніби й невелика штука, а плечі намуляло добряче.

Вони принесли живлений!.. А я, дурень, уже бознащо подумав!.. І Надійці тоді не повірив, даремно образив...

Душевна напруга спала, Петро стояв посеред хати й розгублено-провинно усміхався. Раптом він помітив, що спохвату застібнув сорочку не на ті гудзики, й спалахнув од сорому: ну, й вигляд у мене!.. Та було вже пізно перестібати, бо на нього дивилася Надійка. «Ну, що, не вірив мені?» – прочитав Петро в її погляді. «Пробач мені», – попрохав очима.

– Мабуть, ви нас і не чекали? – поспитала лукаво Надійка, звертаючись до Ганнусі. – Ми з Петром разом на залізниці працюємо.

– То ж я бачу, що ви очей одне з одного не зводите, – не вельми привітно озвалася Ганнуса. – Запам'ятала вас ще з того весілля...

Петро тим часом перестебнув гудзики, трохи причепурився й, зачувши Ганнусину відповідь, поглянув на неї докірливо: «Ну, навіщо все це?.. Навіщо таким тоном?.. Ти завжди, за всіх випадків така розсудлива, просто молодець, а зараз... Що з тобою, Ганнусю?.. Побачила Надійку – і навіть пополотніла... Невже ревнуєш?.. А хіба не ти казала, що

розвідник мусить...»

— Ой, що за дурниці я плету! — спохопилась Ганнуса. — Спасибі тобі, Надійко! — схопила дівчину в обійми й стала цілувати. — Пробач мені, дурноголовій... Тут війна, а я...

— Балачки балачками, — озвалася баба, котра, як і дід, досі мовчала, — а люди здорові, голодні... Чого, старий, стоїш?

ПО ВЕЧЕРІ ПЕТРО З МИКОЛОЮ подалися ночувати на сінник, а Ганнуса з Надійкою лишилися у хатині, обляглися на одному ліжку. Надійка обняла Ганнусю, пригорнулася й сказала:

— А я вже було подумала, що ти й справді лиха.

— Хто це тобі таке сказав?

— На роботі жартували. Дивись, мовляв, Надійко, не липни до Петра — у нього лиха жіночка... Він тобі розказував, як після отого весілля ми випадково зустрілися у місті й потрапили в облаву? Як він мене врятував?

— Ні, не розказував.

— Мабуть, не хотів, щоб ти переживала. То я тобі розкажу.

Розказавши, Надійка несподівано спитала:

— Ти кохаєш його?

— Або що?

— Так, просто питаю.

— Так просто про це, Надійко, не питають. Що, він тобі подобається?

— Петрик, він добрий... Так, Ганнусю, зізнаюсь тобі щиро: я покохала Петрика!.. Він не такий, як інші... Ти, бува, не подумай про мене погано... Розумієш, так хочеться бодай крапельночку щастя... Ні я, ні ти не можемо сказати, що доживемо до перемоги. Більше того, ми не знаємо, що буде з нами через місяць, через тиждень, навіть завтра...

— А раніше ти кохала?

– Мала я одного хлопця, він був у партизанському загоні розвідником... Загинув... Я кохала його, але не так, як Петрика.... Знаєш, Ганнусю, у мене таке недобре передчуття...

– Про що ти, Надійко?

– А й справді, давай не будемо про це... Давай про щось інше поговоримо....

– Ти довго була у партизанському загоні?

– Недовго. Я знаю німецьку, то командир дав мені спецзавдання. Спочатку я працювала у поліції, тепер – на залізниці... Хтось довідався про мою попередню роботу – тепер зневажають мене, сучкою німецькою називають... Знаєш, це так образливо!.. Але ж нікому не скажеш, що ти виконувала завдання... Навіть Петро і той повірив, що я... запродакка!..

– Ти не ображайся на нього. У нас – теж спецзавдання... А ти,бува, з Ніною Сосніною не знайома?

– Як же не знайома? Ніна – командир наш!.. Оце ж вона й послала нас до вас... Ти що, також знайома з нею?

– Довелось познайомитись. Отож перекажуй привіт.

– Ой, ти знаєш, Ганнусю, наша Ніна закохалася у чеха!

– У якого чеха?

– Ну, вони, сама знаєш, також у німців служать, чехи. Стояла їхня частина у місті, от наша Ніна й закохалася в одного. Хіба серцю накажеш?.. Здавалося б, тепер, коли війна, серце мусить налитися самою лише ненавистю до ворога. А воно, бач, як: там лишається ще місце для кохання, ласки, ніжності. А кажуть, людське серце – маленьке. От і ні, воно – велике!.. Як було б хороше, коли б ми зібралися усі гурточком: я, ти, Ніна,. Петрусь! Звичайно, за інших обставин. Зустрітись, поговорити, поспівати. А я так люблю співати...

– Не до цього, тепер, Надійко, треба пильнувати конспірації, інакше...

– Звичайно, конспірації треба пильнувала, я згодна з тобою. Щоразу, куди-небудь вирушаючи, дбаю, щоб за мною

не було «хвоста». І ще не помічала нічого підозріливого.

— Не треба, Надійко, думати, що вони — дурніші нас. Вони теж уміють вистежувати. Так вистежать, що й не спам'ятаєшся. Будь обережна, подруженько!

— Я знаю, що не дурніші. І все одно ми їх переможемо!.. Ну, давай спатоньки... Ти на мене, Ганнусю, не сердись?.. То спасибі тобі.. Ти — дуже хороша.... Обоє ви хороші... На добраніч, мені на світанку треба йти... А все-таки добре було б нам зустрітися гурточком...

У ПЕТРА З МИКОЛОЮ була своя розмова:

— Пам'ятаєш, — поспитав Микола, — як підвозив я вас зимку?.. Навіть подумати не міг тоді, що ви — ті самі парашутисти, яких шукали і німці, і ми, партизани.

— Як не пам'ятати!.. Ти не тільки нас підвозив — ми ночували у твоїй хаті...

— Вас чотирьох закинули на завдання?

— А чого ти питаєш?

— Ти можеш не відповідати, військова таємниця є військова таємниця. Тільки я тобі одне скажу: якщо всі ваші були у білих шапках, то двох німці все-таки убили. У забороненій зоні, де таємно споруджували ставку Гімлера...

— То Василь Гоголь з Павликом Подолянком... Шкода хлоп'ят... А я ще тривожився: чому не дають про себе знати?.. Виходить, то була заборонена зона?.. Ну, а ти як опинився у партизанах? Набридло служити в «поліцаях»?

— Одне — набридло, а друге — запідозрили мене... Наші влаштували напад на поліцейську команду, тих, що були справжніми шкурами, перебили, а дехто, серед них і я, «пропав безвісти». Тепер от партизанський зв'язковий... Зовсім інше життя настало — громимо ворожі гарнізони, пускаємо під укіс ешелони, рвемо залізничні мости...

— Знаєш, я тобі навіть заздрю — справжнє життя бойове!

— Бойове то бойове, та не завжди усе виходить так, як

хочеться. На півшляху до Києва є один залізничний міст. Давно вже прагнемо підірвати – нічого не виходить. З обох боків – доти, кулеметні гнізда, кілька рядів колючого дроту, сильна охорона. Якщо брати штурмом – загине багато людей.

– Це на Ірші?.. Я знаю цей міст. Двічі проїздив.

– Той самий. У нашого командира виникла ідея – підірвати його з допомогою «пекельної машинки», себто магнітної міни. Ідея така: прилаштувати «пекельну машинку» до ешелону з набоями. Розрахувати і встановити час, коли ешелон досягне мосту. Заряд у «пекельній машинці» розраховано на детонацію. Коли міна спрацює – повинні вибухнути й набойі. Цей міст, як ти сам бачив, не такий уже й великий, за розрахунками наших мінерів повинен обвалитися од вибуху... У нас на станції Коростень були свої люди, та їх схопило гестапо. На станції взагалі не так просто причепити міну до ешелону з набоями. По-перше, не на кожній станції ешелони зупиняються, по-друге, вони пильно охороняються, не підступишся. Краще всього це зробити на ходу, коли ешелон іде на підйом, тоді він значно уповільнює хід. На дільниці, де ти працюєш, такий підйом є... Як ти на це дивишся?.. Якби тобі пощастило це зробити – скільки людських життів було б збережено!

– Звичайно, знищити міст без людських жертв – це велике діло, – погодився Петро. – Але як же ти розрахуєш час?.. Хіба угадаєш, з якою швидкістю ітимуть ешелони?.. Буває, їх тягнуть два паровози... Буває, ешелон з якихось причин зупиняється на проміжних станціях... Швидкості, Миколо, різні...

– Ну, ось ти їздив додому через Київ, скільки часу пішло у тебе на те, щоб дістатися до цього мосту?

– Добирався я на перекладних – то на паровозі, то на товарнякові. Та й часу не засікав – тоді мені було не до того.

– Звичайно, тоді було тобі не до того, – погодився

Микола. – З першого разу діло не вигорить. Справді, час не так просто розрахувати. І все ж варто спробувати. Якщо навіть «пекельна машинка» спрацює й не на мосту, однак підірве ешелон з набоями, пошкодить залізничне полотно, рух на деякий час припиниться, а це вже та щось... Ми знаємо, «Центр» заборонив тобі займатися диверсіями, твоя справа – розвідка...

– Так, моя справа – розвідка... Ніхто мене по голівці не погладить, якщо навіть пощастить підкласти «пекельну машинку» й підірвати ешелон...

– Тому наш командир і не наполягає, він просить тебе спробувати... Зрештою, хіба «Центр» знатиме, хто підірвав ешелон, якщо ви самі про це не поінформуєте його?..

– Твоя правда, Миколо. У «Центр» можна передати – партизани підірвали!.. Одне слово, я спробую.

– Я знав, що ти хлопець – свій... Я залишу тобі дві міни, покажу, як ними користувалися. Більше ми з тобою стрічатися не будемо, міни і батареї «БАС-80» передаватиме Надійка... Зараз північ. Давай заморимо комарика на пару годин, тоді навчу тебе мінерським премудроцям та й у дорогу. Коли чорти ще й навкулачки не б'ються, тоді й німці з поліцаями дають хропака, зате настає наша, партизанська, пора...

ПЕТРО ІЩОВ НА РОБОТУ й думав: а може, дарма я «записався» у мінери? Тепер, коли рація наша ожила, треба якомога ширше розгортати розвідку. Диверсії – не моя справа. Тим паче, що «Центр» категорично заборонив... Але ж і відмовитись не міг. Язик не повертався, щоб відмовитись. Микола відразу подумав би, що я – боягуз. На його місці і я подумав би так само. Та, власне кажучи, дарма я ото вигадую усілякі докази й причини. Василь з Павликом загинула, а я живий. А скільки на фронті гине хлопців?.. Чи так уже й багато вимагається од мене?.. Мені ж бо не треба йти в лобову

атаку, на доти й кулеметні гнізда, лізти на колючий дріт. Од мене вимагається одне – підкласти «пекельну машинку» під вагон, коли військовий ешелон долатиме підйом. Що, хіба тут потрібен якийсь особливий героїзм, якась особлива хоробрість?..

Він прийшов на роботу раніше всіх, подався у протилежний бік станції, до закута, де стояли під завантаженням вагони, сторожко озирнувся довкола й пірнув під вагон. Де ж тут краще всього «приклеїти» міну? Вагони бувають усілякими, не станеш на ходу роздивлятися, що й до чого. Завчасу треба вивчити.

Оглянув кілька вагонів і раптом почув майстрів голос:

– Агов, ти чого там рачкуєш?

– Запальничку загубив.

– Ну, що ж, пошукай, якщо хтось не підібрав, – сказав майстер і подався геть.

Тепер, подумав Петро, лишається одне – напроситися забивати костилі. Їх здебільшого забивають на тому перегоні, де залізниця робить спочатку прикрий закрут, а тоді помітно береться догори. Роботонька – не солодша каторги, мало хто зголошується добровільно, тим краще – ніхто не заважатиме.

Острішкуваті бригадирів очі полізли од подиву під тріснутий навпіл козирик картуза залізничника:

– Чого це раптом потягло пана вчителя на костилі?

– Надокучило підбивати шпали. Хіба то чоловіча робота?

– А-а, від’ївся трохи на маминих варениках?.. Ну, давай....

Петро скинув протигазну сумку, в якій брав з дому «сидора», а нині притулив туди «пекельну машинку», поклав поряд, прикрив зверху робочою спецівкою і взявся за кувалду.

Підбивав костилі й раз у раз поглядав у далину, чи не покажеться військовий ешелон. Уявляв собі, як сьогодні чи

— найпізніше — завтра увечері Ганнуся налаштує рацію на хвилю і спритно заклацає ключем. «Центр» прийме нову інформацію про таємний об'єкт у районі Вінниці і про те, що на перегоні Коростень—Київ партизани пустили під укіс ворожий ешелон з набоями.

Кувалда рвала жили на руках, та Петро не звертав на це уваги; кожен удар важкого молота об залізо лунав для нього, наче музика «морзянки», і він потішено думав: от знову подали ми з тилу чуми свій голос...

*Кінець першої книги
2013-ий, Вінниця*

ВІННИЦЯ МИРНА, ДОВОЄННА

Трамвай на головній вулиці, яка за часів Української Народної Республіки, коли Вінниця не раз була її тимчасовою столицею, називалася Українським проспектом

Одна з мальовничих міських вулиць, яка за часів Української народної Республіки носила ім'я Богдана Хмельницького, тут у готелі «Савой», працювала Директорія – уряд УНР

Будинок Червоної Армії, збудований на Замості Яном Фабріцідусом, командувачем дислокованого у Вінниці Сімнадцятого стрілецького Корпусу.

Залізничний вокзал

БРУСИЛІВ та «ОРЛИ» З ЙОГО ГНІЗДА

Брусилов О.О.

Маннергейм К.А.Е.

Денікін А.І.

Каледін О.М.

Корнілов Л.Г.

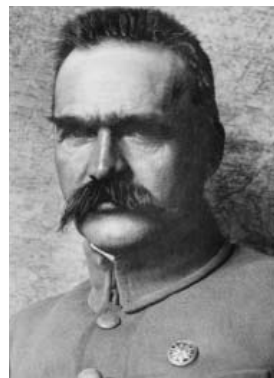
Будьонний С.М.

Скоропадський П.П.

Муравйов М.А.

Пілсудський Ю.

КОМАНДУВАННЯ АРМІЇ УНР

Тютюнник Ю.Й.

Петлюра С.В.

*Омельянович-
Павленко М.В.*

Учасники другого Зимового походу 1921 р.

**КОМАНДУВАННЯ ДИСЛОКОВАНИХ У ВІННИЦІ
ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ФОРМУВАНЬ
24-ої Самаро-Симбірської (Ульяновської)
Залізної стрілецької дивізії**

Гай Г.Д.

Вещев П.Є.

Даненберг Є.Є.

Вінницької армійської групи

Голиков П.І.

Шестов І.М.

Шерстюк Г.І.

Нейман К.А.

Василенко М.І.

17-ого стрілецького корпусу

Фельдман Б.М.

Фабріціус Я.Ф.

Саблін Ю.В.

Гермоніус В.Е.

Колганов К.С.

Галанин І.В.

Кватек К.Ф.

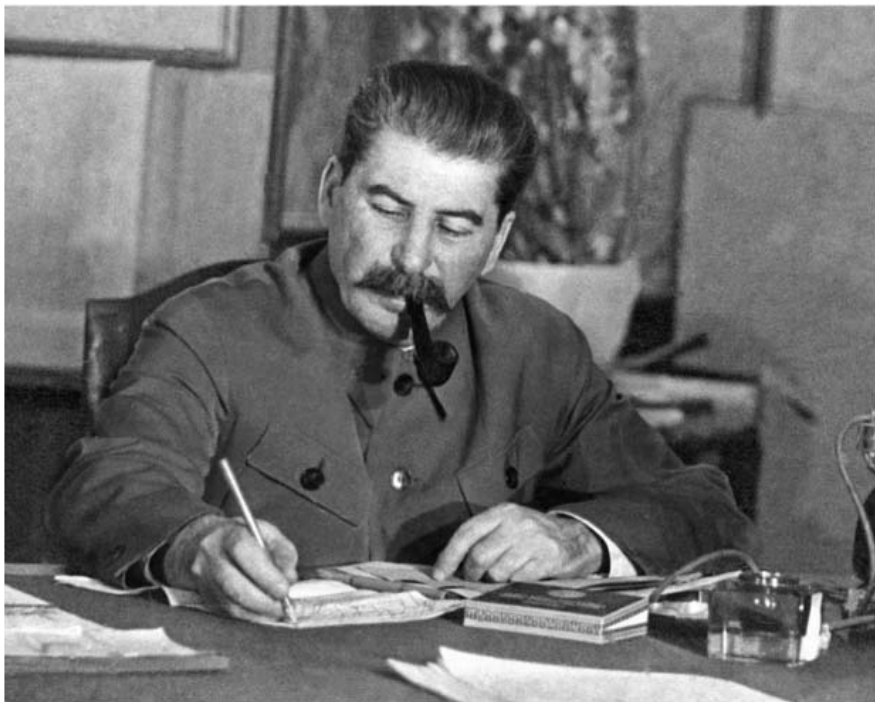
Гавриченко Ф.М.

Белов Ф.О.

ГЕНСЕК І ЙОГО «ПІВЛІТРБЮРО»

Засідання «півлітрбюро»

А.А. Андреев

А.О. Жданов

М.И. Калинин

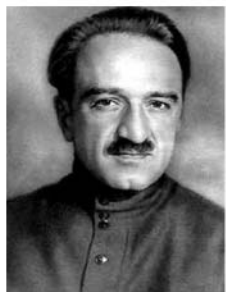
К.С. Ворошилов

Л.М. Каганович

В.М. Молотов

А.И. Микоян

М.С. Хрущев

М.М. Шверник

Л.П. Берия

Г.М. Маленков

ГЕРР «ВОВК» І ВОВЧА ЗГРАЯ

Генріх Гімлер

Герман Герінг

Йозеф Геббельс

Мартін Борман

Рейнхард Гейдріх

Рудольф Гесс

Генріх Мюллер

Фрідріх Канаріс

Альфред Розенберг

ПРИЙОМ РІББЕНТРОПА В КРЕМЛІ

ПРИЙОМ МОЛОТОВА В БЕРЛІНІ

«КРЕВНІ ДРУЗІ»

Йосип Віссаріонович СТАЛІН (Джугашвілі)

«КРЕВНІ ДРУЗИ»

Адольф Алоїзович ГІТЛЕР

НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКА ДРУЖБА

ВЕРХОВНИЙ ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧИЙ І ЙОГО ПОЛКОВОДЦІ

Жуков Г.К.

Тимошенко С.К.

Шапошников Б.М.

Ворошилов К.Є.

Будьонний С.М.

Рокосовський К.К.

Кузнецов М.Г.

Мерецков К.А.

ГІТЛЕРОВІ «МАЙСТРИ БЛІЦКРИГУ»

Вальтер фон Браухич

Франц Гальдер

Альфред Йодль

Вільгельм фон Лееб

Федор фон Бок

Герд фон Рундштедт

ВОНИ НАСТУПАЛИ на КИЇВ через ПОДІЛЛЯ

Ойген Шоберт

Евальд фон Клейст

Еріх Манштейн

Вальтер Райхенау

ЖЕРТВИ НІМЕЦЬКИХ «КОТЛІВ»

Музыченко І.М.

Понеделін П.Г.

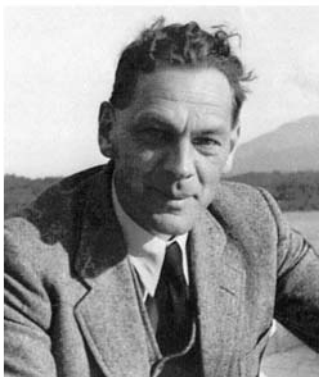
Кіріллов М.К.

Кирпонос М.П.

ВИДАТНІ РАДЯНСЬКІ РОЗВІДНИКИ

Ріхард Зорге — видатний радянський розвідник німецької національності, що народився в азербайджанському Баку. У 30-40 роках нелегально працював у Німеччині, Японії та інших країнах. Одним з перших повідомив порівняно точні дані про кількість німецьких дивізій, зосереджених влітку 1941 р. на кордонах СРСР, дату ворожого вторгнення і загальну схему плану військових дій німецьких військ.

Леопольд Треппер — радянський розвідник, який народився в Австро-Угорщині і помер в Ізраїлі. Перед війною створив розгалужену розвідувальну мережу у Франції і Бельгії під назвою «Червона капела».

Вілі Леман — прототип Штірліца, реальний гестапівець у званні гауптштурмфюрера СС, який працював на радянську розвідку. Істинний арієць, офіцер німецької контррозвідки з 1911 року, ще в 1929-му став радянським агентом під псевдонімом «Брайтенбах». У грудні 1942 розвідник був викритий, арештований і страчений в катівнях гестапо. Факт зради настільки високопоставленого офіцера СС було приховано - навіть дружині Лемана повідомили, що її чоловік загинув, випавши з поїзда Берлін-Варшава.

ВОНИ ЗУПИНИЛИ НІМЦІВ ПІД МОСКВОЮ

Г.К. Жуков

І.С. Конєв

К.К. Рокоссовський

С.М. Будьонний

І.В. Панфілов

Л.М. Доватор

ВОНИ РВАЛИСЯ ДО МОСКВИ

Федор фон Бок

Адольф Штраус

Герман Гот

Гюнтер фон Клуге

Еріх Гьоннер

Максиміліан фон Вейхс

Гейнц Гудеріан

Георг Рейнгард

Вальтер Модель

**ПЕРШІ ЖЕРТВИ РОЗГУБЛЕНОГО
І ЖОРСТОКОГО ГОЛОВКОМА**

Генерали:

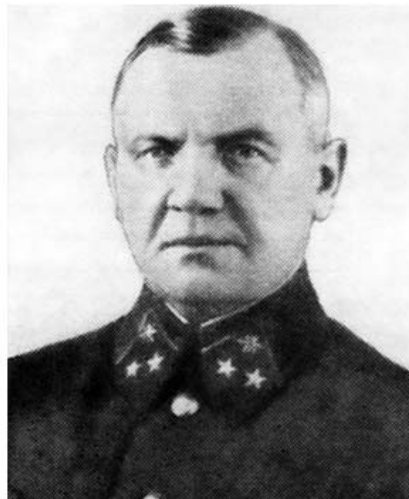
Д.Г. Павлов

О.А. Коробков

В.Е. Климовских

А.Г. Григор'ев

ВОНИ ВИРВАЛИСЯ З «КОТЛІВ»

Костенко Ф.Я.

Потанов М.І.

ГІТЛЕРОВІ СОЮЗНИКИ

Беніто Муссоліні

Йон Антонеску

Міклош Хорті

Франсіско Франко

Царь Борис

Анрі-Філіп Петен

ГІТЛЕРОВІ УЛЮБЛЕНИЦІ

Лені Ріфеншталь

Ева Браун

Герда Борман

Ліна Гейдріх

Магда Геббельс

Ольга Чехова

СТАЛІНІВ БУНКЕР У МОСКВІ

СТАЛІНОВІ КАТИ

Берія Л.П.

Судоплатов П.А.

ГУЛаг

ГІТЛЕРЕВІ ЛІКАРІ

Карл Брандт

Теодор Морель

ВІННИЦЯ ОКУПАЦІЙНА

ВІННИЦЯ В ЧАСИ ОКУПАЦІЇ

ВІННИЦЯ В ЧАСИ ОКУПАЦІЇ

ОРДЕР НА АРЕШТ РАТТЕНХУБЕРА

СССР

6

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ОРДЕР № *Ор-14*

Августа 28 дня 1951 г.

Выдан _____

тов. *майору Воронову Н.С.*
на производство: *Ареста и обыска*

Раттенхубер
Ганса

по адресу: *По месту нахождения.*

Вал. Министр
Государственной Безопасности
Союза ССР

Арест санкционирован (Генеральным Прокурором СССР)
Зам. Главного Военного Прокурора Советской Армии
Полковником юстиции тов. Варским.

ЗМІСТ

Розділ перший «МОСКОВСЬКА ПРОБЛЕМА».....	3
Розділ другий. «БУНКЕР ПІД МОВЗОЛЕЄМ».....	53
Розділ третій СТАЛІН-НОМЕР-ДВА НА ФРОНТІ.....	89
Розділ четвертий ГЕРР ВОЛЬФ І «ВЕРВОЛЬФ».....	153
Розділ п'ятий ПОТРІЙНЕ КОЛО.....	173
Розділ шостий. НА ЗАХІД ОД КИЄВА, ДЕСЬ У РАЙОНІ... ЖИТОМИРА... ..	185
Розділ сьомий. ОПЕРАЦІЯ «БІЛА ШАПКА».....	221
Розділ восьмий. «ЦЕНТР» УТОЧНИВ ЗАВДАННЯ.....	261
Розділ дев'ятий. ДОНЬКА «ВОРОГА НАРОДУ» І РАДЯНСЬКА ШПИГУНКА.....	307
Розділ десятий УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ.....	369
Розділ одинадцятий. АХТУНГ: КАЛАШНИК!.....	401
Розділ дванадцятий. НЕМА ПРАВА НА РИЗИК.....	437

Розділ тринадцятий. КОГО СТРІЧАТИМУТЬ БАГАТТЯ?.....	449
Розділ чотирнадцятий ОБЛАВА	465
Розділ п'ятнадцятий ЇХАТИ ДО ВІННИЦІ – ЛІЗТИ У ЗАШМОРГ.....	483
Розділ шістнадцятий ВІННИЦЯ – РЕЖИМНЕ МІСТО	495

Літературно-художнє видання

ВІТКОВСЬКИЙ Вадим Миколайович
РЯБИЙ Микола Олександрович

«ВЕРВОЛЬФ»

Пригодницький роман

Книга перша
В авторській редакції

Коректор Людмила Яременко
Верстка і дизайн Альона Марушак

Підписано до друку _____ Формат 84x108 ¹/₃₂.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 33,945 . Обл.-вид. арк. 29,90.
Зам. №

Віддруковано ПП «ТД «Едельвейс і К»
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 17
Тел. (0432) 55-03-33
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3736